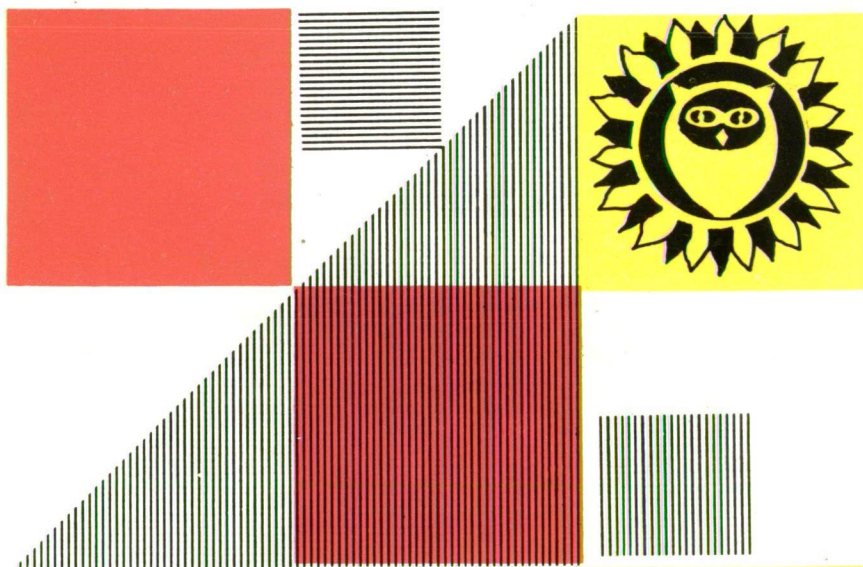

SZEGEDI NYÁRI EGYETEM

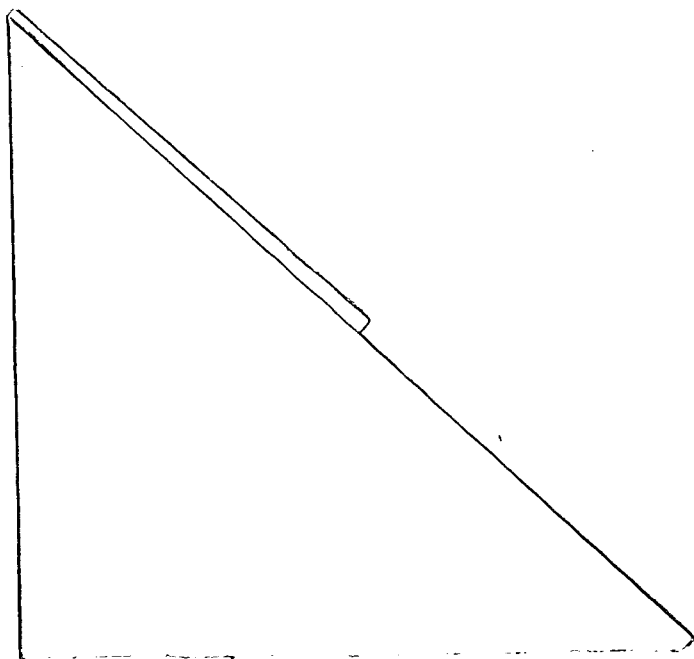
1983

MŰVELŐDÉSELMÉLET

12

JATE
EGYETEMI GYŰJTEMÉNY

HELYBEN
OLVASHATÓ

A 109863

MÜVELŐDÉSELMÉLET

KÖZMÜVELŐDÉS ÉS POLITIKAI MŰVELTSÉG

Szeged, 1983

JATE
EGYETEMI KÖNYVTÁR

HELYBEN
OLVASHATÓ

ÖSSZEÁLLÍTÁS A TIT SZEGEDI XII. MŰVELŐDÉSELMÉLETI
NYÁRI EGYETEMÉN ELHANGZOTT ELŐADÁSOKBÓL

A109863

Szaklektorok:

Koncz János

Sebe János

Hegy András

Szerkesztette:

Molnár Zoltán

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001004257

ISBN 963 01 5795 3

ISSN: 0139-4118

Készült a TIT Rotaüzemében
Budapest VIII., Bródy Sándor u. 16.
Gy.sz.: 84.2911 - Példányszám: 300 - 18,75 (A/5) iv
Kiadásért felelős: Mucsi Sándorné

TARTALOMJEGYZÉK

Boros Sándor: Bevezető a XII. szegedi Művelődéstudományi Nyári Egyetem "Közművelődés és politikai műveltség" című előadássorozatához.	5
Ránki György: Történelmi tudat és politikai műveltség . .	16
Koncz János: A politika és a tudomány kapcsolata	39
Szentpéteri István: Az állami-politikai alapszervek szervezeti problémái.	56
Bihari Mihály: A politikai rendszer elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a szocialista demokráciára és a társadalmi reformokra	75
Gombár Csaba: Mentalitás, érték és politikai intézmény. Megjegyzések politikai kultúránkról	93
Vonsik Gyula: Politikai aktivitás - korszerű műveltség . .	106
Kéri László: Politikai szocializációról	124
Szabó Ildikó: A fiatalok politikai kultúrájáról	137
Zrinszky László: A politikai oktatás problémái	150
Fodor Péter: A közművelődési munka politikai jelentősége	172

Kormos Sándor: Művelődési otthonok és művelődési mozgalmak feladatai a politikai műveltség fejlesztésében	179
Juhász Jenő: Közgyűjtemények és politikai műveltség . . .	190
Pirityi Sándor: A sajtó és a politikai műveltség	206
Gyertyán Ervin: Film és politikum	223
Megyeri Károly: A TV szerepe a politikai műveltség fejlesztésében	238
Roland Ferenc: Munkahelyi művelődés - politikai műveltség	268
Juhász Róbert: A lakóhelyi művelődés és a politikai kultura fejlesztése	280
Szabó G. László: Zárszó 	293

BEVEZETŐ

A XII. SZEGEDI MŰVELŐDÉSELMÉLETI NYÁRI EGYETEM

"KÖZMŰVELŐDÉS ÉS POLITIKAI MŰVELTSÉG"

CIMÜ ELŐADÁSSOROZATÁHOZ

Mai társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésünk fontos kérdését tüzi napirendjére a XII. Művelődéseméleti Nyári Egyetem. A műveltség, a kultúra sohasem légüres térben, kizárólag saját belső törvényei szerint halad előre, hanem döntően azoknak a kihívásoknak a hatására, amelyek a konkrét társadalmi, történelmi helyzetből fakadnak. Ez a műveltség szerkezetének alakulásában éppen úgy látható, mint a társadalmi folyamatokban játszott szerepének történelmileg változó módozataiban.

Fontos emlékezetünkbe idéznünk azt a tapasztalatot is, hogy minden nagy társadalmi kérdés megoldásában jelen volt és pótolhatatlan szerepet töltött be azoknak a műveltsége, akik cselekvő szerepet játszottak ebben, - s benne természetesen szélesebb értelemben, az egész társadalom kulturája is.

Most olyan körülmények között haladunk tovább a szocialista társadalom építésének útján, amikor a világban és az országban több olyan változás tapasztalható, amely messzemenően befolyásolja munkánkat, magatartásunkat az élet különböző területein. Ezek hatása alól a kultúra és a közművelődés sem vonhatja ki magát. Törekvésünket az a fő politikai irányvonal foglalja össze, amelyet átfogóan legutóbb az MSZMP KB 1983 áprilisi ülése fogalmazott meg. Ez kifejezi egyfelől a szándékot a tapasztalat által igazolt politika folytatására éppen úgy, mint másfelől a készséget - a bekövetkezett és folyamatban levő változásokból - az ország és a nép érdekeit szolgáló gyakorlati következtetések levonására.

Az MSZMP több mint negyedszázada folytatott politikája - amint ezt a tények és a személyes tapasztalatok egyaránt igazol-

ják - tényleges, nagy változásokat eredményezett a nép életében. A valóság talajára épülő, a dolgozó tömegek alapvető érdekeit követő, az eltérő érdekeket is integrálni képes - s így széles politikai szövetséget, a fő kérdésekben közmegegyezést és összefogást eredményező -, nyílt és őszinte politika bizalmat élvez lakosságunk túlnyomó többségében. Ez - a tapasztalaton is alapuló - bizalom nagy politikai és erkölcsi érték, amelynek különösen fontos szerepe van ezekben az években. A szocialista építés külső és belső feltételeinek ismert változásai miatt a magyar társadalom nagy próbatétel alatt és előtt áll. Az ennek való megfelelés a következő évtizedekben nagymértékben meghatározza utunkat. Az elmúlt évek tapasztalatai mutatják: képesek vagyunk kiállni a próbát, ha megőrizzük és erősítjük társadalmunk politikai egységét, összefogását - az előttünk álló nehéz és bonyolult feladatok megoldásához. A helytállásnak az is fontos feltétele, hogy megértsük a megváltozott feltételeket, reálisan lássuk cselekvési lehetőségeinket és kényszereinket, gyorsabban és rugalmasabban alkalmazkodjunk a - most már látható: nem rövidtávú kedvezőtlen - körülményekhez. Ennek érdekében változtatnunk kellett - és előre láthatóan változtatnunk kell a jövőben is - több olyan dolgon, amely a mai körülmények között nem szolgálja elég jól társadalmunk érdekeit. A kép teljessége és realitása érdekében hozzá kell tennünk: a változtatások vállalása nemcsak a külső gazdasági és politikai körülményekből fakadó radikális kényszerekkel függ össze, hanem - s ez a fontosabb - a belső fejlődésünk eredményeként kialakult lehetőségekkel és szükségletekkel is. Bármely eredőből fakadjon is azonban a változás, az alkalmazkodás a megváltozott viszonyokhoz; mindez új körülményeket és új követelményeket jelent munkánk különböző területein, a gazdaságban éppen úgy, mint a társadalmi, a politikai, az ideológiai és a kulturális életben.

A politika számára ez azt jelenti, hogy nemcsak a szükséges döntéseket kell meghoznia - számolva azok belátható következményeivel -, hanem figyelemmel kell lennie ezek továbbgyűrűző hatásaira és kölcsönhatásaira is, s ilyen körülmények között kell biztosítani a támogatást megvalósításukhoz. A korábbi - a tapasztalat által igazolt és a közvélemény bizalmát élvező - politikai irányvonal folytatása tehát a megérett új döntések meghozatalát, a változtatások elhatározását is jelenti. S ez a sokrétű és a türelmes meg-

győző munkát is feltételezi - az egyetértés és a támogatás elnyeréséért - a megvalósításhoz.

A jelenlegi időszak próbatétel; nemcsak a politika számára, hanem népünk politikai műveltsége számára is. Nem könnyű megérteni a bekövetkezett változások összetett okait és kölcsönhatásait, s vállalni ezek következményeit munkánkban, mindennapi életünkben. Természetes, hogy az emberek igyekeznek eligazodni a világ és az ország mai dolgaiban, hiszen maguk olyan valós sorskérdésekben is érintettek, mint például a béke megőrzése vagy gazdaságunk továbbfejlődése. Szeretnék tudni, hogy mire számíthatnak az elkövetkező években, melyek az ország fejlődésének reális lehetőségei és távlatai, és mit tehetnek a problémák megoldásáért. A politikai közérzet és gondolkodás mai folyamatait mérlegelve figyelembe kell venni azt is, hogy a helyzet ilyen változása a kiegyensúlyozott fejlődés hosszabb időszaka után következett be; amikor a nemzetközi enyhülés, a dinamikus hazai gazdasági növekedés és az érzékelhető rendszeres életszínvonal-emelkedés talaján "megszoktuk" életünk akkori jellemzőit. A közvélemény pedig a feltételek bonyolultabbá, nehezebbé válásával nem számolt a jövőt illetően sem. De legyünk igazságosak: nemcsak a köznapi tudatban éltek illúziók a szocializmusban való előrehaladás utját, jellegét és ütemét illetően. Elméleti és ideológiai munkánk sem volt mentes bizonyos leegyszerűsítésektől és illúzióktól a jövőkép megrajzolásában. Ezért nem meglepő, hogy a mai nemzetközi és hazai nehézségek - így például a Lengyelországban három éve jelentkező gazdasági-társadalmi és politikai válság; a nemzetközi kommunista és munkásmozgalomban folyó viták - bizonytalanságot és zavart is kiváltottak a politikai gondolkodásban. Ezek vitákat eredményeztek fontos hazai és nemzetközi politikai kérdésekről. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a körülményt sem, hogy a nemzetközi ideológiai harc éleződése bennünket sem kerül el, az imperialista propaganda-központok mind nagyobb erőfeszítéseket tesznek annak érdekében, hogy a mai problémákról saját álláspontjukat fogadtassák el, hogy lakosságunk egy részét megtévesszék, s így aláássák társadalmunk politikai egységét. Hasonló célokat követnek az országon belüli kisebbségi ellenzéki próbálkozások is.

Mindebből következik, hogy jelenlegi körülményeink között objektíve megnőtt a politikai műveltség szerepe a társadalmunk előtt álló feladatok megoldásában, s ezért valós társadalmi szükséglet a politikai műveltség fejlesztését szolgáló munka erősítése.

A mögöttünk levő évek tapasztalatai azt egyértelműen alátámasztják - s alapul szolgálnak annak megállapításához is -, hogy népünk politikai érettségének nagy szerepe volt abban, hogy eddig álltuk a próbát. Felnőtt lakosságunk nagy többsége sok tapasztalatot szerzett, és a politikai állásfoglalást döntően befolyásoló tanulságokat vont le az elmúlt évtizedek társadalmi-történelmi mozgásaiból. A közélet különböző fórumain való részvétel, a szocialista demokrácia fejlődése jelentősen elősegítette az életünket determináló és befolyásoló összefüggések felismerését, a közös érdekek és törekvések melletti elkötelezettséget. Fontos szerepet játszottak a tapasztalatok tudatosodásában a politikai és az ideológiai munka változatos eszközei és formái, a közműveltség általános emelkedése, az oktatási és a kulturális intézmények és szervezetek.

Anélkül, hogy tulbecstülnénk a fejlődést, úgy ítéljük meg, hogy az objektív folyamatok hatására építve az elmúlt közel három évtizedben igen nagy és eredményes munkát végeztünk népünk politikai műveltségének megalapozása és fejlődése érdekében. Ennek pozitív hatásai fontos szerepet játszottak az elmúlt években bekövetkezett változások felismerésében és a szükséges alkalmazkodás előkészítésében. Megbízható alap ez az előttünk álló feladatok megoldásához, a helytálláshoz is.

Amikor a politikai műveltség fejlődésében elért kétségtelen történelmi eredményekről és ezek pozitív hatásairól szólunk, nem kívánjuk a jelenlegi fejlettséget sem eltulozni, sem azt a benyomást kelteni, hogy ez - mai állapotában - elégséges az előttünk álló feladatok megoldásához. Arra is emlékeztetnünk kell, hogy a mai politikai műveltség sokrétű és differenciált fogalom: mind a lakosság különböző rétegeit, mind magának a politikai műveltségnek a szerkezetét tekintve - amiről a soron következő előadások majd részletes képet adnak. Most azt szeretném hangsúlyozni, hogy helytállásunk egyik fontos feltétele a mai politikai műveltség továbbfejlesztése, gazdagítása, árnyaltabbá tétele. Ez nemcsak a végbemenő

folyamatok megértéséhez és elvállalásához nélkülözhetetlen, hanem jól szolgálja az aktívabb kezdeményezést és a nagyobb felelősségvállalást, amelynek révén új alkotó energiák szélesebb körű kibontakoztatása lehetséges.

A politikai műveltség színvonalának emelésében nagy szerepe van annak, hogy a politikai elmélet milyen mélyen és hitelesen világítja meg és tudatosítja a társadalmunkban végbemenő politikai folyamatokat. A politikatudomány önálló tudománnyá "emancipálódása" nálunk az elmúlt években kapott nagyobb lendületet; s Önök most betekintést kaphatnak a kutatások eddigi eredményeibe - a következő napok néhány előadásából.

A politikai műveltség természetesen nemcsak a politikatudományi szakismeretek függvénye. Elméleti vonatkozásban más tudományok eredményeivel és azoknak a közgondolkodás részévé válásával is szorosan összefügg. Jelentőségük miatt ilyen vonatkozásban is külön szeretném hangsúlyozni a történettudományok, a közgazdaságtudományok és a filozófiai tudományok szerepét és hatását. S éppen azért - mert a politikai műveltség mindig is meghatározott ideológiai, világnézeti bázison alapul - munkánk szempontjából meghatározó társadalmunk ideológiai légkörének kedvező alakulása, az ideológiai élet és az ideológiai munka fejlődése. Ehhez éppen úgy nélkülözhetetlen a marxizmus-leninizmus eszméinek aktív és meggyőző terjesztése, álláspontunk érvelő kifejtése és védelmezése a téves nézetekkel szemben, mint az elmélet alkotó fejlesztése, a mai valóság és a közelmúlt, a hazai és a nemzetközi folyamatok, valamint a közöttünk levő összefüggések mélyebb feltárása. A társadalom előrehaladásával az ideológia is fejlődik, a valóság, a gyakorlat változása elkerülhetetlenül módosít egyes korábbi tételeket is. Éppen ez a szoros kapcsolat a valósággal és a gyakorlattal, az érzékenység és a reagálóképesség az egyik biztosítéka annak, hogy ideológiánk be tudja tölteni szerepét, s megbízható alapul szolgál a politikai műveltség fejlődéséhez is.

Mindaddig a politikai műveltség szükséges fejlődésének elméleti feltételeiről volt szó. Nyilvánvaló azonban, hogy a döntő szerepet ebben a széles értelemben vett társadalmi gyakorlat, s maga a politikai gyakorlat - politikai rendszerünk, intézményeink működé-

se, az állampolgárok politikai tevékenysége - és az ennek során szerzett tapasztalatok játsszák. A politikai műveltség nem fejleszthető a gyakorlattól elvonatkoztatott "felvilágosító" munkával. Törekvéseink reális alapjául a szocialista demokrácia fejlesztését szolgáló következetes munkánk szolgál, amely azon a felismerésen alapul, hogy a demokratizmus szellemében kibontakozó kezdeményezés és öntevékenység újabb alkotó energiákat hozhat mozgásba társadalmunk előrehaladása érdekében, s egyben növeli a felelősséget és a személyes ügyként vállalt célokkal való azonosulást is. A tényleges előrelépés, amely a demokrácia fejlődését a társadalom működésének hatékonyságában is megtestesíti, nemcsak a szándékoktól és a lehetőségektől függ. Konkrét lépések szükségesek - és vannak folyamatban - politikai rendszerünk működésének hatékonyabbá tétele, egyes elemeinek korszerűsítése, tartalmasabb, érdemibb működése érdekében. Ennek hatásai várhatóan ösztönözní fogják a politikai műveltség emelését is.

Nagy szerepet töltenek be a politikai műveltség fejlesztésében az oktatás, a tájékoztatás, a propaganda és a művelődés intézményei és szervezetei. Erről a program szerint több előadás hangzik el, amelyek sokoldaluan elemzik majd az ilyen célú munka során szerzett pozitív tapasztalatokat, reálisan feltárják a meglevő gyengeségeket és fogyatékosságokat, beavatnak azokba a tervekbe, amelyekkel a továbblépést kívánják elősegíteni. Ezért nem szükséges ezekre most kitérni. Ennek a sokrétű és gazdag tevékenységnek két területét azonban mégis szeretném érinteni. Az egyik a politikai propaganda, a másik a közművelődés.

Az említett intézmények és szervezetek körében és tevékenységével kölcsönhatásban a propaganda rendeltetésénél fogva közvetlen szerepet tölt be a politikai műveltség formálásában. Széles körben ismerteti politikai céljainkat, törekvéseinket, terjeszti ideológiánkat, a marxizmus-leninizmus eszméit, tudatosítja a történelmi tapasztalatokat és tanulságokat. Propagandánk az elmúlt években is igyekezett lépést tartani a növekvő követelményekkel, elősegítette a szocialista építés kérdéseinek megértését és megoldását, hozzájárult a mai belpolitikai légkör és a közgondolkodás pozitív vonásainak erősítéséhez. A Központi Bizottság 1983 áprilisi ülése az eredményeket elismerve azt is megállapította, hogy a párt agitációs és

propagandamunkája nem tudott elég gyorsan és rugalmasan alkalmazkodni a nehezebb, bonyolultabb feltételekhez, az új kérdésekre néha nem tudtunk megfelelően válaszolni.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy az emberek elsősorban a mai problémákra keresnek és várnak választ. Propagandánk ott ér el valóban meggyőző hatást, ahol ki tudja elégíteni ezt az igényt, és úgy szól az elméleti kérdésekről, hogy ez elősegíti a mai folyamatok összefüggéseinek megértését is. Sajnos ezt ma még nem sikerül mindenütt megvalósítani. Nem ritka, hogy egy-egy téma tárgyalása tulságosan elvont, nem ad módot a gyakorlati alkalmazás lehetőségeinek felismerésére, s így nem vált ki kellő érdeklődést a résztvevőkben, kevés nyomot hagy a szemléletben és a meggyőződésben. A formalizmus és a rutin, az elméleti bátortalanság ilyen megnyilvánulásai rontják propagandánk hitelét, ezért megszüntetésükre nagyobb erőfeszítéseket kell tennünk. Különösen káros ez a jelenlegi helyzetben, amikor egész sor új kérdés vetődik fel a társadalmi-politikai gyakorlatban; s a kitérés - akár elvont általánosításokkal is - ezek megválaszolása elől nem kívánatos spontán hatásoknak nyit utat.

Az MSZMP a marxizmus-leninizmus alkotó alkalmazásával - mint az elmúlt negyedszázad során annyiszor - az ország és a nép érdekeinek megfelelő konkrét megoldásokat alakított ki a felvetődő problémákra. Ezek - a helyzet követelményeinek megfelelően - olykor eltérnek a korábban megszokott megközelítésektől, módszerektől. A propaganda egyértelmű és aktív kiállása is szükséges ahhoz, hogy tudjunk az ilyen esetekben kezdetben természetesen megnyilvánuló meg nem értésen és idegenkedésen. Elő kell segítenie annak felismerését, hogy politikánk megvalósításának, a szövetség erősítésének és folyamatos megújításának nélkülözhetetlen feltétele, hogy a párt megfelelő válaszokat adjon a társadalmi fejlődés új kérdéseire. A propagandának aktívabb szerepet kell vállalnia az új, az alkotó gondolatok elfogadtatásában, a társadalmunkban megfogalmazódó új felismerések, és pozitív kezdeményezések felkarolásában.

Ennek során figyelembe kell venni azt a tapasztalatot is, hogy a szükségszerű változást az ideológiában nehezíti egyrészt a meg-

szokotthoz való tulzott ragaszkodás, az új megoldásoktól és megközelítésektől való idegenkedés, végeredményben: az ideológiai konzervativizmus. Másrészt – s ez sem kisebb veszély! – a változások tuldimenzionálása, felelőtlen eltulzása, ami történelmi vívmányaink lebecsüléséhez, a marxizmus-leninizmus elvi és módszertani alapjainak megkérdőjelezéséhez vezethet; az elméletben a relativizmushoz, a magatartásban pedig egy parttalan kriticismushoz, sőt cinizmushoz. Ideológiánk gazdagítása, továbbfejlesztése során érzékenyen kell reagálnunk mindkét oldalra: határozottan fellépni mind a szocialista építőmunkánk eredményeinek lebecsülésével, a marxizmus-leninizmus alapelveinek kétségbevonásával, mind az ideológiai konzervativizmus megnyilvánulásaiival szemben. A viták során nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy vitapartnereink túlnyomó többsége a szocializmus híve, politikai szövetségeseink, vagy – éppen a korrekt szellemben, érvelően lefolytatott vita eredményeként – az lehet.

Tehát: a megnövekedett követelményeknek úgy felelhetünk meg, ha politikai propagandánk szorosabban kapcsolódik a mai társadalmi valósághoz, figyelmét jobban összpontosítja a szocialista építés és a nemzetközi fejlődés mai folyamataira.

Figyelemre méltó tapasztalatunk az is, hogy a politikai kérdések egyes munkahelyeken, területeken, rétegekben eltérő módon és hangsúlyokkal vetődnek fel, ezért nem lehet uniformizált programok szerint és válaszokkal érdemi hatást gyakorolni a politikai gondolkodásra és állásfoglalásra. A jelenleginél nagyobb területi és rétegdifferenciáltságra van szükség a témákban, módszerekben és formákban egyaránt. Megkülönböztetett figyelmet és felelősséget igényel ilyen vonatkozásban is mindnyájunktól az ifjúság körében végzett munka. A nagyobb differenciáltság azonban nagyobb felelősségvállalást, tartalmi elmélyültséget és kezdeményezést, önállóságot feltételez a helyi szervek és intézmények munkájában.

S még egy tapasztalatról: ma egyre inkább olyan emberek vesznek részt politikai eszmecseréinkben, akik különböző forrásokból – így vagy úgy – tájékozottak a politikai és a társadalmi élet eseményeiről, több-kevesebb közéleti tapasztalattal rendelkeznek. Van saját véleményük, észrevételeik a társadalmi gyakorlat különböző

területeivel kapcsolatban, és igényük, hogy az elméleti tételeket és személyes tapasztalataikat egybevevessék. Mindazoknak az intézményeknek és szervezeteknek, amelyek a politikai gondolkodás formálásában részt vállalnak, figyelembe kell ezt venniük. A szervezettség szükséges kereteit és az oktató munka célszerű méreteit megőrizve jobban kell élni a kötetlenebb, a rugalmasabb formákkal és módszerekkel, a különböző fórumok, konzultációs előadások és viták lehetőségeivel. A politikai műveltség alakítását szolgáló fórumokon teret kell nyitnunk a nyílt és őszinte vitáknak - korrekt légkörben tárgyalva az eltérő véleményeket és tapasztalatokat is -, ugyanakkor meggyőzően, tényszerűen és szenvedéllyel képviselve a párt álláspontját, a marxizmus-leninizmus eszméinek és világnézetének igazát. Biztosítani kell, hogy a viták során világossá váljon: mire törekszik a párt, mit helyesel és mit ellenez. Álláspon-tunk polemikus és kritikus kifejtése elősegíti a nézetek tisztázódását, a közös érdekek mélyebb felismerését, s ezáltal a politikai egyetértés erősödését is.

Végül ezzel a tapasztalati körrel kapcsolatban: csak azok segíthetnek jól a politikai műveltség gyarapításában másoknak, akik maguk is meggyőződéssel vállalják politikánkat, ideológiánkat, felkészültek és "napra készen" tájékozottak. A munka erősítése ebben az irányban nem a rendezvények számának növelését igényli elsősorban, hanem a minőség javítását. E néhány tapasztalatot a propagandáról említettem meg. Hasonló problémák más szervezetek és intézmények munkájában is előfordulnak. Ilyen esetben másoknak is reális, kritikus elemzést és a következtetések levonását tudjuk ajánlani.

Ami a közművelődés tapasztalatait és lehetőségeit illeti a politikai műveltség fejlesztésében, arról hozzáértő előadók fejtik ki itt, a következő napokban álláspontjukat.

Szeretnék azonban emlékeztetni arra, hogy azok a célok és törekvések, amelyekről most eszmecsere-t folytatunk, nem újak. Kifejezésre jutottak a Központi Bizottság "Művelődéspolitikai irányelveiben", amelyek éppen negyedszázaddal ezelőtt fogalmazták meg először átfogóan a párt művelődéspolitikáját. S áthatották azt a programot is, amelyet közel egy évtizede hagyott jóvá a Központi

Bizottság a közművelődés fejlesztésére. Ebben elvként jutott kifejezésre, hogy a szocializmus építése nemcsak gazdasági folyamat és nemcsak a makrostrukturák átalakulása, hanem a kultúrában objektívalódott és akkumulálódott közös emberi értékek szubjektív, személyes műveltséggé és a munkában, a mindennapi életben megjelenő igényekké, képességekké és készségekké válása is, amelyek egyre szélesebb rétegek életét és tevékenységét teszik tartalmasabbá, gazdagabbá, értelmesebbé. Ennek a programnak természetesen része a közéleti aktivitáshoz szükséges politikai műveltség társadalmi méretű fejlődésében való közreműködés is. S bár ez a program nem valósult - nem is valósulhatott - meg az elfogadása óta eltelt években, de nem is került le napirendről, mert nem kerülhet le, ugyanis célkitűzései a szocialista építés szerves részét képezik. Maga a program és az ennek alapján végzett munka kétségtelenül pozitív szerepet játszott művelődéspolitikai céljaink társadalmi méretű tudatosodásában, a szemlélet formálásában, a közművelődés társadalmi bázisának szélesítésében és a cselekvés ösztönzésében. A gyorsabb ütemű és teljesebb megvalósításnak nem kedvezett a körülmények alakulása. A "hogyan élünk?" kérdése mellett tovább maradt első számú kérdés a "miből élünk", mint gondoltuk, s ennek megoldása minden másnak az előfeltétele.

A nemzeti jövedelem belső felhasználásának mérsékeltebb növekedése, a beruházások korlátozása és a költségvetési kiadások növekedési ütemének elkerülhetetlen csökkentése következtében a közművelődés fejlesztéséhez szükséges anyagi eszközök nem álltak - az 1974-ben elgondolt és a valóban szükséges - bővülő mértékben rendelkezésünkre. Talán meg lehet kockáztatni azt is, hogy voltak bizonyos illúziók is a megvalósulás folyamatát illetően: "simábbnak", egyszerűbbnek, a határozatok és törvények végrehajtásának "szokásos menetrendje" szerint "szervezhetőbbnek", intézményes uton megoldhatóbbnak tűnt, mint amilyennek a gyakorlat alapján bizonyult. A bekövetkezett változások ismételten és nagy erővel juttatják kifejezésre a gazdasági, a társadalmi és a kulturális fejlődés összefüggését. A társadalmi cselekvés és érdeklődés előterében a pozícióink megőrzésével és javításával összefüggő "létkérdések" állnak, a társadalom energiái ezek megoldására koncentrálnak. A kultúrának és a műveltségnek is részt kell vállalnia ebben, s így maga is ezek megoldásának folyamatában "működik" és alakul.

A közművelődésre vonatkoztatva - véleményem szerint - ez azt jelenti, szorosabban kell kötődnie ezekhez a "nagy kérdésekhez", hogy társadalmi értékét gyakorlatilag igazolja. Ez a következtetés - és egyben: követelmény - fogalmazódott meg az elmúlt év márciusában, amikor az országgyűlés a közművelődési törvény végrehajtásáról szóló beszámolót tárgyalta meg. A további teendők között itt első helyen "a politikai kultúra fejlesztése, a világnézeti nevelés és az állampolgári felelősség növelése, a szocialista eszméknek a gyakorlatban való érvényesítése, a szocialista erkölcs erősítése" áll. S az az utmutatás, hogy "ki kell alakítani a politikai tájékoztatás, nevelés stb. olyan módszereit, amelyek a társadalmi-gazdasági szerepvállalást, az aktivitást segítik elő".

A feladat tehát: a közművelődés nagyobb szerepvállalása a politikai műveltség, az eszmei elkötelezettség fejlesztésében. Indokolt, hogy megvalósításához a közművelődés irányítói és szakemberei elemezzék ilyen irányú munkájuk tapasztalatait; mérlegeljék: hol és hogyan élünk jól a lehetőségekkel; hol vannak - és miért - a formális, senkit sem vonzó "üresjáratok"; s azt is: hol vannak még nem eléggé kiaknázott vagy széles körben fel sem ismert lehetőségek. Ezért nagyon időszerű az idei nyári egyetem témaválasztása. Azt hiszem, nem tévedünk, ha azt mondjuk: ennek a mai helyzet által előtérbe állított közművelődési követelménynek az eredményes megvalósítása elsősorban a közművelődés irányítóinak és szakembereinek a politikai műveltségén és elkötelezettségén, a feladat vállalásán és helyes értelmezésén, a politikai kultúra fejlesztéséhez való hozzáértésén múlik.

A XII. Művelődéstudományi Nyári Egyetem komoly hozzájárulás lehet ennek a felelősségteljes feladatnak az előmozdításához azáltal, hogy gazdagítja a résztvevők ismereteit, kritikusan feltárja és megvitatja az ilyen irányú munka tapasztalatait és gyengeségeit, felelős eszmecserével segíti elő a feladatok helyes értelmezését, s így ösztönzi a közművelődési szemlélet és gyakorlat mai igényeknek megfelelő továbbfejlődését.

TÖRTÉNELMI TUDAT ÉS POLITIKAI MŰVELTSÉG^x

Thomas Mann Józsefről írt regényében van egy mondat, egy bekezdés, amelyben arról szól, hogy milyen rendkívül nehéz elbeszélni a történelmet, az élet gazdagságát. Szinte lehetetlen feladat, hogy meghaladja az emberi erőt, mert ha precízen akarnánk visszaadni, amit az ember átélt, akkor el kellene vesznünk a pontosság tengerében. Tehát szükségszerű, hogy bizonyos értelemben a történelem sosem lehet olyan gazdag, mint amilyen gazdag az élet. Ezzel a Thomas Mann-i figyelmeztetéssel és tanulsággal szeretném kezdeni előadásomat, annál is inkább, mivel az előadás címe: Történelmi tudat és politikai műveltség.

Történelem és politika lényegében több évszázad óta izgatja mindazokat, akik a történelemmel foglalkoznak, akik a történelem iránt érdeklődnek, vagy a történelmet olvassák. A klasszikus történetírás kialakulása a XIX. század elejére, a XIX. század közepére vezethető vissza. Már ekkor felmerült a kérdés, vajon van-e köze egyáltalán a történelemnek a politikához. Vajon miként lehet elkerülni azt, hogy a történelem a politika eszközévé váljon, miként lehet megoldani, hogy a történelem függetlenedjék a politikától?

A klasszikus német történetíró, Ranke, aki nagyon sok ugynevezett történelempolitikai tanulmányt írt, abból indult ki, hogy a történelem nem lehet a politikának a függvénye. A történelem és a politika bizonyos értelemben messze áll egymástól, mert abban a pillanatban, amikor szorosabban kötődik valamiféle napi politikához, elveszti azt az objektivitást, azt a szükséges megközelítési lehető-

^x Magnófelvételtől.

séget, amely nélkül nem lehet igazi történetíró. Ugyanakkor, amikor ezt több tanulmányában leszögezte, maga is - azt hiszem, nem nehéz bebizonyítani - nagyon erősen politizált, hiszen a politizálásnak nagyon sokféle formája van.

Ranke nem abban a formában politizált, hogy valamiféle politikai párthoz csatlakozott, hogy történetírását bármiféle politikai tendencia vagy meghatározott politikai eszmény szolgálatába állította volna. Politizált azzal, hogy bizonyos történetírói elképzeléseket dolgozott ki, és ezek a történetírói elképzelések egészen a II. világháborúig majdnem egész Európában vagy Európa jórésében - különösen Németországban - meghatározták a történetírás fő irányzatát. Politizált azzal, hogy nézete szerint a történetírásnak elsősorban a politikával kell foglalkoznia. Nem véletlenül, hiszen a XIX. század első felében, középen dolgozott, akkor, amikor a német nemzeti állam még nem létezett. Minden német többé-kevésbé azon gondolkodott - különösen azok a németek, akik bizonyos értelemben a jövőben kívánták vizsgálni nemzetük fejlődését -, miként lehet egy egységes német nemzetet, államot megteremteni. Az egységes német állam, mint a jövő záloga, a jövő fejlődésének legfontosabb utja. Ranke, a nem politizáló történész tehát elsősorban az államban és a politikában látja a történetírás fő mozzanatát. Nem foglalkozott a történetírás számos olyan területével, amely a történeti élet gazdagodását és gazdagítását tükrözte volna. Soha nem foglalkozott a gazdasággal, a német társadalommal, mi több, nagyon keveset vagy egyáltalán nem foglalkozott az eszmék fejlődésével sem. Politika- és államcentrikus volt, óhatatlanul akkor is politizált tehát, amikor elhatárolta a német történetírást a politikától.

A vita, hogy a történetírásnak kell-e politizálnia, és politizálna a történetírás, azóta sem lanyhult el. Különösen előkerül ez Magyarországon, ahol a történetírásnak és a politikának nagyon erős, hagyományos kapcsolatai vannak. Nagyon erős kapcsolata volt a XIX. század első felétől, és még inkább felerősödött ez a kapcsolat - majd bizonyos értelemben -, egyoldaluvá, torzzá vált éppen az ötvenes években. Engedjék meg, hogy ezt a folyamatot röviden elemezzem.

Az első kérdés: mi volt az oka annak, hogy Magyarországon a történetírás és a politika kapcsolata talán szorosabb volt, mint általában sok európai országban. Nem kétséges, és nagyon jól ismert, hogy ebben az a nagyon sajátos körülmény játszott elsősorban szerepet, mely a XIX. század közepétől Magyarország társadalmi-politikai fejlődését döntően meghatározta. Az a sajátos körülmény, amely többé-kevésbé Magyarország nemzeti függetlenségének korlátozottságában, olykor teljes hiányában, valamint a polgári fejlődés, a gazdasági-társadalmi fejlődés, a világ legfejlettebb részéhez való elmaradottságában nyilvánult meg.

A történeti fejlődés, a történeti érdeklődés ilyen értelemben nemcsak kapcsolódik a politikához, hanem sok esetben egyenesen a politika helyettesítését szolgálta. Nem véletlen, hogy a magyar festészetben, a magyar művészetben a XIX. században egyik döntő irányzat volt a történeti iskola. Mivel a történelemben, a történelem példatárgyként való felhasználásában, a történelmi megközelítésekben két lényeges elemét találta meg a nemzeti fejlődés iránt gondolkodóknak a tudata. Az egyik, amit költők is megfogalmaztak, és a festők is kifejeztek sok esetben, az ugynevezett régi dicsőségre utalás, arra, amit hiányoltak a XIX. században, és utalás arra, amit szerettek volna elérni. A másik nagyon lényeges elem, ami miatt a történetírás különösen kapcsolódhatott a politikához az, hogy sok esetben helyettesítette a politikát. Helyettesítette a politikát mindazon időszakokban, amikor a politikának a szabad kifejezése valamilyen okból nem volt lehetséges, amikor bizonyos értelemben a történeti példák, a történeti események felsorolása konkrét, határozott, jelenkori utalásokat helyettesített, azokat az utalásokat, amelyeket az adott történelmi időszakban valamilyen okból nyíltan nem lehetett kifejezni. Ilyen körülmények között természetesen, hogy a történeti érdeklődés Magyarországon sokkal határozottabb volt. Bizonyos értelemben helyettesítette a politikát. Ez a nyugat-európai országokban nem így vetődött fel. Itt a politikának, mint tudománynak a fejlődésére is kedvező lehetőségek nyíltak. A társadalomtudományok iránt érdeklődő közvélemény és a szakemberek számára az egyébként igen magas színvonalat elért, igényes történetírás és a történelem iránti érdeklődés nem töltötte be a "politikai pótlék" szerepét. Ebben az értelemben tehát Magyarországon a XIX. század közepétől a történelmi elemek, az ugynevezett historizáló ele-

mek nagyon erősek voltak mindenfajta politikai gondolkodásban. Ezek a historizáló elemek, amelyek egyrészt Magyarország külső helyzetéből, másrészt a polgári társadalom bizonyos hiányából, a polgári fejlődés gyengeségéből származtak, többé-kevésbé mindenféle politikai vitában megjelentek. Megjelentek akkor, amikor harc folyt a politikai élet demokratizálásaért az 1848-as forradalom előtt, megjelentek természetesen újból és újból az 1848-as forradalom leverését követően, a szabadságharc bukása után, az abszolutizmus időszakában. Érvényesültek még akkor is, amikor 1867-től a magyar politikai függetlenség a szuverenitás formájában helyreállt, mikor is Magyarországon először már polgári jellegű parlament működött; és bizonyos viták ismét történeti jelleget kaptak, történeti tendenciát öltöttek, s a politizáló gondolkodásban ezek a historizáló elemek domináltak. Megjelentek abban a formában is, hogy gyakorlatilag minden olyan kérdés - és itt utalhatok azokra, akik első ismertebb történetirői voltak a magyar társadalomnak -, amely kapcsolódik bizonyos politikai küzdelmekhez, rögtön történeti aspektust nyert. Talán azt mondhatnám, hogy ezek az első modernebb történetirők (hiszen visszamehetnénk a XVIII. századi történetirőkhöz, akiket azonban én nem tekintek a modern történeti iskolákhoz tartozóknak, azért mert metodológiai és a történeti élet elméletével kevésbé voltak tisztában). Az első modern történetirő Magyarországon - nézetem szerint - Horváth Mihály volt - az a Horváth Mihály, aki műveltségét az egyházban szerezte, de gondolkodását a XIX. század nagy eszméi befolyásolták - első nagy történeti munkájával, amelyet még az 1848-as forradalom előtt írt. Nagyon határozottan a polgári átalakulásnak eszméi előkészítését kívánta. De folytathatjuk olyan neves történetirőval, mint Szalai László, aki az úgynevezett centralisták köréhez tartozott. Történetirőként különben jelentősebb volt, mint politikusként-közgondolkodóként. Szalai László nagyon világosan azokat az eszméket próbálta kifejezni, mint amelyeket a centralisták a XIX. század közepén. Az európai gondolatokat, a társadalmi haladás és a polgári átalakulás eszméjét Magyarországra kívánta átültetni. Ezeknek az átültetéseknek, ezeknek a gondolatköröknek a jegyében fogant Szalai László munkája. De folytathatnánk Grünwald Bélával, vagy folytathatnánk egy egész más irányzatú történetirőval, például Thaly Kálmánnal, akinek történetirői tevékenysége kiterjedt és - úgy érzem - nagyon történelmietlen volt, mert kimondottan egy politikai

gondolat jegyében próbálta a történetírást folytatni. Rákóczi Ferencnek volt a hive. Ő volt az, aki nem csupán a történelmet hamisította meg, hanem a történetírás tárgyát is, nevezetesen kuruc énekeket, kuruc balladákat stb. költött. Magyarország első nagy polgári korszakának legnagyobb történetírói bizonyos értelemben kapcsolódtak egyfajta gondolkodáshoz. Ha megkérdeznénk Thaly Kálmánt, talán ebben az értelemben kivétel volt, mert ő aktív politikus, képviselő volt, vezető tagja a korabeli függetlenségi pártnak. De a többi történetíró ilyen szoros politikai elkötelezettséggel nem rendelkezett. De rendelkezett bizonyos eszmei elkötelezettséggel a társadalom polgári átalakulása iránt, és ez eleve lehetetlenné tette azt, hogy párhuzamot vonjunk az ő történetírása és a politika között. Mit gondolnak, tisztelt hallgatóim, egyedülállónak tekinthetjük-e ezt Magyarországon? Tehát tekinthetjük-e ezt úgy, hogy végül is ez csakis a magyar fejlődés sajátosságából következett? Gondolhatunk-e arra, hogy a történetírásnak ez a speciálítása nyilvánvalóan csupán ennek a történeti hagyománynak erősségéből, a magyar fejlődésnek ebből a jellegéből származott? Ugy érzem, hogy csak részben. Ha végigkísérjük a XIX. század európai történetírását, természetesen az európai történetírást tekinthetjük példaadóknak Magyarország számára is, nem csupán azért, mert Magyarország története mindenekelőtt Európa történetéhez kapcsolódik, hanem azért is, mert a Magyarországot ért eszmei hatások többé-kevésbé Európából – és elsősorban Nyugat-Európából – származtak. Ha végigkísérjük ebben az időszakban a nyugat-európai polgári történetírást, akkor eléggé világosan kialakul az a nézet, hogy bizonyos értelemben minden történetírás kritikai történetírás. A kritikai történetírásnak négy lényeges eleme van. Az első lényeges eleme mindenekelőtt az, hogy figyelembe veszi – és nem tudja nem figyelembe venni – a jelen relevanciáját. Nincs olyan történetíró, aki bármilyen esetben képes úgy történetírói munkát végezni, hogy valamilyen összefüggésbe ne kerüljön a jelen problémáival és a jelen kérdésfelvetésével. Akik tanultak latint, azok előtt ismert az a latin mondás, hogy a történelem az élet tanítómestere. Ezt még az első osztályban tanították velünk, ami azóta is megmaradt, de nézetem szerint ez nem igaz. Két okból sem igaz. Az egyik, hogy a történésznek látnia kell, hogy az élet tanítómestereként szereplő történelmet mennyire nem veszik figyelembe az életvitelben. Másrészt azért sem, mert nézetem szerint meg is lehet fordítani a

mondatot – és itt kerülök a jelen relevanciájához –, sőt úgy érzem, meg kell fordítani: az élet a történelemnek is tanítómestere. Az élet a történelemnek tanítómestere, mert a történész visszahelyezkedik egy régmúlt korszakba, s két dolgot nem felejtethet el: minden olyan történetíró, aki a jelen csak a jelen szempontjából írja meg, akár tudatosan, akár nem tudatosan, hamisít. Hamisít, mert a jelen folyamatainak a kifutását még nem ismerjük, és tulságosan is a jelen befolyása alatt állunk. De ha nem is ilyen élességgel, ha nem is ilyen tudatossággal, hamisít az is, aki a múltat úgy próbálja megírni, hogy csak a múltba helyezi bele magát, hiszen minden korszaknak megvan a továbbvitele, megvan a kifutása, és ha a múltat úgy próbáljuk megérteni, hogy nem vesszük figyelembe, mi következett a múlt után, milyen a történeti fejlődés következő szakasza, akkor természetesen a történetíró hamisan ábrázolja a történelmet. Ez a kettősség a beleélés és a kívülállás kölcsönös viszonya, és úgy érzem, nagyon nehéz viszonya. Nagyon nehéz meghatározni, megtalálni azokat az arányokat, ahol a beleélés és a kívülállás tényleg képes arra, hogy egy korszakot megfelelően visszahelyezzünk. Akkor természetesen nélkül a jelen relevanciáját, a jelenre való utalást sohasem tudjuk megérteni. Egy konkrét példával: Ha az ember a történelmet úgy ítéli meg, egy történelmi folyamatot úgy próbál megvizsgálni, hogy egy adott kornak van egy értéktétele különböző történelmi személyiségekről. Az egyik történelmi személyiséget nagy történelmi figurának tartjuk, és úgy tekintünk a másira, hogy az jelentéktelen történeti figura volt. Ennek a történelmi korszaknak megelevenítésekor evvel a tudattal elevenítjük fel alakjukat. Ha a kornak nem ez volt az illetőkről a véleménye, ha a kor mindkét történeti figurát esetleg egész másként látja, akkor hamisan adjuk vissza a kort. Tudniillik egy vezető történeti figura mindig egy politikai strukturában, egy társadalmi strukturában helyezkedik el. Ő határozta meg a kort, vagy lényeges befolyása volt a korra. Ha a kornak esetleg más volt az ítélete erről a személyiségről, s akit én ma nagynak tartok, akit akkor kicsinek tartottak, s akit én ma kicsinek tartok, de akkor nagynak tartottak, akkor természetesen a jelen aspektusát, a belülről és a kívülállást nem tudom helyesen elemezni. Tehát a jelen relevanciáját kell minden kritikai történetírásnak először figyelembe vennie, és csakis így szabad és így lehet a múltal való szembenézést tudományosan folytatni.

A másik, amit nagyon vitatnak a történetírásnál, és ez is politikai elemet rejt magában, és ezzel is szembe kell nézni: a "baloldali" történetírás. Minden "baloldali" történetírásnak van egy lényeges vonása, hagyománya. A "baloldali" történetírásnak ezt a hagyományát a II. világháború után továbbfejlesztették a marxista történettudományban, ez a felvilágosító történetírás, melynek vannak bizonyos politikai eszméi. Gondolkodása szembeállítja mindig azt, ami történt, azzal, aminek történnie kellett volna, szembeállítja azt, ami történt, avval, amit szeretett volna, hogy történjék. Van egy politikai eszmevilága, és ezt jónak tartja, ezért úgy gondolja, hogy az embereket a nevelésen keresztül és egy olyan fejlődési pályának a megrajzolásán keresztül, amelyet helyesnek vél, a történeti fejlődés irányába tolhatja, vezetheti, és ezáltal annak, ami kellett volna, hogy legyen, ami történhetett volna, a történetírásban eszmeileg-politikailag befolyásolja. Minden "baloldali" történetírás felvilágosító, elsősorban egy jobb jövő érdekében medítál a múltról. Ha a történetírás abból a célból medítál a múlton, hogy egy jobb jövőt teremtsen, ezt hibájának lehetne felróni. Úgy érzem, ha van a történetírásnak a társadalmi gondolkodáshoz kapcsolódó, abból kinövő, azt befolyásolni kívánó politikai-eszmei tendenciája, akkor minden történetírásnak egy jövő értelmében kell meditálnia. A kérdés az, hogy mik ennek a felvilágosító tendenciának, gondolkodásnak azok a mesterségbeli, szakmai, történettudományon belüli igényei és követelményei, amelyeknek áthágása a történetírás és politika helyes kapcsolatából egyértelműen egy olyan politika irányába viszik el, amikor a történetíró áthágja azokat a mesterségbeli szabályokat, amelyek a történetíráshoz szükségesek. Ez a kell és a szükséges megfogalmazása. A kell és a szükséges megfogalmazása önmagában kifejezhet politikai tendenciát. Ennek a politikai tendenciának a kifejeződése a történetírásnál nemcsak határozott eszmei-ideológiai következmény, végül is egyetlen történetíró sem tud megszabadulni saját árnyékától, neveltetésétől, társadalmi környezetétől, azoktól a gondolatoktól, amelyek nem közvetlenül politikai-ideológiai síkon érkeznek el hozzá, hanem a szülői házon, az iskolán, az egyházon, politikai műveltségen keresztül vannak rá hatással. Ezekkel az elemekkel kritikusan szembenéz, más elemeket természetesen tart, és észre sem veszi mögöttük, hogy ezek is egy eszmei rendszer részei. A történelemnek egyik

legnagyobb huzóereje, lekötőereje a tradíció. A tradíció, amely nagyon nagy pozitívum, nemcsak lekötő erő, hanem olyan erővé válik vagy válhat, hogy bizonyos értelemben a szükséges változásoknak is az útját állja. Ebben az értelemben a felvilágosító történetírásnak nagyon is szembe kell néznie azzal, hogy sok gondolati veszély van, nagyon sok olyan mesterségbeli tudást kíván, amelynek kialakítása, kiformálása nem egyszerű és nem mindig sikeres.

Mi az a politikai elkötelezettség, amely a kritikai történetírás velejárója - és ez lenne a harmadik elem a négy közül, amit úgy gondolom, hogy ki kell emelnünk. Ez a "tisztá objektivitás" és a pártosság hamis szembeállításával való leszámolás, ami nagyon sokszor felmerült Magyarországon, különösen az 50-es évek után. A pártossággal a tiszta objektivitást állították szembe, amely sohasem létezett a történetírásban. Nem is baj, nem is volt baj, hogy nem létezett, nem is lehet, hogy létezzen, de egyszerűen egy hamis szembeállítást eredményezett. A pártosság és a "tisztá objektivitás" szembeállításából (ez a harmadik elem) az ellentétes interpretációk és ellentétes vélemények kritikai megszűrése és állandó szembeállítása következett. A kritikai történetírásnak harmadik elemét ebben látom. Egyetlen történetíró sem ír le egy munkát, ha nincs meggyőződve arról, hogy többé-kevésbé ez a munka megfelel a valóságnak. Egy jó történész - benyomásom szerint - meg van győződve róla, hogy sohasem felel meg a történelmi valóságnak. Itt van a Thomas Mann-i visszakapcsolás. Tudom jól, hogy nem tudom visszaadni a történelem egészét. Remélem és feltételezem, hogy a munkám (vagy feltételezi a jó történész, hogy a munkája) megragadja a történeti folyamat teljességét. De rögtön tisztában kell lenni avval, hogy vannak ellenérvek, lehetnek ellentétes vélemények, s ezeknek az ellentétes véleményeknek az állandó konfrontációjában tudom csak saját magam is ezt a történetírói felfogást kikristályosítani, amit én helyesnek tartok, amely a kritikai történetírásnak nagyon lényeges eleme. Ebben az értelemben tehát a pártosság és az objektivitás szembeállítása teljesen hamis szembeállítás. Minden történetíró bizonyos értelemben pártos. De az a kérdés, hogy ez a pártosság a tudományból fejlődik-e ki, vagy a tudományon kívüli szempontból. Ha a tudományon belül fejlődik ki, és a tudományból indul ki, akkor ez a pártosság egy felfogásból és egy történeti interpretációból kerül ki. Ebben az értelemben nem

állítható szembe az objektivitással, mert nincs olyan történetíró, akinél ugyanezek az elemek esetleg más aspektusból nem mutathatók ki. Ha tudományon kívüli elemek lökik, kényszerítik valamiféle úgynevezett pártosságra, akkor az objektivitás és a pártosság szembeállításra egészen más. A kritikai történetírásnak ez az ellentétes interpretációja és az ellentétes érdekeknek a kifejezése a harmadik szempont.

Végül a negyedik szempont: nincsen érték nélküli történettudomány. Minden történettudomány érték kategóriákkal dolgozik. Ezeket az érték kategóriákat az ismert, nagyon neves, XIX. század végi, XX. század eleji német társadalomtudós, Max Weber úgy fogalmazta meg: a van és a kellnek olyan szembeállítása, hogy az érték kategóriában meg kell találnom azt, hogy mi az az érték, amelyet általános emberi értéknek tekinthetek. Van-e általános emberi érték? Feltétlenül van, és az a XIX. századtól többé-kevésbé egyértelműen uralkodik. Vannak ennek továbbfejlesztői, továbbvivői. Nézetem szerint a szabadság és egyenlőség, az értelem gondolata, a társadalmi haladás gondolata mindenképpen olyan érték fogalom, amely különböző korokban más volt. Különböző elemeket máshogy hangsúlyoz. Kb. a XIX. századtól kezdve stabil emberi értéknek kell tekintenünk, és ezek a stabil értékek a történettudományban akkor is megmaradnak a tudományos keretek között, ha ezeket az értékeket mint érték kritériumokat előtérbe helyezzük a különböző korszakok elemzésénél, vizsgálatánál, nagyjából mint fő választóvonalat figyelembe vesszük. Ebből következik az, hogy nincsenek biztos normáink a történetírásban, nincsenek biztos és végleges válaszaink sem. De van néhány olyan alapvető szempont a kritikai történetírásban, amely a kritikai történetírást nem választja el a politikától, hanem egy helyes politika lényeges segítőjének - de nem szolgájának, nem alávetettjének - tekinti.

Ha ez így van, akkor egy másik kérdésre térek át, és ebből kiemelek két mozzanatot: az egyik a pártosság és az objektivitás. Ez az a kérdés, amely a történettudomány és a politika kapcsolatát leginkább a közvéleményünkben foglalkoztatja. A másik mozzanat az értékek kérdése. A pártosság és objektivitás mint kérdés, a szűkebben vett szakmában - mint mondtam - a XIX. századtól végig felmerül nemcsak Magyarországon, hanem valamennyi történetíró

ismét és ismét szembenézett azzal, hogy mennyiben objektív és mennyiben pártos a történetíró. Magyarországon a műveltség, a politikai és társadalmi fejlődés iránti érdeklődés, a történetírás különösen a II. világháború után erőteljesebben kibontakozott, az 50-es évek közepétől, végétől ez a kérdés egyik kulcskérdésévé vált. Emlékszem, hogy a 60-as évek végén, 70-es évek elején valahányszor társaságban, nem szakmabeli barátokkal összekerültem, általában az volt az első kérdés, mit beszélhetünk a történetírásról, hiszen a történészek állandóan változtatják véleményüket, állandóan mást mondanak, állandóan korrigálják önmagukat. Az én válaszom (amelyet a 60-as években megfogalmaztam írásban is) három kérdésből áll: az első lényeges csoport, hogy ez igaz, és ez az 50-es évek történetírásának a legnagyobb gyengesége volt, mert az 50-es évek történetírásában a pártosság és objektivitás gondolata nem a tudomány belső fejlődéséből származóan merült fel, hanem éppen ellenkezőleg: a történetírás számos megnyilvánulásában aktuálpolitikai szempontok domináltak. A történetírásban és a történetírás kérdésfelvetéseiben részben, de még inkább a történetírás válszáiba olykor ezek az aktuálpolitikai szempontok olyan irányba vitték a történeti válaszokat, amelyek tévesek, helytelenek, elmulasztottak, egyoldalúak voltak.

Ennyiben igaz volt a kritika, de két lényeges elemet ez a kritika nem vett figyelembe: nevezetesen a másik szempontot, hogy minden történeti korszaknak változik a történeti képe. Ha kezünkbe veszünk egy XIX. században írt történelmet, még akkor is, ha az a legszebb, legragyogóbb stílusban van írva, ha bizonyos kérdésekre a válasz helyes volt, élvezzük a régiek stílusát, élvezzük a kérdésfelvetést, nagyon hamar rájövünk arra, hogy ez a történetírói szemlélet elavult. Nemcsak azért és nemcsak Magyarországon avult el, és nem csak azért, mert Magyarország a marxista történettudomány bizonyos hegemoniával rendelkezik (hangsúlyozom a hegemoniát, amely nagyon világosan kifejezi a mai történetírást, tehát nem totális egyeduralommal, hanem bizonyos hegemoniával), mert nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon megváltozott a történettudomány. Megváltoztak a történettudomány kérdésfelvetései, a válasza, az érdeklődése és a metodológiája. Ha Magyarországon nem változott volna meg, az nem előnyére, hanem hátrányá-

ra szolgált volna a magyar történetírásnak. Gyakorlatilag azokat a lényeges változásokat, amelyek a II. világháború után bekövetkeztek, nem tudtuk volna követni.

S mik voltak ezek a lényeges változások? Mindenekelőtt az, hogy a XIX. századból származó német állampolitikacentrikus történettudomány mindenütt visszaszorult, az állam és a politika helyett a gazdaság és a társadalom került előtérbe. Ez azt jelentette, hogy a történetírás érdeklődése olyan területekre terjedt ki, amelyekre korábban nem. Összekapcsolódott olyan tudományokkal, amelyekkel korábban semmiféle lényeges kapcsolata nem volt. Ha a társadalomtudományok gondolatrendszerét visszavezetjük a XIX. századra, közgazdaságtudomány és történettudomány volt, amely már a XIX. században erősebben kifejlődött. De kapcsolat a kettő között olyannyira nem alakult ki, hogy határozott szembeállítás volt. A történettudományt úgy tekintették, mint az egyedi eseményeket részletesen leíró, felsoroló munkálatoknak az összességét. Sokan még azt is kétségbe vonták, hogy vajon tudomány-e egyáltalán, vajon hova tartozik: a népművészethez, a művészethez? A közgazdaságtudományt ezzel szemben olyan tudománynak tekintették, amely általánosít, amely hosszú távu fejlődési vonalakat próbál megkövetelni, tehát bizonyos értelemben a leíró tudománnyal szemben elemző tudomány. Ha a történettudomány leíró tudomány, s a közgazdaságtudomány elemző tudomány, akkor természetesen a történetírásnak a komolysága, azon kívül, hogy szórakoztat, erősen kétségbe vonható. Csak a közgazdaságtudomány képes arra, hogy akár a múltat, akár a jövőt is, a hosszú távu fejlődés vonalát megvilágítsa. Tőlem - mindenekelőtt gazdaságtörténész vagyok - mi sem áll távolabb, minthogy a közgazdaságtudományt bármilyen értelemben lebecsülném. De nem szeretném átengedni a közgazdaságtudománynak a jövő megoldásának ezt az egyetlen feladatát. Annál is kevésbé, mert azóta is elég sokszor bebizonyosodott, hogy a közgazdaságtudomány "csodaszereknek" hirdetett válaszai időnként időről időre, újból és újból is csődbe jutnak. Ezért nem maga a tudomány a hibás, hanem sokkal inkább az életnek a ravaszsága. Ahogy a történettudomány nem alkalmas és nem képes arra, hogy az élet teljes gazdagságát leírja, a közgazdaság-tudomány sem tudja ezt teljesen elemezni. De hol voltak más tudományok? Hol volt a szociológia, hol voltak a mentalitástudományok stb., amelyek nélkül ma a történet-

tudomány nem boldogulna. Mindezek gyakorlatilag a XX. század közepén, a II. világháború után alakultak ki, és nemcsak Magyarországon – legyen szabad megintcsak európai összefüggésekre hivatkoznom –, valamennyi országban ma más a történettudomány, mint volt 30 vagy 40 évvel ezelőtt. Ezt sokszor a szakmán kívül állók nem is veszik figyelembe.

A harmadik gondolat: a történettudomány tudomány – és én szeretném annak tekinteni –, és kritikai tudomány, amely nem csupán azt jelenti, hogy kritikailag áll hozzá mindahhoz, amit leír, amit elemez, amit bemutat, hanem mindezen felül kritikailag lát hozzá önmagához. Újból és újból felülvizsgálja eredményeit, éppen az élet gazdagítása során. Egy sor olyan szempont van, amelyre korábban, amikor egy folyamattal foglalkoztunk, egyáltalán nem gondoltunk, a történettudomány saját maga teremti meg saját maga számára a kérdéseket, alakít ki új megközelítéseket, és nem vonja újból és újból kétségbe mindazt, amit korábban leírt. Ez a természettudományban teljesen természetes, hiszen hogyan lehet összehasonlítani a kepleri, a newtoni és az einsteini világképet? Ezt természetesnek tartjuk a fizikában, a természettudományban. A történettudományban és a társadalomtudományban egyszerűen úgy fogjuk fel, hogy ez valamiféle külső politikai nyomások kiszolgálásának a következménye. Ami így nem igaz. Nézetem szerint e három elem miatt a történettudománynak a változása természetes, de az első mozzanatról egy pillanatig sem szabad megfeledkeznünk. Arról a mozzanatról, hogy az 50-es években a történettudományt tulságosan is a politika szolgálatába kívánták állítani. Egyedülálló volt-e ez Magyarországon? Nem volt egyedülálló, legfeljebb a módszerek voltak erősebbek, és mivel az 50-es évektől sokkal erősebben kialakult egy nagyon centrális tudománypolitika, lehetőségei ennek a tudománynak a politika szolgálatába állításával kiteljesedtek.

Rövid időre visszatekintek – és ez megint nem az 50-es évek módszereinek bármiféle mentésére szolgál, hiszen ezek nem menthetők. Visszatekintek arra, hogy mi történt Magyarországon a történettudomány és tudománypolitika és politika kapcsolatában a 20-as évek elején. A Horthy-rendszer időszakában volt egy nagyon tehetséges, nagyformátumu kulturpolitikus, aki 1922-től vallás- és közoktatási miniszter volt, gróf Klebelsberg Kunó. Nagy felkészültsé-

gü, komoly tudású és koncepciózus kulturpolitikusa volt a Horthy-rendszernek. Egyidejűleg, ebben az időszakban a Magyar Történelmi Társulat elnöki posztját is betöltötte. Határozottan olyan munkákat kezdeményezett, amelyeket politikai koncepciójának a szolgálatába állított. Politikai koncepciójához hozzá kell tennem, hogy a Horthy-rendszerben Klebelsberg Kunó az úgynevezett liberális politikusok közé tartozott. Mondanom sem kell, hogy pár év után Klebelsberg, elért jelentős sikerei, eredményei ellenére a jobboldali politikusok meg is buktatták, és a 30-as években már a neve kiejtése is valamiféle szentségtörés lett, hiszen nem volt jobboldali, nem a fasiszta irány felé mutatott az egész tevékenysége.

Klebelsberg Kunónak volt meghatározott - részben politikai gondolkodásából fakadóan, részben tradicionálisan - a magyar felső vezető réteghez tartozó elképzelése. Szembe kellett néznie egy borzalmas sokkal, amelynek politikai-gazdasági és nem utolsósorban kulturális hatása felmérhetetlen volt, Trianonnal. Hogyan reagált Klebelsberg Kunó, miként állította a Trianon elleni harc szolgálatába a történettudományt? Nagyon egyértelműen. A magyar történettudomány 1918-ig jórészt nem nagyon vette figyelembe azt a lényeges kérdést, amely a történelmi Magyarország bukásához hozzájárult, hogy Magyarország soknemzetiségű ország volt. A magyar történétirók ezt a kérdést 1918-ig érdemben nem tárgyalták. Ez többé-kevésbé a radikálisoknak vagy azoknak a társadalmi gondolkodóknak a munkájában jelentkezett, akik a hagyományos rendszeren, az egyetemeken kívül álltak. 1918 után világos volt, hogy ezt a kérdést figyelmen kívül hagyni akkor is badarság lenne, ha a hivatalos politika már a történelmi Magyarország teljes visszaállítását kívánja. És úgy próbálja az egész trianoni bukást beállítani, mintha ez csakis a külső erőszaknak a következménye lenne. És ehhez a magyarországi nemzetiségi kérdés, sok nemzetiségi állam léte nem járult volna lényegesen hozzá.

Klebelsberg két mozzanatot próbált előtérbe állítani. Az egyik az, hogy megkezdte a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó történelmi kutatásokat, különösen azért, hogy bemutassa és megpróbálja úgy beállítani: az asszimilációra való törekvés, az asszimiláció iránti nyomás a XIX. században nem lehetett igazán sike-

res, hiszen ezt a magyar uralkodó körök erőszakkal nem akarták elérni. Egyébként pedig a polgári viszonyok, a kapitalizmus, az urbanizáció fejletlensége folytán erre igazán nem is nyílott lehetőség. A XIX. században Magyarországon élő uem magyar népeknek: románoknak, kárpát-ukránoknak, szerbeknek, szlovákoknak, horvátoknak mondhatnám, 90%-a paraszt volt ebben az időszakban. A parasztot nehéz asszimilálni, és kulturpolitikailag nem pozitívum. Társadalmi és egyéb szempontból a XIX. századi paraszt kultúrátlanságát, gazdasági elmaradottságát egyáltalán nem lehet pozitívumnak tekinteni. De tény az, hogy hiába indított a magyar állam a XIX. században asszimiláló politikát. A középiskolákat meg lehetett fogni, a középiskolákat lehetett magyarosítani (gyakorlatilag három-négy osztály, amit egy román vagy egy szlovák paraszt elvégzett, ha egyáltalán elvégzett), de sokat nem lehetett tenni. Azt rá lehetett kényszeríteni, hogy a beadványát - ha egyáltalán kapcsolatba került a közigazgatással - ne adhassa be szlovák, román stb. nyelven. Gyakorlatilag a nyelvétől sem lehetett megfosztani, mert zárt közösségekben élt.

Asszimiláció volt csupán az, amit később a magyar statisztika hamisításának fogtak fel. Ha összehasonlítják az 1910-ben Magyarországon készült nemzetiségi statisztikákat az 1930-ban Romániában vagy Csehszlovákiában készült nemzetiségi statisztikákkal, látják, hogy elég jelentős eltérés van. Legyünk tárgyilagosság, mondjuk, hogy a magyar statisztika ugyanannyit hamisított a magyarok javára, mint a román vagy a csehszlovák statisztika. Akkor is van egy nagy százalékkülönbség, s ez annál a tipikusan városi kisértelmiségi alacsony tisztviselői rétegnél, amely rálépett az asszimilálódás útjára 1890-1910 között. Hiszen az asszimilálódás a társadalmi felemelkedést is jelentette számára, tehát hajlandó volt asszimilálódni. Mihelyt megváltozott az államrend, mihelyt a Felvidék vagy Erdély már nem Magyarországhoz tartozott, abban a pillanatban nem magyarnak, hanem szlováknak vagy romának vallotta magát. Tehát volt nemzetiségi elnyomó törekvés, a XX. századhoz képest jóval kevesebb lehetőséggel, jóval kisebb hatalmi eszközzel, jóval kevesebb olyan gazdasági folyamattal, amellyel asszimilálódni tudott. Ez volt az első mozzanat, amit Klebelsberg kimondottan ennek a célnak a szolgálatába állított.

A második mozzanat, amelyet kiemelnék, amelyet Klebelsberg sok vonatkozásban okosan és - a kor többi politikusaíhoz képest - nagyon kulturáltan, művelten fogalmazott meg. Nem a kardcsörtető politikusok táborába tartozott. Sokkal okosabb és műveltebb volt, minthogy ne lett volna azzal tisztában, hogy fenyegetéssel, erőszakkal az 1918 előtti helyzetet nem lehet visszaállítani 1918-ban. Egy gondolatot látott és ezt nagyon tudatosan úgy fogalmazta meg, hogy magyar kulturfölény.

Miben állt ez a magyar kulturfölény? Azt lehet mondani, hogy két elem keveredett nagyon világosan. Az egyik az, amit úgy fogalmazunk meg, hogy volt egy nagyon erős előítélet, különösen a magyar értelmiség, a magyar vezetőréteg körében, amely a magyarokat sokkal kulturáltabbnak tartotta, mint a - németektől eltekintve - környező országok népét. Volt-e ennek a magyar kulturfölényből származó vagy a magyar nacionalizmusból, a sovinizmusból származó gondolata? Természetesen nem. Ha azt vesszük figyelembe, hogy a történelmi Magyarországon évszázadon keresztül a magyarság a lakosságnak csak egy része volt, amely uralkodó osztály volt, amely a kulturának és a műveltségnek elsősorban hordozója volt, és természetes, ha megnézzük az írni-olvasni tudás arányát a magyarok között 1910-ben, és megnézzük a románok és a szlovákok között - és itt nem a határon túli, ahol még rosszabb a helyzet, hanem Magyarország határain belüli románokat -, akkor világos, hogy a magyarok között sokkal több az írni-olvasni tudó, aránylagosan sokkal több az értelmiségi, sokkal több a kulturahordozó. Tehát van egy objektív alap. Ezt meg lehet a társadalomfejlődés és az egész gazdasági fejlődés különbözőségéből magyarázni. Ez nem alkati tulajdonság, ez nem faji elemekből származó tulajdonság, hanem objektív fejlődés eredménye. De mégis alkalmas volt arra, - és ezt Klebelsberg nagyon világosan kihasználta, sőt tovább akarta fejleszteni - és ez javára szolgált ebben az időben az országnak -, hogy a magyarság erejét elsősorban a kultura erősítésében látta. Amíg Gömbös és a többiek a hadseregtől követeltek többet, amíg más miniszterek a belügyi apparátus erősítését kérték, addig Klebelsberg azt mondta, hogy a magyarság ereje a kulturájában van, és a kultura fejlesztésére törekedett: részben a tanya iskolák kiépítésére, részben egy felső kultura megteremtésére. Szolgált ez politikai célt? Egyértelműen szolgált politikai célt, de mégis

meghagyott bizonyos autonómiát a kultúra fejlődésének és a történettudománynak. Ő volt tehát az, aki nagyon is világosan kapcsolódott. S ha tovább megyünk egy ütemmel – mondjuk a 30-as években –, amikor már nem Klebelsberg, hanem Hóman töltötte be a kultuszminiszteri széket, akkor természetesen még inkább tapasztalhatjuk a politika és a történelem összekapcsolódását – legfeljebb kevesebb pozitív elemmel, mint Klebelsberg idején.

Tehát az 50-es évek nem teljesen egyedülálló jelensége volt, amikor a politika és a történettudomány között valamiféle szoros kapcsolat állt fenn. De mégis az 50-es évek szinte érthetetlenül nyomasztják meg mindig történeti és politikai közgondolkodásunkat. Hiszen, ha arra gondolunk, hogy ezek a kritikus 50-es évek pár évet jelentettek csak 35 éves fejlődésünkben, akkor óhatatlan felmerül, hogy mi az oka, hogy ez az 5-6 év ennyire jelentkezett? Talán azért, mert bizonyos tendenciákat, melyek régen is megvoltak a történettudományban – különlegesen felerősített és különösen eltorzított. Ez az első, ebből három kérdést szeretnék röviden kiemelni.

Nevezetesen az első kérdés a folytonosság és a megszakítás kérdése. Ez a történetírói módszer problematikája, de azt hiszem, nemcsak történetírói problematika, hanem alapvető kérdése történeti gondolkodásunknak és politikai műveltségünknek. Természetesen az 1950-es évek forradalom termékei voltak, ismeretes, hogy ez a forradalom miből állt, mit jelentett a szocialista átalakulás folyamatában. De ennek a forradalomnak megvolt az a sajátossága, hogy a forradalmat és a kapcsolatot a történeti folyamatossággal teljesen egyoldaluan fogalmazta meg.

Magyarországon régi gondolat volt az, amely a XX. század elején állandóan felmerült, amely vitát jelentett a marxista gondolkodásban, vitát jelentett a politikában. Nevezetesen az, hogy mely országok azok, amelyek a szocializmus rendszeréhez először érnek. Ismerik azt a marxi gondolatot, amelyet a XIX. században fogalmaztak meg, amely abból indult ki, hogy gyakorlatilag egy folyamatos fejlődés eredményeként fejlődik át a világ a szocializmusba, s azok az országok, amelyek gazdaságilag a legerősebbek, azok az országok, amelyek a polgári társadalom legnagyobb és legfonto-

sabb vívmányait a legmélyebben gyökerezették meg saját országukban, azok lépnek először természetesen a szocialista utra, jutnak el a szocialista társadalomba. Bizonyos értelemben olyan kontinuitás van – a kontinuitás természetesen Nyugat-Európa lesz –, amely a kapitalizmusnak, a polgári társadalomnak a vezető eleme, s az fogja a szocializmust is előmozdítani.

Régi dolog, hogy ezt a kérdést már Lenin is kétségbe vonta. Ismeretes az, hogy Oroszország lett a szocializmus első országa, de hozzá kell tennem, hogy aki egy kicsit elolvassa Lenin munkáit, akkor hosszú éveken keresztül, még 1917 után is úgy látja, hogy Lenin úgy fogalmazta meg: Oroszország még egy barbár ország, a forradalom a történelmi körülmények, az imperializmus körülményei között sajátosan itt indult el, de ezt a forradalmat majd a fejlettebb országok követni fogják. S akkor Oroszország ebben a sorrendben visszakerül eredeti helyére, a vezető országok természetesen a fejlett országok lesznek, és Oroszország ezeket fogja követni.

Nem így történt. A szocializmus egy országban győzött a történelmi körülmények folytán, és a szocialista tábor kibővülése is olyan országokkal történt, amelyek nem tartoztak az élenjárók sorába. Olyan országokban történt, amelyek gazdaságilag messze nem állottak azon a szinten, ahol a nyugat-európai országok. Nem is beszélve most a II. világháborús speciális körülményekről. Olyan országokban győzött a szocializmus, amelyekben a nyugati társadalmak nagy eredménye és vívmánya, a XIX. század nagy társadalmi eredménye, a polgári politikai kultúra kialakítása nem történt meg, ahol a polgári szabadságjogok és a polgári demokrácia sohasem vert gyökeret, ahol 1945-ig különböző formában hol erősebben, hol gyengébben, de bizonyos értelemben autokratikus társadalmi formák uralkodtak, ahol gyakorlatilag sohasem volt politikai kultúra, sohasem volt komoly politikai műveltség.

Komoly politikai kultúra és komoly politikai műveltség csakis ott, azokban az országokban lehetséges, amelyekben a demokratikus fejlődés és a szabadság gondolata gyökeret vert, ahol megteremtődtek azok a gondolatok és megteremtődik az az intézményrendszer, amely ténylegesen bevonja a népet a politikába. Nos ez hiányzott a

kelet-európai országokból. Ugy gondolták, hogy a forradalommal át lehet ugrani ezt a fázist. Éppen azért, mert a forradalom 1948-49 után a hidegháború megteremtődése és kiéleződése idejében zajlott, szükségszerű a polgári hagyományok és a Nyugat elleni harc. Ezzel úgy szakították meg a szerves folyamatot, hogy gyakorlatilag ezt a hiányt sohasem tudták igazán pótolni.

Nézetem szerint a túlhaladás nem jelentheti azt, hogy kihagyunk egy folyamatot, hogy kihagyjuk a szerves folyamatnak egy ilyen lényeges elemét, mint a politikai műveltség és a politikai kultúra megteremtődése bizonyos országokban, bizonyos szinten. Ne istenítsük azt, ami ott történt a XIX-XX. században. De mégis megteremtődhet. Ezt mi kihagytuk, átugortuk azzal, hogy majd egy fejlettebbet, ennél többet vagy továbbvivő politikai műveltséget és politikai kulturát teremtünk meg. Gyakorlatilag nem ez történt, hanem még máig is - úgy érzem - nagyon is érezhetők ennek a kihagyásnak a hiányai. Ez nem azt jelenti, hogy vissza kell mennünk, nem is lehet, nem is kell visszamennünk ehhez, de vajon nem lehet-e szervesebben beépíteni, nem lehet-e ezt pótolni egy olyan időszakban, amikor tudjuk, hogy mik ennek az előnyei, mik ebből a fontosak, amikkel gyakorlatilag megteremtődnek a lehetőségei, hogy ezt a hiányt kiküszöböljük. Erőszak minden társadalomban érvényesülhet. Az 50-es évek torzulásai nehezebben érvényesültek volna, ha lett volna egy komoly társadalmi közeg, amely megpróbál kritikusan szembeállni, amely kevésbé képes bizonyos torzulásokat befogadni, amelyek az 50-es években nem utolsósorban azért következhettek be, mert hiányzott a szerves folyamatra való építés. Nézetem szerint tehát itt a polgári műveltség és politikai műveltség megteremtődésének vannak közös stádiumai. Ha a történelem úgy alakul, hogy ezt a stádiumot átugortuk, akkor ezt ne nyugtázzuk csak egyértelműen, hogy ezt átugortuk, és ma már ezen túl kell menni, hanem próbáljuk beépíteni, szerves részévé tenni az egész politikai műveltségnek, mert akkor a szocialista politikai műveltség is sokkal szervesebben épül, és megteremti azt a saját demokratikus önkontrollt, amely nélkül a szocialista politikai műveltség sohasem lehet teljes és sohasem érvényesülhet. Ez az egyik nagyon lényeges kérdés.

A másik mozzanat a demokráciához való viszonynak az eltorzítása az 50-es években, és a következő a nemzeti problémákhoz való viszony. Ez a másik az a mozzanat, amely a történettudománynál és politikai műveltségnél nagyon is időszerű. Hogy elmondjam néhány szóban véleményemet, gondolatomat még akkor is, ha talán nem mindenben lesz az Önök véleményével azonos, talán nem is mindenben váltja ki tetszésüket. Az 50-es években a világos és az éles kontrasztba került. Ha elolvassák az 50-es évek műveit, ha visszagondolnak egy-két történelmi filmre, a Rákóczi hadnagyára, amely maga gyönyörűszép. Vass Éva akkor még nagyon szép volt, Bitskey akkor még nagyon elegáns volt. Az egész egy gyönyörű diadalmenet, egy gyönyörű idill volt. Egy nemzeti történelmi idill, ahol megvoltak a nagyszerű kurucok, akik győztek, bár a végén vesztek, de ez valami külső ármánynak vagy a gondviselésnek volt köszönhető. Ez a gondolkodás tehát a nemzeti problematikának nagyon leegyszerűsített, hamis beépítése, mert a nemzeti tradíciókat ugyanakkor nagyon is egyoldalúan szelektálta, és világosan kell látni, hogy a nemzeti tradíciókban is három megkülönböztetett elem van.

Világos, hogy a marxizmus mint társadalompolitikai gondolkodás (és a modern radikális politikai gondolkodás, legyen az marxizmus vagy nem) bizonyos értelemben a régivel való szembenállással s új eszmék meghirdetésének jegyében kellett, hogy megszülessen. Azokat az elemeket kellett, hogy meghirdesse, és azokat az elemeket emelte ki, amelyek a régit teljesen elhanyagolták. Természetes volt, hogy a marxizmus számára a hagyomány elsősorban forradalmi hagyományt jelent. Addig, míg a Kommunista Párt ellenzéki párt volt, amely más irányba akarta vinni a magyar fejlődést, az logikus volt. Mikor a Kommunista Párt hegemon párt lett az országban, kíváncsian, szükségszerű lett volna, hogy változtasson történelemszemléletén, hisz ha bármilyen társadalmi közeg hegemon szerepet tölt be egy országban, abban a pillanatban nem mazsolázhatja ki a történelmet. Nem mondhatja, hogy ez az enyém, az pedig a tiéd. Mert voltaképpen az egész Magyarországot kell, hogy vállalja, az egész magyar népet, mindazokat, akik a Kommunista Pártra szavaztak és azokat is, akik nem a Kommunista Pártra szavaztak 47-ben, de itt maradtak, itt dolgoztak. Természetesen vállalni kellett nemcsak a forradalmi hagyományokat,

hanem a haladó hagyományokat is. Igaz, ez is rendkívül szelektív nemzeti vállalás volt, hiszen meghatározták, hogy mit tekintünk haladó hagyományoknak. De a történelem nem haladó hagyomány, a történelem nem forradalmi hagyomány.

Végül is, ha megnézzük Magyarország történetét, ritka pillanatai voltak a történelemnek, amikor a forradalmak zajlottak le, és hosszú pillanatai voltak a történelemnek, amikor nem voltak forradalmak. De a magyarság élt, dolgozott, harcolt, el volt nyomva, nem volt elnyomva, de itt volt, tehát nekünk a történelem egészét kell elvállalni a maga negatívumaival és pozitívumával, amit mi úgy fogunk fel – és azt hiszem, ez a marxista történelemszemlélet –, hogy a történelemben mindig állandó két erőnek az egyensúlyát és harcát látta. És a két erő feltételezte egymást. Az osztályharc szempontjából a nemzet sok esetben a legdőntőbb a történelemfejlődésben. Ma nincs olyan nyugati történetírás, amely az osztályharcok történetét és az osztályoknak a mozgását ne tekintené a történelemfejlődés döntő elemének. Erre csak nálunk vannak most kísérletek, főleg nem is annyira a történészeknél.

A 60-as évektől megindult ennek egy nagyon kritikai felülvizsgálata. Lezajlott az a történészvita, amelyben az a helyes többségi álláspont alakult ki, hogy szakítani kell a Rákosi korszak történelemfelfogásával. A hozzászólók rámutattak, miért nem lehet a nemzeti hagyományokat csak úgy kiemelni, ahogy Rákosi tette. Másrészt pedig egyáltalán újból és újból felmerült, hogy a történettudomány mennyiben kritikus, és mennyiben nem kritikus a nemzeti hagyományokkal szemben? Az utóbbi időben elég sok vita van történeti fejlődésünk, történeti folyamatunk értelmezése körül. Sokszor azt lehet mondani, hogy ebben a vitában olyan polarizáció alakul ki, hogy sok nem történész bírálja a történészeket bizonyos kérdéseknek a vizsgálatában. Sok – különösen vidéki – folyóiratunkban látni nemegyszer cikket írók tollából, amely ezeket a kérdéseket felveti. Én két mozzanatot emelnék itt ki. Az első kérdés az, hogy a 60-as években a marxista történetíráson belül, és általában a magyar történetíráson belül volt egy komoly vita. Én is részt vettem ebben a vitában, s nagyon élesen kritizáltam a régi történetírást, az 50-es évek történetírását, és szóvá tettem Módszereknek, akit személy szerint igen nagyra becsültem. Módszereivel azonban nem mindig

értettem egyet. Azt mondtam neki, hogy véleményem szerint a történelem mesterség, a történelem szakma, nem politikum. Ezt nem lehet úgy felfogni, hogy valakinek van politikai elképzelése vagy történeti műveltsége, és abban teljesen egyformán járatos.

A történettudománynak különösen megvannak a mesterségbeli tudásai, azért, mert a történetírónak forrásokkal kell dolgoznia, tudnia kell, hogyan kell a forrásokat értelmezni, és a történelemnek szembe kell tudnia állítani a forrásokat. A mesterségbeli tudás elvileg egy történésznek meg kell, hogy legyen, és egyáltalán nemcsak a történésznek. Ez nem azt jelenti, hogy egy írónak vagy más értelmiséginek nem lehetnének szempontjai a történelmi fejlődésre. E szempontok azonban feltehetőleg nem járulnak hozzá a folyamatok mélyebb, tudományosabb igényű megértéséhez.

A másik dolog pedig az, mi az alapvető különbség egy irodalmár és egy történész között? Azért emelem ki az irodalmár és a történész szembeállítását, mert sok esetben jelentkezik egy író és a történész ilyen szembekerülése. Az író természetesen a műveket elemzi, ez a mestersége, feladata. Végül is én irhatok egy szép monográfiát Adyról, amely Ady egész életpályáját és költészetét az életpálya nélkül megérteti. De azért mégis a verseire, a politikai írásaira helyezem a hangsúlyt. A történésznek nem a műveket, az életet kell kezelnie. A történésznek a politikában a hatalmat kell figyelembe vennie. Ha én egy politikus beszédeiből elemzem politikáját, akkor ez hamis dolog. Önök közül valaki irhat nagyon szép eszmefuttatást arról, hogyan kell kezelni a nemzetiségeket, vagy hogyan lehet megoldani a nemzetiségi problémákat a Dunavölgyben, ez gondolatilag nagyon szép lehet, nagyon tiszta. Ha Önökről valaki ír egy visszaemlékezést, egy cikket, vagy egy monográfiát, leírhatják, elemezhetik, kérem ez volt a véleménye a nemzetiségi kérdésről, ezt szeretne volna megvalósítani. Ha ezt a nemzetiségi kérdéskört, ezeket a gondolatokat az ország miniszterelnöke veti papírra, akkor nem elemezhetem azt a cikket csak úgy, hogy jaj de szép. Hanem meg kell nézmem, bizonyos értelemben a hatalom a kezében volt. Neki meg kellett volna ezt valósítani, meg tudta ezt valósítani? Ezt valósította meg. És ha nem, akkor miért nem valósította meg? Nem feltétlenül azért nem valósította meg, mert ő nem akarta megvalósítani, hanem mert a politika és a tudomány, a politika

és költészet között megvan a lényeges különbség. A politika hatalom kérdése is. És ha az ország miniszterelnöke nem tudja megvalósítani azt a politikai gondolatot, amit leirt, akkor nem azt kell elemezni, amit leirt, hanem azt, ami megvalósult, mert enélkül a dolog hamis, egyoldalú.

Ha a magyar nemzetiségek keletkezését valaki, majd a jövő történésze abból próbálná megítélni, hogy mit mondtak erről a kérdésről, és azt csak az ünnepi beszédekből állapítaná meg, akkor egész más képe lesz arról, hogy mi történik a magyar kisebbséggel, mint Önöknek napjainkban a kisebbségek helyzetéről. Mert mi azt nézzük meg, hogy mi történt, esetleg a jövő történésze azt írja meg, hogy mit irtak és mit mondtak el az ünnepi beszédekben. Ez az a lényeges metodológiai kérdés, amelyben egy történész és egy irodalmár különbözik.

Ebből adódik és talán e gondolattal zárnám: Itt egész mással foglalkoztam. Egy előadást írok, amit szeptemberben kell tartanom egy Közép-Európában tartandó konferencián és a Közép-Európáról tartandó konferenciára készülve, kezembe került egy német történész levele, talán Önök közül néhányan hallottak is róla, ő volt az ötvenes évek legnevesebb nyugatnémet történésze, G. Ritter. Azt mondhatnám, ha megkérdezik a mai német történetirókat és a mai német fiatalságot, akkor G. Ritter úgy szerepel gondolatukban, felfogásukban, mint egy jól felkészült, de rendkívül konzervatív, a hagyományos német politikai iskola képviselője. Ennek a hagyományos német politikai iskolának a képviselője 1937-ben írt egy levelet – akkor még fiatal történész volt – korának egyik legnevesebb német történészéhez. Levelében azt írta, és azon próbált elmélkedni, hogy mi a helyes politika. Azon töprengett, hogy mi a helyes politika, mi a helyes gondolkodásmód, mi a helyes magatartás, akkor, amikor a német határokon kívül élő vagy kívül rekedt németység problémáival foglalkoznak. Nem akarok ebből hosszan idézni, csak egy mondatot idézek, nevezetesen, amit magam a leglényegesebbnek tartok, és ez a történetírás és a politikai műveltséghez nagyon is hozzá tartozik, hogy minden országnak úgy kell foglalkoznia a határon túl élő kisebbségével, hogy figyelembe veszi a lehetőségeket és a szükségességeket, és figyelembe veszi, hogy elsősorban a saját országára hatnak, gyakorolnak befolyást, elsősorban a saját

országának a sorsával kell foglalkoznia. S ezen keresztül tud igazolni és hathat a kivülálló néemetségre. Történészcollégája azonban nem fogadta el ezt az érvelést, ő lelkesen csatlakozott a náciához, a hitleristák kórusához, lelkesen támogatva azt a politikát, amely gyakorlatilag a határon kívüli néemetség megmentése ürügyén háboruba keveredett, és a határon kívüli néemetség kérdését úgy oldotta meg, hogy gyakorlatilag a határon kívüli néemetséget megszüntette mint ilyet, mert kitelepítésre, széttuzásra és gyakorlatilag az egész kelet-európai német települések teljes felszámolásra került sor.

Befejezésül két példát említet arra, hogyan lehet a történetírás nemzeti problémák iránti érzékenységét beépíteni a politikai műveltségbe: 1937-ben Magyarországon két program jelent meg, szinte teljesen egyidőben. Majdnem ugyanazon a napon hangzott el mindkettő. Az első programot Kovács Imre hirdette meg, mint tudják, akkor népies író, a baloldali népiesekhez tartozva a Márciusi Front megteremtésének egyik vezéregyénisége volt. Nyilvánvalóan ismerik a 12 pontot, amely a Márciusi Frontnak a követelése volt. Az első pont demokratikus átalakulást követelt Magyarországon, s az utolsó pont az volt, hogy követeli a népek egyenjoguságát.

Ugyanaz nap egy jobboldali diákszervezetnek, a Turul Szövetségnek a vezetője is hirdetett programot, amelyet ő is természetesen 12 pontba foglalt. A 12 pont kb. ötször olyan hosszú, mint a Márciusi Fronté, s teljesen homályos, zavaros, de ő az első pontot hangsúlyozta, minden egyéb kérdést mellékesnek tekintett. Az első pontban a történeti Magyarország visszaállítását követelte. Mi a lényeges különbség? Lényeges különbség az, hogy a baloldali gondolkodásban nagyon nagy szerepe van a nemzeti problematikának. De csakis a társadalmi demokráciával, a társadalmi átalakulással együtt. A történelmi haladás problematikája és a politikai műveltség problémája úgy kapcsolódik egybe, hogy a nemzetiségért és a nemzetért aggódó mindenekelőtt saját országát kívánja - nézetem szerint - megjavítani, és ebben az értelemben a történelem gondolatmenetét és a történelmet nem mint példatárt, hanem olyan intő és olyan társadalmi folyamatból leszürihető tanulságként értelmezi, amelyben - visszatérek ahhoz, amiből kiindultam - úgy próbál meditatálni a multon, hogy ténylegesen egy jobb jövőt készítsen elő.

A POLITIKA ÉS A TUDOMÁNY KAPCSOLATA

Mindenekelőtt szeretném megköszönni a nyári egyetem vezetőségének, hogy felkérésével megtisztelt és - úgy is, mint a megye és a város egyik közmunkása - sok tisztelettel köszöntöm Önöket. Ószintén reméljük, hogy tartalmas és kellemes volt és lesz az az időszak, amelyet itt eltöltöttek.

Az előadásban elsősorban bizonyos gyakorlati, politikai megközelítésű felvetéssorozatra gondolok. Mindazok a dokumentumok, feldolgozások, amelyek alapján erre készültem, mindazok a tapasztalatok, amelyek alapján ezzel a munkával szembenézhetünk, mindannyiunk rendelkezésére állnak.

Az első problémakör a tudomány és a politika kapcsolatának rövid áttekintése a felszabadulástól a hetvenes évek elejéig, pontosabban az MSZMP Központi Bizottsága tudománypolitikai irányelvei megjelenéséig (1969.). Részletesebben szólnék a hetvenes évekről, elsősorban egy-két társadalomtudományi problémakör és a politikai törekvések kapcsolatáról, majd a XII. kongresszus és az ez évben megtartott országos agitációs, propaganda és művelődéspolitikai tanácskozás, illetve az MSZMP Központi Bizottsága 1983. április 12-13-i állásfoglalása alapján egy-két időszakos kérdésről. Eközben utalok a Csongrád megyei tapasztalatokra is.

Az első kérdés a tudomány és a politika kapcsolata a felszabadulás után. Ezt megelőzően utalok arra a közismert tényre, hogy Magyarországon a tudományos életet sajátos kettősség jellemezte a felszabadulást megelőzően. Ebből az egyik az, hogy közismerten népünk sok kiváló tudóst mondhatott magáénak, közülük többen itt-hon dolgoztak, de megfelelő társadalmi-gazdasági háttér nélkül.

Ebből következően nagyon sok kiváló elme nem idehaza tudta hasznosítani felfedezéseit, hanem külföldön. Egyáltalán nem véletlen, hogy csupán a most 90 éves Szent-Györgyi Albert az a magyar származású a Nobel-díjasok közül, aki hazai kutatásaiért kapta meg ezt az elismerést, Szegeden a C-vitamin felfedezéseért 1937-ben. Általában hiányoztak azok a gazdasági-társadalmi háttértényezők, amelyek a "kulturfölellyt" hirdető Horthy-korszak országában kellett volna ahhoz, hogy a magyar tudományos élet több itthoni értéket hagyjon népünkre a felszabadulást követően. Ismeretes, hogy a Tanácsköztársaság szép kulturális-oktatási-tudományos elgondolásokkal rendelkezett. Ezekkel kapcsolatban - egyebek között a konzervativizmusáról ismert - Fináczy Ernő azt mondta, hogy Eötvös József óta nem volt a magyar kulturpolitikában olyan koncepciózus elképzelés, mint a Tanácsköztársaság néhány hónapja alatt. Ez azonban elképzelés maradt, illetve értékes gondolatait a felszabadulás után lehetett hasznosítani.

A felszabadulást követően nagy lendülettel indult meg hazánkban a tudományos kutatómunka segítése, támogatása is. Jellemző, hogy már a hároméves terv javaslata nagy figyelmet szentelt új kutatóintézetek létesítésének, amelyek az "ország termelőerőinek fejlesztését és tudományos haladó szellemű átépítését lesznek hivatottak szolgálni". Ma már művelődéstörténeti tény - sok dokumentumból ismert, egyebek között Köpeczi Béla akadémikus művelődéspolitikai feldolgozásából -, hogy a felszabadulást követően a haladó pártok, a baloldali blokk sok konkrét kezdeményezést tett a tudományos élet fellendítése érdekében. Nem sokkal a felszabadulás után - éppen mert az akkor megújulni nehezen tudó Tudományos Akadémia nehezen vette át az új demokratikus kibontakozásból adódó követelményeket - a Magyar Kommunista Párt javaslatára egy Tudományos Tanács kezdte meg működését, amely rövid idő alatt mintegy két tucat tudományos intézet építésére, létesítésére tett javaslatot. Érdekes ellentmondása a történelemnek a tudományos élet ilyen viszonylag lassu átállása az új körülmények adta feladatokra, hiszen a tudománynak valós érdeke volt már akkor is, hogy az új társadalom építésének - amely egyebek között a tudomány számára is a legnagyobb lehetőséget biztosítja - hivatott legyen. Ugyanakkor, azt hiszem, hogy utólag sem lehetünk türelmetlenek az akkori viszonylag lassu átfarmálódás miatt, hiszen

ez csupán viszonylag volt lassu, mert 1949-ben már ujjaalakult a Magyar Tudományos Akadémia, és azóta a szocialista alapokon működve tudományos közéletünk legmagasabb testülete.

Röviddel a felszabadulás után, 1950-ben, éppen a tudományos káderutánpótlás biztosítása igényeit felismerve, hozta létre a művelődéspolitikai a Tudományos Minősítő Bizottságot, amely azóta hazánkban a tudományos káderutánpótlás nevelésének legfontosabb intézményes bázisa. A magyar társadalom jelentős anyagi áldozatokat hozott a tudományok fejlesztése érdekében. Az első ötéves terv időszakában az erre fordított 1700 millió forint nagyon jelentős összeg volt. A Magyar Tudományos Akadémia költségvetése néhány év alatt 1950 és 1954 között ötszörösére emelkedett, ami jól mutatja a tudományra való odafigyelést. A nemzeti jövedelem ilyen mértékű növekedéséről ugyanis ekkor - de a későbbiekben is - nem lehetett szó. Vagyis az örökölt elmaradást a politikai vezetés igyekezett a tudomány számára csökkenteni és lehetőséget teremteni az új feladatok megoldásához.

Nagy lendület jellemzi a felszabadulást követő első évtized tudományos fejlődését, természetesen nem ellentmondások nélkül. Új ipari, mezőgazdasági, társadalomtudományi kutatóintézetek és fórumok jöttek létre. Ugyanakkor - különösen az ötvenes évek első felében - az eredmények mellett azokra a gondokra is utalnunk kell, amelyek egyes tudományterületek alaptalan hátrányos megkülönböztetésében jelentkeztek: gondoljunk a közgazdaságtudományra, a szociológiára, a pszichológia egyes elemeire, egyoldalúságokra a történelem- és az irodalomszemléletben.

A Magyar Dolgozók Pártja felismerte azokat a konfliktusokat, amelyek a tudományos életben jelentkeztek, és 1956 szeptemberében - egy hónappal az ellenforradalom előtt - a Politikai Bizottság a tudánypolitika, szűkebben a társadalomtudomány kérdéseivel is foglalkozott. A testület határozatot hozott különböző tudományos munkaközösségek létrehozására, amelyeknek feladatuk lett volna a párt elvi irányító munkájának segítése, ahogy a határozat szó szerint kimondja: "a pártpolitika legfontosabb tudományos kérdéseinek kidolgozása, általában a párt politikájának tudományos elméleti megalapozása, nagy horderejű párthatározatok elméleti előkészí-

tése". Feladata lett volna véleménynyilvánítás olyan nagy jelentőségű vitákban, melyek a felmerült nézeteltérések következtében nem jutottak nyugvópontra. A társadalomtudományok közül a párt e döntésével külön kiemelte a közgazdaságtudomány, a filozófia, a történettudomány, az állam- és jogtudomány és a pedagógia területét. Vagyis az első évtized eredményei mellett az ellentmondások felismerése is jellemezte pártunk tevékenységét az ellenforradalmat megelőző időszakban, és ez a határozat is helyes célokat tűzött ki és támogatott.

Az ellenforradalom megzavarta e tervek és elgondolások megvalósítását. Ugyanakkor közvetlenül az ellenforradalom leverését követő első pártdokumentum, az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága az 1956. decemberi elemzése és határozata, vagy az 1957-es júniusi pártértekezlete a tudomány kérdéseiben azóta időtálló alapvető elvi álláspontokat fogalmazott meg. Művelődés- és tudománytörténeti szemléletünk gazdagítását mindenképpen jól szolgálja az, ha ezeket a dokumentumokat mind gyakrabban lapozzuk, és áttekintjük a körülbírt szűkebb körülményeket, vizsgálódásokat. Ezek a folyamatosság mellett a mindenkor szükséges új hangsúlyokra is felhívják a figyelmet. E helyen csupán néhány címszóra utalunk, amelyek azóta természetes részét képezik nemcsak társadalmi, de ennek részeként a tudományos művelődési közéletünknek is.

Nagy fontosságú volt az a bizalom, amelyet a párt megfogalmazott az értelmiséggel, részeként a tudományos értelmiséggel kapcsolatban is. Közismertek azok a téves nézetek, amelyekkel szemben a pártnak fel kellett lépnie közvetlenül az ellenforradalom leverését követően. Voltak ugyanis, akik az értelmiséget vagy éppen az ifjúságot igyekeztek felelőssé tenni az ellenforradalmi eseményekért. A párt azzal, hogy az ellenforradalom okait megfogalmazta, visszatükröztette minden olyan szűkkeblűséget, amely az értelmiséggel vagy esetünkben jelesül a tudományos értelmiséggel szemben megnyilvánulhatott volna. Mindannyian tudjuk azonban a gyakorlatból, hogy az élet folyamatai produkáltak ellentmondásokat e téren is. A helyes döntések végrehajtásának voltak nehézségei, de az élet ilyen, és ez ma is így van, és nem hiszem, hogy a jövőben merőben másként lenne. Mindenkor gondokkal és problémákkal tudjuk a helyes elvi állásfoglalásokat is képviselni, megvalósítani.

Fontos volt a politika részéről a bizalom mellett a tudománnyal szembeni igények megfogalmazása, ehhez a feltételek biztosítása. Nagyon lényeges a demokratikus tudományos közélet melletti állásfoglalás, az előremutató tudományos viták támogatása, amely megintcsak azóta időtálló. Valószínű, hogy akik ezen a területen dolgoznak, egyetértenek azzal, hogy jócskán vannak még tartalékaink a demokratikus tudományos közélet területén. Elvi jelentőségű volt a kétfrontos ideológiai harc megfogalmazása a marxizmus-leninizmus hegemoniájáért, a legkülönbözőbb téves ideológiai nézetekkel szemben. Gondoljunk az idő tájt a harmadikutas népi ideológiára vagy éppen Lukács György ismert módon joggal vitatott nézeteire. Lukács György ekkor a burzsoázia és a munkásosztály közötti alapvető ellentéteket a demokrácia és az antidemokrácia ellentétével helyettesítette. Fel kellett lépni nacionalista és más nem marxista nézetekkel szemben is - és ez napjainkig jellemző. A párt a vitákkal együtt leghatározottabban megfogalmazta szövetségi politikáját, a legszélesebb körű együttműködést a tudományos élet minden előre mutató munkát végző dolgozójával, pártállásra való tekintet nélkül.

Az ellenforradalmat követően az MSZMP Központi Bizottsága 1958-as művelődéspolitikai irányelvei megjelölték több kérdés elemzésének fontosságát: ideológiai, tudományos kérdéseket, a felszabadulást követő évtized történelmének áttekintését, az ellenforradalom okainak vizsgálatát, a közgazdaságtudomány ösztönzését a gazdasági élet előtt álló feladatokkal kapcsolatos új gondolatok kidolgozására stb. A dokumentum nagy hangsúlyt fordított a tudományos hagyományok folytatására, vagyis az új kérdések mellett a folyamatosságra. Különösen kiemelte a tudományok gyakorlati hasznosításának szükségességét, amely azóta is időtálló igénye és elvárása a politikának a társadalom és a gazdaság irányában. A nemzetközi összefogás szükségességére történő utalás elvi jelentőségű volt, hiszen korábban a szűk nemzetközi kapcsolatok mellett - mint ahogy a gazdaságban és más területeken is - autarchikus jelenségek voltak a tudományban is. Nagyon fontos és máig időtálló feladatokat fogalmazott meg az irányelvek a felsőoktatási intézmények, mindenekelőtt az egyetemek mind hatékonyabb bekapcsolására a tudományos kutatómunkákba. Vagyis röviddel az ellenforradalom leve-

rése után volt időtálló programja a politikai vezetésnek a tudomány számára, amelynek kimunkálásában a tudomány is részt vett.

A politika és a tudomány szövetsége és egymásra utaltsága, amelyet ebben a formában a párt X. kongresszusa fogalmazott meg, tulajdonképpen az elmúlt negyedszázadban oly módon alakult ki, hogy közösen keresi a politika és a tudomány azokat a feladatokat, amelyeket közösen kell megoldani. A társadalomtudomány és a politika viszonyát illetően is kialakultak a kölcsönhatás jegyében, a munkamegosztásnak és az együttműködésnek azok a területei, amelyek biztosították, hogy a tudományok, elsősorban a társadalomtudományok jelentős mértékben járuljanak hozzá a politikai munkához. Az MSZMP 1957-es pártértekezletét követően megalakult a Tudományos és Felsőoktatási Tanács, amelynek a feladata a koordinálás volt a tudományos életben. És alig több, mint két évtizede jött létre az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, amely azóta a műszaki-technikai kutatások jelentős részéhez biztosítja a feltételeket.

Az MSZMP IX. kongresszusa 1966-ban állást foglalt a gazdaságirányítás korszerűsítésének előkészítése, illetve bevezetése mellett. Ez már új feladatokat adott a tudománynak. A párt Politikai Bizottsága 1966-ban külön elemezte tudományos életünk helyzetét, sürgette az összhangot a társadalmi igények és a tudományos kutatás között, ösztönzött a tervezési rendszer egyszerűsítésére, továbbá felhívta a figyelmet a nemzetközi együttműködés szükségességére. Erre építve – és az 1968-ban gazdasági irányítás korszerűsítésében bevezetett döntések által produkált feladatok figyelembevételével is – elemezte a Központi Bizottság 1969-ben a tudománypolitika helyzetét. Nem határozatot hozott a tudománypolitikáról, hanem irányelveket fogadott el tudománypolitikánk számára. Ez elvi jelentőségű, hiszen nagy cselekvési teret adott a tudományos életnek a társadalmi-gazdasági feladatok kutatásával kapcsolatos konkrét tennivalói kimunkálását illetően. A testület felhívta a figyelmet arra, hogy a tudomány egyidejűleg foglalkozzon a mai kérdésekkel és a távlatos célokkal. Ez is azóta időtálló módszer. Nem egy tudományterületünk – a legnagyobb jószándékkal vizsgálva saját feladatainak megoldását – tévesztett arányt e vonatkozásban. Egy példát említek: az oktatás távlati fejlesztésével kapcsolatos kutatások a hetvenes években, amelyek értékes és hasznosítható eredményeket

hoztak - és ezt szeretném aláhuzni -, egyebek között arányt tévesztettek és tulzottan az ezredforduló, a jövő évezred iskolájára koncentráltak, és így kiesett a távlatos előre tekintésből a közvetlen holnapi munka vizsgálata. A tudománypolitikai irányelvek utal a kutatási szabadság és a közlési felelősség összefüggésére, igényelve, hogy lehetőleg kiérlelt tudományos értékek kerüljenek mind szélesebb körben publikálásra.

Egy sor dologban természetesen az irányelvek megismétli a korábban elfogadott gondolatokat, és ez megint csak visszatérő eleme a különböző politikai döntéseknek, hiszen két párthatározat között nem kerülhet minden kérdés megoldásra. Új hangsúlyok, új gondolatkörök adnak új elemeket a különböző törekvések megvalósításában, a szocialista építőmunka azonban hosszú időszaki feladat. Ennek megfelelően nem várható, hogy minden évben vagy akár évtizedben merőben új feladatok jelentkezzenek, különösen bizonyos rendezőelvek megfogalmazását illetően.

A hetvenes évek fejlődésének sok fontos tényezője közül hadd emeljem ki a Magyar Tudományos Akadémia reformját 1970-ben, továbbá azt, hogy a hetvenes években megindult a tudományos témáknak egyfajta koncentrálása. Az országos kutatási főirányok, célprogramok kijelölésével bizonyos sorrendiség, prioritás alakult ki, amelynek egy sor hangsúlya az elmúlt esztendőkhöz fogalmazódott meg mind markánsabban. Ennek során hat országos kutatási főirány, tizenegy országos szintű kutatási célprogram jött létre. A pedagógusok tudják, hogy a hat közül a "6-os főirány" éppen az oktatás távlatával foglalkozik. Ez tulajdonképpen az anyagi erők, az emberi tényezők koncentrálását nagymértékben elősegítette, ami természetesen nem jelenti azt, hogy mindaz, ami ezen kívül esik, az valamiféle "vétkes dolog" lenne. A kiemelt területekre fordítódik az anyagi források közel kétharmada, de természetesen vannak az egyéb kérdésekre is anyagi erőforrások.

A hetvenes évek egyik tapasztalata, hogy ha csak az ugynevezett kiemelt témák kapnak megfelelő támogatást, akkor előbb-utóbb ez a "pántlika" - ahogy ezt mondani szokták - rákerül a témára, mert valamilyen félmondattal, köztöszóval és "különös tekintettel" kezdetű mellékmondattal hozzá lehet kötni sok témát a főtémákhoz.

Márpedig a cél nem az, hogy "pántlikázással" kerüljenek egyes kérdéskörök a fő kérdésekhez, hanem világos legyen, hogy mi az, amit mindenekelőtt támogatni kell, és mi az, ami - hangsúlyozom - hasznos, értékes, de adott esetben nem lehet fő kérdéssé tenni. Ezt más összefüggésben is vizsgálta a tudományos élet. Az alap és az alkalmazott kutatások arányait tekintve is felmerült, hogy természetesen mind több alkalmazott vagy alkalmazható tudományos felismerésre, új eredményre van szükség, de - és erre éppen 1977-ben hívta fel a Központi Bizottság a tudományos életben foglalkozók figyelmét - nagy hiba volna az alapkutatások háttérbe szorítása. Egyértelmű ugyanis mindannyiunk számára, hogy a kettőt egymástól függetlenné tenni nem lehet.

A hetvenes évek fejlődésének sok jelentős momentumát tudhatjuk magunkénak. A tudománypolitikai irányelvek megvalósulása folyamatosan napirenden szerepelt a politikai életben. Hosszan lehetne bemutatni azokat a különböző társadalomtudományi területeket, amelyeket a politikai vezetés külön elemzett a hetvenes években: a közgazdaságtudományok feladatait, a történettudományok helyzetét, a régészeti tudományok fejlődését és a politikatudományok helyzetét és feladatait. Számos társadalomtudományi területet önálló kérdésként elemeztek a vezető pártszervek és ez folyamatban van azóta is. Szíves figyelmükbe ajánlom az MSZMP dokumentumköteteit, amelyeknek az 1975-80-as kötetében ezek tételeken és részletesen megtalálhatók. Ezekből jól látszik, hogy a különböző vizsgálódások, áttekintések foglalkoznak az adott tudomány belső helyzetével, anyagi, szervezeti, káder stb. feltételeivel, és egyidejűleg társadalmi igények fogalmazódnak meg a különböző feladatki jelölésekben az adott tudományos területek további munkáját illetően.

Egy másik sajátosság a hetvenes években, hogy a Tudománypolitikai Irányelveket követően - éppen a tudományos élet feltételeinek javítása érdekében - az ország anyagi erőforrásaiból a tudományra fordított összeg lényegében gyorsabban növekedett, mint a nemzeti jövedelem. Az idő tájt, amikor a nemzeti jövedelem növekedése egyik évről a másikra 4-6% körül volt, időnként a tudományra fordított anyagi támogatás évente 10-15-20%-kal növekedett. Ez mutatja, hogy a politikai-gazdasági vezetés nemcsak követelményeket fogalmazott meg a tudományos élettel szemben, hanem a felté-

teleket - egyebek között az anyagi feltételeket is - igyekezett folyamatosan biztosítani. A hetvenes évek végére és mostanára tulajdonképpen a tudományra fordított anyagi támogatás mozgása fő vonalaiban a nemzeti jövedelem alakulásával párhuzamossá vált. Nem azért, mert most már a tudomány nem fontos számunkra, hanem anyagi-gazdasági és más feltételek is indokolták ezt. Fel kellett figyelni arra, hogy a tudomány számára is alapvető követelmény, hogy belső logikájából következően a gazdaságos, hatékony, célra-orientált, megfelelő prioritási elveket felvállaló munkák folynak.

A hetvenes évek nagy fejlődésének sok eredménye mellett ugyanis olyan tartalmi, szervezeti, személyi összefüggések is jelentkeztek, amelyek miatt a hetvenes évek végén át kellett tekinteni a tudományos kutatás strukturáját. Bizonyos elvi rendezéseket kellett elvégezni, hiszen szolgáltató munkát végző intézmények is szerepeltek tudományos kutatóintézeti listán, egy sor háttérintézmény profilja is vitatott volt. A nyolcvanas évek elején bizonyos szervezeti átcsoportosításra, egyes területeken létszámcsökkentésre került sor. A hetvenes években olyan mértékben növekedett a tudományra fordított anyagi támogatás összege, hogy ez a művelődés más szféráját is érintette, hiszen a kultúra egészére mindenkor egy adott lehetőség áll rendelkezésre. A művelődésen belüli prioritásokat el kellett dönteni, nevezetesen, hogy költségvetési területen mi legyen a sorrend a tudomány, az oktatás, a közművelődés, a művészet területén. Egyáltalán nem véletlen, hogy a sorrend így nézett ki a hetvenes években: a tudomány kapott megkülönböztetett támogatást, utána az oktatási alapellátás ismert formái, majd a közművelődés és a művészet következett. Ez nem azt jelenti, hogy a politika "jobban szereti" a tudományt, mint a művészetet, de a dolog lényege, hogy hazánkban, ahol a szellemi tőke nélkülözhetetlen a gazdasági előrehaladáshoz, először a tudománynak kellett és kell a fejlődési lehetőséget megteremteni. Csak így tudunk megfelelően talpon maradni és fejlődni, és így tudjuk a kultúra más területeit is fejleszteni.

Az 1970-es években igen jelentős fejlődés következett be a tudományos élet területén. Csak néhány számadat ennek alátámasztására: a tudományban az összes dolgozó 10 évvel ezelőtt kerekített számban 64 ezer volt, most 83-84 ezer, ebből a kutató 23 ezer volt,

most 36-37 ezer. Ebből a fejlődés mellett az is látható, hogy a kutató/szegéderő számarány nem alakult optimálisan a tudományos életben. Nagyon kevés tudományos szegéderő jut bizonyos területeken a tudományos kutatók munkájának segítésére, ami szellemi tőkekidobást jelent, hiszen a kutatónak kell olyan munkát végeznie, amelynek elvégzéséhez nincs szükség feltétlenül az adott tudományos felkészültségre. E téren különösen jelentkeznek gondok a társadalomtudományokban. Nemrégén Szegeden a JATE bölcsészkarán megnéztük, hogy egy szegéderőre hány kutató jut (nem egy kutatóra hány szegéderő), és az eredmény: kb. egy szegéderőre 8-10 vagy még több kutató is jut. Ez sok problémát okozott, és a jövőben a helyzeten javítani kell.

Az állam jelenleg évente kutató-fejlesztő helyekre kb. 23-25 milliárd forintot fordít. A ráfordítások mintegy 3/4-ed része a műszaki fejlesztési alapból, a többi az állami költségvetésből történik. Jelenleg a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos elemzése szerint Magyarországon mintegy 30-32 ezer kutatási témát tartanak nyilván, ezeknek 12%-a alapkutatás, 30%-a alkalmazotti és 58%-a kísérleti, fejlesztési kutatás. 1981-ben a KSH adatai szerint 13 ezer témát fejeztek be eredményesen hazánkban. Nemzetközi együttműködés keretében mintegy 3 ezer témát kutatnak szakembereink, ennek mintegy 80%-át szocialista, mintegy 20%-át kapitalista relációban. Ez is mutatja, hogy vannak még tartalékaink a témakoncentrációt, a témák további sűrítését illetően, bár természetesen itt sem lehet valamiféle számszerű követelményeket megfogalmazni.

A nemzetközi összehasonlítás szerint a 10 ezer lakosra jutó kutató-fejlesztő mutatók alapján a közepesen fejlett országok felső kategóriájába, illetve bizonyos tekintetben a fejlett országok kategóriájába is tartozunk. Általában nemzetközi jelenség volt egyébként, hogy a hetvenes évek derekáig dinamikusan növekedett a kutatásra fordított anyagi támogatás, majd ezt követően - nem függetlenül a hetvenes évek második felének gazdasági folyamataitól - egy differenciáltabb kép alakult ki.

A kutatómunka keretében az 1969-es irányelvek külön hangsúllyal foglalkoztak a vidéki tudományfejlesztéssel. Ez is a hetvenes évek végéig volt érvényben. Napjainkban tulajdonképpen a gaz-

dasági, társadalmi feltételek úgy alakultak, hogy azt a vidéki prioritást nem lehet megadni, ami korábban volt. Elsőbbséget adni kell a gazdaságos, hatékony célra orientált kutatásoknak, függetlenül attól, hogy vidéken vagy a fővárosban vannak. És éppen ezért hosszú időre kell berendezkedni arra a nem egészséges főváros-vidék összképre, amelyen belül az ipari termelésnek a főváros adja 25-30% körüli részét, ugyanakkor a tudományos kapacitások kb. 75%-a a fővárosban van. Közismert módon egész sor olyan tudományos intézet működik a fővárosban, amelynek messze van az ipari, termelési háttere. Ez esetben jogosan lehet bírálni az alapítókat, de most nincs realitása annak, hogy a bányászati kutatóintézeteket vigyük a bányákhoz, az agrárkutatókat az Alföldre stb. Itt sok évtizedes folyamatra kell berendezkedni. Ugyanakkor a vidéki kutatási bázisoknak adott a lehetősége, hogy a korábban telepített tudományos intézetekkel hatékonyan munkálkodva új kérdések megoldásához is az optimális feltételt biztosítsák. A Szegedi Biológiai Kutatóközpont idetelepítése nagy áttörés volt a tudományos intézetek vidékre telepítését illetően. Volt módunk megismerni azokat a korábbi vitákat, amelyek tekintélyes résztvevőinek egy része ezt az intézetet is a fővárosba akarta telepíteni. Amikor a hatvanas évek elején kormányzati döntés született, megindultak az előkészületek az intézmény építésére, építve a biológiai kutatások jelentős szegedi hagyományaira. Amint az intézet munkája bizonyítja, jól tud működni Szegeden.

Egy sor területen megyénknek nagyon jelentős szerepe van. A tudományos munka szempontjából is megkülönböztetett a felsőoktatási intézmények szerepe. Természetesen az ott dolgozó oktatók egyik alapvető feladata az értelmiségi utánpótlás képzése, nevelése. Az oktatók heti óraterhelése az országos átlaggal egyező, az egy oktatóra jutó hallgatói létszám 4-15 között mozog. Az utóbbi 10 évben mintegy 21%-kal nőtt az oktatók létszáma, ezenbelül dinamikusabban a nők száma (amíg a férfiaké 17, a nőké 6%-kal emelkedett). Ugyanez idő alatt 25%-kal nőtt az egyetemi és főiskolai professzorok száma, a docenseknél 1/3-os, míg az adjunktusoknál 1/5-ös a növekedés. Amíg ezek a szám adatok a szakmai és a tudományos előrehaladást jól példázzák, nem megnyugtató, hogy jelentősen csökkent (mintegy 15%-kal) az utánpótlás, a gyakornokok és a tanársegédek száma. A tudományos fokozattal rendelkezők aránya a

hetvenes években mintegy 40%-kal nőtt, és így az országos átlagnak megfelelően minden ötödik oktató tudományos fokozattal rendelkezik. Természetesen intézményenként így is jelentősek az eltérések. A jövőt illetően különösen oda kell figyelni az utánpótlás nevelésére az egyetemeken és a főiskolákon dolgozók sorában. Ezzel együtt tudománypolitikai törekvéseinknek megfelelően a kutatómunkában a jövőben növekszik a felsőoktatási munka szerepe – több szempontból is: egyrészt a kutatásban történő közvetlen részvétel kapcsán, másrészt a tudományos eredmények közvetlen gyakorlati hasznosításában, de nem utolsósorban azért, hogy a felsőoktatási intézményekben nevelt értelmiségi utánpótlást alkalmassá kell tenni az új tudományos eredmények gyakorlati hasznosításában való aktív részvételre.

A Gabonatermesztési Kutató Intézet egyebek között a magyar kukoricavetőmag 75%-áért felelős, és más gabonafajtákat is magas szinten vizsgál, továbbfejleszt, illetve a fajtafenntartással foglalkozik. Az intézményben az utóbbi tíz év kutatási-hasznosítási hatékonysági mutatója 400%-os, ami nagyon jelentős. A szentesi zöldségkultúrára kiépült a kutató-fejlesztő bázis, és reméljük, hogy a következő években még inkább prosperálni fog a hagymakutatás és hagymatermesztés feltétele is. Szegeden újra életre kell hívni a paprikakutatás feltételeinek megteremtését. Jelentősek megyénkben a vállalati kutatások is – önálló kutatórészlegek keretében, illetve a különböző megrendelések formájában. Vagyis a tudomány gyakorlati hasznosítása mind szélesebb körben bontakozik ki, bár még jelentősek a tartalékok is.

A tudományos kutatások jelentős bázisai felsőoktatási intézményeink. A szegedi matematikai iskola sok évtizedes multra tekint vissza, a biológiai kutatások – az SZBK-val együtt – az országban a legteljesebb komplexitásban működnek. Innen indult el hazai fejlődése útján a ma is kiemelt jelentőségű számítástudomány. A gyógyszer-, növényvédőszer-, intermedier-kutatás ugyanúgy nagy gyakorlati jelentőségű, mint a földtani vagy a gazdaságföldrajzi elemzések, vizsgálatok sora. Az orvostudományok előrehaladását és a tudományos eredmények gyakorlati hasznosítását együtt szolgálják elméleti intézetek, klinikák és kórházak. Megyénkben az orvostudományok szinte minden területe nemcsak hazailag, de nemzetközi-

leg is elismert, magas szinten fejlődik. A társadalomtudományok jelenléte is magas szintű. A történelmi fejlődés elemzése éppúgy komplex, mint a mai és a holnapi tennivalókkal való foglalkozás. Ez utóbbinál kiemeljük a közigazgatás, a településfejlesztés és az oktatás fejlesztésének vizsgálatát. A konkrétumok kiragadott példák csupán felsőoktatási intézményeink széles körű kutatómunkájából, gyakorlati oktató-nevelő-gyógyító tevékenységéből.

A vidéki tudományos centrumoknak nagy a feladata és a felelőssége, amelyet regionális viszonylatban is kell megvalósítani. Több mint két évtizede az első vidéki Akadémiai Bizottság Szegeden jött létre azzal a feladattal, hogy először a város, majd a megye, s ezt követően napjainkban a Dél-Alföld tudományos életének regionális központja legyen.

A párt tudománypolitikai tevékenységének alkotó, segítő és együttműködő részese az 1961-ben létesült Szegedi Akadémiai Bizottság. Az elmúlt husz év igazolta a SZAB létrehozásának szükségességét, az akkori döntés helyességét. A megyei pártbizottság kezdettől fogva segítette a SZAB munkáját, és támaszkodott a politikai döntések előkészítése során az akadémiai bizottság, illetőleg szakbizottságai munkájára. A kapcsolat az 1969-ben megjelent tudománypolitikai irányelvek után vált különösen intenzívvé. A megyei pártbizottság ülésén fogalmazódtak meg konkrét formában azok a feladatok, amelyek a tudománypolitikai irányelvek következetes érvényesítése kapcsán a SZAB-ra hárulnak. A kapcsolat azóta is igen sokszínű és intenzív (rendezvényeken való részvétel, rendszeres konzultációk stb.).

A kapcsolat néhány konkrét eredménye, illetőleg megnyilvánulása:

- a SZAB felmérte a megye és a város területén működő tudományos fokozattal rendelkező dolgozók tudománypolitikai tevékenységét;
- összeállított és folyamatosan megújított egy átfogó jegyzéket a megyében kutató tudományos témákról;

- a SZAB részt vett a megyei párt-végrehajtóbizottság által tárgyalta, a társadalomtudományi kutatás helyzetéről szóló jelentés előkészítésében;
- a megyei pártbizottság és a SZAB rendezésében került sor azokra az ankétokra, amelyek az ifjuskutatás, illetőleg a pedagógiai kutatások időszerű kérdéseivel foglalkoztak;
- a megyei és a Szeged városi pártbizottság felkérte a SZAB-ot a megyében folyó vállalati kutatások segítésére, az elért kutatási eredmények szélesebb körű hasznosítására;
- a megyei pártbizottság kezdeményezésére a SZAB-on belül 1980-ban megalakult a műszaki szakbizottság, mely átvette a korábban a megyei pártbizottság mellett működő számítástechnikai koordinációs bizottságot is;
- a megyei pártbizottság 1978. szeptember 28-i ülésének határozatában felkérte a SZAB-ot, hogy nyújtson továbbra is segítséget a komplex jellegű Dél-Alföld-kutatásokhoz. Egyben biztosította támogatásáról regionális funkcióinak erősítésében;
- lényegében 1976-ban indult meg két nagy volumenű Dél-Alföld-i regionális kutatási téma vizsgálata:
 1. A falusi települések átalakulása a Dél-Alföldön és a folyamatos gazdasági, társadalmi és természetföldrajzi összefüggéseinek feltárása;
 2. A Dél-Alföld-i népszokások és hiedelmek felmérése és tudományos vizsgálata.

A SZAB regionális tevékenységét illetően elsősorban a SZAB, illetőleg a Békés megyei Tanács VB Tudományos Koordinációs Szakbizottsága között létrejött és 1980 januárjában aláírt együttműködési megállapodás bír különös jelentőséggel, s áll összhangban az elnökség 9/1070. számú határozatával, amely a területi bizottságok regionális jellegét hangsúlyozza. A Bács-Kiskun megyével való szorosabb kapcsolat is sokoldalúan fejlődik.

Az említett két megyével való kapcsolatnak az utóbbi időben rendkívül intenzívvé válása mellett is természetes, hogy a legerőteljesebb a kapcsolat Csongrád megyével, illetve Szeged várossal.

A Szeged megyei városi Tanács VB-vel való kapcsolatot illetően: A szegedi értelmiség szerepe a várospolitikában 1979. című tanulmány elterjesztett anyagának előkészítésében a SZAB is közreműködött. A SZAB a megyei pártbizottság felkérésére több esetben készített írásos előterjesztést, illetve részanyagokat, s rendszeresen megküldi időközi tájékoztatóját.

A megyei párt-végrehajtóbizottság 1981. szeptember 4-i határozata alapján a SZAB Filozófiai és Történettudományi Szakbizottságán belül megalakult a Legujabbkor-történeti Munkabizottság, amely célul tűzte ki megyénk 1945 utáni fejlődésének kutatását, illetőleg a vonatkozó kutatások koordinálását, a korszakkal kapcsolatos új kutatási irányok kijelölését.

A megyei párttervezet 1980-ban a következőképpen értékelte a SZAB munkáját: "A Szegedi Akadémiai Bizottság szervező-koordinatív és finanszírozó tevékenysége az országos és helyi elvárásoknak megfelelően fejlődött. Támogatta a komplex természet- és társadalomtudományi témák vizsgálatát, megkezdte egy helyi információs rendszer kialakítását. Anyagi támogatást nyújt a fiatalok, valamint a nem kutatóhelyeken dolgozók tudományos munkájához. Kezdeményezésünkre az Akadémiai Bizottság koordinálja és támogatja a számítástechnikai, a műszaki, valamint a gyógyszer- és növényvédőszer-kutatásokat."

A megyei pártszervek mindig abból indultak ki, hogy bár a SZAB nem tudományos kutatóintézet, mégis az a törekvése, hogy anyagilag is támogatott bizonyos kutatási témákat, közvetlenül is segítette tudománypolitikai céljaink elérését.

A XII. kongresszust követően a tudományos életben azok a hangsúlyok konkrét megfogalmazásra kerültek, amelyeket a kongresszus a társadalmi-gazdasági fejlődéssel összefüggésben igényelt. A társadalomtudományi területeket illetően 1975 óta gyakorlat az, hogy minden kongresszus után megfogalmazásra kerül az a 8-10 fontos kérdéskör a Központi Bizottság Agitációs és Propaganda Bizottsága részéről, amelyben a következő kongresszusra felkészülendő felkéri a tudomány különböző területein munkálkodókat, hogy az adott kérdéssel az egyéb tényezők mellett nagyobb hangsúllyal foglalkoz-

zanak. De nagy szerepet kapott a gazdasági fejlődéssel, a kül- és a belgazdasági egyensúly megteremtésével kapcsolatban is a tudomány nem egy területe. A mezőgazdasági fejlődésünkkel, vagy legutóbb az iparpolitikánkmal kapcsolatos törekvések kijelölése is igen sok feladatot ad a tudománynak. Nagy sullyal volt jelen az országos agitációs és művelődéspolitikai tanácskozáson a tudományos munka és annak megkülönböztetett súlya és jelentősége számos tartalmi kérdés megjelölésével, aláhúzásával. Hasonlóan a Központi Bizottság 1983. április 12-13-i ülése egyrészt elismerte a tudomány eredményeit, ugyanakkor változatlanul ösztönzött arra, hogy koncentráljon a legfontosabb feladatokra. Most is megfogalmazódott a távlati és a mai kérdések összefüggése, a kutatási eredmények felelős alkalmazása. Sürgető feladatnak jelölte a testület a kutatás, a műszaki fejlesztés, a termelés és az értékesítés elkülönült tevékenységének összekapcsolását, komplexitását, összességében a tudomány eredményeinek társadalmi hasznosítását.

A tudományos életben is és az élet minden területén meghatározó jelentőségű az emberi tényező, a nem többet, hanem jobban munkálkodás igénye. Az 1950 óta működő tudományos minősítési rendszerünk egy állandó fejlődésen ment keresztül. Legmagasabb tudományos fórum a Magyar Tudományos Akadémia, amelynek mintegy 200 tagja van. Tudományos fokozatokat illetően a tudományok doktora fokozattal 10 évvel ezelőtt 523-an rendelkeztek Magyarországon, az 1981-es statisztika 1100-ról tudósit. A kandidátusok száma is mintegy kétszeresére nőtt, 3600-ról 6000 fölé emelkedett 10 év alatt. Vagyis összesen hazánkban 1970-ben 4300 tudományos minősített volt, az 1981-es statisztika 7382-t jelez. Napjainkban a tudományos minősítések korszerűsítésének időszaka van, és ez sem olyan, hogy csak a tudományos intézeteket érinti. Arra ösztönöz, hogy nyitott legyen a tudományos élet felé közeledők számára a tudomány kapuja, éppen ezért egyebek között napirenden van az egyetemi doktori fokozatok korszerűsítése, amelynek lényege, hogy emelkedjenek a követelmények és közeledjenek a kandidátusi fokozathoz. A hagyományos aspiránsképzés helyett egy új tudományos ösztöndíjrendszerű képzés is megindult. Ezen a területen nemcsak szándék, de igény és törekvés is, hogy a gyakorlatból mind többen kerüljenek közel a tudományos élethez, és a tudománynak nem-

csak belső utánpótlása legyen. A nevelés, a művelődés, a politikatudomány és más társadalomtudományok területén a közművelődés megfelelő felkészültséggel, előképzettséggel rendelkező munkásainak, dolgozóinak is növekvő számban van lehetősége, hogy tapasztalatait tudományos ismeretekkel kiegészítve a hazai tudományos életéhez hozzájáruljon.

AZ ÁLLAMI-POLITIKAI ALAPSZERVEK SZERVEZETI PROBLÉMÁI

1. A polgári állam politikai alapformái

Az állam egy nép társadalmi együttélését osztályalapon szabályozó hatalmi erőszak szervezet. A polgári állam kialakulása különleges minőségi ugrás a feudális állami viszonyokhoz mérten. Az alapvető különbség természetesen az állam jellegét meghatározó új osztály sajátosságaiból (az osztálytartalomból) következik. A polgári állam azonban formális ismerveit tekintve is teljesen új, minden korábbitól alapvetően különböző társadalmi képződmény.

Korábban a tulajdon közvetlenül meghatározta a társadalmi vezetésben való részvétel lehetőségét. A feudális tulajdonnal rendelkezők maguk alkották az államot: gazdaságuk mérete és minősége, katonaságuk nagysága az államból való "részesedésük" alapja. Ahány földesur volt, annyi erőszak alkalmazására "jogosult" közhatalom is. A földesur kötelessége jobbágysai vagyonának és életének a védelme. A kötelelem jogszokási alapja fokozatosan felbomlott, s különösen a feudálabszolutizmusban: a jobbágy védtelen maradt, annál inkább ki lett szolgáltatva a földesuri önkénynek.

A polgárosulás megindította a társadalmi viszonyok olyan differenciálódását, amelyben a felépítményt alkotó strukturális tényezők viszonylagos önállósággal fejlődésnek indultak. Mindenekelőtt különvált a gazdasági tevékenység az állami funkció gyakorlásától. A tőkésök egy része "csak" termelt, egy másik rész a gazdaságtól viszonylagos függetlenséggel gyakorolta az állami funkciókat. A gazdaságtól különvált állami vezetés kulcsa: a politika. Állami vezetés korábban is volt, de nem ilyen értelemben. Az osztályérdekek érvényesítésére való törekvés a gazdaságtól különváló közhatalmi intézményeket kívánt. Ezt az elkülönült közhatalmi mecha-

nizmust a politika termelte ki, s maga a közhatalom a polgári államiság formáját alakította ki.

A polgári osztályon belüli munkamegosztás szerint voltak, akik a társadalmuk alapját, a gazdaságot fejlesztették, voltak akik az államiságot képviselték. Ez az államiság az erőszak alkalmazását biztosító mechanizmus végső soron. A modern állam a maga kezébe koncentrált az erőszak alkalmazásának jogát. Formálisan a leglényegesebb különbség a feudális és polgári állam között az, hogy míg az előbbiben minden tulajdonos "jogosan" alkalmazhat erőszakot, az utóbbiban az erőszak alkalmazása a tulajdonosok összességétől is részlegesen elkülönült szervezet monopóliumává vált. E munkamegosztás kialakulása a burzsoázián belül sem volt konfliktusoktól mentes folyamat. A termelő tőkés, bár általában elismerte az állam szükségességét, a külön apparátus fenntartását gyakran fölösleges kiadásnak, s magát az adminisztrációt pénzpocsékoló élődiségnek tartotta. A "gyenge polgári állam" - azaz az erőszak alkalmazására hivatott apparátus nélküli állam - azonban sokszor nem is tudta ellátni osztályérdeket védő funkcióját. Ilyenkor ugyanis a termelő tőkésnek magának kellett beállni nemzetőrnek, gazdaságát az állami erőfeszítés közvetlen bázisává kellett tennie. Többször visszaállt a korai polgári állami fejlődés történetében a feudális rendszer strukturális sajátossága: a tulajdonos egyszemélyben közvetlenül a társadalmi gazdaság forrása, védi fegyverrel osztályát és vagyonát, vagyis alkotja az államot.

A fő tendencia mégis az osztályon belül a gazdasági és hatalmi munkamegosztás fejlesztése. Nem gyakorolhatja a közhatalmat mindenki, aki a termeléssel foglalkozik. Nem lehet szorosan vett politikus, aki állami munkát végez. A termelő kapitalista azonban fenn akarja tartani a lehetőséget, hogy az államot (azaz akiket a közhatalom gyakorlására feljogosított) ellenőrizhesse. A polgári társadalom felépítésének alapvető problémája az, hogy a polgárság egésze miként ellenőrizheti azt a réteget, amelyet "felhatalmazott" arra, hogy az egész nevében a közhatalmat kifejezze.

A társadalmi (osztály-) kontrollnak (ellenőrzésnek) két - mindig egymás mellett működő - rendszere alakult ki. Az egyik a polgári állam, mint a polgárságon belüli elkülönült szervezet állami

sikon való ellenőrzése. Ebben - könnyen felismerhető - ellentmondás rejlik. Az államot az állam által kellett ellenőrizni. A legjobban elkülönült szervezet a tág értelemben vett állami apparátus: a kormányzat, a központi és helyi igazgatási szervek, a bíróságok, ügyészségek, rendőri és katonai igazgatási ágazat. Ezeket kell ellenőriznie egy másik "államnak".

A polgári rendszer ezt a "másik" államot - tehát az előbbi ellenőrző államot - két formában, illetve a kettő bizonyos kombinációiban építette fel. Az elkülönült apparátus irányításának fő módszere az angolok által kikísérletezett és megvalósított parlamentarizmus. Ez olyan képviseleti rendszer, amelyik többkevesebb általános választójog alapján választott testületre bízta az apparátus ellenőrzését, az államélet irányítását. Ennek a parlamentarizmusnak szerves kiegészítője - egyesek szerint elválaszthatatlan része - a helyi önkormányzat képviseleti rendszere.

A polgári társadalom állami irányításának, illetve az apparátus ellenőrzésének másik állami formáját a közvetlen demokratikus intézményekre lehetett építeni. Következésképpen ezt a módszert a polgárság csak különleges körülmények között tudta alkalmazni tartósan. (Jóformán csupán Svájc erre példa. Átmenetileg az amerikai angol telepek, a függetlenségi harc utáni egyes USA-államok alakították ki ilyen demokratikus intézményi rendszert)

A fejlődő polgári társadalmak az állam képviseleti és közvetlen demokratikus ellenőrzésének kevert (kombinált) formáit is kialakították.

Az elkülönült apparátus társadalmi-állami ellenőrzésének jogilag szabályozott intézményei azonban a kezdetben sokszor csak az ellenőrzésnek a látszatát teremtették meg. Az elkülönült apparátus különösebb problémák nélkül élhette a maga életét, irányíthatta az egész közösség nevében a társadalmat. A polgári társadalom állam ellenőrzésére szolgáló demokratikus formái az illuziókeltés eszközei voltak. A polgári állam kettős strukturája önmagában rejtette feloldhatatlan ellentmondását. Hamarosan elmúlt az a boldog "harmonikus állapot", amíg a "két állam" viszonylag békés egymás mellett élése lehetséges volt. A polgári állami fejlődésben egyre

nyiltabban kifejezésre jutott az, hogy a reális, tényleges hatalom az elkülönült apparátusban van. Az adott polgári osztály ezt mindaddig nem is tekintette problémának, amíg a polgári osztályon belüli rétegek és érdekcsoportok között a tényleges állami hatalomért vívott harc ki nem éleződött. Ezt különösen az a tapasztalás erősítette, hogy az állam, mint elkülönült apparátus nem csupán az egész polgári társadalom "védőszentje" és a dolgozókat kordában tartó "arkangyala", hanem a gazdaság "közösségi" megfejtésének eszköze is. Az állam mint apparátus is lehetővé teszi gazdasági előnyök szerzését a "közhatalomban" nem részesülő polgári csoportok rovására. A közhatalomért vívott harcot mind nyiltabban a különböző partikuláris gazdasági érdekek érvényesítésének szempontjai kezdték motiválni. A politikai érdekharokban a vesztes néha olyan fegyverekhez nyult, amelyeket később az egész rendszer ellen lehetett fordítani. Az apparátust ellenőrizni szándékozó közhatalom társadalmi bázisát eredetileg nagyon jól kifejezte az, hogy a társadalom milyen széles rétegeinek adtak szavazati jogot. A klasszikus polgári állam képviseleti szerveinek a megalakításában kezdetben még a népesség 10%-a sem vett részt. A kispolgári rétegek bevonása az érdekharokba kifejezetten csak azzal a céllal történt, hogy az egyik vagy másik nagypolgári párt a másik nagypolgári párt ellen szövetségeket találjon. A szavazati jog kiterjesztését rendszerint az ellenzéki nagypolgári párt vitte keresztül. A politikai érdekharokban új rétegek bekapcsolódása azonban a vezető polgári rétegek által egyáltalán nem kívánt következményekkel járt. A kispolgárság tényező lett a politikában, méghozzá - osztályjellegének és karakterének teljesen megfelelően - meglehetősen kiszámíthatatlan tényező. Még nagyobb jelentősége lett a polgári államiságot ellenőrző rendszer fejlődésére annak, hogy a mind jobban szerveződő munkásosztály - elsősorban kritikus helyzetekben - engedményekre tudta kényszeríteni a polgári vezetést és kivívta magának a választójogot. De ezzel a lehetőséggel együtt megszületett az a kispolgári gondolkodásra valló munkáspárt-program is, amelyik a választási csata során elérhető győzelemben a szocialista közhatalom megteremtésének lehetőségét látta.

2. A parlamentarizmus kritikája

A mult század közepén a fejlett tőkés társadalmakban a belső érdekütközések odáig "érttek", hogy mind több előrelátó politikai tényezőkben az ellenőrző polgári állam ideájától való szakítás gondolata erősödött meg. A polgári parlamentarizmus kritikáját már nagyon élesen megfogalmazták a franciák egyes polgári társadalomelméleti az 1848-as forradalmak idején (V. Considerant). A főleg kispolgári állami kritikának volt ekkor az a fő tétele, hogy a parlamentarizmus nem tudta megteremteni a népakarat kifejezésének igazi rendszerét, s ezért valami mást kell keresni. Többek szerint a parlamentarizmust nem lehet fejleszteni, azt egyszerűen ki kell iktatni a polgári állam intézményrendszeréből. A vezető polgári körök érdekeit ismerő, védő és kiszolgáló társadalomelmélet már ekkor megteremtette az elvi alapokat ahhoz, hogy ezt a "hamis" népképviselési rendszert szét lehessen verni, ki lehessen iktatni a polgári alkotmányosság követelményrendszeréből. Később, a századforduló idején a polgári parlamentarizmus kritikájában - nyilván igen különböző elvi-politikai alapokon - közös platformon voltak a kispolgári szocialisták, a szindikalisták, az anarchisták és a marxisták is. Mégis mindez semmi - mondhatjuk kis túlzással - ahhoz a vitriolos gunyhoz és elutasításhoz, ahogy az "uj" tőkés viszonyokat megértő és védő modernebb polgári filozófia és társadalomelmélet egyes képviselői értékelik általában a demokráciát és a parlamentarizmust.

Nietzsche szerint a demokrácia terjedése az emberiség degenerálódásának a jele. A polgári társadalmi-politikai valóság egyes korabeli szociológusi jellemzései sem sokkal finomabbak. V. Pareto szerint minden modern társadalmat - alkotmányaik írott rendelkezéseivel szöges ellentétben, hangoskodó parlamentjeik látszatkelte ellenére - a vagyonosok szűk elitje irányít (plutodemokrácia). Több olyan empirikus szemléletű politikai szociológiai elemzés is megjelent, amelyik általában kételyeket támasztott a demokrácia megvalósíthatóságának polgári ideájával szemben. R. Michel "vas-törvényei" másként vannak fogalmazva, mint Pareto tételei, de végül is ugyanoda vezetnek: "aki nagy szervezetet mond, az elfogadja az uralom autokratikus rendszerét". Az angol Webb házaspár

precíz munkával dokumentálja a közvetlen és képviseleti demokratikus formák csődjét a tömegpártokban. Noha "nem szeretik", de mégis empirikusan alátámasztják a bürokrácia polgári viszonyok közötti szükségszerűségének Bernstein által megfogalmazott tételét.

Az anarchisták (Bakunyin, Kropotkin stb.) minden állami formát elvetettek, köztük természetesen az állami képviseleti szerveket is. Marxnak és Engelsnek is több olyan megnyilatkozása volt, amelyből arra lehetett következtetni, hogy a szocializmusban nem képzelhető el a parlamentáris forma. (Más tételeiket viszont úgy is lehet értelmezni, hogy e forma összeférhet a proletár osztály-tartalmu államisággal.)

A parlamentarizmus szétveréséhez szükséges elvi alapok, indokok, sőt tervek tehát készen álltak már a századforduló idején. Mind elméletben, mind a társadalmi gyakorlatban csak az előbbiektől idejéltmult liberális eszméket változtatlanul valló és támogató, angolszász fejlődési utat követő társadalmakban ragaszkodtak a parlamentarizmushoz. Az elmélet azonban itt meglehetősen gyenge volt, s nem tudta a kritikát cáfolni. A képviseleti forma, avagy a parlamentarizmus válságából való kiutat kereső társadalomelméletek közül 3 csoport pozitív választ foglaljuk össze.

a/ A klasszikus, liberális, főleg angolszász társadalmi struktúrához tapadó társadalomelmélet folytatóinak tábora azt mondta: a konfliktusokat a parlamentáris forma tökéletesítésével és fejlesztésével kell feloldani. Maga a forma alapjában véve jó, csak a modern követelményekhez hozzá kell igazítani. Ide tartoznak főleg az angol alkotmányjogászok (pl. Dicey). A parlamentarizmus védelmének egyik legjobb elméleti alapvetése Max Webernél található.

A parlamentarizmust kritikailag kezelő polgári politikai szociológiai irodalomtól szögesen elüt Max Weber politikai és államszervezeti felfogása. Ő a leghatározottabban kiállt a parlamentarizmus szükségessége mellett. A kontinentális államok többségének egyik legsúlyosabb baja az, hogy a parlamentarizmust nem valósították meg következetesen. Max Weber államszociológiájából is elsősorban az hatott a tudományos közvéleményben, hogy ő a bürokratikus szervezeti forma idealizálója. Ez kétségtelen igaz, de - kü-

lönösen későbbi írásaiban - nagy gonddal foglalkozik azzal a súlyos problémával, hogy miként lehet a bürokratikus gépezetet társadal-
milag ellenőrizni. A tudományos közvéleményben elsősorban az el-
lenőrizhetőséggel kapcsolatos aggályai és fenntartásai maradtak
meg. A nehézségek és a problémák nagysága ellenére ő mégis lá-
tott bizonyos pozitív lehetőséget is. Végül is arra a konzekvenciára
jut, hogy a bürokrácia növekedő erejét a parlamentarizmus követ-
kezetes megvalósításával, illetve a parlamenti rendszer továbbfej-
lesztésével lehet és kell is ellensúlyozni.

b/ A parlamentarizmus utáni, az azt meghaladó viszonyokra
tervezett elméletek egyik csoportjába a konzervatív reakciós (és
romantikus) elképzelések tartoznak, amelyeknek közös sajátossága
az, hogy "vissza a polgárosulás előtti állami szervezeti formához".
Népképviselő helyett "modernizált rendi képviselő" kell. A modern
társadalmi munkamegosztás a termelésben elfoglalt hely szerint
alakított ki új termelői rendeket: ipar, mezőgazdaság, kereskede-
lem stb., értelmiségi hivatásrendeket: orvosok, ügyvédek stb. ka-
marái. A munkást és vállalkozót "szervesen összekapcsoló" rend-
szernek kell adni képviselőt. A hivatásrendekre épülő kooperációs
képviselő kiküszöböli a népképviselő legnagyobb negatívumát, azt,
hogy szembeállítja egymással az embereket, kifejezetten a konflik-
tusokra ösztönöz. A népképviselő válságai helyett a hivatásrendi
képviselő a társadalmi béke megvalósításának állami formája lesz.

c/ Az előbbi elképzeléstől formailag nem állnak messze az ál-
lamszervezet megreformálási terveinek szindikalista koncepciói.
Ezek az előbbiektől főleg abban különböztek, hogy az állami képv-
iselet szervezését az ágazatonként szerveződő munkás érdekképv-
iseleti szervekre, tehát a szakszervezetekre akarták alapozni.
A szindikalizmus alaptétele szerint az elkövetkező új társadalomban
a politika és gazdaság kapitalizmus idején bekövetkezett szétválása
meg fog szűnni. A politika alárendelődik a gazdaságnak. Ennek
szervezeti kifejeződése az, hogy a politikai népképviselő helyét a
termelők tanácsai veszik át. Ezeknek azután lesz egy központi gaz-
dasági vagy termelői tanácsa.

3. A szocialista állami-politikai struktúra elvi alapjai

Marx és Engels a szocialista társadalom államszervezeti formáira vonatkozóan nem akartak kész recepteket adni. Mindketten hangsúlyozták, hogy az új politikai alapszervezeti formákat a marxista programot sikerre vivő társadalmi mozgalmak alkotó tevékenysége hívja majd életre. Nagyon erősen hittek a tömegek forradalmi kezdeményező és szervező erejében. Ez a meggyőződésük a Párizsi Kommün után úgy került újrafogalmazásra, hogy a Kommün szervezetei között felfedezni vélték a régen várt, új állami-politikai formarendszer körvonalait. A Kommün szervezetét úgy értékelték, hogy abban kicsírázott az új, szocialista képviselői rendszer magja. Elsősorban a korabeli parlamentarizmustól megkülönböztető tartalmi vonásokat hangsúlyozták. "Kihámozták" azonban a Kommün rendkívül sokszínű rendszeréből azokat a formális vonásokat is, amelyek a szocialista állami képviselői rendszert a polgári parlamentarizmustól megkülönböztetik.

Voltaképpen két jelentős szervezeti eltérést hangsúlyoztak:

1. a Kommün nemcsak határozatokat hozó, hanem azokat végrehajtó szervezet is. Az akkori rövid érvényű tapasztalatok szerint így is volt. A szocialista államszervezés későbbi történeti tapasztalatai azonban mást is mutatnak. Az állami munkamegosztásban elvált a határozatok meghozatala - mint képviselői funkció - a határozatok végrehajtásának szervezési funkciójától - mint igazgatási, illetve megvalósítási funkcióitól. Maitól eltérő formális sajátossága volt a Kommün képviselői és az igazgatási szervi viszonyának viszont az, hogy a végrehajtó szervezet általános és ágazati irányítása a népképviselőtől alakult, s így ahhoz szervesen hozzátartozónak tűnt. Mai intézményeinkből vett hasonlattal: akkor a minisztériumokat közvetlenül a legfőbb képviselő (országgyűlés) bizottságai vezették.
2. A másik lényeges újítási kísérlet az volt, hogy a szocialista állami képviselőt az elsődleges szintű társadalmi szervezetek képviselőteként kezdték létrehozni. Ennek következtében két eltérés is volt az akkori polgári népképviselői formától:

a/ A képviselő struktúráját kombináltan alakította a területi és az "üzemi" (szervezeti képviselői) választási elv. Területi

alapon képviselmet kapott a "nem szervezett" egyén. "Üzemi alapon szerzett képviselmet az "igazi szocialista", aki természetesen a dolgozó "szervezett ember". A szervezetek legfontosabb formája az ipari termelőüzem, de az üzemi elv alapján képviselmet kaptak a szakszervezetek, munkásegyletek, demokratikus népi értelmiségi szervezetek stb. E szervezeti ujtítás következménye a közvetett és közvetlen választás módszereinek együttes jelenléte a képviselmet megalakításában.

A szervezeti (üzemi) képviselmet megjelenése kétségtelen új elem a parlamentáris képviselőhöz viszonyítottan. Kiépítése után azonban rövid idő múlva problémákat okozott a szocialista államszervezés tartósnak bizonyuló történeti formái mellett (pl. már nálunk a Tanácsköztársaságban is, de még inkább a szovjet államépítés forradalmat követő éveiben). A két elv egymás mellettiségében nehéz megoldani ugyanis az "arányos képviselmet". Az sem volt példa nélküli - tudjuk -, hogy a proletariátus többes képviselmet kapjon, mint más társadalom más osztályának tagjai (pl. a Szovjet államban ilyen választójog volt 1918-tól az 1936-os alkotmány elfogadásáig). A képviselmet arányosságát azonban sértette a szervezeti rivalizálás: ez fontosabb szervezet, több küldöttet delegálhat. A "fontosság" azonban a politikai mozgalomban gyorsan megváltozott. Ezt nem követhette azonnal az állami képviselőten belüli erőviszonyok átrendezése még akkor sem, ha megvolt erre az intézmény, a visszahívásban és a kooptálásban (választás nélküli behívásban). Mindenesetre a szavazati jog egyenértékűségének alapelvét az üzemi és területi elv együttes alkalmazásával nagyon nehéz érvényesíteni. A probléma megoldásának "könnyebbik" útja az volt, hogy visszatértek a választások területi alapon való megszervezéséhez.

b/ A különböző társadalmi szervezeteknek a népképviselőbe (tanácsba) való beépítésének hatalmas előnye volt az, hogy a képviselő társadalmi hatását jelentős mértékben felfokozta. Amikor a küldött (képviselő) a delegáló szervezetet is képviselte, akkor az ott hozott határozatok megvalósítása mögé felsorakoztatta saját intézménye dolgozóit, anyagi, szellemi erőforrásait is. Az új típusú képviselmet egyik legnagyobb előnye a régihez viszonyítottan az a nagy tömegbázis, amire így közvetlenül épült. A politikai, jogi

irodalom ezért joggal hangsúlyozta azt, hogy a tanács (a szovjet) a legszélesebb tömegszervezet is amellet, hogy hatalmi szerv. A szovjet forradalom után hosszú ideig a tanácsok valóban a tömegek mozgósításának központjai voltak.

A Szovjetunióban a szovjetek tömegszervezeti jellege hosszú ideig megmaradt. A népi demokratikus államokban azonban a tanácsok sohasem váltak ilyen széles értelemben vett tömegszervezetekké. Egyrészt azért, mert több ilyen országban a tanácsok nem alulról felfelé szerveződve jöttek létre, hanem a központi állami akarat felülről szervezte meg azokat. De még olyan szocialista államokban sem vált a tanácsi testület olyan tömegszervezetté, mint a szovjet, ahol a fasiszmus elleni harcban kialakult helyi mozgalmaknak, a spontán, alulról jövő kezdeményezésnek és politikai szerveződésüknek sokkal nagyobb tere volt, mint nálunk. (Ez volt a helyzet pl. Jugoszláviában, Csehszlovákiában). Ezekben a társadalmakban a társas szervezettség sokkal bonyolultabb és differenciáltabb volt, mint a nagyrészt paraszti lakosságú Oroszországban. Mindezeknek a társadalmi-politikai szervezeteknek az összefogása azért sem volt olyan egyértelmű dolog, mert e szervezetekben kifejező politikai osztálytartalma is sokrétű volt.

A Szovjetunióban is csökkent később a szovjetek tömegszervezeti jellege. Ennek egyik legfőbb oka az, hogy a pártirányítás fokozatos erősödése mellett a szervezetek egy részének tevékenységét közvetlenül a felső és helyi irányító pártszervezetek kezdték kontrollálni és koordinálni. A szovjet ilyen esetben nem, vagy csak másodlagosan vezethette a társas szervezetek egyes típusainak munkáját. A társadalmi mechanizmus irányításának az a koncepciója, amelyik "hajtószíjnak" fogta fel a párt alá tartozó szervek különböző alárendeltjeit, csökkentette a szovjet tömegszervezeti jellegét.

4. A szocialista állami-politikai szervek fő szervezeti sajátosságai

Az állami-politikai szervezés leggyakrabban alkalmazott eljárása a gyakorlatból bizonyos szervezési tapasztalatok leszűrése. s azok elvként való megfogalmazása.

Az egész szocialista társadalmi és állami-politikai mechanizmus alapvető szervezeti elve a demokratikus centralizmus. Ennek azonban vannak olyan elemei, amelyek csak az állami-politikai rendszerben jutnak kifejezésre. A következőkben ezeket a specifikus elemeket emeljük ki.

a/ A szocialista állami-politikai alapszervek a képviseleti és közvetlen demokratikus formák együttes működésével funkcionálnak. A szocialista társadalmi viszonyok között is azonban elsősorban a képviseleti rendszer a politikai tevékenység fő formája.

b/ A szocialista képviselet egységes, egészében azonos jellegű szervezeti rendszer. A központi és a helyi állami képviseleti szervek hatásköre jellegében ugyanolyan, a szervek megalakításának a módszerei is egyformák.

c/ Az állami-politikai képviseleti szervek tagjai jelölésének alapelve a társadalmi-politikai területen végzett sikeres munka. A jelölés rendszere olyan kiválasztási eljárás, amelyben az egyes területi vagy munkahelyi egységben legnagyobb aktivitást, társadalmi-közéleti képességeket mutató személyek a közvélemény értékelése alapján szelektálódnak.

d/ Az állami-politikai alapszervek tagjai választással nyerik el megbízatásukat.

e/ Az állami-politikai alapszervek hatásköre kiterjed illetékességi területük minden lényeges politikai problémájának megoldására. A központi állami-képviseleti szerv hatásköre korlátlan, a népszuverenitásból fakadó összes jogokat gyakorolja.

A helyi és területi állami képviseleti szervek hatáskörét a törvény állapítja meg, ezt a hatáskört magasabb állami-politikai szerv nem vonhatja el. Döntéseik ellen csak jogszabálysértés esetében lehet eljárást kezdeményezni, célszerűségi szempontból nem.

f / Az állami-politikai alapszervek testületi alapon hozzák meg döntéseiket, ahol minden egyes tagnak egyenlő mértékben esik latba a szavazata. A döntéseket az állami képviseleti szerv a saját maga által elfogadott szervezeti és működési szabályzatoknak megfelelően hozza.

g / A képviseleti szerv tagjai közreműködnek a határozatok végrehajtásának szervezésében, illetve e folyamat mások által végzett részének ellenőrzésében.

h / A képviseleti szervezet folyamatos működési formái:

1. A saját tagjaiból létrehozott bizottságok, amelyek kezdeményező, javaslattevő és ellenőrző joggal rendelkeznek. Az állami képviseleti szerv döntési hatáskörét e bizottságok nem gyakorolhatják.
2. A képviseleti szerv tagjának a társadalmi szerveknél, valamint választóköri körzetében végzett politikai munkája.

i / Az állami-képviseleti szervek az állampolgárokat, illetve azok bizonyos szervezeteit is bevonhatják egyes - nem érdemi - feladatok megoldásába.

j / Az állami-politikai alapszervek tagjai egész tevékenységükért választóiknak felelnek, akik őket meghatározott eljárással viszsa is hívhatják.

Az állami-politikai alaptevékenység közvetlen demokratikus formái a következők:

a / Az állampolgárok alkotmányban biztosított joga afelett, hogy az állam alkotmányát, illetve annak módosítását szavazással elfogadják vagy elvetik. (Alkotmány feletti népszavazás.)

b/ A központi állami-képviselői vagy egyéb központi szerv által valamilyen kérdésben kezdeményezett referendum (népszavazás).

c/ Helyi (városi, falusi) lakosságot érintő közhatalmi ügyben tartandó fakultatív vagy kötelező referendum. Ide sorolva az ún. népkezdeményezési jogot is.

d/ A falugyűlés mint konzultatív forma, amelyben a falu lakossága életviszonyait érintő tervekről és programokról véleményt nyilvánít, illetve egyes helyeken döntési fórum.

e/ Petíció-benyújtási jog, amely alapján állami szervnek a bejelentéssel foglalkoznia kell.

5. Az állami-politikai alapszervezetek fejlesztése

A politikai tevékenység hatékonysága szervezéssel fejleszthető, de köztudott, hogy ennek társadalmi feltételei vannak. Ugy is mondhatjuk, hogy az állami-politikai alapszervek szervezhetőségének a politikai viszonyokban rejlő korlátai vannak. Már jeleztük, hogy a politikai viszonyok, mint a társadalom különböző osztályainak és rétegeinek érdekeit kifejező viszonyok nagyon bonyolultak, számos tényező együtthatása szerint alakulnak. A politikai érdekviszonyokban erős a mozgalmi jelleg s az ezzel járó spontaneitás. A politikai magatartás is ugyan történeti fejlődésben egyre kiszámíthatóbbá válik, de a rendszer-összefüggések itt nagyon komplexek, s változásuk hatása nehezen számítható ki előre.

A politikai mozgalmakban ma még az objektív (gazdasági és osztály-meghatározottság) tényezők mellett több az irracionális elem is. A szociálpszichológia ugyan szűkíti ezek területét is, de még távolról sem tud minden jelenséget megmagyarázni.

A politikai viszonyok alakulásának előrelátása különösen azért nehéz, mert a belső tényezőkön kívül egyre több külső hatás isme-

rete szükséges. Közismert, hogy már a múlt században egyes időszakokban (pl. 1848 körül) végigsöpörtek Európán olyan politikai mozgalmak, amelyek forradalmakba torkollottak. A hírközlő eszközök azóta nagyot fejlődtek, s ezek még inkább elősegítették politikai kezdeményezések gyors - néha érthetetlennek látszó - előrelendülését. A századforduló idején megint végigvonult Európán, sőt már az USA-n is olyan politikai mozgalmi hullám, amelyik "nem ismert határokat". Napjainkban a politika teljesen kilépett állami keretei közül, s minden nép közhatalmi vezetése - akár tetszik, akár nem - nemzetközi összefüggésekben kénytelen gondolkodni. Ezeknek a nemzetközi politikai hatásoknak a pontos felmérése pedig azért is nagyon nehéz, mert az egyes politikai akciókban az osztályérdekvonalak, a motívumok nem tükröződnek félreérthetetlenül.

Mindezek alapján inkább arról beszélhetünk, hogy a politikai viszonyok fejlesztésével, semmint szervezésével foglalkozunk. A kettő között a következőkért teszünk különbséget: A tömegaktivitás nem bontakoztatható ki a szorosan vett szervezeti eszközökkel. A politikai aktivitás csak az érdekviszonyok áttételén keresztül válik szervezhetővé. A politikai szervezetek ezért még ma is úgy fejlődnek elsősorban, ha kifejezik a politikai tartalom fő összefüggéseit, s követik a de facto viszonyok strukturájában végbemenő folyamatok irányait.

Az állami-politikai alapszervek összetétele mindig a politikai érdekviszonyok rendszerében kialakult erőviszonyokat fejezte ki. Régebben ezt az állam képviseleti szervén belüli pártok egymás közötti erőviszonyai fejezték ki. A szocialista hatalmi fordulat után az állami-politikai szervezetek összetételét alapjában véve a társadalom strukturája határozza meg, illetve az, hogy ennek a struktúrának az állapotát és szerkezetét a társadalmi-politikai vezetés miként itéli meg.

A politikailag tevékeny és eredményes állami képviselet kialakításának első feltétele a társadalmi-politikai struktúra belső rendszerének megismerése, s ennek kivetítése a jelölésre.

Az állami-politikai alapszerv azonban csak akkor lesz mobil, alakító tényező, ha a strukturális szervezetekből (osztályokból,

azok belső csoportjaiból, a rétegekből stb.) való kiválasztásnál a valóban politikailag iskolázott, politikai munkában eredményeket mutató személyek kerülnek jelölésre. A nehézség az, hogy a társadalmi-politikai tapasztalat nem adaptálható közvetlenül az állami-politikai viszonyokra.

A másik nagy veszély az, ha az állami-politikai alapszervek tagjainak jelölésénél a "hajtószi"-szemlélet maradványai hatnak. Ilyenkor a politikai aktivitású személyek hierarchikusan úgy sorolódnak be, hogy az állami-politikát a második szintnek tekintik, s ezért az első szintre be nem jutók vagy az onnan kiszoruló "átszinezik" a valós társadalmi strukturát. Ezért néha multbeli mozgalmi érdekek jutalmazása lehet a jelölés, ami miatt a politikailag arra érdemes, kompetens személyek maradhatnak ki.

Az állami-politikai alapintézményekre való jelölés eleve behatárolja azt, hogy az a képviselő "mire lehet képes". A politikai tapasztalat, az emberi készségek kialakulása a közéleti tevékenységben, a szakmai hozzáértés az ügyek egy vagy másik csoportjában, s főleg az ún. "tanulási eljárás" elsajátítására való hajlam a politikai szervezet fejlődésének egyénekben (tagjaiban) rejlő meghatározója. Ezek közül csak egyiket vagy másikat fejlesztheti ki állami-képviselői szerv tagjaként valaki. A "többséggel" már akkor rendelkeznie kell, amikor a képviselőbe bekerül. Éppen ezért az állami-képviselői tagsági munka sok, lényeges eleme nem tanítható meg, arra általában az ember nem képezhető. Természetesen lehet bizonyos szakismereteket elsajátítani. Gyakori pl., hogy a szocialista állami-képviselői szervek tagjainak az államjogi, az államigazgatási és a többi jogágból is összefoglaló ismereteket szolgáltatnak különböző formákban. (Előadássorozat, szakkönyvek rendelkezésre bocsátása stb.) Ennek legfeljebb annyi hatása van, hogy bizonyos tájékozódási pontot nyújt a küldöttnek. Mindez nem pótolja azt a személyi ügyességet és készséget, hogy a küldött teljességében úgysem megtanulható eljárásokba "be mer avatkozni". Az igazi küldött ügyessége az, hogy el tud igazodni olyan ügyekben, amelyek nem tartoznak "szakmájához", meg tudja ítélni, egy probléma elintézésének mikor akadály a jogszabályi rendelkezés, és mikor az, hogy az ügyintéző a jogszabályt úgy akarja értelmezni, ahogyan az neki, illetve szervezete érdekeinek megfelelőbbnek tűnik.

A küldötti funkció tehát jelentős részében nem betanítható valami. Az állami-politikai alapszervek tagjai jó (marxi) értelemben vett "laikusok". Tapasztalataik, közéleti gyakorlatuk, felkészültségük alapján sokmindenhez értenek, s főleg ahhoz, hogy miként lehet gyorsan megszerezni valamilyen döntéshez szükséges információt. E "laikus" tehát többet tud, mint a specialista szakember, aki egy részterületen otthon van, de máshoz alig tud érdemileg valamit hozzátenni. Szó sincs arról tehát, hogy a társadalmi és állami-politika laikusa tudatlan lenne. Nagyon is járatos ő közösségi ügyekben, akkor is, ha szakfeladatok megítéléséhez szükséges ismeretét nem valamilyen oktatási intézményben szerezte. Ezért az állami-politikai szakismeretet nem lehet oklevelekkel, iskolai bizonyítványokkal minősíteni. (Annál inkább nélkülözhetetlen az államigazgatási munkára való alkalmassági feltételek elbírálásához.) Ahogy Marx írja: "egy ésszerű államban inkább kell vizsga ahhoz, hogy valaki csizmadia legyen, mint ahhoz, hogy végrehajtó államhivatalnok, mert a csizmadiaság olyan készség, amely nélkül lehet valaki jó állampolgár ... A vizsga nem egyéb, mint szabadkőműves formula, az állampolgári tudásnak kiváltsággént való elismerése ... a vizsga nem más, mint a tudás bürokratikus keresztsége, a profán tudás szent tudássá való átlényegülésének hivatalos elismerése (minden vizsgánál magától értetődik, hogy a vizsgáztató mindent tud). Nem hallottuk, hogy a görög vagy a római államférfiak vizsgákat tettek."^x Más kérdés az, hogy az állami-képviselői tisztségviselőin, bizottsági elnökein, titkárain stb. is mulik, hogy foglalkoznak-e a képviselői belső szerveivel, felhívják-e a figyelmet a megoldásra váró problémákra stb. Az állami-képviselőiben azonban ők is inkább ösztönöznek, mozgósítanak, semmint szoros értelemben vezetnek, szerveznek.

^x Marx-Engels Művei, 1. köt. Bp. 1957. 254. o.

Az alapvető forrásmunkák jegyzéke

- Afaneszjev, V.: A társadalom tudományos irányítása. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1969.
- Antalfy György: Állam, politikai rendszer, társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1979.
- Bihari Ottó: Az államhatalmi képviselői szervek elmélete. Akadémiai Kiadó, Bp. 1963.
- Elméletek és hipotézisek. Rétegződés-modell vizsgálat I. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp. 1982.
- Habermas, Jürgen: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1971.
- Héthy Lajos: Vállalatirányítás és demokrácia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1983.
- Horowitz, I. L.: Foundations of Political Sociology. Harper and Row, Publishers. New York-Evanston-San Francisco-London, 1972.
- Jennings, E. E.: An Anatomy of Leadership. Harper-Brothers, Publishers, New York, 1960.
- Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Akadémiai Kiadó, Bp. 1962.
- Kulcsár Kálmán: Társadalom, politika, jog. Gondolat Kiadó, Bp. 1974.
- Kulcsár Kálmán: Gazdaság, társadalom, jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1982.
- Lenin: A szakszervezetekről. Táncsics Könyvkiadó, Bp. 1969.

- Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról. I-III. köt.
- Markov, Marko: Szocializmus és társadalomirányítás. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1973.
- Marx-Engels: A német ideológia. Marx-Engels Művei. 3. köt. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1960.
- Mill, John Stuart: A szabadságról - Haszonelvűség. Magyar Helikon, Bp. 1980.
- Parsons, T.: Politics and Social Structure. The Free Press, Collier-Macmillan Limited, New York-London, 1969.
- Political Systems and the Distribution of Power. Ed.: Michael Banton. Tavistock Publications, London-New York-Sydney-Toronto-Wellington, 1965.
- Politikai és politikatudomány. Tanulmányok. Válogatta és szerkesztette: Bihari Mihály. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1982.
- Rourke, F.E.: Bureaucracy, Politics, and Public Policy. Little, Brown and Company, Boston, 1969.
- Sajó András: Társadalmi-jogi változás. Doktori értekezés. Bp. 1982.
- Samu Mihály: A hatalom és az állam. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1977.
- Szentpéteri István: A közvetlen demokrácia fejlődési irányai. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965.
- Tocqueville, A. de: On Democracy, Revolution, and Society. The University of Chicago Press, Chicago and London, 1980.
- Tolnai Gyula: Üzemi részvételi rendszerek a mai kapitalizmusban. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp. 1982.

Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből. Szerk.: Forgács Imre. Tudományos szocializmus füzetek. 1982. 65-66. Kiadja a Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, Bp.

Webb Sidney és Beatrice: Munkás-demokrácia. I., II. köt. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Bp. 1909.

Weber, Max: Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1967.

Weber, Max: Állam Politika Tudomány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1970.

A POLITIKAI RENDSZER ELMÉLETI ÉS GYAKORLATI
KÉRDÉSEI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZOCIALISTA
DEMOKRÁCIÁRA ÉS A TÁRSADALMI REFORMOKRA

A fiatal Marx A hegeli jogfilozófia kritikájához írott bevezetőjében azt írta, hogy "a gazdaság világának a politika világához való viszonya a modern kor egyik fő problémája". Véleményem szerint ez nemcsak a kapitalizmusra - Marx korának modern társadalmára -, de a szocializmusra is igaz, még talán fokozottabb mértékben.

A polgári forradalmakat követő időszak legjelentősebb makró-társadalmi strukturális változása az, amit a "polgári társadalom" és a "politikai állam" szétválasztásának nevezünk.

A magántulajdonon alapuló "magánpolgári társadalom" és a liberális állameszméken alapuló "politikai állam" szétválasztása együttjárt a két társadalmi alrendszer közötti bonyolult közvetítő mechanizmus kialakulásával. A szabadversenyes kapitalizmus közvetítő intézményei a magánpolgári társadalom felől épültek ki első-sorban a politikai állam, tágabban a politikai rendszer felé. A közvetítő intézmények működése - sok tekintetben a munkásmozgalom követeléseinek hatására - egyre szélesebb alapokon építette ki - legalábbis a nyugat-európai társadalmakban - a demokratikus politikai szabadságjogokat, és ezen az alapon jöttek létre azok az érdekképviseleti szervek és önkormányzatok, a politikai pártok, az érdekképviseleti egyesületek, szakmai és réteggkamarák, a politikai döntéseket befolyásoló formális és nemformális intézmények, a lobbyk, a preassure groupok, az érdekkijárási és a nyomásgyakorlási mechanizmusai. Ezen intézményrendszer révén hatékonyan érvényesült a magánpolgári társadalom erős determinanciája a politikai rendszer felett, erős kézzel tartotta távol "a politikai államot" a gazdasági beavatkozástól.

A kapitalizmus gazdaságcentrikus társadalmi struktúrája fokozatosan elmozdult a magánpolgári társadalom túl erős determinációjától, túl erős társadalmi integráló szerepétől, a politikai rendszer egyre határozottabb gazdaságszervező és társadalomintegráló működése felé. A politikai rendszer társadalomszervező és integráló szerepének a növekedése következtében - de a magánpolgári társadalom dominanciájának megmaradása mellett - fokozatosan épült ki egy másik közvetítő mechanizmus - az előbb felvázolt mellett - mégpedig a gazdaság működésének most már nem csak általános feltételeit, de belső arányait, konkrét működési feltételeit is meghatározó intézményrendszer: a gazdaságpolitikai döntések, preferenciák, korlátok bonyolult hálózata. Azt mondhatjuk, hogy a fejlett kapitalista országokban a gazdasági rendszer és a politikai rendszer összekapcsolódását ma már kétoldalu közvetítő mechanizmus biztosítja, megőrizve a gazdaság alapvető integráló és strukturáló szerepét.

Ez a közvetítő mechanizmus foglalja magában a polgári demokrácia intézményrendszerét. A demokratikus intézmények funkcionális szférája tehát úgy is kijelölhető, mint kétoldalu közvetítés a gazdasági rendszer és a politikai rendszer között, e közvetítés révén választva el egymástól a gazdaságot és a politikát, de a közvetítés révén össze is kapcsolva őket, megőrizve sui generis törvényszerűségeik mozgásterét, társadalomszervező hatásukat, makrotársadalmi szinten pedig a társadalmi integráció magasabbrendű típusát teremtvé meg. A fejlett kapitalista társadalmakban elsősorban politikai választ és megoldást dolgoztak ki a kapitalizmust megrázkód-tató gazdasági és politikai válságok elkerülésére, s bár ezzel a társadalmak alapvető és antagonisztikus ellentmondásait nem sikerült megszüntetni, saját korlátaikon belül mégis hosszú időre életképes integrációs modellt dolgoztak ki.

Ha a gazdasági és a politikai rendszer makrotársadalmi kapcsolátát a szocialista forradalmakat követő időszakban vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy egyrésztől egy erősen politikacentrikus társadalmi berendezkedés jött létre, amelyben a társadalom alapvető integráló és strukturáló eleme a politikai rendszer volt, másrésztől, hogy csak a politikai rendszer felől épült ki, a direkt gazdasági döntések révén rövidre fogott és mindent behálózó, közvetítő

mechanizmus a gazdasági rendszer felé. Ez a közvetítő mechanizmus a tervutasításos gazdálkodás mechanizmusa, ami nem egyszerűen gazdaságszervező és irányító rendszer, hanem a politikai rendszer megszervezésének legfontosabb összetevője és a hatalmi be rendezkedést döntően meghatározó tényező. A gazdasági rendszer és a politikai rendszer viszonyában a politikai rendszer egyértelmű meghatározó szerepe érvényesült azáltal, hogy a politika - politikai döntések formájában - mintegy "alászállt" a gazdaságba, és egyúttal "felszippantotta" a gazdaságot a politikai rendszerbe. A gazdasági rendszer teljes átpolitizálása és a politikai rendszer ökonomizálódása következtében e két társadalmi alrendszer olyképpen csuszott egymásba, hogy a gazdaság relatív önállósága teljesen megszűnt. A politikai mechanizmus biztosította, ami politikai döntések formájában a politikai rendszer felől épült ki a gazdaság felé. A politikai döntések nem csupán a gazdálkodás általános feltételeit, jellegét, arányait határozták meg, hanem maguk váltak - a munkaadókig és az íróasztalokig lebontva - a gazdálkodás szervezőivé és mozgatóivá.

A politikai mechanizmus társadalomszervező funkciójának ez az "egyeduralma" a politikai rendszert a társadalmi reprodukció és integráció egyetlen szférájává változtatta, aminek következménye volt többek között az is, hogy minden gazdasági probléma és feladat egyúttal politikai probléma és feladat is volt, a munkából való késéstől kezdve, a norma teljesítésén keresztül, a tervutasítások teljesítéséig, vagy akár egy beruházás átadásáig. Ha hiba keletkezett, akkor a rendszert meghatározó integráló és reprodukciós elvnek megfelelő választ és megoldást kerestek, vagyis - Marxot idézve - a politikai bürokrácia minden társadalmi fogyatékoságáért a bürokráciát teszi felelőssé, és bürokratikus intézkedésekkel és rendszabályokkal válaszol rá. Ez tovább erősítette a politikai vezetés akaratának extenzív tulerjedését azon az érvényességű körön, amelyen belül még hatékony intézkedések meghozatalára lett volna képes. Ezt az összefüggést sem nekünk kell felfedezni, mert Marx nagyon pontosan leírta a politikai akarat szertelenné váló működését, amennyiben semmiféle korlátozás - elsősorban más tartalmu politikai korlátozás - nem érvényesül vagy nem érvényesülhet vele szemben. "A politika elve az akarat. Minél egyoldalubb, vagyis minél kiteljesedettebb a politikai értelem, annál inkább hisz az aka-

rat mindenhatóságában, annál inkább vak az akarat természeti és szellemi korlátaival szemben, annál képtelenebb tehát felfedni a szociális fogatkozások forrását."

Tegyük hozzá, hogy egy politikai akarat hatékony ellensúlyozója csak egy más tartalmu, eltérő érdekkötöttségű politikai akarat lehet, mert bár az objektív társadalmi viszonyok és intézmények, a materiális korlátok s a pszichikum tőrőkéessége nagyon erős korlát minden politikai vezetés akarata előtt, de ezek "szakítószilárdsága" is hihetetlenül nagy.

Összegezve gondolatmenetünk lényegét, azt mondhatjuk, hogy a magyar szocialista társadalom kialakulásának és fejlődésének első évtizedében, a gazdasági rendszer és a politikai rendszer makrotársadalmi viszonyában, a politikai rendszer szinte végleteleg fokozott elsődlegessége és meghatározó szerepe érvényesült, aminek részben eszköze, részben pedig következménye volt az, hogy csupán a politikai rendszer felől épült ki a politikai döntések közvetítő mechanizmusa a gazdasági rendszer felé. Ez az egyoldalú közvetítési kapcsolat gazdaság és politika között a két társadalmi alrendszer olyan egymásba csuszását eredményezte, amelyben egyetlen társadalmi integrációs elv, egyetlen a társadalmi reprodukciót vezérlő akarat érvényesült, egy minden demokratikus korlátozástól mentes, önmagát mindentudónak és mindenhatónak képzelő elidegenedett politikai vezetés akarata. A társadalmi integrációnak és a gazdaság és politika kapcsolatának ez a fajtája egyszerűen kizárt mindenféle demokratikus közvetítő mechanizmust: a politikai döntések kontrollját és befolyásolását, a szervezetek és közösségek autonómiáját, az érdekek csoportérdekké integrálódását és politikai akaratként való kifejeződését. Így már nem csoda, hogy a politikai élet egyik legfontosabb kategóriája, az érdek egyszerűen kikerült a politika elméletéből és hétköznapi szótárából. A "szövetségi politika" és annak eszköze, a Népfront a politikai szövetségekkel való leszámolás eszköze lett - miként Rákosi mondta és akarta - felszámolva a kommunista párt stabil hegemoniáján alapuló hatalmi blokkot, leválasztva a kommunista párttól a szövetségi hatalmi blokk tömegbázisát, később saját tömegeit is. A stabil és erős, széles társadalmi alapon nyugvó hegemonisztikus szövetségi blokk helyett, egy rendkívül instabil, csupán apparátus bázisu monopolisztikus

hatalmi blokk jött létre. A demokrácia pedig nem egyszerűen korlátozódott, torzulást szenvedett, lecsökkent, ebben a hatalmi és társadalmi reprodukciót vezérlő mechanizmusban, hanem rendszeridegen elemként ki sem bontakozhatott. Ezért véleményem szerint 1956 őszén a magyar társadalom nem egyszerűen gazdasági és politikai-bizalmi válságba került, hanem a társadalmi reprodukció és integráció hatalmi mechanizmusának egésze került válságba, mondott csődöt.

A politikai rendszer szinte korlátlan elsődlegessége jegyében működő társadalmi integráció és hatalmi mechanizmus néhány rendszertipikus, a rendszer egészét meghatározó jelentőségű elve közül szeretnék néhányat megemlíteni, részben jellemzőként, részben azért, hogy ezen elvek történeti változását - elsősorban a szocialista demokrácia fejlődése szempontjából - nyomon követhessük.

1. A kapitalizmust jellemző államközpontu politikai rendszerrel szemben a szocialista társadalom politikai rendszere pártközpontu politikai rendszer, amelyben a kommunista párt került a társadalmat integráló és a társadalmi reprodukciót vezérlő hatalmi mechanizmus centrumába. Az állami szervek részben összefonódtak - különösen a központi hatalmi pozíciókban - a pártszervezetekkel, részben a hatalmi centrumból kikerülve elsősorban feladatvégrehajtó funkciót töltöttek be. A hagyományos állami-képviselői szervek önkormányzati, helyi hatalmi funkciókat teljesen elvesztették.

2. Pártközpontu politikai rendszerünk hatalmi mechanizmusában, a hatalom megszervezésének Gramsci által monopolisztikus hatalmi blokknak nevezett berendezkedése alakult ki, amelyben a párton belüli demokratikus hatalmi ellensúlyozás éppen úgy nem érvényesült, mint a párt és a párttagok, a párt és a szövetségesek és a párt és a társadalom egészének viszonyában.

3. A monopolisztikus hatalmi rendszer legfőbb szervező elve a nagyon erős centralizáció volt. A centralizáció lényegi elve alapján a döntéseket hozók és a döntések által érintettek között túl nagy volt a távolság, aminek következtében állandósult az az ellentmondás: hogy akik döntöttek egy kérdésben, azok nem ismerték az adott

ügy társadalmi összefüggéseit, akik ismerték ezeket az összefüggéseket, azoknak nem volt döntési jogositványuk.

A centralizáció elvének megfelelően minden (gazdasági, kulturális, oktatási, egészségügyi stb.) társadalmi probléma, igény, feszültség a hatalmi hierarchia hosszú vertikális útjára került, a felmerült problémát olyan magasra felfuttatva, ahol nemhogy a megoldás alternatívái, de miértjei is teljesen kiszámíthatatlanokká váltak a döntések által érintettek előtt. A túlzott centralizáció kezdeti - lényegileg 1950-ig érvényesülő - előnyei után, annak hátrányos következményei egymás hatását felerősítették, amin az időszakonkénti racionalizálási és decentralizálási kísérletek mit sem változtattak. Összkövetkezményeiben: a maximális hatékonyságot és racionalitást megvalósító gazdasággal szemben elképesztően rossz hatékonyságu, irracionális elemeket állandósító, egyszerre pazarló és egyszerre hiánygazdálkodás alakult ki. A maximális egyvetértésen alapuló szilárd politikai egységgel szemben a politikai félelem, a klikkharcok, a politikai terror, párton belül és párton kívül is, a demokrácia teljes megszűnése vált jellemzővé.

4. A politikai rendszer által "felszippanzott" gazdaság, a gazdasági-termelési viszonyokat helyettesítő politikai integráció óriási mennyiségű adminisztratív feladatot termelt ki, s e feladat-dömping megoldására óriásira duzzadt politikai és gazdasági bürokrácia jött létre. Hivatalos adatok szerint 1954-re 1949-hez viszonyítva 164%-kal növekedett az államigazgatás létszáma, a gazdasági igazgatásé pedig 1938-hoz viszonyítva 357%-kal növekedett.

A monopolizált hatalom óriásira növekedett bürokráciája óriási mennyiségű szabályt, utasítást, egyedi beavatkozást, engedélyt termelt ki, ami a politikai irányítás tárgyává tett óriási feladat-mennyiségből, azon túl pedig a társadalmi integráció politikai mechanizmusából fakadt.

5. A politikai és a gazdasági centralizáció megállíthatatlannak tűnő szervezeti koncentrációval járt együtt, ami tovább erősítette az irányítás centralizmusát.

A szervezeti koncentráció a politikai szervezetek szintjén kezdődött a pártok felszámolásával, a Népfront megbénításával, a szak-szervezetek ágazati jellegű átszervezésével, az ifjúsági rétegszervezetek összevonásával, és folytatódott a gazdasági szférában, a gazdálkodó szervezetek összevonásával. A szervezeti szinten erősen koncentrált gazdasági szféra visszahatásában tovább erősítette a párt és államigazgatási szervezetek túlzott centralizmusát, a gazdasági és a politikai feladatok és szervezetek egymásbacsuszását. A vertikális és horizontális szervezeti koncentráció mechanizmusa szinte elementáris erővel hatott vissza és erősítette tovább a hatáskörök centralizációját.

6. A szervezeti koncentráció az állami, a párt- és a társadalmi szervezetek egymásbacsuszásával, hatáskörük összekeveredésével járt együtt, amit részben egy-egy vezető többes szervezeti tagsága, a pozíciók halmozása, részben a mindenféle hatáskört koncentráló bizottságok, hatalmi szervezetek valósították meg.

6. Ebben a politikai mechanizmusban a hatalmi és a hierarchikus függőségek személyi függőségén alapuló rendszere épült ki, a feladat- és hatáskörök megosztása nem jogszabályokban rögzített intézményes rendben osztódtak szét, vagy legalábbis attól nagyon eltértek. Ez a hatalmi viszonyokat teljesen bizonytalanná és kiszámíthatatlanná tette, ami állandó tulbiztosításra, a felső régiókban informális stabilizációt kereső akciókra, az önállóságot teljesen feladó konformitásra kényszerítette a politikai mechanizmus résztvevőit.

8. A hatáskörök megoszlásának sajátos "zsákmányrendszere" alakult ki, ami azt jelentette, hogy egy-egy személynek, szervezetnek nem annyi hatásköre, döntési jogosítványa volt, mint amennyit jogszabályok, szervezeti-működési szabályok előírtak, hanem annyi döntési jogosítvánnyal rendelkezett mindenki, amennyit magához tudott vonni, amíg hatalmi ereje mások ellenállásába nem ütközött. Egy személyt vagy szervezetet megillető hatáskör sokszor sokkal nagyobb volt a szabályok alapján biztosított jogosítványoknál, sokszor viszont jóval kevesebb. Ez a hatalmi mechanizmus kiszámíthatatlanságát és bizonytalanságát tovább növelte, ami a szervezeti konformitás mérhetetlen megnövekedését vonta maga után.

Anélkül, hogy tovább folytatnám e hatalmi mechanizmus-rendszer tipikus jellemzőinek felsorolását, azt szeretném hangsúlyozni, hogy ezek az elvek egymást felerősítették, egymás hatását kummulálták és egyenkénti megváltoztatásukat lehetetlenné tették. Ennek a társadalmi reprodukciót vezérlő politikai mechanizmusnak a megváltoztatása csak három elv együttes érvényesülésével valósulhat meg. A centralizált reformok elve, a reformok totális érvényesítésének elve, s a reformok egyértelműségének elve.

Az 1956-os katasztrófa után - bár soha nem jelölték így, én is politikai mechanizmusunk történeti változását politikailag elemezve vontam le ezt a következtetést - e három elv jegyében szervezte át az MSZMP akkori vezetősége nem csupán a politikai mechanizmust, és nem csupán a gazdasági rendszert, hanem a társadalom egészének integrációját és reprodukciós mechanizmusát is. A három elv közül a centralizáció elve azt jelentette, hogy a centralizációt továbbra is fenntartó irányítási mechanizmusban gyökeres társadalmi reform - tehát nem részleges reformok, amelyeket a szervezeti bürokrácia mindig kivéd - csak felülről elindítva, a társadalmi reformelképzeléseket központilag és a hatalom súlyával érvényesítve lehet sikeres.

A hatalmi mechanizmus és a társadalmi reprodukció reformja ezen kívül totális volt, vagyis a társadalmi élet szinte minden területére kiterjedt, és végül kétséget nem hagyóan egyértelmű, ha úgy tetszik erőhatalmat és társadalmi konszenzust egyaránt felhasználó és következetes, meg nem hátráló volt. Ez a három elv együttesen biztosíthatta csak azt az átütő - 1956-57-ben még szinte elképzelhetetlen - sikert, ami az MSZMP politikáját az elmúlt 25 évben kísérette. Megmaradva a társadalmi alrendszerek strukturális elemzésének szintjén, ezt a 25 éves politikát két fokozatosan megerősödő, időszakonként erős ellenható tényezőket is háttérbe szorító tendencia és tartalmi változás jellemzi: az első a társadalmi reprodukció összefolyamatának fokozatos racionalizálódása, vagyis egyre többfajta szakértelem, sajátos szakmai racionalitás, közgazdasági, jogi, igazgatási, kulturális-esztétikai stb. értékek és ésszerűségek épültek be a társadalmi reprodukció mechanizmusába, nyerték vissza létjogukat és érvényesülésüket. A második, a politikai stabilizáció első három-öt évét követően kibontakozó demokratizálódás, a

politikai mechanizmus hatalmi rendszerének tudatos átalakítása a párt vezetésével.

A társadalmi-strukturális elemzés szintjén tehát azt mondhatjuk, hogy a társadalmi reprodukció folyamata - az elmúlt 25 évben - racionalizálódott, teljesítőképessége (nem csak a gazdasági) megnőtt, minőségileg magasabbrendű értékelemek kezdtek kibontakozni, egyre inkább érvényesülnek a társadalom különböző alrendszeireiben ható speciális törvényszerűségek, szemben a társadalmi reprodukció monolitikus-politikai szervezésével, és helyette a sokféle társadalomszervező elv politikai integrációja bontakozik ki. A politikai rendszer dominanciájának változatlan érvényesülése mellett, a társadalmi sokszínűségből a hatalmi folyamatokban újra és újra létrejövő, minőségileg magasabbrendű egység és integráció valósul meg a politikai mechanizmus összetartó ereje folytán. Ezt a folyamatot erősítette, mozgásterét tágította a szocialista demokrácia kibontakozása, de a demokrácia elért foka egyúttal korlátozta is ezt a folyamatot. A szocialista demokrácia fejlődése során a legfontosabb mozzanat annak az elfogadása, hogy a gazdasági rendszerben keletkező egyéni, csoport- és rétegérdekek makrotársadalmi szintű integrációját a politikai mechanizmus középpontjába kell állítani. Az érdekek sokszínűségének elismerését végig követhetjük az MSZMP politikai dokumentumaiban. A politikai vezetés ezzel legalizálta az érdekközvetítő intézményeket, egyre nagyobb teret biztosítva az érdekek politikai artikulációjának, csoport és rétegszintű integrációjának, demokratikus ütköztetésének, a születendő döntések érdekalapu befolyásolásának. A szocialista demokrácia fejlődése egyet jelent annak a közvetítő mechanizmusnak a kiépülésével, ami a gazdasági rendszerben keletkező sokszínű és konfliktusos érdektörékvéseket hatékonyan képes közvetíteni és becsatolni a politikai rendszer hatalmi mechanizmusába és politikai folyamataiba.

Ezzel a szocialista társadalom integrációs mechanizmusának - a gazdasági és a politikai rendszer összekapcsolódásának - minőségileg magasabbrendű típusa alakult ki, vagy legalábbis kialakulban van: a gazdasági és a politikai rendszer kétirányú közvetítések révén összekapcsolt integrációs mechanizmusa, amelyben a politikai rendszer dominanciája továbbra is érvényesül ugyan, de

a társadalmi alrendszerek közvetítéses kapcsolataikban megőrzik mozgásterületet és speciális törvényszerűségeik társadalomszervező hatását.

Az MSZMP politikai gyakorlata által, az elmúlt 25 év során fokozatosan mutatkozott meg - de még korántsem valósult meg - a szocialista társadalom fejlődésének egyik lehetséges történelmi alternatívája: a racionalizált és hatékony társadalmi reprodukció és a demokratikus hatalmi berendezkedés egysége. Azt mindannyian tudjuk, hogy a racionalizáció és a demokrácia nem feltétlenül jár együtt. Egyfelől a racionalizációt hatékonyan meg lehet valósítani a centralizált irányítás keretében is, a demokratikus hatalmi berendezkedés pedig nem mindig működik a legésszerűbben.

A tiszta racionalitás oltárán a demokráciának éppugy áldoznia kell, mint a racionalizációnak a demokrácia követelményei előtt. Ebből következően viszont az is igaz, hogy a történelmi fejlődés során semmiféle egyoldalú, egyetlen integrációs elvre épülő társadalmi berendezkedés sem lehet hosszútávon életképes. Így sem a demokrácia, sem a tiszta racionalitás, illetve az ezeket tartalmazó ideológiák jegyében megszervezett társadalom sem veheti fel a történelmi versenyt a társadalmi létszférák sokszínűségét, sajátos törvényszerűségeit és értékeit, speciális mozgásmechanizmusait megőrző, e sokszínűségből minőségileg magasabbszintű egységet létrehozó integrált társadalommal szemben. A modern kor egyik legfőbb problémája a gazdaság és a politika kapcsolata - idéztük Marxtól már korábban is -, amelyre csak politikai választ lehet és kell adni. A társadalmak fejlődésében a politikai rendszer dominanciája - de nem egyeduralkodása - megváltoztathatatlan történelmi tendenciának tűnik, s miként a fejlett kapitalista országok, akként a szocialista országok is politikai mechanizmusuk demokratizálásával - annak a második közvetítő mechanizmusnak a kiépítésével - adhatnak csak megfelelő választ korunk kihívására.

A magam részéről elsőrendű fontosságú feladatnak tartom hazánkban a szocialista demokrácia továbbfejlesztését, mégpedig a párt által központilag irányított reformok sorozatával, totálisan, tehát minden politikailag jelentős közösségi viszonyra kiterjedően érvényesítve, és kétségbe nem vonható érvértelműséggel szorítva

háttérbe minden antidemokratikus politikai ambíciót. Centralizált irányítási rendszerünk logikájának ezek az elvek felelnek meg. E három elv jegyében következetesen folytatott reformpolitika nemcsak a racionalitást és a demokrácia érvényesülését biztosítja a társadalmi reprodukcióban, de egyúttal jelentősen megnöveli a társadalom tanulási, innovációs és adaptációs képességét is.

A demokráciáról való elmélkedés - hacsak valaki nem helyezkedik a teljes elutasítás vagy szkepszis álláspontjára, amelyekre egyaránt elég sok példa volt a politika elméletének és gyakorlatának történetében - mindig egy kicsit politikai programadás is.

Anélkül, hogy politikai program adására vállalkoznánk, hadd utaljak röviden arra, hogy miféle a párt által vezérelt, de a társadalom egésze által megvalósítandó - már elkezdett és továbbfolytatandó - demokratikus reformokra, illetve e reformokat vezérlő elvekre gondolok elsősorban.

Lenin szavaival élve: a szocialista forradalmat követő időszak: a reformok formájában folytatódó forradalom időszaka. Ha ezt a hatalmi berendezkedés aspektusából konkretizáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a demokratikus hatalomátvételt szülő erőszakot, a forradalmi diktatúrát a demokratikus reformok és a reformok demokráciája kell, hogy felváltsa.

A forradalom progresszivitásának, tömegerejének és történelmi életképességének hazai fokmérője, hogy mennyire képes erőszakos hatalmi strukturáját demokratikus hatalmi strukturává átalakítani és ezt a hatalmi strukturát a reformok szolgálatába állítani, a forradalmi diktatúrát demokratikus reformok keretében a nép demokráciájává átalakítani. Ebből következik, hogy véleményem szerint korunkban a demokratikus magatartás reformkötelezettséget jelent. De mivel reform soha nincs általában, minden kor és minden társadalom reformkötelezettsége eltérő igényeket támaszt a reformpolitikával szemben, jogos kérdés: miféle társadalompolitikai reformok melletti elkötelezettség azonosítható demokratikus meggyőződéssel és magatartással itt és most?

Számba véve a magyar társadalom politikai-hatalmi berendezkedését, elfogadott társadalompolitikai célkitűzéseit, véleményem szerint a következő követelményeknek kell, hogy megfeleljen korunk reformpolitikája:

- a/ a párt töltő feladataként és politikai kötelezettségként fel kell, hogy vállalja a demokratikus reformok irányítását és társadalmi szervezését;
- b/ olyan intézményrendszert kell kiépíteni a politikai reformok keretében, amelyek lehetővé teszik a közösségi érdekek integrálását, politikai képviseletét, ütköztetések és a közösségek politikai akaratának érvényesítését a döntési folyamatokban;
- c/ a politikai nyilvánosságot és közvéleményt demokratikusan szerveződő és politikai ellenőrző szerepet betöltő tényezővé kell emelni;
- d/ a társadalomban meglevő érdek és vélemények sokféleségét toleráló intézményrendszert kell kiépíteni;
- e/ az egyes társadalmi alrendszerek (gazdaság, politika, kultúra, oktatás stb.) reformmozgalmait össze kell hangolni;
- f/ biztosítani kell a minőségorientált értékrend érvényesülését a reformok során;
- g/ a reformok a közösségek és a helyi intézmények autonómiájára kell, hogy épüljenek;
- h/ a reformok kidolgozásában, végrehajtásában és a reformpolitika folyamatos korszerűsítésében biztosítani kell a demokratikus reform-mozgalmak szerveződésének feltételeit.

A vázolt társadalmi reform központi eleme tehát: a szocialista demokrácia fejlesztése, a népi-nemzeti egység megteremtése és összekapcsolása a szocializmus ügyével, a demokratikus hatalmi

berendezkedés segítségével. A demokráciával mint hatalmi berendezkedéssel kissé részletesebben is szeretnék foglalkozni:

1. A marxizmus álláspontja szerint a demokráciának nincsen általános fogalma. A demokrácia osztálytartalmu és történelmileg konkrét. Ezért fejlődésünk jelenlegi szakaszában a demokrácia történelmileg konkrét tartalmát a következőkben foglalnám össze: akkor beszélhetünk a demokrácia érvényesüléséről, ha a szocialista társadalmi viszonyok talaján keletkező - tehát szocialista tartalmu - érdekkülönbségek mint politikai véleménykülönbségek a társadalom politikai rendszerében kifejeződhetnek, s ezek az érdekmeghatározott politikai akaratok - politikai közösségek és testületek közvetítése révén - részt vehetnek a döntések előkészítésében, meghozatalában és végrehajtásában, valamint e három szakasz ellenőrzésében.

Ahhoz, hogy a demokrácia mint a politikai hatalomgyakorlás pozitív értéktartalma megvalósulhasson, egymással szorosan összefüggő feltételek és garanciák megteremtésére és szervezeti eszközök biztosítására van szükség. A demokratikus hatalomgyakorlás tökéletesítése nem lehetséges, amíg a szocialista demokrácia feltétel- és eszközrendszere hiányos. Addig ezeknek a megteremtése kerül előtérbe és a demokrácia tartalmi követelményeiként jelennek meg.

2. A szocialista demokrácia feltételei a következő intézményeket foglalják magukban:

a/ Garantálni kell az egyének és a közösségek politikai biztonságát és szabadságát más egyénekhez és közösségekhez való viszonyukban, valamint a politikai hatalom szervezeteihez való viszonyukban. Ezt a politikai biztonságot és szabadságot az állampolgári jogok rendszere garantálja. Az állampolgári jogok garancia-rendszerének a fejlesztése állandó feladat, amely tehát előfeltétele a demokrácia megvalósulásának, mindaddig azonban, amíg ez a garanciarendszer nem épült ki viszonylag teljesen, a demokrácia tartalmi követelményeiként várnak megvalósulásra.

b/ A demokrácia érvényesülésének másik előfeltétele az egyének és közösségek politikai egyenlőségének a biztosítása. Politikai - tehát nem társadalmi - egyenlőség, ami alatt azt értem, hogy minden egyén és közösség hátrányok nélkül ragaszkodhat politikai véleményéhez, szabadon törekedhet érdekei által vezérelt politikai akaratának érvényesítésére.

A politikai egyenlőség garanciái közé tartozik a többség és a kisebbség jogainak védelme. Ezeket a jogokat és kötelezettségeket úgy kell meghatározni, hogy a kisebbség többséggé, a többség pedig kisebbséggé válhasson a politikai akaratok érvényesítésének demokratikus folyamatában. A többség jogainak védelme elengedhetetlen a többségi akarat érvényesítéséhez és a meghozott döntés hatékony és egységes végrehajtásához. A kisebbség jogainak védelme (a kisebbségi véleményhez ragaszkodás és az amelletti érvelés jogának elismerése, a demokratikusan meghozott többségi akarat egységes végrehajtása mellett) elengedhetetlen a korrekciókhoz, a reformer jellegű fejlődéshez, a korábban helyes többségi álláspont időszeri kritikájához, a politikai alkotókészség kibontakozásához, a politikai aktivitás fokozásához. Bármelyik oldal - akár a többség, akár a kisebbség jogainak eltulzása vagy abszolutizálása ugyanahhoz a nemkívánatos eredményhez vezet: valamely kisebbség diktatúrájához. A többség hatalmának mindent elsőpró érvényesülése - a kisebbség véleményének védelme nélkül - fokozatosan háttérbe szorít minden kisebbségi véleményt, és állandósítja a konformista "szervezett" többség nevében fellépő valamely kisebbség uralmát. A többségi vélemény abszolutizálása biztosan vezet el valamely kisebbség uralmához, a megszervezett többségi vélemény "fügefalevele" mögött. A többség jogának a kisebbséget abszolút módon maga alá gyűrő érvényesülése esetén mindenki félni fog a kisebbségben maradástól, különösen, ha az megfélemlítéssel, esetleg kiátkozással, korábbi véleményének embert megalázó feladásával, pozíciók elvesztésével jár együtt. Ebben az esetben legtöbbször a "várható" többségi álláspontot - az éppen hatalmon levő kisebbség többségi véleményként hangoztatott álláspontját - keresik, már előzetesen ahhoz igazodnak, félve attól, hogy kisebbségben maradnak. A kisebbségi véleményhez ragaszkodás joga nem terjedhet ki a végrehajtás megkérdőjelezésére, az egységes végrehajtás szabotálására, az elhátározott politikai akciók tessék-lássék elvégzésére.

Ez lehetetlenítene minden politikai szervezet és közösség hatékony cselekvését, a végrehajtás egységét, tulajdonképpen egyet jelentene a modern kor leghatékonyabb politikai fegyverének, a "szervezetnek" a feladásával. A kisebbség ilyen túl erős pozíciója fokozatosan megnöveli a bármi áron elérendő abszolút egységes véleményre törekvés iránti igényt, ami csak antidemokratikus eszközökkel érhető el. A kisebbség jogainak abszolutizált védelme szükség szerint vezet oda, hogy "a megszervezett" monolitikus egység, a hatalom rendje és megkérdőjelezhetetlen egyértelműsége a többség által is inkább óhajtott forma lesz az anarchiától, a rossz hatékonyságtól való félelem miatt, s ez végső soron mindenféle kisebbségi véleménynyilvánítás lehetetlenüléséhez vezet.

A többség és a kisebbség (esetleg egymástól is eltérő kisebbségek) viszonya és kölcsönös garanciarendszere sűrítetten foglalja magában a demokrácia legfontosabb összetevőit: a politikai egyenlőség és szabadság talaján megvalósuló önkormányzatot, a vita és érvelés útján megvalósuló hatalomgyakorlást, a sokféleséget megőrző és abból állandóan új egységet integráló hatalmi mechanizmust. A hatalom demokratikus rendszere egyuttal biztosítja a kisebbségek bevonását a hatalomba még akkor is, ha saját véleményükkel nem egyező többségi akaratot kénytelenek megvalósítani a demokratikus rend és fegyelem kötelezettsége révén. A "megszervezett" többség ugyanakkor – amely mögött mindig valamely kisebbség hatalma érvényesül – a többséget rekeszti ki a hatalom gyakorlásából. A bevonó politika, a hatalomgyakorlásban részvételt biztosító, legitimációra törekvő és lojalitást igénylő hatalmi mechanizmus el kell, hogy ismerje a kisebbségek demokratikus jogait. Bizonyos értelemben a hatalomgyakorlás demokratizmusának legjobb mutatója, érettségének fokmérője, megújítási képességének próbája: a többség és kisebbség demokratikus hatalmi viszonya, jogaik és kötelezettségeik összekapcsolódó és egymást kölcsönösen ellensúlyozó rendszere.

A demokrácia tartalmának érvényesüléséhez e két feltétel – a demokrácia két nagy tartópillérének – (a politikai biztonság és szabadság, valamint a politikai egyenlőség biztosítása) feltétlenül szükséges, de nem elegendő. A demokrácia előfeltételei mellett, a demokratikus érdekérvényesítés és a hatalomgyakorlás megfelelő szervezeti eszközrendszerét is ki kell építeni.

3. A demokrácia eszközrendszere elsősorban abban különbözik a demokrácia feltételeitől, hogy míg a demokrácia feltételei elsősorban normatív-jogi intézményekben fejeződnek ki, ebből következően kialakulásuk után viszonylag stabil és történelmileg kevésbé változó intézmények összessége, addig a demokrácia eszközrendszerének természetes állapota az állandó változás, a változó társadalmi-politikai feltételekhez való igazodás.

a/ A demokrácia eszközrendszerén belül először a társadalomban ténylegesen meglevő és a politikai véleményeket és akaratokat meghatározó érdekeket felszínrehozó, politikai artikulációjukat biztosító szervezeti rendszert emelném ki. Ez a szervezeti rendszer dinamikusan kell, hogy igazodjon a társadalomban ténylegesen meglevő, eltérő jelentőségű és különböző tartalmu, továbbá történelmileg állandóan változó érdekrendszerhez. Ez magában foglalja a változó társadalmi körülmények között új és a korábbiakhoz képest más politikai szervezetek alakításának jogát. Lényegesnek tartom azt, hogy a demokrácia szervezeti rendszere a társadalomilag legfontosabb osztály, réteg, csoportérdekek felszínre kerülését biztosítsa, ne csupán lényegtelen érdekkonfliktusok felszínre kerülésének kedvezzen, mert különben a legfontosabb érdektörévések a nem-formalizált szférába kerülnek át, és mind a politikai vezetés, mind a társadalom által átláthatatlan érdekérvényesítési pályákat járnak be, politikailag kezelhetetlenné válnak.

b/ A demokrácia másik elengedhetetlen és fontos eszköze a politikai ellenőrzés megfelelő rendszere. A politikai ellenőrzésnek alapvetően három hatalomgyakorlási fázisra kell kiterjednie:

1. a politikai döntések előkészítésére; 2. a döntések meghozatalára - vagyis ezekben a folyamatokban részt vevő egyének, csoportok és intézmények döntésbefolyásoló szerepére, a döntések birtoklásának rendjére; 3. és végül a döntések végrehajtásának szakaszára.

Enélkül a politikai nyilvánosság és ellenőrzés nélkül a politikai felelősségi viszonyok és hatalmi relációk átláthatatlanok és ellenőrizhetetlenek a társadalom számára. A demokrácia eszközrendszerének erős fogyatékosága esetén a demokratikus hatalomgyakorlás tartalmának érvényesülése lehetetlenné válik.

c/ A demokrácia eszközrendszerének harmadik összetevője, a politikailag releváns információkhoz hozzájutás egyenlőségének és teljességének a biztosítása.

Ezt egy mondatban úgy foglalhatjuk össze, hogy a demokratikus nyilvánosság előtt felelős tömegkommunikációs rendszerre van szükség.

Miként a demokrácia feltételeinek, úgy a demokrácia eszközrendszerének a kialakítása is gyakorlati politikai feladat, és mindaddig a demokrácia tartalmi jelentőségű követelményei maradnak, amíg ki nem épülnek és meg nem szilárdulnak. Ezután a demokrácia formai garanciáiként léteznek tovább.

A demokratikus hatalmi berendezkedést sokan kívánják és sokféleképpen gondolják el. A demokrácia ügyével - akár elméleti, akár gyakorlati síkon - sokat foglalkozók tudják jól, hogy a legnehezebben kiépíthető hatalmi berendezkedés. Elég talán, ha csak J.J. Rousseaur gondolunk, aki azt írta, hogy "A szó szigorú értelmében véve demokrácia soha nem létezett, és nem is fog létezni soha. Ellentmond a dolgok természetes rendjének, hogy a sokaság kormányozzon és a kevesek kormányoztassanak." Ha azonban a Rousseau előtt és óta is oly sokszor bejárt elméleti zsákutcából kilépünk, s a demokráciát nem zárjuk be a többség és a kisebbség viszonyába - nem tagadva ugyanakkor, hogy ez a demokrácia legkényesebb problémája, ami sürítetten mutatja meg a hatalmi berendezkedés demokratizmusának tartalmát - és a demokráciát a többség önmagához való hatalmi mechanizmusában vizsgáljuk elsősorban, akkor talán nem kell kétségbe esnünk Rousseau szkeptikus megállapítását olvasva, miszerint "Ha volna nép, amely csupa istenből állna, az a nép demokratikus kormányzat alatt élne. Az embereknek azonban nem való ilyen tökéletes kormányzat."

E szkeptikus jóslat ellenére nagyon sok emberi közösség és nemzedékek sora tette fel az életét arra, hogy demokratikus kormányzati rendszert hozzon létre és ilyen hatalmi berendezkedést működtessen. Marx hangsúlyozta, hogy a demokrácia szolgál minden államforma igazságául és, hogy a szocialista-kommunista tár-

sadalom adekvát hatalmi berendezkedése a demokrácia, bár nem zárta ki azt, hogy a despotikus-diktatorikus formában is létezhet átmenetileg.

A szocialista társadalom viszonyai között tehát biztosíthatók a demokratikus hatalomgyakorlás feltételei; kiépíthetők a működéséhez szükséges szervezeti-intézményi keretek, amelynek keretében megvalósul a demokratikus hatalomgyakorlás tartalmi és formai egysége, amit Marx úgy foglalt össze, hogy a "demokrácia a nép berendezkedése", a nép "önrendelkezéseként" megvalósuló hatalom, szemben a "berendezkedés népével". A szocialista társadalom építésének egyik legfontosabb társadalompolitikai célja, ugyis mondhatjuk, hogy a szocialista társadalom "érettségének" fokmérője", történelmi perspektíváját meghatározó jelentőségű feladata: a szocialista demokrácia állandó fejlesztése.

MENTALITÁS, ÉRTÉK ÉS POLITIKAI INTÉZMÉNY.

MEGJEGYZÉSEK POLITIKAI KULTURÁNKRÓL

Ottlik Géza írja: "Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük vesztett nagy csatáinkat, melyeket túlélünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél - mindenesetre igazabb tulajdonságunknak."

1983 tavaszán a televízió Tudósklubjában történészek és írók beszélgettek. Amikor a műsorvezető megfogalmazta, hogy nálunk valamiféle borulató mentalitás a jellemző, nyomban éles ellentmondásra talált. Nem igaz, hogy a mi történelmünk csüggesztő, hiszen ezeréves ittlétünk nem a vereségek, az aláhullás, a szétporlás története, hanem éppen ellenkezőleg. Az sem igaz - érveltek a jelenlevők -, hogy történetírásunk sugallna ilyen képet. S bár az iskolai történelemoktatásban tömérdek a javitanivaló, az sem áll, hogy ez az oktatás ilyen borulató képet festene. Huhogók és sötétben látók mindig voltak, de nem ez a jellemző. Az ilyen nézetekkel pedig vitatkozni kell - mondták -, mert a kesergés a vállalkozás lendületét, a jövő esélyeit csökkenti.

Csak hogy - mondjuk most már ki, kellő tisztelettel - itt különböző dolgokról van szó. Történelmünk valóban nem merő vereség, történelemírásunk valóban nem vereségközpontú, és a történelmi ismeretek sokágu értékelése és értelmezése is igen sokszínű. De mindettől ha nem is függetlenül, de közvetlenül meg nem határozottan, történetileg alapozott politikai észjárásunk, azaz mentalitásunk még igencsak borulató lehet. A fenti Ottlik-idézet sem azt állítja, hogy létünk az egyik vereségből a másikba zuhanás pusztá folyámat, hanem csak azt, hogy vesztett csatáinkat mintha fontosabbnak tartanánk győzelmeinknél. Az ilyenféle mentalitás, az ilyen lelki

diszpozíció tömegesen is lehetséges a mégoly pozitív tapasztalatok ellenére is. A derülátás vagy borulátás soha nem a közvetlen tapasztalat vagy valamely megszerzett tudás egyszerű függvénye, hanem a tapasztalatok közös értelmezésének egymásra rakódó, nemzedékek által hagyományozódó folyamata, amikor valamely társadalom múlt és jövőképéről van szó. Az e körben föllelhető észjárások, attitűdök igen makacs képződmények, s az ezekkel kapcsolatos ismeretek, értékek, érzelmek, szimbólumok együttesét szokás politikai kulturának nevezni.

A szóértés végett azonban néhány dolgot tisztázni kell.

Ahhoz, hogy politikai kulturánk jelenségeiről beszélgethessünk, utalni szükséges olyan alapösszefüggésekre, amelyeket ugyan itt ki nem fejthetünk, de leszögezésük nélkül parttalanná válna a politikai kultúra kérdésköre.

- A politikai kultúra a politikai ideológiával, a közvéleménnyel, és a közerkölccsel egyetemben a társadalom tudatának közvetlenül politikai jelentőségű része. Ebben a közhasznúan politikai tudatnak nevezett körben azonban az alkotó elemek kölcsönös összefüggéseik közepette is megőrzik viszonylagos különállásukat és sajátos természetüket.

- A politikai kultúra e tekintetben a történetileg alapozott politikai reakciókészségeket jelenti, amelyek csoportminőségűen, azaz társadalmi csoportokra (réteg, rend, osztály, párt stb.) jellemzően tapasztalhatók. Más szóval olyan attitűdökről, magatartásjellegű keretekről van szó, amelyek között az aktuális politikai viselkedés bekövetkezik. A politikai kultúra - mint tapasztalat és mint állítás - tehát fogalmilag azt jelzi, hogy vannak olyan csoportminőségű attitűdök, olyan szociális karakterek, amelyek viszonylagos állandósággal rendelkezvén megfigyelhetőek, leírhatóak és magyarázhatóak. Ilyen értelemben van mód szólni például angolszász észjárásról, bolsevik beállítottságról, kálvinista karakterről, magyar érzelmekről, szociáldemokrata mentalitásról, hindu attitűdről stb., stb.

- A politikai kulturán belül a különböző kognitív, emotív, szimbolikus stb. összetevők elemző módon természetesen értékelhetőek. Tehát például juthatunk olyan következtetésre, hogy valamely nemzet vagy osztály esetében a szabadság értéke alacsonyabb árfolyamu az egyenlőség értékéhez képest. A politikai kulturák olyatén összevetése azonban, hogy az egyik nemzeté vagy osztályé magasabb, illetve alacsonyabb, mint a másiké, csak hibás előfeltevésből eredhet. Az ilyenféle föltevés ugyanis végső soron abból indul ki - indokolatlanul és lekezelően -, hogy vannak olyan embercsoportok, amelyeknek semmiféle kulturájuk nincs. Ez pedig egyszerűen nem igaz.

- Mindebből az is kitetszik - függetlenül most attól, hogy a politikai kultúra mint valamely jelenségkör megnevezése a nemzetközi tudományos gyakorlatban szerencsés vagy nem szerencsés -, hogy amikor politikai kulturáról van szó, nem arról, hogy mit tanultunk meg szavakban, vagy mit nem sajátítottunk el, hanem arról a többnyire nem is tudatos reakciókészségről, amelynek sajátossága révén egyazon politikai hatásra csoportjellemzően más és más reagálás történik. Ez az, amit a politikus politikai érzéke segítségével előre megbecsül, azaz, hogy valamely politikai döntésre miként reagálnak majd a különböző társadalmi rétegek és politikai erőcsoportok éppenséggel az itt jelezni kívánt társadalmi karakterük következtében. Az érdeksérelem vagy érdekkedvezés az adott politikai döntés tartalmából viszonylag könnyen fölmérhető, de az, ami már a politikai kultúra körébe vezet, hogy ugyanis a döntésre bekövetkező reagálás milyen indulatokban és szenvedélyekben fog megjelenni, nos, ennek a fölbecsülése csak a szociális karakter valamilyen ismeretében lehetséges.

- A politikai kultúra természetesen változó karakterisztikájú, azaz nem örök és nem végzettszerű, mégha nemzedékek szocializációs kapcsolatában, társadalomlélektani hagyományozódásában mozogva igen lassan módosul is. A csoportkeretűen átörökítő - sokszor szöges ellentétben a hivatalos oktattal és propagálttal - sajátos értékrendek, mentalitások és attitűdök valójában mindig valamilyen intézményes politikai gyakorlat következményei, ahogyan azokat az emberek átéli és valamiként tudatosítják, s mint tapasztalatot elhelyezik a már meglevő tapasztalatok rendjében. Ez ad te-

hát valamilyen tartást, karaktert minden társadalmi csoportnak, ami mint csoportminőségű magatartás a ténylegesen lefutó viselkedéseknek némileg belátható, néha megjósolható keretét jelenti. Azaz azt, hogy egy osztály vagy politikai erőcsoport hogyan fog viselkedni egy kérdéses helyzetben, azt előre tudni soha nem lehet. Azt azonban, hogy körülbelül milyen keretek között zajlik majd politikai viselkedése, vagyis, hogy milyen a szóban forgó nemzet vagy párt magatartási jellemzője, az politikai kultúrájának ismerete alapján előre megbecsülhető. Ezen ismeret alapján pedig elvileg az is megválaszolható, hogy miként változtatható hosszú távon ez a történelmileg kondicionált reakciókészség. Ha ugyanis e jelenségek az intézményes politikai gyakorlat következményei - mégha ezek igen régiak is -, akkor csakis az intézményileg szervezett gyakorlat változtatása eredményezheti a megváltozott tapasztalatok útján a kívánatosan módosult politikai kultúrát.

A politikai kultúra tehát nem örök és változatlan, nem eleve elrendelt, hanem a politikai élet intézményes gyakorlatának eredménye. Eredménye azonban olyképpen, hogy ez a kollektív tapasztalatok, közös beidegződöttségek sajátos pályáján halad, amely pálya évtizedes vagy akár évszázados tapasztalati hatások összege. Vagyis a politikai kultúra, az ebben megtalálható szociális karakterek és a politikai intézmények viszonyában az intézmények azok, melyek a tapasztalatot keltik és változtatják, de e változtatás nem közvetlen, hanem a már meglevő, a nemzedékek által hagyományozott politikai kultúra terepén, annak közvetítésével történik.

Végül is, amikor mai állapotokat kívánunk elemezni, akkor egyrészt valamilyen szempontból minősíteni kell a politikai kultúrát és ezzel összefüggésben az aktuálisan, tehát most ható intézményeket, mérlegelnünk kell azt is, hogy mai politikai intézményeink föltehetően hogyan hatnak politikai kultúránk ilyen vagy olyan vonására. Az a szempont tehát, hogy az intézményes gyakorlat nem közvetlen meghatározó, az nem ment föl bennünket az alól a kötelezettség alól, hogy az intézmény és a szociális karakter alapösszefüggését illetően - tehát, hogy végső soron csak a mindig jobb intézmények által jobbítható az ember -, ne mérlegeljük egyszerre politikai intézményeinket és a hivatalosan is vallott értékeket.

Mielőtt azonban visszatérnénk eredeti kérdésünkhöz, kötelességünk jelezni azt, hogy az itt elmondottak jobbra csak gondolati kísérletek, elméleti tapogatózások és állításaink mögött semmiféle nagyszabású, empirikusan is alapozott nagyüzemi kutatómunka nincs. Az itt elmondottak pusztán az egyéni, elméleti kíváncsiszkodás termékei, bár szerencsés körülmények találkozása esetében hozzájárulhatnak a társadalmi méretű tájékozódáshoz.

Ennyi aggályoskodás és a tudni illőknek vélt általánosság föl-sorakoztatása után ideje visszatérnünk kezdő kérdésünkhöz.

A borulató mentalitás és politikai kulturánk

Kétségtelennek tetszik, hogy a most nem részletezendő alatt-valói attitűd és jogtudat nélküli sérelmi politizálási stílus mellett politikai kulturánk egyik negatív, de természetes, mert magyarázható vonása ez a bizonyos borulató mentalitás. Észrevette ezt már az olasz Palmiro Togliatti ugyanugy, mint a nagy vihart kiváltó "Vándor és bujdosó" című könyv szerzője, Prohászka Lajos a 30-as években. Ez a borongás, ez a küzdelemre való vállalkozás a győzelem hite nélkül, sokaknak föltűnt már. Lehetne idézetet idézetre halmozni, de nem ez itt a kérdés most, hanem ezzel a kollektív kudarcélménnyel való politikai szembenézés szükségessége kell, hogy elgondolkodtasson bennünket.

Bármely vállalkozásra szerveződni képes politikusnak ugyanis ezzel is szembe kell néznie. Hogy csak a legaktuálisabbat említsem: 15 éves reformtörekvéseink egyuttal birkózások is azzal, amit reformhitetlenségnek lehet nevezni. És ez, lássuk világosan, nem a reformot kritizálók, elvetők esetében érdekes, hanem a figyelemreméltó az, hogy ez éppen a magyarországi reformmal szimpatizálók körében, azért még tenni is hajlandók közötti, a megvalósíthatóságot illető hitetlenség. A harc, a vállalkozás elkerülhetetlenségének és sikertelenségének együttes tudata ez, ahogy bizarr összhangban fogalmazta ezt meg a szellemtörténész Prohászka, és a kommunista P. Togliatti is. S hogy ez mennyire nem új dolog, nem új vonás, legyen elég csak Széchenyit idézni egy villanásra, amikor reformmunkája közepette, az új intézmények alakítása so-

rán szól így: "Némelyek szomoruan fűtyörészik el a mohácsi veszedelem nótáját, s azt hiszik, ott van koporsója minden scytha fénynek".

Ne menjünk most vissza Mohácsig - bár közben maradjon eszünkben az is, hogy a középkori Magyarország 1526-os bukását követő fél évezred a magyarság megmaradásának fél évezrede, de úgy, hogy a mindenkori politikai keretek és intézmények nyújtotta tapasztalatok nem indokolatlanul nélkülözik a derűt és a felhőtlen bizakodást. Vessünk azonban egy pillantást a XX. évszázadra és annak hullámvásására, hogy miként érintette ez szomszédainkat hozzánk képest, milyen élményeket nyújtott ez a század?

Az Osztrák Köztársaság ebben a században született, s bár szövevényesen ellentmondó kérdés az osztrák nemzeti identitás, e nép gazdaságilag és kulturálisan prosperál, területéhez és lakosságához képest nagy nemzetközi tekintélynek örvend a Habsburgok nélkül is. S igaz, hogy egyszer már meg is szűnt létezni, s bekebelezte Hitler Birodalma, de a tartós, máig élő élmény éppen az újjászületés sikere. Csehszlovákia és Jugoszlávia szintén e század szülöttei nemzeti érdekeik érvényesülése mentén, és ugyancsak a pozitív, megerősítő újjászületés élményével gazdagabbak. E század nagy tapasztalata e népek és nemzetek számára, hogy lettek, mert lehettek azokká, amik még történelmileg nem voltak. A Szovjetunió is mint szomszédunk e század szülötte, világhatalom, és a szovjet ember élménye és eszménye a világtörténelmi föladatokkal terhes táguló perspektívával azonos. S végül a román társadalom is, amely számára a múlt században megteremtett függetlenségének alapján az új század további gyarapodást jelentett és azt a több nemzedéket átható tapasztalatot, hogy valamely nemzetközi konfliktus nem feltétlenül a román nemzeti érdekek kárára fog kiütni, hanem az erősödésük, gazdagodásuk forrása is lehet.

S ezzel szemben Magyarország? Igen ezzel szemben. Hadd ne soroljuk most föl az ismert évszámokat Trianontól 1956-ig, amelyek mindegyike egy-egy megrázkódtatás és nagy társadalmi kudarc jelzője. Minden bukott forradalom és minden elvesztett háború élménye csak még ráterhelődött a történelmileg örökölt és egyébként sem nagyon bizakodó politikai észjárásra. Ezek az élmények

transzformálódtak aztán át valamiként politikai attitűddé s sajátos mentalitássá. Nem arról van szó, hogy bármilyen szempontból - legyen az negatív vagy pozitív - a magyar népesség kivételes lenne szomszédaihoz képest. Nem. A XX. századot egyaránt megszenvedte mindenki. De mindenki sajátosan, reá jellemzően élte át, és szociális karakterének megfelelően formálta tapasztalatát. Miránk talán az a jellemző, hogy sokszor a közvetlen és konkrét tényektől viszonylag függetlenül, mintegy kudarcra irányultan rögzülnek tapasztalataink. De mint példánkból láthattuk, sajnos nem alaptalanul, nem misztikusan, hanem nagyon is kézzelfogható tények által, átélt bukások és vereségek miatt, amelyek aztán úgy rögzültek, hogy sokszor a sikert, a ritka győzelmet nagyon is feledtetni tudják. A "csináljuk, bár ugysem fog sikerülni" és a "csak rosszabb jöhet ezután" típusu beállítottságok minduntalan és tömegesen bukkannak föl. S mindez a körülményeknek és jövőnek való szélsőséges kiszolgáltatottság érzületével páros.

Mindezt a fentiekben külpolitikai jellegű példával illusztráltuk. Ez az érzület, ez a gondolati reagáláskészség azonban éppen nem a világpolitikai meghatározottságok következménye. Ilyen meghatározottságok természetesen vannak, mégha azok soha nem végletesek és nem is véglegesek. De nem ebből következik ez az érzület, mert a külpolitikai hatások mindig a belpolitikai feltételeken, a konkrét politikai szerkezeten keresztül tapasztalhatók csak. A kiszolgáltatottság érzülete a lakóhelyen, a munkahelyen, általában az állampolgári lét szervezett feltételei közepette alakul ki vagy enyészik el. Valamely külpolitikából eredő megrázkódtatás mindig a belpolitikai feltételeken átszűrődve válik érzelmileg ilyen vagy olyan generációs tapasztalattá. Nem a vereség okoz közvetlenül borulást, hanem annak gondolatilag és érzelmileg földolgozott élménye. S ezen a ponton van meghatározó szerepe a politikai intézményeknek a politikai kultúra alakulását illetően. Vagyis, ha mi hibákat látunk a magyar politikai mentalitás területén, akkor ne a világot hibáztassuk, mert az olyan, amilyen, s azon változtatni egyébként sem tudunk. Azok a politikai intézmények azonban, amelyek közvetlenül alakítják politikai tapasztalatainkat, hogy aztán azok társadalmilag és történetileg összegeződve testesítsék meg azt, amit politikai kulturának nevezünk, nos, ezek a politikai intézmények változtathatók általunk, ha tudjuk, hogy mit és miért akarunk.

Vannak persze, akik azt mondják, hogy nem kell ennek olyan nagy feneket keríteni, mert ez a borulató mentalitás egyrészt nem is igaz, másrészt ha igaz, akkor is csak a nyavalygó értelmiség egy részére igaz, s a baj forrása ott van, hogy egyesek egyéni nyavalygásukat huhogva terjesztik. Nos a kérdés érdemi megválaszolása jórészt empirikus társadalomtudományi feladat. Ez elvileg elvégezhető, gyakorlatilag azonban édeskevés történt e téren. De nem azért, mert a kutatók elaludtak, vagy alkalmatlanok e kérdés megvizsgálására, hanem inkább azért, mert a szervezett tudományos életben az erre pénzt, paripát és fegyvert biztosítható tudománypolitikai döntések ezt a szempontot egyelőre még nem tolták előtérbe. Jelenleg tehát mind a politikusok, mind az állampolgárok, s az utóbbiak közt a kutatók is e kérdésben csak politikai érzékükre hagyatkozhatnak. A szervezeteken belüli hangulatjelentés, de inkább az ezeket a kérdéseket érintő közvélemény-kutatás azonban megenged némi bepillantást e homályos mezőre. Ebből pedig az derül ki, főként a "mitől fél, mit remél" típusú jövőképmegítelő vizsgálatokból, hogy a szorongás, kiszolgáltatottság - hangsúlyozzuk ismét: történetileg egyébként is szilárdan alapozott érzülete korántsem csak az értelmiség egyes csoportjaira jellemző. Politikusi önféltetésnek minősülne tehát minden olyan vélelem, amely abból indulna ki, hogy a politikai kulturánkban - megengedem: csak föltételezetten jelenlevő - borulató mentalitás egyes szomorkodó írók vagy pesszimista publicisták lelki önkivetítésének lenne az eredménye, s a feladat másból sem áll, mint holmi optimista propaganda fokozásából. Kezdetről fogva azt szeretnénk itt megvilágítani, hogy a verbálisan, azaz szavakban megjelenő propaganda - amely egyébként minden politika nélkülözhetetlen, természetes része a ració-nális távlatok kirajzolásához és megértéséhez - nem oszt és nem szoroz a politikai kultúra sávjában, ahol a többnyire egyáltalán nem tudatos, szavakban többnyire meg sem fogalmazódó attitűdök, mentalitások, lelki diszpozíciók azok, amelyek hatnak.

Mi sem nyilvánvalóbb, minthogy a politikai kulturánk egészén belül a borulató mentalitás valóban negatív vonás, valóban fékező, esetenként leszerelő hatású bármely politikai vállalkozás esetében. Önmagában egyáltalán nem bölcsesség ez, hanem aktuálisan mindig olyan lelki momentum, amely folyamatosan egyik forrása a rossz közhangulatnak, a nyomasztó közérzetnek, még egyébként kedvező

konkrét körülmények között is. Ezt tehát jó lenne megváltoztatni. Megváltoztatni tehát azt, amit egy kicsit konkrétabban úgy nevezhetünk meg, mint a reformfolyamataink sikerét illető hitetlenség, a világhatalmi erőknek való pusztán kiszolgáltatottság, a tőlünk független s épp ezért egyértelműen fenyegető mindenkori jövő, azaz saját jövőnk tőlünk való függetlensége, mint a kiszolgáltatottság legtisztább érzülete. Ki ne akarja ezt megváltoztatni? Mennyi újságírók szól erről, mily számos az erre vonatkozó politikai fölszólítás. Csakhogy változás e téren - azaz a politikai érzületekben, mentalitásokban, vagyis a politikai kultúrában - csak az intézményes gyakorlat pozitív változásának hosszantartó hatásaként következhet be. S itt az idő történelmi időként méretik.

Minderre persze mondhatja egy politikus, hogy mindez szép, de neki itt és most kell döntenie, s nem merenghet a jövőn, most azonnal kell a jó eredmény. S ez is érthető. A viszonylag gyors eredmény el is érhető az ideológiai és a közvélemény terén, de nem a politikai kultúra szférájában. De az ügy épp attól nem lehetetlen és reménytelen, hogy a politikai intézmények szükséges reformja is elvégezhető az emberi élet léptékében, hogy aztán az történetileg hasson. Így tekintve a kérdést - s arról most nem is szólva, hogy a jó reformok a közhangulat terén viszonylag gyorsan gyümölcsöztethetőek, s ez nagyon is fontos - persze nehezebb a föladat, ha azt a politikai szerkezet módosításában leljük meg, mint-ha csak egyes rosszkedvű filmrendezők vagy méla történészek bírálatával vélnénk elintézhetőnek. A politikai kultúrában ható értékek ugyanis nem az oktatás, a tömeghírközlés hatására gyökeresednek meg, hanem csakis az intézményes gyakorlat hajszálcsovességében fejlődnek vagy sorvadnak.

A hivatalosan tételezett politikai értékeinkhez

Maradva továbbra is tárgyunknál, tehát a mérlegelni kívánt borulató mentalitás kérdésénél, igencsak fontos jellemzője utóbbi évtizedeinknek és az aktuális magyar politikai folyamatoknak is, hogy a politika széles tárházából erősen kihangsúlyozódik a közmegegyezés, az elvfenn tartó kiegyezés és a türelem, azaz idegen szavakkal némileg ismertebben a konszenzus, a kompromisszum

és a tolerancia. Mindezek olyan értékek, amelyeknek a történelmi magyar politikai kultúra erősen híjával van, hisz ezekkel az értékekkel szemben inkább az ugynevezett kurucos attitűd, a "nem-engedni a negyvennyolcból"-féle észjárás és az "agyarkodás", "bundás indulatok" a jellemzőbbek, s valljuk meg: egy kicsit általunk is magyarabbnak tartottak.

A konszenzus, a kompromisszum és a tolerancia pedig azért fontos értékek önmagukban is, mert ha ezek meggyökeresedhetnek az állampolgárok politikai kultúrájában, akkor ebből logikusan következik, hogy azok, akik képesek megegyezni egymással, akik közös meggyőződéseket tudnak kialakítani, akik kölcsönös türelemmel viselik el egymás különbségeit - nos azok között az állampolgári csoportok között a viszonyok áttekinthetőek (transzparenssek), mert kölcsönösen elfogadott, mintegy szerződéses (kontraktuális) alapon történnek.

Röviden szólva: A politika nem a fejük fölött, hanem általuk történik.

Tehát nem az a kérdés, hogy az említettek fontos értékek-e, szükségesekek-e értékháztartásunk szempontjából - mert fontosak és szükségesekek -, hanem az, hogy maga a politikai szervezetrendszer és általában az intézményes politikai szerkezetünk transzparens-e, állampolgári ésszel átlátható-e? Mert ha igen, akkor a fenti értékek egyre inkább beépülhetnek politikai kultúránkba, egyre inkább kialakulhat a politika értünkvalósága, a tőlünk, állampolgároktól is való függés, ami aztán végső soron azt a bizonyos borulató mentalitást mérsékelheti és változtathatja majdan át valamilyen dinamikusabb politikai szemléletté.

Azt kell azonban látnunk, hogy politikai szerkezetünk, a benne formálódó kollektív politikai akaratok és a kialakuló politikai döntések nem hogy nem transzparenssek, hanem csak igen nehezen követhetők nyomon, mert a zárt ajtókhöz való ragaszkodás, a politikai nyilvánosságtól való ódzkodás lépten-nyomon a mindennapi tapasztalatunk. S hogy a nagyfontosságú ügyek helyett csak egy közönséges példát említsünk erre: nos hányszor és mily sok helyen beszélnek ma már a nyílt várospolitikáról, de akár egy rozszant köz-

épület emelésére vonatkozó tényleges döntés indokai, az arra ható valóságos befolyásolások és végül maga a döntést illető politikai felelősség ugyanakkor teljesen kibogozhatatlan és hozzáférhetetlen. Ez az a bizonyos transzparencia-hiány, azaz a szerkezeten belüli mozgás átláthatatlansága.

A másik követelménytként említett momentum a különböző érdekek alapján kialakuló állampolgári csoportok közötti kontraktuális viszony, vagyis hogy valamiféle kölcsönösen ismert, és elfogadott, szerződés-jellegű viszonyban legyenek föloldhatóak a minduntalan fölbukkanó ellentétek. Mert akár kontraktuális a viszony, akár nem, ellentétek mindig vannak, éppencsak a kontraktuális viszonyok lehetővé teszik az elvfenntartó kiegyezéseket és politikai konszenzust, összetartást, jó közérzetet eredményeznek. Nos itt is azt kell mondanunk, hogy a társadalmi szerződés értelmű politikai kontraktusokkal még igencsak csehül állunk. Viszonylag igen kevés van, s ami van, és ahol létezik, annak értéke és mértéke eltörpül a nem szerződés jellegűen intézett politikai ügyekhez képest. Ismét csak a mindennapokból hozott példával: itt a munkahelyek kollektív szerződéseiről van szó vagy az olyasféle kölcsönösségekről, mint amit egyes ifjusági parlamentek megszövegezett és elfogadott kívánalmai jelentenek. De hol vannak az intézmények a szerződések betartását kikényszerítendő, vagy amelyek nyilvános jogorvoslatot végeznek a kontraktusok értékét - és ismételjük sokadszor -, kölcsönös hasznosságát illetően? Ugyanakkor a munkahelyi konfliktusok mellett és - a politikai, állami hierarchiát tekintve pedig - fölött számtalan még az olyan összefüggés, ahol nem ilyen jellegű szerződések vagy szerződésszerű kölcsönösségek keretében történik a politikai mozgás, hanem csak: nyers hatalmi alapon, megszelídítetlen nyomások és kényszerítések után. Vagyis maga a politikai szerkezetrendszerünk számos, kimutatható pontján és szintjén nem alkalmas a kontraktuális viszonyok kialakulására, és így magától értetődően nem is transzparens, állampolgári ésszel nem is tekinthető át.

Senki ne gondolja persze, hogy ezek az itt logikailag is fölmerülő igények például a rendőrhatalóság belső működésére is vonatkoznak. Erről itt szó sincs! A kontraktuális viszonyok soha nem az egyébként természetesen létező és elvileg is nélkülözhetetlen erőszakszervezetek viszonyai, és a transzparencia követelménye nem

valamely jogilag szabatosan meghatározott államtitkokra vonatkozik. Kontraktusról és transzparenciáról mint szervezeti követelményekről ott beszélhetünk, ahol egyébként politikai és jogi indokoltsággal a demokrácia fórumai keresendőek, tehát csak a politikai szerkezet egy meghatározott sávjában. Ott azonban joggal és alappal kell erről szólnunk, mert ezek részleges vagy teljes hiánya a demokráciát már közvetlenül minősíti. Mindez azonban csak a félreértések elkerülése végett tett utalás. Ami tárgyunk szempontjából követendő gondolati fonal, az továbbra is az, hogy a szervezeti és intézményi keretek, amelyek ma és közvetlenül tapasztalhatóak, fogyatékosnak bizonyulnak, mert nem szolgálhatják megfelelően a konszenzus, kompromisszum és a tolerancia értékeinek meggyökeresedését, végső soron pedig a borulató politikai mentalitás nem kívánt hatásának csökkentését.

Hogy a helyzet ilyen, azt azzal is valószínűsíteni lehet, hogy például közgondolkodásunkban ezek a bizonyos kívánatos értékek szinte egyértelműen "függőlegesen", azaz a politikai hierarchia mentén értelmeződnek. Triviálisan szólván: "értsenek egyet a vezetők és a beosztottak", vagy "a minisztérium és a vállalat egyezzenek meg egymással", avagy "a lakosság, tagság stb. tanúsítson egy kis türelmet", és így tovább, és így tovább... Azaz a konszenzus, kompromisszum, tolerancia értékeinek érvényesülése szinte mindig valamely hierarchia mentén vetődik föl. Természetesen ez élő összefüggés mind logikailag, mind gyakorlatilag. Az észlelhető hiányosság azonban az, hogy mindezek az értékirányultságok a politikai szerkezet horizontalitásában, mintegy "visszintesen" alig vetődnek föl. S ez nem véletlen, hanem politikai szerkezetünk egyoldaluan hierarchikus összefüggéseiből fakad. Holott közös meggyőződésre jutni, kiegyezni valamiben, eltérni és elviselni egymás különbözőségeit, tehát képletesen szólva "visszintesen" is értékesíteni hivatalosan propagált értékeinket alapvetően fontos ahhoz, hogy ezek vérünné váljanak, politikai reagálás készségeink részét képezzék, s ne csak valamilyen alattvalói lojalitás kísértője legyenek. Ehhez azonban meghatározott intézmények kellene, új és megújulásra képes jogi és szervezeti keretek, a túlnyomóan hierarchikus jellegű politikai ügyintézés újra formálása. Röviden szólva: politikai szerkezetünk reformképességének biztosítására van szükség.

Ez természetesen nem kis dolog, de nem is földindulásként képzendő el. Ismét csak egy aprósággal példálózva: ha valamelyik megyében kialakulhat egy városszövetség, azaz ha a várospolitikai kérdések horizontálisan is szerveződhetnek, ez az alárendeltség módosulását eredményezheti, és az új politikai intézmény sikeres működése távlatában az alattvalói tudat pozitív megváltozását ígérheti. Ilyen és hasonló reformok, szervezeti újraformálódások változtathatják meg végső soron ezt a bizonyos borulató mentalitást is azzal, hogy megfelelő terepet biztosítsanak a kompromisszum, tolerancia, konszenzus gyakorlásához és meggyökereztetéséhez. Ezért kell tehát az intézményeket és az értékeket együttesen mérlegelni mindig, és egyébként ezért is szükségesek a szervezeti reformok. Valahogy úgy, ahogy már Széchenyi is megfogalmazta: "Azért, hogy kocsinkon nagy utunkban Cadixig s vissza nem törött el semmi, nem az foly: hogy most megint Irkuckra mehetünk bátran rajta, hanem hogy éppen az elkocsizott hosszú ut miatt kováccsal, kocsigyártóval - bognárral - kell szólnunk, nehogy gyalog járni kénytelenítettünk -, s a vén postalóvat, ne hogy hijába egye a szénát, legjobb lesz kimustrálnunk sat."

POLITIKAI AKTIVITÁS - KORSZERŰ MŰVELTSÉG

A politikai tett ma az emberi tevékenység egyre tágabb szférájává válik, amely szféra terjedelme annak függvénye, milyen mérsze hatol be a tudatos irányítás a társadalmi élet különböző területeire, milyen mértékben avatkozik be az emberek közötti viszonyok alakulásába. A társadalmi élet különböző szféráinak politikai jellegüvé válása korunk fokozódó tendenciája. E tendencia sokoldaluan kapcsolódik a műveltséghez is, elsősorban úgy, hogy igényli annak emelését, szocialista tartalmának kialakulását, másrészt a politikai aktivitás ki is váltja a korszerű műveltség - elsősorban a tudás és magatartás - létrejöttét.

Természetesen mind a politikai aktivitásnak, mind a műveltségnek a társadalmi élet egészén belül számtalan közvetlen és közvetett kapcsolata létezik. Ezért számolni kell azzal, hogy: az egyes társadalmi jelenségek bonyolult labirintusában eligazodni, a közöttük levő kapcsolatokat feltárni csak úgy lehet, ha a társadalmi élet ujratermelését egységes, komplex folyamatként fogjuk fel. Csak ennek figyelembevételével lehet feltárni a természeti feltételek által meghatározott társadalmi rendszerben élő emberek élettevékenységének tipikus formáit, s így tudatosodik az a tény, hogy az élet magasabb minőségét nem lehet elérni a reális társadalmi élet minőségi változásai nélkül. E tényezők tudományos megértése - a társadalmi élet különböző jelenségei, szférái, minőségi kutatóinak helyes értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges.

Néhány általános megjegyzés a címben jelzett összefüggéshez

1. Az emberi lét feltételei és az ebből adódó szükségletek között olyanok találhatók mint biológiai, munka, információ, kapcsolat és kiválás. A szükségletek realizálása ennek megfelelően anyagi, szellemi, kapcsolati és önátalakító tevékenységet tételez fel. A szükségletek realizálása új szükségletek születése is, és ez mint folyamat, maga a történelem.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy a történelmet a tömegek csinálják, de nem megformálatlan és szervezetlen tömegek csinálják, hanem osztályokba, rétegekbe, csoportokba tartozó tömegek, egymással szövetségben levő osztályok, és politikailag szervezett, a tudatosság valamilyen szintjén álló emberek. Ennek fokozata is különböző lehet. A szervezett, tudatos tömeg kialakítása maga is folyamatot jelent, ami a történelemalakító tevékenységben meghatározó jelentőséggel bír.

2. A politikailag szervezett, a tudatosság valamilyen fokán álló tömeg létrehozása - mint a történelemcsinálás feltétele - ebben az értelemben maga is szükséglet. A politika mint gyakorlati tevékenység éppen ezért átfogja az emberek életének egészét. A politika minden időben történelmileg meghatározott szükségleteket közvetít az emberhez. Kérdés, ezeket a szükségleteket az emberek felismerik-e, vonzódnak-e hozzájuk. Kérdés, hogy tudatukban levő értékrend alapján az emberek ezeket a szükségleteket milyennek értékelik, hol helyezik el az értékhierarchiában, és mit mozgósítanak önmagában az így elfogadott szükségletek kielégítésére.

3. A közéleti aktivitás vizsgálata sokirányú elemzést tesz szükségessé. Ezek sorába egyaránt beletartozik a gyakorlati tett feltételrendszere, a magatartás, a tudati tartalom, sőt még az életérzések olyan megnyilvánulása is, mint a megelégedettség, ki-egyensúlyozottság stb.

4. Végül még valamit: a közéleti tevékenységet is felfoghatjuk úgy, mintegy sajátos értéktermelés. Itt is érvényes az az összefüggés, hogy ez függ a történelmi időtől és a konkrét társadalmi rendszertől. A szocializmus olyan társadalom, amelyben megvalósul a

tömegek tudatos történelemalakító tevékenysége. De itt mindjárt konkretizálni kell ezt a meghatározást. Ez elsősorban azt jelenti, hogy folyamatként valósul meg, nem egycsapásra. De jelenti azt is, hogy ez a folyamat tele van ellentmondásokkal, amely legtöbb-ször abból adódik, hogy van a társadalmi cél, az objektív szükséglet, és ezzel nincs összhangban a tömegek tudata.

5. A műveltséggel kapcsolatban elsősorban azt kell hangsúlyozni, hogy az a társadalmi haladásnak - szükségletek realizálásának - olyan tényezője, amelyben összpontosulnak a haladás legalapvetőbb komponensei. A műveltség része, oldala, eredménye és feltétele minden emberi tevékenységnek. A tevékenységek oldaláról közelítve, a műveltségbe tehát emberi erők, képességek, ismeretek stb. tartoznak, de úgy, hogy azok az alkotó tevékenység folyamatában funkcionálnak. Ebben az esetben a műveltség fejlődését úgy tekintjük, mint az alkotó tevékenység menetében új emberi képességek, ismeretek, készségek keletkezésének, kibontakozásának és felhasználásának folyamatát.

6. A műveltség korszerűségét - mint tartalmat - éppen ezért az állandó dinamizmus jellemzi, amely dinamizmus állandó kölcsönviszonyban van a megoldandó gyakorlati - közöttük a politikaival is - feladatokkal. A korszerűség tehát nem valami elvont elméleti követelményrendszer, hanem nagyon is gyakorlati, csak a konkrét és sokoldalú társadalmi gyakorlat alapján írható körül. A szocializmus építése, mint társadalmi gyakorlat, a maga sokrétűségében adja azt a viszonyítási alapot, amihez a műveltség, a korszerűség szempontjából is mérhető.

7. A politikai tevékenység és a műveltség kölcsönös viszonyának megértését az a tény bonyolítja, hogy mindkettő dinamikus változásban van, és ez a változás nem független egymástól. Csak további nehézségeket okoz, hogy mindkettő az embereken keresztül hat, változásuk az emberi tevékenység eredménye.

A politikai tevékenység és a műveltség kölcsönös viszonyának vizsgálatánál figyelemmel kell lenni arra is, hogy a körülmények megváltozása magával hozza az embernek is, mint a politikai és művelődési tevékenység egyértelmű alanyának a változását. Ezt a

tevékenység következő mozzanatában már be kell kalkulálni. Az olyan gyakorlat, amely ezzel nem számol, vak. Az olyan elmélkedés, amely csak a megváltozott körülmények általános leírására vállalkozik, szintén nem vezet sehová, mert az üres elmélet csak vak gyakorlatot eredményezhet.

X X X

A két fogalom alá vont tartalom ilyen értelmezéséből és a kapcsolódási rendszernek ilyen felfogásából le kell vonni a legfontosabb következtetést: ha változik a tevékenység feltétele, akkor változniuk kell a hozzá kötődő ismereteknek, képességeknek stb. is és fordítva, ha változást kívánunk végrehajtani például a politikai élet szférájában, akkor ehhez változást kell véghezvinni a közélet alanyánál, az embernél, tudásánál, képességeinél és készségénél.

Ebből következik, hogy a politikai-közéleti tevékenység hogyanja, a politikai szükségletek kielégítésének hogyanja és a politikai szférában történő önmegvalósítás hogyanja az ember műveltségének egyrészt nagyon fontos meghatározója, másrészt a megvalósulás alapvetően függ a műveltségtől. A politikai aktivitás és a korszerű műveltség így függ össze közvetlenül.

A politikai aktivitás főbb megnyilvánulásai

A politikai szükségletek - mint minden szükséglet - végső soron objektívek, az ember ezeket a szükségleteket megismeri, kialakítja hozzájuk a viszonyát, vagyis szubjektivizálja, realizálja. Az aktivitás ebben a folyamatban valósul meg, s ennek mértéke különböző lehet. De mind a szükségletek, mind a hozzájuk való viszony különböző formákat ölthet. A formák alapján - a szükségletek realizálásának hogyanja alapján - lehet az aktivitás főbb területeiről beszélni.

a/ Az aktivitás egyik nagy területe az állami élet formálásában való részvétel. A szocializmus körülményei között ez jelenti a hatalom gyakorlásában, döntésekben, irányításban való részvételt, aminek formája igen sokféle lehet, sőt szervezettsége is lehet kü-

lönböző mértékű. Lenin hangsúlyozta, hogy a szocializmusban "a hatalom mindenki számára nyitva áll, minden a tömegek szeme láttára történik, minden hozzáférhető az emberek számára, a tömegektől indul el, a néptömegek és a népakarat közvetlen szerve". (Lenin Összes Művei 12. kötet 319. oldal.) Ezt a feltételt és szükségletet a tömegeknek fokozottan érvényesíteniük kell.

b/ Az aktivitás másik nagy területe a demokrácia formáival való élés. Ennek formái különbözők lehetnek: állami demokrácia, munkahelyi demokrácia, mozgalmi szervezet demokráciája stb. A cél természetesen mindenütt azonos: minden dolgozót bevonni a társadalmi ügyek aktív intézésébe. Ennek mértéke, következetessége, tudatossága egyben az aktivitás kifejeződése is.

c/ A következő fontos terület a különböző politikai szervezetekben vagy mozgalmakban való aktív, tevékeny részvétel. Itt nem a szervezetszerű korlátozáson van a hangsúly, hanem a szervezet vagy mozgalom munkájában való részvételen. A szocialista társadalomban a társadalmi szerveknek nagy szerepük van a társadalmi és állami feladatok megoldásában, eldöntésében. Ezt csak akkor képesek realizálni, ha a dolgozók öntevékenysége és aktivitása ezt biztosítja.

d/ A politikai aktivitás mindig feltételezi az aktív életszemléletet, azt, hogy az ember nem kíván passzív szenvedője lenni a társadalmi folyamatoknak. Az aktív életszemlélet éppen azt a magatartást fejezi ki, amiben az egyén érdekeinek realizálása a társadalmi haladás törvényszerűségeivel egybeesve létrehozza az önfelismerésnek és önmeghatározásnak egy igen magas fokát és az ennek megfelelő cselekvést. Ha a társadalom életfolyamatában a fejlődés törvényszerűségei mind szabadabban és teljesebben érvényesülhetnek, akkor a társadalmi ügyek menetétől való függőség párosulva az egyén valódi érdekeinek felismerésével kiváltja az egyén olyan viszonyát a társadalmi valósághoz, amiben a tudatos aktív tevékenység igénye válik a leginkább meghatározóvá. Ezért az aktív életszemlélet a valóság lényegi megértésének alapján alakul ki, amit megerősít az egyén meggyőződése abban, hogy a társadalmi érdeket előnyben részesítse.

e/ A politikai aktivitás nem kevésbé fontos területe a közüvé-
mény, a tömegek megnyilvánulása. A közvélemény vagy vélemény-
nyilvánítás nem más, mint a politikai ügyekről ideológiai függvé-
nyében morális és értékelő jelleggel való ítélet. A szocializmus
- különösen a mi egypártrendszeren felépülő rendszerünk - azt
igényli, hogy ez a közvélemény nagyon intenzíven működjön. Műkö-
désének azonban sok buktatója is van. Valamennyi politikai ügyet
meg lehet ítélni különböző ideológiák alapján, különböző morális
értékek talajáról és különböző célból. Ahhoz, hogy a vélemény-
nyilvánítás, vagyis a közvélemény jól szolgálja a szocializmus épi-
tésének ügyét, valamennyi feltételt szocialista jellegűvé kell tenni.

f/ Ezen túlmenően az aktivitással kapcsolatban azt is jelezni
kell, hogy az kifejeződik a magatartásban is. Közismert, hogy a
magatartás mindig állásfoglalás, értékorientált viselkedés. Ez le-
het aktív cselekvő, passzív érdektelen, közömbös stb. Az alapvető
ebben az esetben az, hogy ezek az értékorientált viselkedések mi-
lyen értékmozzanattal kapcsolódnak. Valamennyi éppen ezért lehet
pozitív és negatív is.

g/ További kiegészítés, hogy miközben az ember közéleti te-
vékenységet végez, azt valamilyen emberi kvalitások mozgósításá-
val teszi, a szükséglet kielégítése után és közben valamilyen viszo-
nya ehhez is kialakul. Az életérzés, az élettel való megelégedett-
ség vagy megelégedetlenség ebben az értelemben is megjelenik.
A közéleti aktivitás tehát az önmegvalósítás módját is magába fog-
lalja.

h/ A politikai aktivitás kapcsán bármiről is van szó, ez mindig
kapcsolatos a gondolkodás tartalmával. A politikai tudat is mindig a
valóságos politikának, jelenségeinek vagy volt jelenségeinek állapo-
tát, viszonyait, összefüggéseit tükrözi, vagyis semmi sem lehet a
politikai gondolkodásban, aminek ne lenne, vagy ne lett volna meg-
felelője valamilyen formában a valóságban. Az emberek politikai
tudatában meglevő állandó és közös vonások létük politikai vonatko-
zásait, életüknek ebben a szférájában levő összefüggéseit tükrözik
elsősorban.

A tudati tényezőkön belül meg kell különböztetni a politikai képzeteket, gondolatokat, ismereteket, felfogásokat és mentalitást; létezik politikai pszichológia, az embernek vannak eszményképei (ideáljai), tehát nem csupán az elméleti, tudományos ismeretek típusával azonos tudati tényekről van szó. Továbbá, e tudati tények közül némelyek helyesen, mások csupán felületesen, részlegesen vagy egyenesen tévesen, elferdítve tükrözik a valóságot.

i / Végül szólni kell arról, hogy a politikai aktivitás alakulását a politikai gyakorlat és a politikai ideológiai befolyásoláson túl a politikai tradíciók és tapasztalatok mennyisége és milyensége is meghatározza. Ezek egyaránt kihatnak a politikában alkalmazott eljárásokra, a politikai intézmények rendszerére és munkamódszerére, és erősen motiválják a politika megértésének új vonásait, ezzel együtt az aktivitást is.

A mai helyzet általános jellemzése

A mai helyzet jellemzésekor az első amit önmagunkkal és másokkal is tudatosítani kell, hogy a közéleti tevékenység eredményeként az elmúlt években nemcsak új politikai viszonyok épültek ki, nemcsak a társadalom új politikai szerkezete jött létre, hanem a széles néptömegek új politikai tudata is, a politikai viszonyok egyre mélyebb megértése. A tömegek szocialista politikai tudata magában foglalja az új politikai pszichikumot, s ugyanakkor a marxi-lenini politikai tudomány elemeinek elsajátítását is. A politikai tudat új tartalmát így módon, egyidejűleg alkotják új politikai érzelmek, lelkiállapotok és magatartások, de tudományos politikai eszmék és nézetek is.

A politikai aktivitásban kifejeződik a politika megértése, például az, hogy az egyes társadalmi rétegek osztályméretekben megértik a saját és más társadalmi rétegek és csoportok helyzetét, saját és más rétegek és csoportok politikai gondolkodását, megértik a társadalom fejlődése során napirendre kerülő feladatokat, azok megvalósításához vezető utat, és a megvalósulás eredményét. Jelenti a megvalósítás belső és nemzetközi feltételeinek ismertetését, a jelentkező erőviszonyokat, azok változásának észlelését és a mind-ebből származó módok és eszközök kiválasztásának jelenlétét.

Ma már elmondható: a dolgozók nagy tömegei vesznek részt különböző munkáskollektívák és lakóhelyi gyűlések találkozóin, az állami és gazdasági kérdések megtárgyalásában és eldöntésében stb. Társadalmunk életének alapvető normájává vált a legfontosabb állami törvények terveinek össznépi megvitatása. Az emberek önként vállalnak részt saját munkáskollektívájukban az előállott helyzetért érzett felelősségből, a társadalmi és állami élet valamennyi szintjén. Ez a dolgozó emberek életét értelmesebbé, gazdagabbá, érdekesebbé és dinamikusabbá teszi.

Ezzel együtt elsősorban mégis az a jellemző, hogy a társadalmi haladásnak ebben a szférájában nincs jelen az az aktivitás, ami-re szükség volna. Ez egyben az itt működő műveltség hiányosságait is mutatja, ami természetesen nem esik egybe az ide vonatkozó ismeretek elégtelenségével.

Napjainkban egyre inkább növekszik az aktualitása annak a célnak, hogy minden dolgozó tudatos és következetes cselekvője legyen a szocializmus építésének, hogy kialakuljon benne az össztársadalmi szemlélet, amely az együttes erőfeszítéshez elengedhetlenül szükséges. Ez azt jelenti, hogy a társadalom egyre nagyobb tömegeit kell bekapcsolni az ország ügyeinek irányításába, és erre fel is kell őket készíteni. Ez annál is inkább nehéz feladat, mert a fejlődés során egyre bonyolultabb feladatokat kell megoldani, és ez hozzáértést, aktivitást és megfelelő intézményeket követel.

Amikor a politikai szféra mai szükségleteiről és a hozzá való viszonyról szólunk, akkor itt sok a bírálni való. Országunkban a dolgozók kb. 20-25%-a vállal ma közfunkciót, vagyis az objektív szükségleteket ennyien szubjektívizálják valóságosan. Nem kevés azoknak a száma, akik kijelentik: "elvégeztem becsületesen a munkám, minden mással hagyjanak békén". Ez az oka annak, hogy elég gyakori eset, amikor egy emberre igen sok feladat hárul, sok funkciót kénytelen vállalni. Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy napjainkban a demokrácia fórumain való alkotó részvétel milyen, akkor azt kell mondanunk, hogy itt még sok a kívánnivaló.

A problémát még tovább növeli, hogy annak a 20-25%-nak a tudása, képessége és készsége, sokszor erkölcsi magatartása is nem

felel meg a szükségleteknek. Ugyanakkor az is megtalálható, hogy magasfoku marxista képzettséggel rendelkezők - évente 1,5-1,7 millió ember tanul a pártoktatás különböző fórumain - egy része is távol tartja magát a közügyek megoldásában való aktív részvételtől.

Amiért nem lehetünk megelégedve a közéleti tevékenységnek ezzel az arányával, azt objektív és szubjektív okok együttesen eredményezik. A szubjektív okok között fel lehet sorolni a nem kellő felkészültséget, az ismeretek hiányát: itt játszik szerepet a még nem ritkán előforduló hatalmi mánia, kiskirályoskodás; de ide kapcsolhatók a gyakran alkalmazott adminisztratív eszközök is stb.

Az okok között sajátos szerepet játszanak a szokásokban jelentkező beidegződések, az, hogy a demokráciával való élés még nem vált szokássá, hogy az emberek mielőtt ezzel a lehetőséggel élnének - történelmi tapasztalati okoknál fogva - sokáig mérlegelnek. Itt legjobban érződik, hogy a tulajdonviszonyok megváltozásával nem változik automatikusan a tudat, hogy a közösségi tulajdon nem váltja ki automatikusan a közösségi gondolkodást és érzést.

A közéleti aktivitással kapcsolatban is mindig feltehető a kérdés: mi áll rendelkezésre ehhez a gyakorlathoz - itt egyaránt szó van mennyiségről és minőségről -, ami rendelkezésre áll, az hogyan jött létre, a tömegek közreműködésével vagy hivatali uton, felülről elrendelve, és végül az is, hogy az itt végzett tevékenységnek milyen a társadalmi presztízse? Ezek együttesen hatnak mind a társadalom, mind a személyiség fejlődésére, serkenthetik vagy gátolhatják a politikai aktivitást. Most ez az aktivizáló erő nem működik megfelelően.

Végül a közéletiségben megnyilvánuló aktivitásra is jellemző, hogy annak egyaránt van mennyisége és minősége. A mennyiség itt a részt vevő emberek számát, gyakoriságát, a rendelkezésre álló formák használatának rendszerességét, a különböző szervezetek számát stb. jelenti. A minőség ezzel szemben a tevékenység tartalmát, a politikával kapcsolatos életszemléletet és a politikai élet élvezetét jelenti mindenekelőtt. Amikor a műveltség és közéletiség kapcsolatát vizsgáljuk, mindkét fajta vizsgálódást el kell végezni.

A következtetést viszont mindig a lehetőséghez és szükséglethez mérten lehet csak levonni, és a követelményt is csak ebben az összefüggésben lehet megfogalmazni. Most mindkét összefüggésben - mennyiség, minőség - hiányokról kell beszélni.

Néhány konkrét probléma

A megoldandó feladatok napjainkban az előzőekben jelzett okok miatt mégis elsődlegesen minőségek. Közöttük egyaránt megtalálhatók a szemlélettel, a tudással vagy felkészültséggel, értékrenddel, értékítélettel kapcsolatosak, de olyanok is, amelyek történelmi előzményekkel függnek össze. Alapvetően olyanokról van szó, amelyek a műveltséggel kapcsolatosak.

a/ Az első az automatizmussal kapcsolatos. Köztudott, hogy a proletár osztályhelyzet például még nem jelenti automatikusan a proletár politika megértését, a vele való azonosulást. A vélt érdek és az osztály valóságos helyzetéből adódó érdek szembekerülhet és sokszor szembe is kerül egymással. Ebből következik, hogy nem elég csak a jó politikát kidolgozni, hanem azt mindig meg is kell értetni. Nem lehet egyszerűen az "öntudatra" építeni, legalábbis addig nem, amíg a tudat szintjét tekintve nem emelkedik a tudományos elméleti tudat színvonalára. A megoldás tehát a művelődéssel van szoros kapcsolatban. Aktivitás feltétele a megértés.

b/ A második a jogokkal és képességekkel függ össze. Magától értetődik: attól még, hogy a kollektívák vagy annak tagjai jogot kaptak a döntésre, távolról sincs biztosítva, hogy ők ténylegesen tudjanak és akarjanak dönteni, akárcsak saját érdekeinek megfelelően is (eléggé magasfoku racionális gondolkodás kell ahhoz, hogy valaki pontosan fel tudja mérni a valóságos érdekeit). Mi több, az sincs automatikusan biztosítva, hogy a társadalom tagjainak magatartása az államigazgatási szervezetekben teljes összhangban lesz azzal, amit saját érdekeiről gondolnak. Ahhoz, hogy a gyakorlat és annak következményei a valósághoz hű tartalommal kerüljenek be a tudatba, elengedhetetlenül szükséges a folyamatok elvi - tudományos - megértése is. Ennek elérése is világnézeti-ideológiai tisztánlátást, magas szintű ismeretek birtoklását - korszerű műveltséget kíván.

c/ A harmadik az aktivitás motivációjával kapcsolatos. A demokrácia fórumain például sokféleképpen lehet részt venni. Valaki részt vehet azért, mert a hivatal vagy az emberi közösség vezetője elrendelte azt. Részt lehet venni úgyis, hogy a részvételt egy olyan értékrendszer motiválja, miszerint ha XY ott van, akkor nekem is ott kell lennem. És végül lehet a részvételnek olyan, a szükségletek felismeréséből fakadó belső indítéka, amely az embert a tevékenységnek ebben a szférájában is alkotásra készíti. Igazi műveltséggel ez utóbbi van kapcsolatban.

d/ A negyedik probléma az érdekekkel függ össze. Mint volt róla szó, a közéleti tevékenység során is végbemegy az önmegvalósítás. Ezért a közéleti aktivitásnál is igen fontossá válik annak vizsgálata, hogyha valaki valamit vállal, azt miért teszi? A vállalás akkor pozitív, ha az olyan indítékkal történik, hogy ez szükséges az önmegvalósításhoz, és ha benne valóban a társadalmi érdek jelenik meg, mint mozgató. Ezzel szemben, a választásban szerepet játszhat olyan motivum is, hogy a funkcióvállalás összekapcsolódik az uralkodói vágy kielégítésével; megjelenhet a mindenhol ott lenni igénye, az önmutatgatás céljából; és lehet közéleti funkciót vállalni csak azért, hogy mások megbecsülését kíváltsa. Ezen túlmenően a közéleti tevékenységben könnyen lehet motiváló tényező a karrierizmus, a személyes előnyök reményében való tevékenység, a szereplési vágy, a felsőbbrendűséget kifejezni akarás stb. Végül azt is jelezni kell, hogy ezzel a tevékenységgel kapcsolatban is feltehető a kérdés: aki amit tesz, milyen áron teszi, esetleg egészségét is föláldozza. A közéleti cselekvés mértékében és hogyanjában éppen ezért mindig kifejeződik a tudás, az ízlés, az értékítélet, vagyis a műveltség.

e/ Az ötödik probléma azzal függ össze, hogy az aktivitás mire irányul közvetlenül. Az aktiv magatartás jó, ha a közügyek intézésében, a közfunkciók vállalásában nyilvánul meg, de rossz, ha a demagógiában. A passzív magatartás rossz, ha a társadalmi tulajdon védelmében jelenik meg, és jó, ha a rémhírterjesztésben. A közéletiségben tehát a magatartásnak ezek a jellemzői mindig csak konkrét tartalommal kapcsolatban vizsgálhatók és ítékelhetők meg.

f/ Azzal is számolni kell az aktivitás megítélése kapcsán, hogy az csak akkor igazán jó, ha megfelelő kritikus magatartással párosul. Ezen az alapon állíthatjuk, hogy napjainkban a közéletiség megítélésében egyre fontosabb tényezővé válik ez a személyiség-jegy. Általában az embereket be lehet sorolni olyan kategóriákba, mint alkalmazkodó, tökéletesítő, mindennel harcoló stb. A közéletben egyformán rossz a mindent elfogadó, vagy a semmit el nem fogadó ember. A közéleti aktivitás is olyan emberi magatartást igényel, amiben az értékeket kritikusan megőrző szellem, a változtatni akarás, a tökéletesítő magatartás együttesen jelenik meg.

g/ Végül szembe kell nézni egy olyan problémával is, hogy a szocializmus építésének idején a politikai gyakorlat nemcsak úgy jelenik meg a dolgozók számára, hogy abba bekapcsolódva aktív cselekvő részesei lehetnek, hanem kényszer formájában is. A politikai gyakorlat nemcsak úgy jelenik meg a dolgozók számára, hogy abba bekapcsolódva aktív cselekvő részesei lehetnek, hanem kényszer formájában is. A politikai gyakorlat során nemcsak olyan mozzanatokkal találkozunk, amelyek azzal hatnak, hogy léteznek, hogy megértetjük őket, hanem olyanokkal is, amelyek kényszerítő hatásúak. Ezek jelenléte egyben azt is mutatja, milyen erős a társadalom fegyelme és szervezettsége. Minél erősebb a társadalom öntudatra épülő szervezettsége és fegyelme, annál kevésbé van szükség kényszerítő eszközökre. Másrészt ezek alacsony színvonalra vagy hiánya egyben azt is mutatja, milyen szinten áll a tudatos belátás, a meggyőződésen alapuló cselekedet. Kétségtelen azonban, hogy a politikai gyakorlatnak ez az oldala is hatást gyakorol a politikai gondolkodásra, aminek tartalma attól függ, mennyire párosul a politikai ideológia hatásaival.

A feladat megoldása és a korszerű műveltség

A problémák megoldása kapcsán elsődlegesen azt kell hangsúlyozni, hogy a közéleti aktivitás formálásának elsődleges terepe a közéleti gyakorlat. Az emberek bevonása a politikai szervezetek és intézmények munkájába, az ott átélt tapasztalatok lehetnek legnagyobb ösztönzői az aktivitásnak. Itt azonban valamire oda kell figyelni: a tapasztalatok feldolgozását, átélését is szervezni, tervezni.

ni kell. Az individuális tapasztalat egyoldalúsága vagy korlátozottsága miatt nem ritkán téves, ferde meggyőződésekhez vezet. Az elmélet és gyakorlat, tudás és tapasztalat egységén alapuló tudat viszont rendszerint mentes a tévedésektől és hibáktól. Ez a körülmény a személyiség tudatát függővé teszi politikai, ideológiai, tudományos meggyőződéseinek egész rendszerétől, szükségessé teszi azt, hogy a személyiség világnézetével szoros kapcsolatban formáljuk az egész közéleti aktivitás alakulását.

A közéleti aktivitáshoz kapcsolódó gondolkodás fejlettségének fontos ismertetőjegye a szocializmus építőinek felemelkedése új helyzetük tudatos felismeréséig, ami különösképpen feltételezi annak megértését, hogy nemcsak az anyagi javak termelői - amint ez a kizsákmányoló társadalmakban volt -, hanem minden más értéknek is, és ezért ki kell venni részüket a társadalmi élet megszervezéséből és vezetéséből is. Az ilyen felismerésen alapuló gyakorlati tevékenységnek a felismerésen túl arra is szüksége van, hogy ennek a tevékenységnek legyenek meg a szervezeti feltételei. A felismerés és más oldalról a szükséglet és lehetőség eredményeként létrejövő gyakorlat biztosítja ennek a kölcsönös hatásnak egyre magasabb szintre való emelkedését.

A közéleti gyakorlat természetesen csak akkor motiválja az aktivitást, ha az ember már részt vesz benne. A részvétel az érdekekkel függ elsődlegesen össze, amit viszont fel kell ismerni, tudni kell azonosulni vele, akarni kell a realizálását. Ebben viszont a tudás, a világnézet, az izlés és az elfogadott erkölcsi értékrendszer játszik elsődleges szerepet.

b/ Ezért a közéleti tevékenységgel kapcsolatban ma egyre nagyobb jelentőséggel bír a tudati fejlődés. Mi azt valljuk - erről már volt szó -, hogy az ember formálásában a körülmények és a nevelés együttesen hatnak, de amikor most a közéleti aktivitásról beszélünk, a hangsúlyt mégis a nevelésre kell tennünk. Ezt néhány egyszerű példával könnyen illusztrálhatjuk. A kapitalizmus körülményei között a magántulajdonon felépülő gazdasági viszony a tudatot egyénponttá teszi. Ez érthető is, hiszen minden gazdasági kár egyben egyéni kár is. Itt a gyakorlat közvetlen hatása érzékelhetően orientálja az embert. A szocializmus körülményei között ez nem

igy van. A társadalmi-szocialista tulajdonon felépülő gazdaság a közösségi vagy kollektív tudatot tenné szükségessé, de történelmi okoknál fogva ebben a tudatban még együtt van jelen a társadalmi és egyéni érdek, a kollektívizmus és egoizmus. Ez a tudat nem érzékeli közvetlenül a társadalmi tulajdon kárát, hiszen az közvetlenül nem érinti az egyént. Itt tehát fontos szerep hárul arra, hogy a közvetlenül nem érzékelhető - az egyénre közvetlenül nem kiható - társadalmi jelenségeket a nevelés, a tudatosítás közvetítse az egyes emberekhez.

A műveltség fejlődésének magasabb szintje - és ez aktivitást meghatározó is - amikor benne a politikai valóság jelenségei már nem csupán empirikusan, egymástól különváltan, a jelenségek szintjén tükröződnek, hanem összefüggéseiben, a tudományos felismerés szintjén. Az ilyen gondolkodásban már jelen van a társadalom fejlődése törvényszerűségeinek ismerete, a társadalmi szükségszerűség megértése. Az ilyen tudathoz már tudatos cselekedet kapcsolódik, amely nemcsak felismeri az ellentmondásokat, hanem ismeri azok megoldásának útjait, módjait is. A politika - a tudományos elméleti alapokon nyugvó politika - megértése, elfogadása feltételezi az általános marxista ismeretek és ezen belül a marxista filozófia ismeretét. A politikai aktivitás szintje tehát nagymértékben attól függ, hogy mennyi ebben a tudatban a tudományos marxista ismeret a társadalomról.

Ezért ma a közéleti aktivitás befolyásolásánál külön kiemelt jelentőségre tesz szert az erre való tudatos-tudományos felkészítés. Közismert, hogy a közéleti vagy politikai tevékenységnek alapvető feltétele a szocializmus körülményei között a marxizmus-leninizmus ismerete. Az ideológiai oktatás - párt, szakszervezet, KISZ stb. - alapvetően ebben az értelemben fejti ki embert formáló tevékenységét. Ezen belül egyetlen mozzanat emelhető ki külön is, ez az elmélet és gyakorlat egysége. A tudati fejlődés formálása kapcsán egy hangsúlyos megjegyzés is szükséges: ennek direkt formáját kell erősíteni. A fejlődés előző szakaszában az ismeretek megszerzésének kettős mozzanatából - az előző nemzedéktől megszerezhető és saját tapasztalat - az előző nemzedéktől megszerezhető ismeretekre esett a hangsúly, a saját élet során megszerezhető tapasztalatokkal és ismeretekkel szemben. Most ez a viszony

megfordul és az ember számára egyre fontosabbá válik a saját élete és tevékenysége során megtermelt ismeretek birtoklása.

c/ Az aktivitás formálásának tudatossága feltétlenül kell, hogy számoljon a történelmi tradíciókkal is. Ezek között az emberek közvetlen politikai harcához kapcsolódó tapasztalatok a legfontosabbak. A politikai aktivitást lényegesen motiválja, hogy az osztály történelmi útja a demokrácia milyen formájával párosult, hogy a politikai jogok gyakorlásának milyen feltételei voltak. Nem kevésbé fontosak azok a tradíciók, amelyek forradalmi vagy éppen reformista, opportunistá történelmi multhoz kapcsolódnak. Ide kell sorolni feltétlenül az osztály más rétegekhez fűződő kapcsolataiból származó tapasztalatokat, illetve ezek hagyományait. És végül ott vannak a különböző más ideológiai hatások is, vallás, nacionalizmus, burzsoá, kispolgári stb. Ez együttesen azt jelenti, hogy amikor kijelentjük, hogy a műveltséget, benne a politikai tudatot kell gyorsabban fejleszteni, akkor ez egyben azt is jelenti, hogy itt igen bonyolult feladat vár megoldásra.

A közéletiséggel kapcsolatos műveltségformálás ezért első-sorban arra kell, hogy irányuljon, hogy az emberek körében kifejlessze a nagyfokú állampolgári kötelességtudatot, a szocialista hazafiságot, a szocialista haza iránti büszkeséget, a szocialista rendszer megbecsülését, a szocializmus történelmi fölényének felismerését, az óriási társadalmi és tudományos-technikai vívmányok megismerését, megvédését, gyarapítását.

d/ A közéletiséggel kapcsolatban is meg kell jegyezni: a szocializmusban a közélet összefüggésében is megfogalmazható az a követelmény, hogy mindenki képessége szerint vegyen benne részt. Itt a hangsúly egyaránt esik a mindenkire és a képességszerintire. A közéleti tevékenységet tehát – benne az egyes ember tevékenységét is – eszerint kell elbírálni. Nyilvánvaló, hogy nem mindenki alkalmas szakszervezeti bizalminak, népi ellenőrnek vagy társadalmi rendőrnek. Az is ismeretes, hogy a közügyek intézésének társadalmasítása alapvető szükséglete a szocializmusnak, de ennek felismerése, vállalása, az erre való felkészülés nem jelentkezik mindenkinél egyformán, azonos időben. Itt a tudatos nevelőmunkának nagy szerepe van.

Ugyanakkor ha az embereket mindennapi konkrét munkája és tevékenysége révén bekapcsoljuk a társadalom átalakításáért vívott harcba, akkor személyi tapasztalatát elsősorban nem környezetének esetlegességei, az abban fellelhető esetleges visszahúzó erők, hanem az átalakulásba, az építésbe, az új eszmék terjesztésébe való cselekvő bekapcsolódás határozza majd meg. Az emberek személyes tapasztalata, mely ebben az esetben a munkában és a harcban való részvétel során alakul, tükrözni fogja társadalmunk változásának, fejlődésének lényeges, tipikus jegyeit.

Ehhez még egy dolgot hozzá kell tenni: az egyéni magatartás alakulásában az oktatás, a felvilágosítás – általában a műveltség – nem mutatnak túl az ideológisztikus szférán. Tapasztalat, hogy soha sem szabad megfeledkezni arról – bármennyire fontos legyen is a társadalmi és az individuális tudat kölcsönhatási mechanizmusának szabályozása –, hogy mindenkor az ember közösségben végzett gyakorlati tevékenysége, a környezettel való kölcsönhatása marad az individuális magatartás kialakulásának döntő faktora, a művelődés oldaláról ezt lehet motiválni.

e/ Végül alá kell huzni, hogy az aktivitásnak mint társadalmi tevékenységnek, szükséglet kielégítésének, magatartásának stb. van színvonalbeli növekedése is. A tudat színvonala egyben a tevékenység tudatosságának is színvonala. Ezért beszélünk a tudat és gyakorlat-közötti olyan viszonyról, ahol kölcsönös meghatározottság van jelen. Az adott gyakorlat szintjén létrejövő tapasztalatok általánosítása már tudati színvonalemelkedést eredményez, ami viszont egy magasabb szintű gyakorlatot vált ki. Ez a kölcsönösség különösen termékenyen hat az emberek politikai gondolkodásának és gyakorlatának formálásában. Itt tudomásul kell venni egy összefüggést: minél tudatosabb a gyakorlat, annál inkább kiváltja a tudás emelésének igényét, vagyis a kölcsönhatás működése magasabb szinten intenzívebb.

Ez a folyamat azonban nem megy végbe simán, zökkenők, el-
lentmondások nélkül. Napjainkban az ember ismeretei, műveltsége és tényleges viselkedése között meglehetősen gyakran előforduló meg nem egyezés arra enged következtetni, hogy a tudás a közéleti aktivitás kialakulási folyamatának előfeltétele, kiinduló láncszeme

csupán. Eme folyamat második szakaszát a politika mai vívmányainak "elsajátítása" különösen pedig az erkölcsi meggyőződések kialakítása képezi.

Ez a néhány kiragadott összefüggés - közel sem minden - elég annak bizonyítására, hogy bár a korszerű műveltség és a politikai aktivitás szoros kapcsolatban vannak, mégis egymás kölcsönös erősítésének mértéke igen sok feltételtől függ.

x x x

A szocializmus minden feltételt megteremt ahhoz, hogy a dolgozók a szó teljes értelmében állampolgárnak érezzék magukat, az ország gazdái legyenek, akik gondoskodnak az ország felvirágoztatásáról, és felelősen hozzájárulnak az össznépi ügyek megvalósításához.

Az ember gyakorlati tettei között most a közéleti tevékenység igen fontos helyre került. Az ember számára a politika szférája mind több objektív szükségletet sugároz, amit az emberek szubjektívizálnak - megismernek, kielégítenek. Ez az ember önmegvalósításának is fontos területe lett.

Most a szocializmus fejlődését előrevívó döntő feladatok egyike a politikai tevékenység szférájában huzódik, azért azokat a képességeket, ismereteket, készségeket kell a társadalom minden tagjában megfelelően kifejleszteni, amelyek biztosítják a feladatok megoldását ezeken a területeken. Ezek a tudás, az akarás és alkotókészség. Ezek pedig a tudomány mai fejlődési tendenciái mellett nem korlátozódnak egy-egy szűken vett információ kizárólagos ismeretére, hanem az egész tevékenység alapját képező folyamatok törvényszerűségeinek az ismeretét követelik meg.

Többek között ez is az oka, hogy a szocializmus építésének mai periódusában a feladatok között kiemelten szerepel a szellemi élet színvonalának emelése, a politikai szükségletekhez való viszony szocialistává tétele és a szocialista személyiség képességei harmonikus fejlesztésének meggyorsítása stb. E periódusnak sajátos

követelménye még, hogy ezen alkotórészek összekapcsolódása is intenzívebben valósuljon meg, mint az előző periódusban. Ezen belül a közéleti tevékenység aktivitása szempontjából külön kiemelhető a személyes és társadalmi érdek jobb összhangjának megteremtése, tudatosabb részvétele megvalósítása a társadalmi élet irányításában.

A szocializmus építésének mai periódusában a társadalmi-gazdasági építés terveinek megvalósítása, sikere nagymértékben függ az egyes ember felelősségétől, tudatosságától, kezdeményezésétől, fegyelmezettségétől és társadalmi kötelességének a megértésétől. A közéleti aktivitás növekvő jelentőségét figyelembe véve napjainkban egyre inkább foglalkozni kell az eszmeiséggel, a valóságos értékek és érdekek tudatosításával és ennek megfelelő szervezeti feltételek létrehozásával.

Az embernek a szocialista társadalomban több lehetősége nyílik arra, mint a múltban bármikor, hogy tanujelét adja állampolgári aktivitásának, a közjóban való érdekeltségének. Attól, hogy milyen mértékben váltja valóra ezt a lehetőséget, függ a személyiség érdemeinek tisztelete, a személyiség tekintélye, műveltségének minősítése, - egyszóval magának az embernek az értéke.

POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓRÓL

I.

"A társadalom valós gazdasági, erkölcsi és politikai szerkezetéből fakadó tömeglélektani tendenciákkal szemben még a leggonoszabb és legrészletesebb állampolgári nevelési program is csődöt mond. Nem lehet spontán lojalitást kialakítani az emberekben ott, ahol valódi érdekeiket állandóan feláldozzák ennek az ugynevezett lojalitásnak az oltárán. Nem lehet nemzeti szolidaritást kiépíteni, ha az egyik nép haladását alávetik a másik nép érdekeinek. Nem lehet létrehozni az osztályok harmonikus együttműködését ott, ahol a dolgozó osztályok kizsákmányolása miatt állandóan elégedetlenek a tömegek. S nem lehet demokratikus állampolgári nevelést megvalósítani ott, ahol az élet diktatorikus, vagy ahol kaszturalom van."¹ Jászi Oszkár ezeket a sorokat több mint fél évszázaddal ezelőtt írta. Megfogalmazásában igen plasztikusan tükröződik a politikai szocializáció kategóriájának alapproblémája.

A politikai szocializáció ugyanis mint absztrakció olyan folyamatok, jelenségek jelölésére szolgál, amelyekben egyszerre vannak jelen szándékolt, tudatos és nehezen befolyásolható, spontán, történetileg kialakult tendenciák. E szándékolt és nem szándékolt folyamatok végül is mindannyian arra irányulnak, hogy a társadalom az újabb generációkkal elsajátíttassa a politikai rendszert. Azt mondhatjuk, hogy a politikai rendszer elsajátítása közelebbről a politikai kultúra elsajátításával zajlik. De már az elsajátítás értelmezéséhez is részletesebb magyarázatot kell fűznünk. Az elsajátítás az egész élet folyamán zajlik, de nagy különbség van az egyes életszakaszok közt abban a tekintetben, hogyan is megy ez a folyamat végbe. Az elsajátítás továbbá azért is sokrétű, mert egyszerre több szocializációs csatorna segítségével történik. Jászi gondolatmenete arra is felhívja a figyelmet, hogy az elsajátítási folyamat abból a

szempontból is differenciált, hogy egészen másképp mennek végbe a szándékolt szocializációs törekvések és a láthatatlanul ható mechanizmusok.

Az eddigiek alapján is belátható, hogy a politikai szocializáció olyan kategória, amelyet nemcsak eltérő tartalommal, hanem eltérő szinteken is fel lehet fogni és ki lehet fejteni.

A politikai szocializáció mint makrostrukturális kérdés elsősorban úgy fejthető ki, ha egy adott társadalom egész politikai szocializációs mechanizmusát elemezzük. Ez minőségileg is egészen más felfogásmód, mintha egy korosztály, egy csoport vagy egyének politikai szocializációját elemezzük. Makrostrukturális szemléletben tulajdonképpen a társadalom egészét nézzük politikai szocializációs metszetben. Ebben az összefüggésben rendeződnek el a társadalom hierarchiái, a politikai szocializáció egyes hordozóit, ágenseit egységükben, egymásra tekintettel nézzük, s ezen az általánosítási szinten érdemes modellszerűen gondolkodni.

A politikai szocializáció modellszerű felfogásának önálló tudománytörténete van. Csaknem negyedszázados belső fejlődését a szakirodalom a hetvenes évek második felében már összegezte, részletes kifejtése itt szükségtelenül nagy teret venne el.² Lényegében arról van szó, hogy általánosan elfogadottá vált a komplex modell szemlélet, míg a korábbi irodalom erőteljesen a családi hatásokat állította előtérbe, valamint a gyerekkor egy-egy meghatározott szakaszát.

A modellszerű felfogás erőteljesen magánviseli az amerikai strukturalista-funkcionalista szociológiai gondolkodás jellegzetességeit. Nem részletezve ennek előnyeit és hátrányait csupán csak annyit emelünk ki, hogy a politikai szocializáció elméleti-makrostrukturális kifejtéséhez igen hasznos és szemléletes gondolati segítséget ad.

Minden történelmileg körülhatárolható és életképes politikai rendszer kialakítja a politikai szocializáció valamilyen modelljét. Az egyes hatalomgyakorlási módok nagyon is jellemezhetőek azáltal, hogy a szocializációs modelljükben milyen csatornák milyen

szerepet töltenek be, és melyek az előnyben részesített szocializációs technikák. A politikai rendszer sok lényeges összefüggése megragadható azáltal, ha feltárjuk szocializációs modelljének belső jellegzetességeit.³ A politikai szocializáció alapvető funkciói a politikai rendszer működése felől nézve, a rendszer stabilitásának, folyamatosságának, adaptációs-képességének és készségének biztosításában lehet meg.⁴ Ez persze nem jelenti azt, hogy akárcsak egy olyan politikai rendszer is létezett volna a történelemben, amely el tudta volna érni azt, hogy a tudatos politikai befolyásolási szándékok ki tudták volna szorítani az e területen ható spontán társadalmi-történeti hatások jelentőségét.

Akár a negyvenöt utáni magyar társadalomtörténetet is meg lehetne írni úgy, hogy a politikai szocializáció változásait állítjuk a vizsgálódás centrumába. Minden kis rövid történelmi korszakra roppantul jellemző volt, hogy mikor milyen politikai nevelési szándékok domináltak és milyen tényleges társadalmi elfogódottsággal. (Csak egyetlen egy vonatkozást kiemelve például a maga módján nagyon szép társadalom-történeti képet rajzolna ki egy olyan vizsgálódás, amelynek során az 1945 utáni kötelező olvasmányok listáját 4-5 éves periódusonként összehasonlítanánk.)

A politikai szocializáció modellszerű felfogásában nagy vonalakban a következő hordozókat, szocializációs csatornákat szokták alapvetőnek tekinteni:

- család,
- kortárscsoporthoz,
- iskola,
- munkahely,
- politikai szervezetek,
- vallási intézmények,
- lokális környezet,
- tömegkommunikáció.

A modellszerűség abban van, hogy az egyes intézményeket együttes hatásukban vizsgáljuk egy adott társadalom konkrét idődimenziójában. E felfogásmód azzal is többlet jelent, hogy a hatásmechanizmus felvázolása során számol azzal, hogy valamennyi közvetítő csatornának egyszerre van szándékolt és spontán hatása is. A modellen belüli csatornák nem működnek feltétlenül funkciómegosztásos alapon, igen gyakori kereszteződésük, egymást közbősítő hatásuk is.⁵ Visszatérvén arra, hogy az egyes politikai rendszerek jellemezhetők azáltal, hogy milyen modelljét alakítják ki a politikai szocializációnak, az eddig felvázoltak alapján konkrétabbá is tehető ez a kijelentés. Meg kell nézni, hogy egy adott politikai rendszer melyik csatornát mire és hogyan használ, valamint, hogy ennek milyen a tényleges társadalmi elfogadottsága.

Az eddigiek alapján talán úgy tűnik, hogy a politikai szocializációt egyirányu folyamatként fogjuk fel, amelyben csak irányítók és befogadók vannak. A modellszerű kép teljességéhez feltétlenül hozzátartozik azonban annak a hangsúlyozása is, hogy a szocializációban a címzettek nagyon is aktív szerepet játszanak elhárító, alakító, befogadó magatartásukkal. Adott esetben a szocializációs folyamat által megcélzott nemzedékek olyan erőteljes hatást is gyakorolhatnak az őket befolyásolni kívánókra, hogy a szerepek időlegesen akár fel is cserélődhetnek. (Ezt érzékelték például Jennings több mint egy évtizeddel ezelőtti kutatásaiban, amikor a hagyományos kérdésfeltevést teljesen megfordítva az iránt tudakozódott, hogy a 68-as nemzedékek milyen hatást gyakoroltak szüleik politikai attitűdjeinek alakulására. Azt tapasztalta, hogy a fiatalok new-left magatartása igen erősen polarizálta a szülők felfogásmódját mindkét irányba.) Ha a hazai politikai rendszer történetét szocializációs alapon vázolnánk fel, akkor roppantul tanulságos elemzési faktor lenne annak a szálnak a végigkísérése, hogy mikor mit nem fogadtak el az egyes generációk.

A politikai szocializáció problematikája természetesen kifejtethető mikrotársadalmi keretek összefüggései között is. Ez esetben egyének, körülhatárolható társadalmi csoportok politikai szocializációját kell végigkövetnünk. Egy ilyen elemzés során egészen más lehet a jelentősége az egyes szocializáció csatornáknak. A társadalomban mindig is kialakuló végtelen variációs lehetőségek szinte

mindenféle szocializációs modellnek lehetőséget adnak. Az igazi szociológiai munka feltárni, végigkövetni az egyes generációk politikai szocializációs csomópontjait. Ebből értelemszerűen következik az, hogy a szocializációt csak longitudinálisan lehet kutatni.⁶ Miután a hazai politológia és politikai szociológia eddigi rövid léte során nem tudhatott túl sok érdemi információt szolgáltatni az egyes generációk politikai szocializációjáról, ezért nincs is mit nagyon összehasonlítani. Jelenlegi tudásunk annyi, hogy a mostani fiatal generációk politikai szocializációjának néhány kulcsproblémáját elméletileg meg tudjuk ragadni.⁷ Ez az elméleti munkálkodás támaszkodhat bizonyos empirikus vizsgálatokra is és még inkább más ágazati szociológiák színvonalas produkciójára (pl. az iskolaszociológiára, az életmódkutatásokra, a család-, az üzemszociológiára és nem kevéssé az ujonnan fellendült szociográfiai irodalomra). Az elméleti megfogalmazásokhoz feltétlenül nagy segítséget nyújtanak a hazai politológiában a politikai rendszerről, a politikai magatartásokról és a politikai kultúráról megjelent írások.⁸

A politikai szocializáció általános kérdéseinek, összefüggéseinek elemzése természetesen nem merül ki ennyiben, ahhoz viszont elegendő, hogy a jelenlegi hazai politikai szocializációs folyamatok értelmezésének keretétől szolgáljon.

II.

a/ A hazai politikai szocializációs folyamatokról való ismereteink alaposabb, részleteket is feltáró kutatások híján töredékesek. Pontosítva ezt a megállapítást azt mondhatnánk, hogy a jelenlegi politikai szocializációnak leginkább a végeredménye tekinthető ismertnek. Az értékorientációs vizsgálatok, az iskolakutatások, a politikai ismeretszint-mérések és az ifjúságkutatás egyes ágai viszonylag megbízható képet nyújtanak az új generációk viselkedésformáiról, értékvilágáról, attitűdjeiről. Ugyanezek a források sokat elárulnak a politikai szocializációt meghatározó befolyásoló közvetlen tényezők természetéről is.

Mindezek alapján azt lehet röviden összegezni, hogy a jelenlegi hazai politikai szocializáció eléggé ellentmondásos folyamat, amely sok tekintetben egészen más eredményeket produkál, mint amit feltételeznek róla. A működési zavarok legszembevetőbb jegeit mutatják azok a nagy különbségek, amelyek a szándékolt szocializációs eszmények és a valóságban követett értékek között fennállnak. Ha ezt az ellentmondást konkrétan a politikai szocializációra vonatkoztatjuk, akkor kérdések sokasága vetődik fel a vizsgálódásban.

- A szocializációs csatornák a cselekvő, aktív, részvételre orientált állampolgár képét sulykolják, mégis a fiatalok soraiban mind nagyobb méreteket ölt a politikától való eltávolodás.

- A hirdetett értékek erőteljesen kollektivistikusak, s mégis az autonómia-igények felerősödése tapasztalható.

- Ugy tűnik, hogy bár a beilleszkedési gondokon több társadalmi szervezet próbál segíteni, s az új generációk mégis egyre elégedetlenebbek az őket közvetlenebbül érintő intézményrendszerrel.

- A Rádió, a TV, az újságok, és különböző kiadványok megkísérelnek minél alaposabb, részletesebb politikai, történelmi információt eljuttatni a fiatalokhoz, egyes vizsgálatok (de a mindennapi pedagógiai tapasztalatok is) mégis arról tanuskodnak, hogy a legújabb korokról való ismeretek egyre szegényesebbek, s mind hiányosabbak az egymást követő nemzedékek fejében... Az ellentmondások sorolása folytatható lenne hosszasan még, de magának a problémának az érzékeltetéséhez ezek is elegendőek. A társadalom legfontosabb, strukturális metszeteinek generációs elemzése válasszat is adhat e fenti kérdések többségére, legalábbis az alapvető okok kimutathatók.⁹

Minket ez esetben csak politikai szocializációs nézőpontból foglalkoztatnak a dilemmák. Ezen belül is kiemelhető néhány olyan kulcsprobléma, amelyek mintegy összekötik a különböző ellentmondásos pólusokat. A továbbiakban tehát a politikai szocializációs folyamatok belső szerkezetét meghatározó tényezők némelyikét vesszük szemügyre.

b/ Bármelyik szocializációs közvetítő működését elemezzük is, nyilvánvaló ezeknek értéköttsége. Rendkívül nehéz feladat megítélni a mai magyar társadalom értékrendszerét (és az utóbbi évek publikációi sem könnyítették meg a tájékozódást), de annyit mégis megállapíthatunk, hogy a jelenlegi szocializációs folyamatokat igencsak megterheli a nagyfokú értékzavarodottság. Különböző, rövid történelmi korszakok értékállításai, értéktagadásai halmozódnak egymásra megnehezítve ezzel a választások lehetőségeit. Hallatlanul plasztikusan ragadja meg ezt a szocializációs problémát Almási Miklós a "Megáll az idő" című film kapcsán kitört sajtóvitában:

"... S miért nem lehet mégsem egyszerűen generációs kiáltványként kezelni ezt a filmet? Azért mert az a kérdéstömeg foglalkoztatja ... ami össztársadalmi konfliktus: hogyan lehetséges és mi az ára az értékváltsáknak? Lehetséges-e egyáltalán? Mindnyájan ebben a konfliktusban élünk, legfeljebb az idős korosztályok - egymás között - fent tudják tartani az élő értékconszenzus tudatát, nem érzik (annyira) a váltás tényét és kényszerét. A fiatalabbak pedig nem élik át e váltás kinját, a leépülő - egykori - értékek szomorúságát... Mi kell hát ennek a fiúnak? Miért hogy a széles skálán egyet sem tud választani? Azért mert egyet sem érez autentikusnak - igazinak és egyben élhetőnek, alkalmasnak. Itt nem csupán a felnőtt példaképek "játszottak le" - egyetlen értékminta sem követhető, mind felett eljárt az idő... ezek az életmodellek papírforma szerint még élőknek látszanak, mégsem követhetők, valahogy mást igényel az élet is, saját egyénisége is..."¹⁰

Az idézett gondolat nyomán haladva láthatjuk ennek az értékhelyzetnek egy sajátos megnyilvánulását, amely nagyon is jellemzi a mai szocializációs folyamatokat. Ellentmondásokkal tartósan nehéz együtt élni, ezért vagy az értékválasztás elhalsztása lesz az életstratégia, vagy pedig a látszatválasztás, a meggyőződés nélküli, könnyen lecserélhető értékek külsődleges elvállalása. A kettő között - végeredményüket tekintve - nem sok a különbség, hiszen mindkét lehetőség megnehezíti a stabil, teherbíró, konfliktustűrő személyiség formálódását. S ennek még kedvez is az a társadalmi közhangulat, amely jelentős mértékben felfelé tolt a fiatalság korhatárát, akár azon az áron is, hogy az érdemi részvétel a társa-

dalmi folyamatok alakításában ily módon csak sokszoros közvetíté-
seken keresztül élhető meg.

Természetesen ezek a fejtegetések meglehetősen elméleti mó-
don fogják át problémánkat. A jelenség konkrétan viszont tettenér-
hető abban a zavarbaejtő gazdaságban, amelyet akkor érzékelhe-
tünk, ha egy-egy korosztály szocializációját elemezzük. Nagyon
nehéz a jelenlegi generációk minősítése, mert (teljesen érthető
módon) egy felismerhetetlenségig tagolt külső társadalmat repro-
dukálnak a maguk generációs metszetében megőrizve e tagolódás
lényegét. Tetszetős (és könnyű is) egy-egy szembetűnőbb csoport
alapján következtetni az egész generációra és a jövőjükre. A vá-
laszték igen széles a zajos punkoktól a kvalifikált fiatal szakmun-
kásokig, de semmi alap nincs arra, hogy megmondjuk: kiké a jö-
vő? Eddigi vizsgálódásaink azt mutatták, hogy az azonos léthely-
zetű (pl.: egy osztályba járó, egy telepen lakó, egy réteghez tar-
tozó) tizenévesek világában is nagyon nagy az értéktarkaság. De
nem lehet e választások tartósságát még csak jósolni sem. Per-
sze, tendenciaszerűen megérezhetők olyan összefüggések, amelyek
az egész folyamatról is tanuskodnak.

Nem egyszerűen az értékvilág tarkaságáról van csak szó, mö-
götte ugyanis újabb problémák feszülnek. Érdekes visszatérni a
már idézett Almási-gondolathoz: "... Nem a teremtetett-létrehozott
értékek kérdőjeleződnek meg, hanem a magatartások. Nem látszik
ugyanis az, amit mi idősebbek - mivel csináltuk - természetesnek
veszünk és tudunk, de képtelenek vagyunk elveivel, belső miértjei-
vel együtt átadni. Azok az évfjáratok, melyek az 56-os válságot és
konszolidációt csak szüleik viselkedésén átszűrve éltek meg, csu-
pán a látható-külső tényeket, viselkedésmódokat rögzíthették: azt
viszont, hogy ki miért épp így vezette életét, azt a felnőttek akkor
is csak egymás között beszélték meg (jobbára akkor is lelhalkított
hangon...), s azóta se nagyon tárgyalják meg gyerekeikkel. S mi-
vel a belső kálváriák, konfliktusok, a külső magatartásmódokat
formáló tudatalakzatok, tévedések, fájdalmak, némák maradnak -
ki is maradnak a képből: a gyerekek nem tudnak róla, mert titok..."

Itt már néven is neveződik a valóságos politikai szocializációs
probléma.

c/ De ennek alaposabb elemzése kedvéért torpanjon meg következtetni akaró lendületünk: Éppen eleget halljuk-olvassuk azt, hogy milyen elképesztő az ifjúság történelmi-politikai ismeretvilága. Saját kutatásainkból mi is szórakoztathatnánk a hallgatóságot azzal, hogy pl. a 12-24 évesek nagy része minden iskolai képzés ellenére úgy tudja, hogy Magyarország a II. világháborút a Szovjetunió oldalán vívta meg, vagy, hogy Szálasit és Rákosit összekeverik, stb., stb.

A tavalyi nyári egri történészkonferencián több, nagyhirű fel szólaló részletekre kiterjedően elmondta, hogy miféle kálváriákon ment keresztül a történelemoktatás az utóbbi egy-két évtizedben is.¹¹ Ezek mind igazak és fontosak a politikai szocializáció szempontjából is, de az igazi gond nem is a tudással (illetve a nemtudással van). Hanem azzal, hogy az egész történelem- és politikakép mint távoli, át nem élhető, csak megjegyzendő - elfelejtendő világképként adódik át és részese egy alapvetően egyoldalú szocializációs törekvésnek. Ennek a lényegét nagy vonalakban abban jelölhetjük meg, hogy mindenáron a makropolitikához kívánnak szocializálni, nem konkrét emberekhez, eseményekhez, közösségekhez és konfliktusokhoz, hanem elvont elvekhez, társadalmi összefüggésekhez és törvényszerűségekhez.

Nem az a baj, hogy a szocializációs folyamatban ott van a nagypolitikára szocializálás, hanem az, hogy csak ez kap helyet minden más helyettesítőn. Az emberek döntő többsége egész életében közvetett viszonyban van a politikai rendszerrel, elveit, ideológiáját, értékeit, a kívánatos magatartásmódokat olyan konkrét viszonyokban éli meg, ahol már többszörös áttétellel jelenik meg a makrotársadalmi összefüggésrendszer, ahol egészen mások az emberi viszonyok és nem képes segíteni a mindennapi konfliktusok megvívásában ez az "össztársadalmi tudás". Azzal, hogy tulajdonképpen a szocializációs törekvésekben a makroszintű viszonyokhoz történő lojalitás kialakítása, szükségképpen a formális viszonyulás erősödik meg, minthogy az ember azt tudja igazán magáévá tenni, amit konkrétan él meg. Itt térhetünk vissza az előbbi filmkritika idézet gondolatához: nemcsak a történelmi ismeretek maradnak ki, hanem a történelem, mint átélt-megélt emberi élmény is.

A történelmi események, ismeretek hiánya és összekeveredése mögött egy általánosabb történelem- és multvesztés rajzolódik ki, amelynek az egész politikai szocializáció szempontjából nehéz alábecsülni a jelentőségét. A szocializációs folyamat láncai ott szakadoznak leginkább, ahol az egyes generációk érintkeznek egymással; a formális közvetítő intézmények törekvéseire nem épül rá az élővé tevő, mindennapi emberi-köznapi kommunikáció. Valószínűleg ez utóbbiban egészen másképpen dolgozódik fel politika és történelem és a két nagy információs (és szocializációs) rendszer nem tud illeszkedni egymáshoz. Ennek számtalan okai közül csak arra térünk ki, amelyik kézenfekvően illik ide.

d/ A magyar társadalomban egymás mellett élő generációk meghatározó politikai élményvilágában óriási különbségek vannak. Az eltelt félévszázad tulontul sok változása minden nemzedék számára olyan történelmi-politikai helyzeteket teremtett, amelyek tanulsága, összefüggései nehezen voltak általánosíthatók. Így aztán minden (a szocializáció irányításában domináns) generáció olyasmire akarta felkészíteni (vagy megóvni) a következőket, amit a címzeteknek már nemigen volt alkalmuk megélni. Sok más tényezővel együttjárva kiformálódott a generációk gettószerű magukba zárkózása. Egy-egy évjárat leginkább maga-magával ért szót és felfelé-lefelé olyan kommunikációs zárokba ütközik, amely előbb-utóbb lehetetlenné teszi az egymástól való érdemi tanulás lehetőségét.

Ha szűkebben csak az új nemzedékeket nézzük, akkor egy még furcsább jelenséget láthatunk, a generációk aprózódását: korábban egy évtizednyi távolságot is átfogott egy-egy nemzedék arculata, az utóbbi időben pedig egyre szűkebb évjáratok is magukba zárkoznak. A harmincon tuiról szemlélt és egységesnek vélt huszon- vagy tizenévesek belső tagolódásának is figyelemreméltó jelentősége van. Ez a jelenség a politikai szocializáció szempontjából nem túl kedvező, mert egyre nehezebben épülnek egymásra az egyes nemzedékek, mind nagyobb jelentőségűvé válik a kortárscsoporthoz szemléltetformáló hatása, s ezzel együtt a spontán folyamatok ereje. Egyre nehezebben tanulnak az egyes nemzedékek egymástól, egyre szűkebben a kommunikációs hidak, s így mindegyik generáció kezdheti előlről a tanulási folyamatokat.

De veszélyes ez az idősebb generációk számára is (ugyanis a szocializáció korántsem egyirányú folyamat), hiszen így a társadalom megújulási képességének egyik mozgatója, az új nemzedékek hozta dinamikus frissítés sem tud kibontakozni. Erre azért sem árt felhívni a figyelmet, mert a szocializációt gyakran csak a fiatalokra vonatkoztatják, nem beszélve ennek erőteljes leszűkítéséről, amikor a nevelési folyamatokra redukálják. Pedig a politikai szocializáció - amint ezt az elején is jeleztük - ennél sokkal tágabb absztrakció, s jelentősége a politikai rendszer adaptációs, megújulási képessége szempontjából is alapvető.

Ennek megértését, következőképpen a létező szocializációs zavarok kiküszöbölését természetesen nagymértékben elősegíthetik megbízható és korrekt kutatások. Eddigi munkánk alapján van reményünk arra, hogy néhány éven belül sok újat mondhatunk e folyamatokról.¹²

De a mottóban idézett Jászi-figyelmeztetésből adódó dilemmán a legjobb kutatás sem segíthet.

J e g y z e t e k

1. Jászi Oszkár - A Habsburg-Monarchia felbomlása. Bp. 1983. 94-95. o.
2. A modellek változásait alaposan elemzi Gyulavári Ágnes a közeljövőben megjelenő írásában. Ismerteti az egyes irányzatok egymásra hatását és azt is, hogy mi tekinthető ezek közül ma elfogadottnak.
3. Itt hangsúlyozni kell, hogy csak a politikai rendszer felől nézve ez a politikai szocializáció funkciója. E probléma kifejtésére nem nyílik nagyobb tér, de jelezzük, hogy ezt a politikai rendszer-központu felfogást sok bírálat érte az elmúlt évtizedben.

4. Szintén csak jelzésszerűen említhető meg az, hogy a legizgalmasabb kérdés éppen az, hogy a politikai szocializáció az adaptációs képesség segítője-e avagy gátolója? Ennek absztrakttá végigkövetése majd egy más írás témája lesz.
5. Tanulságosan mutatja be ezt az iskolaszociológiai irodalom nagy része, amelynek alapján világosan kiderül, hogy az oktatás belső világa mennyire fordulhat az általános célok lementése irányába is.
6. A longitudinalitás követelményét csaknem valamennyi hazai szerző is igen élesen megfogalmazta már. (Az igazi gond azonban a stabil kutatási hátterek garanciájában van; alighanem.) Pl.: Pataki: Nevelés és társadalom c. kötetében az értékszocializációról szóló írását.
Váriné: Az ifjúság szocializációjának jellegzetességei (Társadalmi Szemle 1982/5.)
7. Fazekas József: "A politikai szocializáció mint kutatási probléma" c. írása (Társadalomkutatás 1982/2) részletesen beszámol a kutatás elméleti alapvetéseiről.
8. Elsősorban Kulcsár Kálmán, Bihari Mihály, Gombár Csaba és Balogh József írásait kell itt megemlítenünk. A politikai szocializáció intézményi környezete, feltételei tulajdonképpen összegezhetőek ezen írások alapján.
9. Ezeknek ismertetésére azért nem térünk ki, mert a tavalyi nyiregyházi konferencia napvilágot látott ifjúságkutatási anyagai sokrétűen dokumentálták mindezt.

Valamint Boros Lászlóval közösen írt ("Az ifjúság politikai szocializációjának kérdései" című) munkánkban ezeket a felteteleket részletesen elemeztük. Ott a felhasznált irodalmat is megadtuk a probléma értelmezéséhez. (Az írás az év végén jelenik meg a Kossuth Kiadó "Ifjúság és társadalom" ideiglenes című kötetében.

10. Almási Miklós: Megáll a gyorsuló idő... Filmkultura 1983/1.
De az értékutatasokról beszámoló irások jó része is érzékelteti e problémákat (pl. Józsa Péter, Hankiss, Kapitányék)
11. Történelem és közgondolkodás. Kossuth, 1982.
12. A Társadalomtudományi Intézet koordinációjában két éve folyó integrált ifjuságutatasok egyik kutatási csoportosulása az ifjuságpolitika szocializációjának kérdéseivel foglalkozik. E sorok írója is részese e munkálatoknak, és így ismereteinek jó része ebből a munkából származik.

A FIATALOK POLITIKAI KULTURÁJÁRÓL

1. A politikai kultúra meghatározottsága

Egy társadalom politikai kultúráját társadalmi és politikai berendezkedése, intézményrendszere és ezek működése, hagyományai és ideológiái egyaránt befolyásolják. A politikai kultúra a politikai intézményeket és az emberek politikai viselkedését egyaránt szabályozó magatartásminták és értékstruktúrák összességét, sajátosságait jelöli. "A politikai kultúra a csoportminőségű beállított-ságok, a történetileg kialakult és megalapozott (kondicionált) reakciókészségek foglalta, amely az intézmények által behatárolt és csatornázott politikai tevékenység általános emberi előzetese, kísérője és következménye. (...) Mindazok a történetileg alapozott és csoportminőségűen egymástól eltérő reakciókészségek, amelyek nemzetekként, kultúrkörökként, társadalmi osztályokként, rétegek-ként és politikai tömörülésekként változó beállítottságokként jelentkeznek, képezik a politikai kultúra tárgyát. (...) A politikai kultúra az ugynevezett politikai tudat, azaz az emberi tudattartalom politikailag kiemelt jelentőségű részeinek körébe tartozik" - írja Gombár Csaba, Politika - címszavakban című könyvében.¹

A politikai kultúra színvonalát a politikai intézmények működésének hatékonyságán és az emberek tényleges viselkedésén egyaránt lemérhetjük. Nap, mint nap találkozhatunk a történelmi és a politikai kultúra jelenségeivel azokban az esetekben is, amikor az emberek - társadalmi helyzetüktől, tapasztalataiktól, neveltetésüktől függően - politikai érzelmeikről, beállítódásaikról, értékeikről és

¹ Gombár Csaba: Politika - címszavakban (Elemi politikai fogalmak értelmezése). ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Szocializmus Tanszéke, Budapest, 1980. 169-170. oldal.

ismereteikről tesznek bizonytságot, vagy bármilyen módon megnyilvánul a történelemhez és a politikához való viszonyuk.

Az emberek politikai kulturája szocializációjuk során alakul ki. A politikai szocializáció a szocializációs folyamat egészén belül a politikai jelenségekhez (a politikai intézményrendszerhez, eszmékhez, ideológiákhoz, döntésekhez és folyamatokhoz, a politikailag releváns magatartásmintákhoz) való egyéni viszonyok kialakítását és kialakulását jelenti.

A politikai szocializáció folyamatában a felnövekvő gyermek aktív viszonyban van társadalmi-politikai környezetével. A politikai kultúra elsajátítása tanulás eredménye, amelynek során az egyén bizonyos értékek elfogadásával, mások elutasításával alakítja ki a maga politikai egyéniségét, magatartását a különböző társadalmi helyzetekben, sokszor konfliktusok sorozatán keresztül. A szocializáció azonban nem tudatos tanulás: a személyiség szükségletei szerint, szelektíven fogadja be az ismereteket és az értékeket. A politikai szocializáció a társadalmi érintkezés különböző formáihoz szükséges (vagy szükségesnek vélt) különböző szerepek, beállítódások, reagálásmódok elsajátításán, kipróbálásán és begyakorlásán keresztül valósul meg. Minden politikai hatalom arra törekszik, hogy intézményrendszerén, norma- és értékrendszerén keresztül úgy befolyásolja a politikai szocializáció folyamatát, hogy ennek eredményeképpen az emberek politikai magatartása minél inkább megközelítse az általa kívánatosnak tartott magatartásmintákat. A történelmi és a politikai kultúra konkrét tartalmának a társadalmi-politikai meghatározottsága az egyének vonatkozásában szocializációjuk révén érvényesül.

Az egyének politikai kulturáját mindenekelőtt az ugynevezett elsődleges szocializáló tényezők alakítják: a család, az iskola, a munkahely, a kortársi csoportok - azaz a társas kapcsolatok rendszere. Ezekben a kapcsolatokban a személyiség közvetlen visszajelzéseket kap viselkedéséről, magatartásáról. De abban, hogy szocializációja során milyen politikai kultúra lesz rá jellemző, az ugynevezett másodlagos szocializáló tényezőknek is nagy szerepük van: a különböző intézményeknek, a tömegkommunikációs eszkö-

zőknek, a társadalmi kommunikáció különböző formáinak – általában a társadalmi intézmények működéséről szerzett mindennapi tapasztalatainak.

A hazai politikai kultúra egyik alapvető problémájának az tűnik, hogy nálunk hiányoznak a politizálásra nevelés történelmi hagyományai. A politika a magyar történelemben rendszerint egy kisebbség ügye volt, illetve csak rövid időszakokra vált az egész nemzet ügyévé. Ezért nemzedékeken át ujratermelődtek a politikával szembeni gyanakvó, távolságtartó magatartások. A mindennapi élet és a politikai szféra elszakadtak egymástól, vagy csak alig voltak közöttük közvetítések. Ezért a történelmi és a politikai jelenségek sokszor csak misztikus, folklorizálódott formában éltek az emberek tudatában, és nem képezték részét mindennapi gyakorlatuknak.

A politikához való viszony sok szempontból nem változott a felszabadulás után sem, részben a politikai élet túlzott centralizáltsága, részben a megfelelő társadalmi nyilvánosság hiánya miatt. 1980-ban például egy, a 14–30 éveseket reprezentáló, ezer fős országos mintán végzett vizsgálatban a fiataloknak csak a 12%-a mondta azt, hogy nagyon érdekli a politika, 56%-ukat közepesen érdekli a politika, a többiek pedig csak kicsit vagy egyáltalán nem.² Más kérdés, hogy ezen az általános képen belül a legjelentősebb különbségeket a kérdezettek iskolai végzettsége okozza: minél iskolázottabbak, annál kevesebben mondják közülük, hogy kicsit vagy egyáltalán nem érdeklődnek a politika iránt (a 8 általánost vagy ennél kevesebbet végzeteknek még a 39%-a válaszolta ezt, a felsőfoku végzettségűeknek viszont már csak a 9%-a). Ezek az adatok nemcsak 1980-ra jellemzőek: 1977-ben ugyanerre a kérdésre hasonló arányban válaszoltak az akkori 14–30 évesek.³ (A történelem

² Szabó Ildikó: Ismeretek a 20. századi magyar történelemről, az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Sajtó- és Közvéleménykutató Osztályának Dokumentációja, kézirat, 1980.

³ Szabó Ildikó: Ismeretek a Szovjetunirólól. Az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Sajtó- és Közvéleménykutató Osztályának Dokumentációja, kézirat, 1977.

valamivel jobban érdekli a fiatalokat. Ugyanennek a két vizsgálatnak az adatai szerint 1977-ben 17%-uk, 1980-ban 18%-uk tartotta magát nagyon érdeklődőnek, és magasabb volt a közepesen érdeklődők aránya is. 1977-ben 28%-uk, 1980-ban 29%-uk válaszolta azt, hogy kicsit vagy egyáltalán nem érdeklődik a történelem iránt.)

Az 1945-1956 között végbement politikai folyamatok ellentmondásai sem segítették elő, hogy olyan társadalmi motivációs rendszer alakuljon ki, amely érdekeltté tette volna az embereket egy másfajta, magasabb szintű politikai kultúra kialakulásában. Az utóbbi 25 évben ebből a szempontból sokat változott a helyzet, de a politikai kultúra színvonalát még távolról sem tarthatjuk minden társadalmi réteg esetében kielégítőnek.

Ugyanakkor nemcsak a szaktudományok érzékelték, hanem mindazok, akik gyerekekkel, illetve fiatalokkal foglalkoztak, hogy azok a szocializációs hatások, amelyek a különböző társadalmi intézményeken keresztül érik a gyerekeket és a felnőtteket (mindenekelőtt az iskolarendszer és a tömegkommunikációs eszközök), és amelyek egy többé-kevésbé egységes eszmerendszer jegyében kívánják őket befolyásolni, gyakran ellentmondásba kerülnek részben a családon belüli hatásokkal, részben azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket közvetlenül szereznek a társadalom működéséről. Ezeknek az ellentmondásoknak a feloldására sem a család, sem pedig a szocializáló intézmények nem tudtak alkalmassá válni. Azok az intézményes formák pedig (politikai közösségek, közéleti fórumok stb.), amelyek a különböző konfliktusok artikulálódását és megoldását át tudnák ültetni a mindennapi gyakorlatba, sokszor formálisak, nem működnek elég hatékonyan, vagy sokszor ki sem épültek. Mindezek eredményeképpen - ahogy ez a különböző empirikus vizsgálatokból is kiderült - a politikai szocializációnak, illetve a politikai kultúrának számos diszfunkcionális vonása van.

2. A gyermekek és a politika viszonyának paradoxonjai

Az olyan politikai kultúra, amelyben a szocializáló intézményeknek egységes ideológiai értékrendjük van, nagy valószínűséggel kínál értékmintákat a társadalmi élet valamennyi jelenségének

az értelmezéséhez. Az egyik, 10-14 éves, budapesti gyerekek között végzett vizsgálatunk tapasztalatai szerint azonban a szocializáló intézmények kontradiktórikus értékeket kultiválnak, aminek eredményeképpen a mindennapi élet és a politika szférája között megnő a távolság.⁴ Ez egyrészt abban nyilvánul meg, hogy a gyerekek elsősorban azokat a jelenségeket tartják politikaiaknak, amelyek távol állnak tőlük. Amikor arra kértük őket, hogy mondjanak olyan szavakat, amelyek a "politika" szóról eszükbe jutnak, kétharmaduknál a szavaknak legalább a felét a nemzetközi politikai életre vonatkozó fogalmak tették ki. A szavak fele vagy több, mint a fele a gyerekek 39%-ánál konfrontációra, feszültségre, félelmetes, fenyegető dolgokra, különböző negatív jelenségekre utalt. Ugyanakkor csak 14%-uknál tették ki a szavaknak legalább a felét olyanok, amelyeknek egyértelműen belpolitikai vonatkozásuk van, míg több, mint felük egyáltalán nem említett a belpolitikai élettel kapcsolatos fogalmakat. A gyerekek számára tehát a politika mindenekelőtt a külpolitikát jelenti - ezen belül is jórészt a külpolitika félelmet, szorongást keltő jelenségeit - és csak igen kis részben az őket közvetlenül érintő társadalmi valóság politikai vonatkozásait. Olyan szférát idéz fel tehát bennük a politika fogalma, amelyről elsősorban a tömegkommunikációs eszközök révén szerezhetnek információkat, és amellyel kapcsolatban személyes vagy közvetlen környezetük tapasztalatainak alig van szerepe. A további adatokból az is kiderült, hogy a gyerekek az érzelmi reakciókat kiváltó jelenségek mellett mindenekelőtt az eszmei-ideológiai orientációkra szolgáló kategóriákat "hallják ki" a politika fogalmának vonzásköréből, valamint a politikusok neveit és a politikai élet néhány formai, protokolláris elemét (az összes említés egyharmada volt negatív tartalmu, 13%-a ideologikus fogalom, 12%-a politikusok neve). Ugyanakkor ebben a politika-képben csak kevéssé vannak jelen (vagy éppen hiányoznak belőle) a mindennapi élethez közelebb eső politikai folyamatok, intézmények, szervezetek, gazdaságpolitikai fogalmak, a politikai részvételre utaló kifejezések. (Itt érdemes megemlíteni, hogy amikor 26 politikai fogalomról megkérdeztük a

⁴ Szabó Ildikó - Csepeli György: A 10-14 éves gyerekek és a politika. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, kézirat, 1983.

gyerekeket, hogy szeretik-e őket vagy nem, csak 23%-uk mondta azt, hogy a politikát szereti. Ennél is kevesebben csak a királyról, a kapitalizmusról, a sztrájkokról és a tüntetésről mondták, hogy szeretik őket.)

A mindennapi élet és a politika szférája közötti távolság másrészt egy kettős politikai szocializációban, illetve ennek eredményeképpen a politikai kultúra bizonyos értelemben vett megkettőződésében nyilvánul meg. Ez nyilván nem független attól, hogy a mindennapi tapasztalatok és az intézményes szocializációs törekvések nem kapcsolódnak szervesen egymáshoz, értékeik nem ugyanabban a dimenzióban helyezkednek el. Az intézményes szocializáló tényezők sokszor nem haladják meg a politikai és az ideológiai értékek pusztá demonstrációját. Így például az előbb említett gyermekvizsgálatban egyfajta kettős értékrend létezésére utalt az, hogy amikor azt kérdeztük a gyerekektől, hogy melyik országban laknának, mondjuk, egy évig szívesen, döntő többségük valamelyik fejlett tőkés országot nevezte meg. Amikor azonban arra kértük őket, hogy képzeljenek el egy olyan országot, ahol az emberek nagyon jól élnek, nincsenek szegények, sosincs háború, az emberek nem nyomják el egymást, szabadon és boldogan él mindenki - amikor tehát ideologikus kategóriákkal jellemeztünk egy "boldog országot" -, a gyerekek többsége úgy találta, hogy ez az ország a Varsói Szerződés valamelyik tagállamára hasonlít a legjobban. A kettős politikai szocializáció eredményeképpen kialakuló kettős politikai kultúrában a gyerekek elfogadják azokat a körülményeket (és maguk is alkalmazkodnak hozzájuk), amelyek között a dolgoknak kettős jelentésük lesz (egy "nyilvános" és egy "privát"), és a kettő közötti konfliktust mintegy természeti adottságként kezelik.

3. A politikai ismeretek és értékek viszonya

A hazai empirikus vizsgálatokból köztudott, hogy általában alacsony a történelmi és a politikai ismeretek szintje, és ez a fiatalokra is igaz, annak ellenére, hogy általában iskolázottabbak az előtűnik levő generációknál. A történelmi és politikai tudás azonban nem pusztán iskolázottság kérdése (noha az is), hanem politikai kultúra kérdése is: az emberek mindennapi társadalmi gyakorlata

mennyire kívánja meg, hogy rendelkezzenek bizonyos történelmi ismeretekkel? Nyilvánvaló ugyanis, hogy alapvetőnek tekinthető politikai és történelmi ismeretek nélkül nem lehet megérteni a leg-egyszerűbb politikai történéseket sem, ami pedig a társadalmilag kívánatos politizáló magatartás kialakulásának az egyik nélkülözhetetlen előfeltétele.

Joggal tekinthetjük politikai alapismereteknek a hírközlésben legtöbbet szereplő politikusok ismeretét, akik az emberek számára mintegy megszemélyesítik a "nagypolitika" világát. A 14-30 évesek között végzett kérdőíves vizsgálatok tapasztalatai szerint a fiatalok számára a különböző párt- és állami funkciók nem differenciálódnak megfelelően. Arra a kérdésre, hogy hogy hívják a magyar miniszterelnököt⁵, sokan Kádár János vagy más magyar politikus nevével válaszoltak. De hasonló jelenséget tapasztaltunk egy másik vizsgálat során is, amikor egy kérdéssorozatban a Szovjetunió különböző párt- és állami funkciókat betöltő politikusainak a nevét tudakoltuk⁶: elsősorban az alacsonyabb iskolai végzettségűek gyakran felcserélték egymással az egyes funkciók betöltőinek nevét. Azt tapasztaltuk, hogy a fiatalok egy-egy országból általában egy politikusot ismernek - azt, aki a legtöbbször szerepel a tömegkommunikációs eszközökben -, ám a legfelsőbb vezetésen belüli munkamegosztás strukturájáról csak bizonytalan elképzeléseik vannak. A legismertebb politikus mintegy szimbolizálja a maga személyében az illető ország politikai vezetését, egész politikai stílusát is. Ezzel magyarázható, hogy ha egy államfő egyszersmind a legtöbbet szereplő politikus is, jóval többen tudják a nevét, mint amikor ezt a funkciót olyan politikus tölti be, akivel ritkábban találkoznak a tömegkommunikációs eszközökben. Így például a fiatalok 80%-a tudta egy 1976-os vizsgálatban, hogy ki az Egyesült Államok államfője,

⁵ Békés Ferenc: A fiatalok politikai és gazdasági ismeretszintjéről. A KISZ KB Kutatási Tájékoztatója, 1980.

⁶ Szabó Illdikó: Ismeretek a Szovjetunióról. Az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Sajtó- és Közvéleménykutató Osztályának Dokumentációja, kézirat, 1977.

de csak 2%-uk tudta a lengyel és 8%-uk a nyugatnémet államfő nevét⁷.

Sok szempontból hiányosak a fiatalok elemi történelmi ismeretei is. Arra a kérdésre például, hogy mi történt 1956-ban, a kérdezett fiatalok 17%-a nem tudott válaszolni (a betanított munkások 24 és a segédmunkások 37%-a). (A kérdezettek 23%-a volt segéd- és betanított munkás.)⁸

További problémát jelent, hogy a meglevő ismeretek is sokszor strukturálatlanok és formálisak. Mivel az ismeretek nem kapcsolódnak szervesen egymásba, egyfajta "panel-készletként" működnek, amelyből a szituációtól függően, az elvárásokat figyelembe véve emelik ki azt, amit valószínűségi alapon szükségesnek tartanak. Ezt a történelmi ismeretek esetében a "nagy ember" mítosza illusztrálja. A nagy ember lehet költő, hadvezér vagy forradalmár, aki az igazságért (a népért) harcolt, de aki mindenekelőtt "nagy ember", és ehhez képest másodlagos, hogy konkrétan mit csinált. Az előbb említett történelmi ismeretvizsgálatban például Bajcsy-Zsilinszkyről a fiatalok 6%-a azt mondta, hogy író, költő vagy művész (a többség azonban érezte, hogy a politikai pártok irányában kell tapogatóznia: a kérdezettek 22%-a kommunistának tartotta; 3%-uk említette, hogy kisgazdapárti volt). Az empirikus ismeretvizsgálatok tapasztalatai szerint bizonyos kérdésekről számos téves ismeret él a fiatalok tudatában. Ha valamiről nem rendelkeznek az emberek megbízható ismeretekkel, egy olyan helyzetben, mint amilyen egy kérdőíves vizsgálat interjuszituációja is, érthetően valamilyen válaszolói stratégiával próbálják áthidalni az ismert és a kevésbé ismert (vagy ismeretlen) közötti távolságot. Megpróbálják tehát kitalálni a helyes vagy a helyesnek vélt választ, megpróbálják "letapogatni" az "elvárt" ismeret karakterét. Aktivizálják tehát mindazt, amit a kérdés dimenziójában tudnak, tudni vélnek vagy

⁷ Zsiros Mária: A fiatalok ismeretei néhány kapitalista és szocialista országról. Az ILV Sajtó- és Közvéleménykutató Osztályának Dokumentációja, kézirat, 1976.

⁸ Szabó Ilrikó: Ismeretek a 20. századi magyar történelemről. Az ILV SKO Dokumentációja, kézirat, 1980.

hisznek, s megalkotják a maguk válaszát, mégpedig a rájuk jellemző politikai kultúra alapján, a rájuk jellemző gondolkodási mechanizmusok segítségével. Így születnek aztán az olyan, tipikusnak tekinthető téves ismeretek, mint például az, hogy a legismertebb párt- és állami vezetőket "teszik meg" a Hazafias Népfront vezető tisztségviselőivé⁹. Azt ugyanis kihallják a kérdésből, hogy az valamilyen átfogó jellegű, politikával, országos ügyekkel kapcsolatba hozható és országos szinten szervezett intézményre vonatkozik. Ezt az intézményt viszont azonosítják a párttal, aminek a vezető szerepével tisztában vannak.

Egy másik ismeretvizsgálatból az derült ki, hogy viszonylag sokan a politikusok közé sorolják a politika legismertebb értelmezőit, a televízióban leggyakrabban látható politikai kommentátorokat is¹⁰. A leegyszerűsítő gondolkodási mechanizmusok működésének sajátos eredménye az, amikor egy ismert értékelésből akarják rekonstruálni az értékeléssel harmonizáló ismeretet. Így születnek aztán az olyan téves ismeretek, amelyek szerint például Kína vagy Albánia nem szocialista ország¹¹.

Az emberek sokszor akkor is rendelkeznek valakiről vagy valamiről pozitív vagy negatív értékítélettel, ha nincsenek ismereteik róluk. Az értékelések tehát önállóan is funkcionálnak. Az egyik ismeretvizsgálatban először azt kérdeztük meg a fiataloktól, hogy a 20. század magyar történelmének különböző személyiségeit rokon-szenveseknek tartják-e vagy ellenszenveseknek, majd később konkrétan is megkérdeztük minden egyes személyről, hogy mit tudnak róluk. Kiderült, hogy azoknak a többsége is vállalkozott az első kérdéssorozatban értékelésükre, akik utólag azt mondták, hogy semmit nem tudnak róluk. S az is kiderült, hogy az esetek többsé-

⁹ Szabó Ildikó: Ismeretek a Hazafias Népfontról. A KISZ KB Kutatási Tájékoztatója, 1976.

¹⁰ Dögei Ilona: KISZ-vezetők politikai, történelmi és mozgalmi ismeretei. A KISZ KB Kutatási Tájékoztatója, 1977.

¹¹ Szabó Ildikó: Ismeretek a 20. századi magyar történelemről, az ILV SKO Dokumentációja, kézirat, 1980.

gében "nem tévedtek" az értékelésben: azt tartották rokonszenvesnek s azt ellenszenvesnek, akit annak "kell" tartani. Például azoknak a 79%-a, akik semmit nem tudtak Kun Béláról, vagy azoknak a 70%-a, akik semmit nem tudtak Bajcsy-Zsilinszkyról, rokonszenvesnek tartotta őket. Egy valamit tehát mégis tudtak róluk: azt, hogy hogyan kell őket minősíteni. Az ismeretek nélkül is működő értékelési mechanizmusok azért jöhettek létre a történelem vonatkozásában is, mert - jobb híján - csak a hétköznapi praxisban megszokott módon, előzetes értéktételekkel tudtak közelíteni a történelmi jelenségekhez is.

Ugyancsak az ismeretek és értékek viszonyának zavaraira utal az is, hogy bizonyos politikai fogalmak tartalmát a végtelenségig kitágítják, vagy éppen leszűkítik. Amikor azt kérdeztük tőlük, hogy a mindenki által ismert jelszó, a "Világ proletárjai, egyesüljetek!" kulcsfogalma, a "proletárok" kiket jelöl¹², tapasztalhattuk ezt a kettős jelenséget. A különböző választípusok a "munkások", a "munkásosztály" fogalma köré szerveződtek (ezzel azonosította a proletárokat a fiatalok 36%-a), amit mások leszűkítettek a "munkásosztály élcsapatára", a kommunistákra (a kérdezettek 10%-a), megint mások viszont kitágítottak annyira, hogy mindenki, aki dolgozik, beleférjen (a kérdezettek 22%-a). Az eredetitől eltérő jelentések egy olyan széles fogalmkörben helyezkednek el, amelyeknek az elemei egyaránt pozitív értéktartalommal szerepelnek a tömegkommunikációs közlésekben, az iskolarendszerben és a társadalom különböző intézményeiben, s ez a közös értéktartalom teszi a fogalmkör elemeit egymás szinonimáivá, egymással fölcserélhetőkké.

A mindennapi élet és a politika szférája közötti távolságból homogénabbnak látszik a politika világa: árnyalatnyi különbségnek az, ami politikai vagy szaktudományos szempontból lényeges lehet. Ezek a politikai fogalmak így nem a maguk konkrét jelentéstartalmán keresztül utalnak a politikának, mint egésznek a világára, hanem azokat az általános politikai értéktartalmakat idézik fel, amelyek a legkülönbözőbb politikai kategóriákban ölthetnek testet.

¹² Szabó Ildikó: Ismeretek a 20. századi magyar történelemről, ILV SKO Dokumentációja, kézirat, 1980.

4. A történelmi és a politikai kultúra identifikációs funkciói

Az eddigiekben a fiatalok politikai kulturájának olyan területével foglalkoztunk, amelybe a mindennapi gyakorlattal nem verifikálható ismeretek és értékek tartoznak. Felvetődhet a kérdés, hogy miért problematikus az, ha a fiatalok politikai világképe tagolatlan, leegyszerűsített, amiben a jó-rossz dichotómiára redukálódott politikai képzetek, téves ismeretek, önállósult értékelési sémák uralkodnak, mindenekelőtt a kevésbé iskolázottak esetében? Mindennapi gyakorlatukban jelent-e valamilyen hátrányt az, hogy tudatuk olyan képet őriz a történelemlről, ami még ahhoz is csak sematikus elemeiben hasonlít, amit a történelemoktatás nyújt?

Ugy vélem, hogy a fiatalok történelmi és politikai kulturájának színvonala távolról sem pusztán ismeretek és értékek kérdése, amelyet valamiféle, önmagában vett műveltségesszmény jegyében lehetne számon kérni. A történelmi és politikai kultúra diszfunkcionális vonásai nagyon is valóságos társadalmi magatartászavarok forrásai lehetnek, amennyiben a fiatalok nem tudják megfelelően értelmezni azokat a történelmi folyamatokat, amelyek egyebek mellett meghatározzák életük jelenlegi társadalmi feltételeit is, illetve nem tudják értelmezni mindennapi életük jelenségei mögött a miérteket és a hogyanokat.

A fiatalok politikai és történelmi kultúrája még leginkább folklorisztikusnak nevezhető, amennyiben olyan szabályok alapján építkezik az oktatás, az ismeretterjesztés és a tömegkommunikációs eszközök által közvetített elemekből, amelyek vagy a hétköznapi élet analógiája alapján rendezik el ezeket az elemeket, vagy a hétköznapi élettől való teljes különbség alapján, nem pedig úgy, hogy azok segítségével a hétköznapit lehessen kitágítani: meghaladni és értelmezni tágabb társadalmi vonatkozásaiban.

Ugy tűnik, hogy a fiataloknak a közelmúlt történelméről alkotott képét nem, vagy csak igen kis mértékben alakította a szájhagyomány. Kérdéses, hogy az a generáció, amelynek személyes tapasztalatai vannak a jelent leginkább meghatározó közelmultról,

átadott-e egyáltalán ezekből a személyes tapasztalatokból valamit azoknak, akik később születtek; ha igen, mit adott át, s ha semmit nem, miért nem.

A leegyszerűsítő tudati mechanizmusok kialakulásában és fennmaradásában az iskolarendszer mellett a tömegkommunikációs eszközök is szerepet játszanak. Kellő vonatkoztatási rendszer és ismeretstruktúra híján ugyanis a tömegkommunikációs közlemények befogadóra sajátos szűrőn keresztül hatnak e közlemények tartalmi. Mindenekelőtt az információk által sugallt értékkonnotációkat hallják ki és értik meg e közleményekből, nem pedig magukat az információkat. Ezzel megnő annak a valószínűsége, hogy korábbi téves ismereteik megerősítést nyernek, illetve új téves ismeretek, leegyszerűsített értékítéletek, megfelelő ismeretfedezet nélküli vélemények alakulnak ki.

Az embernek szüksége van arra, hogy térben és időben elhelyezze, definiálja magát, mint kisebb és nagyobb közösségekhez tartozó, különböző hagyományokat átvevő és teremtő társadalmi lényt. Ebbe az öndefiniálási folyamatba az is beletartozik, hogy egy nemzeti közösség tagjaként érzékeljük e közösség történetének kontinuitását. A történelemhez való viszonyunk zavarai tehát egyúttal a társadalomhoz való viszonyunk zavarai is, amennyiben megnehezítik a társadalomban való orientálódásunkat, az értékekkel való azonosulásunkat, illetve önértékelésünket. A történelem magatartásmodelleket is kínál: tanúságainak egy része elválaszthatatlan kulcsfiguráinak élettörténetétől, dilemmáitól, személyiségétől. A történelem egyes eseményeivel, személyeivel, korszakaival és folyamataival lehet teljesen vagy részben identifikálódni, vagy el lehet őket utasítani, de nem lehet őket sem negligálni, sem már-már transzcendens értékek hordozóivá misztifikálódni, ha azt akarjuk, hogy a nemzeti tudat integráns része legyen az állampolgári kultúrának. Az utóbbi évek memoáriródalom iránti keresletében, a hatvanas évek Lukács-renaisszánszában az érdeklődés nemcsak az egyes szerzők műveinek szólt, hanem legalább annyira a személyüknek is: magatartásuk, cselekvéseik, erkölcsük modellül, orientációs bázisul is szolgáltak.

A történelem és a politika iránti érdeklődés természetesen életmód, társadalmi helyzet és társadalmi motiváció kérdése is, az ismeretek elsajátítása pedig többek között az irántuk való érdeklődés kielégítésének társadalmi lehetőségétől is függ. Az érdeklődésben és az ismeretekben viszont olyan különbségekhez vezethet és vezet a fiatalok társadalmi helyzete, iskolázottsága (az egyéni életfeltételek különbségei mellett), hogy a politikai kultúra problémái eleve másként és másként vetődnek fel a különböző társadalmi rétegekben. És ebből a szempontból az értelmiségi fiatalok, a leendő értelmiségiek - általában az iskolázottabb társadalmi csoportok - jóval előnyösebb helyzetben vannak a többiekénél. Mindennapi életük, foglalkozásuk, tevékenységük, életformájuk révén nekik van a legtöbb esélyük arra, hogy az önálló értékrend kialakításához szükséges ismereteket meg tudják szerezni, és mindennapi társadalmi konfliktusaik kezelésében azokat hasznosítani is tudják.

A POLITIKAI OKTATÁS PROBLÉMÁI

A politikai oktatás első számú problémája így hangzik: lehet-e oktatni a politikát és ami nálunk a legszorosabban egybekapcsolódik a politikaoktatással, a világnézetet.

Furcsa kérdésfeltevés ez, hiszen a politikaoktatás létezik, s ugyan kétségbevonható-e, hogy valaminek a létezése teljesértékűen igazolja lehetőségét.

Ancsel Éva két szellemes és találó kifejezését veszem kölcsön, hogy érzékeltessem, miért kell mégis a politikai oktatás lehetőségére rákérdeznünk. A marxizmusnak, a belőle következő politikának a lelkét öljük ki, ha - Ancsel szavával - "tananyaggá hűtjük", és igazi elsajátítását akadályozzuk meg, ha - megint Ancsel Évát idézem - "tönkrekönnytjük" a marxizmus tudományát.

Politika és pedagógia összeférhetetlenségéről lenne szó? Az a triviális kettősség jelenne meg itt is, amit annyit emlegetnek mint "az iskola" és "az élet" közötti ellentmondást?

Mert milyen is egy tananyag, amilyennek általában elgondoljuk és amilyennek többnyire ismerjük?

Először is zárt kerek egész. Arányos. Nem mindenre kérdez, de mindenre felel, s azt a benyomást kelti, hogy aki végigtanulja, az mélységében is a "végére ér". Olyan egyszerű, amilyen csak lehet. Nem továbbgondolásra szánják, hanem "megtanulásra", vagyis - a legköznapibb értelmezésben - emlékezeti elraktározásra és szükség szerinti felidézésre.

Mindez - s még sorolhatnám tovább a hasonló jellemzőket - természetesen jószándékból születik. Egyrészt világnézetünket és politikánkat - akarva, akaratlanul - koherens és ellentmondásmentes rendszernek igyekszünk ábrázolni, másrészt hogyisne lenne a tananyagok összeállítóinak, tankönyvszerzőknek, tanároknak kötelességük a tanulás megkönnyítése!

Gondoljuk csak el, mi lenne, ha tananyagaink "életszerű nyereségében" és rendezetlenül halmozna a problémákat. Ha nem arra helyeznék a hangsúlyt, amit már tudunk, hanem ami még megoldatlan?

Csak hogy ebben a szembeállításban van egy kis torzítás. Az a leírás, melyet az imént adtam a tipikus tananyagokról, nem felel meg a korszerű követelményeknek.

Nem felel meg a korszerű műveltség dinamizmusának. Valamikor valóban az volt a jó tanterv, tankönyv, tanítás, mely szilárd kompendiumát adta egy ismeretkörnek, műveltségi szektornak, tudományágnak. Ma viszont - még a legállandóbb tárgykörökben is - feltétlen követelménnyé vált a továbbépíthetőség, a viszonylagos nyitottság. És persze az sem igaz, hogy a mindentudás illúziójával csak a semmítudás zavara állítható szembe.

Lehetségesek olyan tananyagok - és mondjuk tovább: olyan tanítási módok is -, melyek megadják a szükséges információkat, és egyszersmind gondolkodásra ösztönöznek; szuggesztívak, de nem kinyilatkoztatóak; nem térnek ki a problémák elől, de nem is hagyja nyitva a már megoldott kérdéseket.

A tananyaggá hűtött világnézet és politika-elmélet valóban "halott", ha "tananyagon" adat- és tézistárakat értünk, és "tönkrevetett", ha szájbárágó módon oktatjuk, de vajon milyen irányban kereshető a megoldás? Hogyan valósítható meg a tanulhatóság és az életszerűség, a szilárdság és a rugalmasság imént jelzett egysége? Hogyan sajtítható el egy nyitott ismeretrendszer, gondolkodási struktúra, beállítódás-együttes?

Közismert, hogy az MSZMP milyen erőteljesen törekszik a pártpropaganda un. iskolás vonásainak leküzdésére; 1976 októberében a Központi Bizottság határozatba is foglalta, s azóta is többször megerősítette, hogy e téren a mozgalmi jellegnek kell uralkodnia. Annak idején egyesek szóvá tették, hogy a Központi Bizottság nem adott konkrétabb utbaigazítást arról, milyen hát a nem iskolás, mozgalmi jellegű pártpropaganda (azaz pártoktatás).

Éppen az ilyesfajta elvárások pregnánsan mutatják, hogy az "iskolásság" miképp fékezi ezen a területen az előrehaladást. Meg kell jegyezni, hogy amikor egyszerűség kedvéért "iskolásságról" beszélek, ezt már metaforikus értelemben teszem; nem a mai magyar iskolával való hasonlóságra kívánok utalni, noha azt sem zárom ki. Mindenesetre beleértem ebbe az "iskolásság" fogalomba a tulcsabályozottságot és tulcentralizáltságot, iskolarendszerünknek ezt az annyira jellemző és annyit bírált tendenciáját - függetlenül attól, hogy az igények "fent" vagy "lent" fogalmazódnak meg. Mármost egy olyan óhajban, hogy a propagandistáknak mondja meg a Központi Bizottság, hogyan is működjenek propagandistaként, tehát nem pusztán oktatóként, egy olyan attitűd fejeződik ki, mely igen erőteljes a tanügyben, de ott is korszerűtlen: az eljárásokat a lehető legkonkrétabban szabályozó, aprólékosan meghatározó, szoros vezetés igénye.

Dehát nem teljesen világos az elv, az alapeszme? A pártoktatás mindenekelőtt toborzás, meggyőzés, aktivizálás, nem csupán információnyújtási és -feldolgozási folyamat. Hogy ez miképpen jut érvényre a pártoktatásban - és szélesebben: a politikai oktatásban -, illetve milyen követelményeket támaszt vele szemben, az már további kérdés. Erre elsősorban az oktatási gyakorlat elemzése adhat választ.

Ha most - az említett KB-határozat után 7 évvel - előkeressük a nyilvánosságra hozott válaszkisérleteket, azt láthatjuk, hogy a pártoktatás mozgalmi jellegének fogalma nagymértékben konkretizálódott.

Ez a konkretizálódás azonban javarészt az oktatás módjára, módszereire korlátozódott. Negatív és pozitív követelményeket

egyaránt megfogalmaztak. Ne állítsuk előtérbe a lexikális ismeretek elsajátítását, ne diktáljunk a hallgatóknak kész vázlatokat, ne alkalmazzunk kikérdezésszerű beszámoltatást, ne törekedjünk távolságtartó "tanári tekintélyre" stb.! Tartsunk problémafelvető előadásokat, bizzunk önálló feladatokat a hallgatókra, kommunikáljanak és vitatkozzanak egymással többen a hallgatók, építsünk ki partneri kapcsolatokat a politikai oktatás résztvevőivel stb.! Mindez teljesen helyes, és minden bizonnyal hozzájárul a politikai-mozgalmi jelleg erősödéséhez. Azt azonban megjegyezhetjük, hogy az ilyen törekvések nemcsak a politikai oktatás fejlődésirányait jellemzik, hanem egyrészt az önön feltételeihez jobban alkalmazkodni próbáló felnőttoktatás egészét is, és még tovább mehetünk: a pedagógia egészét is.

Kiinduló kérdésünket most úgy fogalmazhatjuk meg: vajon egy saajátszerűségeit gondosabban szem előtt tartó és korszerűbb metódikát alkalmazó politikai oktatásban megoldódik-e az a dilemma, mely a marxizmus tantárggyá szervezéséből adódik. Aligha. Legfeljebb enyhül.

De ha csak ezért és ennyiben enyhül, létrejöhet egy nagyon veszélyes, mert félrevezető szituáció: a mélyebben fekvő problémákat elfedheti a megváltoztatott felszíni kép.

A lényegre utaló kérdések vagy az oktatás tartalmára vagy teljes folyamatára vonatkoznak.

Először is feltétlen kritériumnak tartom a belső késztetés nagyfoku megerősödését. Persze, hogy az ideális iskolában is a tárgyi érdeklődés, az önkifejezés vágya és a közös tevékenységben való részvétel igénye adja a legfőbb indítóerőt, és ehhez képest a külsődleges ösztönzők (versengés, jutalom és büntetés, kényszerítés stb.) másodlagosak, de létezik a tanulásnak egy olyan - meglehetősen kiterjedt - területe a valóságban is, ahol kevésbé van szükség külső serkentésre, és a politikai tanulásnak - véleményem szerint - ide kell, kellene tartoznia.

Utópia?

Az MSZMP Pest megyei Pártbizottságának Oktatási Igazgatóságán kikérdeztem egy esti egyetemi végzős osztályt tanulási indítékaikról (pontosabban: indíték-tudatukról). A többség főleg külső hatásra és külsődleges célból kezdte meg tanulmányait (ami persze egyáltalán nem elítélendő), egy részükben azonban a tanulás folyamán felerősödött az érdeklődés, s annyira kedvet kaptak a tárggyal való foglalkozásra, hogy minden intézményi támogatás (és munka-idő-kedvezmény stb.) nélkül is készen voltak továbbtanulni. Talán extrém a példa, és nincs is bizonyító ereje. Felvillantja azonban egy ígéretes gondolkodásmód lehetőségét. Ebben a gondolkodásmódban a politikai tanulás közelebb áll a kedvtelésszerű, mint a kötelességből vagy egyéb külső szempont szerint végzett tevékenységhez.

Mielőtt elmondanám, hogy szerintem milyen feltételekhez kötődik ez, szeretném elejét venni egy félreértésnek.

Volt idő, amikor "átpolitizáltunk" ugyyszólván minden szórazkozatást.

Aztán volt olyan idő is, amikor a művelődés számos szférájában szórazkozatással cseréltük fel a politizálást.

Egy érdeklődésre, belső motivációra alapozó politikai oktatásról gondolkodva, egyáltalán nem állítom, hogy efféle manipulációk útját kellene keresnünk.

A politikai ismeret- és élményszerzésnek s a politikai aktivitásnak sokféle formája van, és alighanem még többre lenne szükség - de a politikai oktatás sajátos megkülönböztető jegyekkel rendelkezik, melyekről nem mondhat le lényegének megváltoztatása nélkül. A politikai művelődést nem azzal tehetjük igazán vonzóvá, ha valami mással "jutalmazzuk" a benne való részvételt, hanem ha magát a politika tanulását tesszük jutalom értékűvé.

Ez akkor következik be szerintem, ha

- az ilyen foglalkozásokon az emberek igazi problémáiról van szó,
- s a résztvevők eljutnak problémáik elméleti megoldásáig vagy legalább jobb megértéséig.

Ferge Zsuzsa egy vitaanyagában az alsó és középfokú állami oktatást bírálva, azt állapította meg, hogy ott különféle módokon "visszafogják a tanulóknál az adott helyzet megkérdőjelezésének képességét". "Ezt a célt szolgálja - folytatja Ferge - többek között, az iskolai anyag lezárt jellege; ebből adódóan az, hogy a tanulók valódi kérdései alig kapnak helyet az iskolában." (Ferge Zsuzsa: Emberi viszonyok és társadalmi értékek. Társadalomtudományi Közlemények 1983. 1. sz.)

Számunkra két szempontból is fontos mindez.

Amilyen mértékben igaz, hogy a politikai szocializáció, legalábbis az, ami belőle az iskolában megy végbe, nem engedi kibontakozni a kritikai képességet, nem tanít problémalátásra és véleménymondásra, olyan mértékben válik nehezzé (vagy marad nehéz) a felnőttek politikai oktatásában a valódi problémák őszinte és előrevivő megbeszélése. Amiből persze nem következik, hogy a politikai oktatás bármely szintjén vagy színterén ez a felelősségelhárítás elégséges oka lehetne.

A másik bennünket most érdeklő mozzanat az oktatás zártságának és a valódi problémák kiszorulásának összefüggése.

Mert mi is a pedagógusok szemszögéből tekintve a legfőbb oka annak, hogy a tanulók kérdései "alig kapnak helyett" az iskolában? Kétségtelenül az, hogy idő nem jut rájuk. Csakhogy az "időhiány" a legtöbb esetben pusztán - alibi. Mindig arra nem jut időnk, amit valamiképp - akarva vagy akaratlanul vagy éppen öntudatlanul - ki akarunk rekeszteni az életünkből.

És ezzel eljutottunk a mozgalmi jelleg kontra iskolásság újabb dimenziójához.

Az "iskola" (ez a metaforikus értelemben vett iskola) teljes intézménytörténeti tradíciója szellemében jóformán csak azt tanítja, amit ő maga jónak lát, vagy amit számára előírnak. Adva van egy program - vagy a nevelés s benne az oktatás terve, vagy az oktatás s benne a nevelés terve -, melyet a jó iskola jól "hajt végre", a kevésbé jó iskola kevésbé jól. Ebben a többéves folyamatban

és éppen így az oktatás mikrofolyamataiban azok a tanulói aktivitás-fajták az értékesek, melyek segítik a tervteljesítést. A tananyagon kívüleső érdeklődés és tapasztalat bizonyos fokig diszfunkcionális. Éppígy a tananyagot érintő kritika. A tervlogika is jól tudja persze, hogy egy ütemben nem lehet haladni; mindig van hát egy élmezőny, és vannak elmaradók. Az iskolának ezt a normatív behatároló tendenciáját sokat kifogásolták, és sokat gúnyolódtak rajta, de azok a kísérletek, melyek meg akarták fordítani az iskola-tanuló viszonyt, s az érdeklődési körökből, a spontán aktivitásból kiindulva próbálták teljes egészében meghatározni az oktatás-nevelés tartalmát és módszereit, sorra hajótörést szenvedtek. Ezért a konformizáló iskolával nem az áldemokratizmus szélsőséges "elleniskoláját" állítjuk szembe.

A "mozgalmi iskola" (és sok tekintetben minden korszerű iskola) rendelkezik saját programmal, és szándéka, hogy egy programot hajtson végre. De úgy, hogy eközben maximálisan teret enged a hallgatói, tanulói igényeknek, "valódi problémáiknak".

Mert akarja ezt, jut rá ideje is...

Van azonban mindebben valami zavaró, amit fel kell deríteni.

Milyen alapon jelentjük ki, hogy a mozgalmi oktatásban összeegyeztethetővé válik a terv szerinti és a résztvevők kívánsága szerinti előrehaladás?

Nemcsak azoknak az időgazdálkodási technikáknak az alkalmazására gondolok, melyeket a kompromisszumra kényszerülő közoktatás is kidolgozott, föl akarván lazítani a merev tantervi diktátumokat, s belátva egyszersmind, hogy az intézményes tanulás ügye nem bízható rá egyszerűen a tanulókra.

A legkézenfekvőbb megoldás: a rendelkezésre álló idő elosztása. Az idő egy - általában nagy - részében azt tanítjuk, amire szerintünk -, ill. a központi programok szerint - van szükségük a tanulóknak, bizonyos időhányad pedig "az övék". Ez "feláldozott idő", elpazarolt, mert egy rejtett hit szerint a tanításban csakis az az idő produktív, melyben egy program teljesül.

Másik lehetőség, hogy teret adunk a "tanulók valódi problémáinak", de csakis egy körülhatárolt problémavilágon belül. A határok - és ez a politikai oktatás szempontjából igen fontos kérdés - nemcsak témaköröket jelölnek ki, hanem egy mélységtartományt is, megszabják például, hogy adott tanulócsoporthoz hol kezdődik a bizalmas közlések régiója, a személyes és kollektív "intim szféra". Ez a megoldás a hallgatók problémáit didaktikailag kétféleképp kezelheti:

- a "tervteljesítés" után, ráadásként (amikor mintegy a közös tudásból és belátásból ágaznak el az "egyéni problémák", melyek azonban csoportos foglalkozáson közérdekűek kell, hogy legyenek),
- a hallgatói kérdéseket szervesen beépítik az oktatás menetébe, didaktikai funkciót bíznak rájuk, ezért nem is lehetnek esetlegesek, hanem a terv olyan részei, melyek a hallgatók kezdeményezéseitől függenek.

A politikai felnőttoktatásban mindezeket az eljárásokat megtaláljuk. Kérdés azonban, hogy ha a propagandista "saját terveinek" a feldolgozására is kevés az idő (márpedig csaknem mindig kevés), s különösen ha a hallgatók eleven problémavilága és a politikai oktatás tartalmi csak felszínesen találkoznak, vagy úgy sem, beszélhetünk-e kiinduló dilemmánk megoldásáról.

Véleményem szerint ehhez még egy lényeges feltételnek kellene teljesülnie.

Ha a jelenleginél sokkal bátrabban lemondanánk arról, hogy a marxizmus-leninizmus alapjait többször is újratanítsuk, politikai oktatásunkba hiánytalanabban "beleférnének" - s nemcsak az időbeli kereteket tekintve - a résztvevők valódi, időszertű problémái. Az egyik lehetőség e téren: nagyobb linearitást biztosító politikai képzési rendszer megszervezése. Ez azonban tovább erősítené azt az ellentmondásos tendenciát, hogy a mozgalmi oktatás második iskolarendszerként működjék, ennek összes jellemző jegyével és jelével (felvételi kritériumok, tanár- és diákattitűdök, számonkérő ellenőrzés, bizonyítványok, diplomák stb.). A másik - inkább kívánható és ajánlható - lehetőség: a bő választékot kínál, kevésbé

szigoruan egymásra épülő, mozgalmi jellegű, ennél fogva a köz-
művelődési formákhoz közelebb eső szisztéma.

Ez esetben az oktatási keret megválasztásában nagyobb szerepet kaphatna a hallgató már meglevő személyes érdeklődése, illetve ambíciója. "Lekopnának" az "iskolás" kísérőjelenségek, a politikai oktatás "tanárai" hangsúlyosabban propagandistákká válhatnának. Miként más területeken, a politikai oktatásban is elismernénk, hogy ma már a felnőttoktatás funkcionálisan kettéhasadt: bizonyos rétegek esetében pótló-kompenzatorikus jellegű, de - immár igen nagy mértékben - egy alapképzésre támaszkodó, ezért rugalmasan továbbépíthető, az "iskolai" megkötöttségek nagy részétől mentesíthető közösségi művelődés.

Csak hogy nyomban felmerül egy nehéz kérdés: a meglevő propagandista-állomány mennyire felkészült egy ilyen nem-iskolás stílusú politikai oktatásra?

Előadásom második részében erre a kérdésre szeretnék egy konkrét vizsgálat eredményeire támaszkodva válaszolni.

E vizsgálatot tavaly végezte a Politikai Főiskola Pedagógiai Tanszéke. Annak érdekében, hogy feltárja a pártpropagandisták módszertani felfogásának és gyakorlatának jellemző vonásait,

1. országos reprezentatív mintát kérdőíven kérdezett ki (együttműködve a Politikai Főiskola Szociológiai Tanszékevel), s a válaszokat - gépi feldolgozás után - értékelte;
2. tíz megyei Oktatási Igazgatóság munkatársainak közreműködésével különféle szinteken tevékenykedő propagandistákkal un. mélyinterjúkat készíttetett; és
3. megfigyelők foglalkozásokat látogattak és értékelték.

A vizsgálatot lezáró fő következtetéseink a következők voltak:

1. Bár nem állnak rendelkezésünkre olyan régebbi adatok, melyeket egybevetethetnénk mostani vizsgálatunk eredményeivel, a vallomások és vélemények, valamint a propagandisták pedagógiai képzésének, továbbképzésének országos mennyiségi mutatói meggyőzően tanúsítják, hogy az illetékes pártszervek, oktatási igazgatóságok igen sokat tettek e téren, s munkájuknak megvan az eredménye. A propagandisták nagy része ma már természetes követelménynek, a propagandista szakértelem részének tekinti a pedagógiai kultúra bizonyos szintű elsajátítását és továbbfejlesztését. Korábban - a 60-as évek második feléig - ez korántsem volt ennyire magától értetődő, valószínűleg azért nem, mert a tartalmi kérdések újszerű megközelítése szinte teljesen lekötötte az MSZMP propagandistáinak, a marxizmus-leninizmus hazai oktatóinak a figyelmét. Más megközelítésben: vizsgálatunk során alig találkoztunk a propagandamunka pedagógiai oldalának tudatos lebecsülésével, például annak a nézetnek - a pedagógiai nihilizmusnak a nyomaival, hogy "az igazság önjerejéből hat", vagy hogy "ugyis minden a propagandista személyiségén múlik".

A pedagógiai kulturáltság - "felkészültség" - szükségességének belátása kétségtelen eredmény - de nem problémátlan.

Az egyik probléma éppen a pedagógiai szempont tulhajtásából származik. Akik elsajátítottak már egyet-mást a neveléstudomány eredményeiből, akik propagandatevékenységüket immár pedagógiai tudatossággal és tervszerűséggel végzik, beleeshetnek abba a hibába, hogy a propagandát pusztán pedagógiai tevékenységnek fogják fel, sőt ennél is szűkebben: oktatásnak. Nincs itt tere annak, hogy kifejtsem, mennyire nem szükségszerű a pedagógiai szakértelemmel művelt propaganda "tulpedagogizálása"; tényleges előfordulásáról azonban hirt adott vizsgálatunk is.

A másik probléma a propaganda és pedagógia viszonyának egy olyan egyszerűsítő felfogása, melyben az utóbbi módszertanná vagy még inkább: technológiává redukálódik. A propagandisták teljesen jogos igénye, hogy a pedagógia segítse őket a propaganda optimális hatékonyságu módozatainak a meghatározásában. De egyrészt nem

merülhet ki ebben, hanem a propaganda valamennyi tényezőjére és egész folyamatára ki kell terjeszkednie, másrészt a "hogyan?" kérdésére sem adhat kielégítő választ bizonyos művelési előírások megfogalmazása. Abban az álláspontban, amit a megkérdezettek minduntalan kinyilvánítottak, ti. hogy pedagógiai "felkészítésük" (valamint a nekik szóló pedagógiai szakirodalom) legyen közvetlenül hasznosítható, egyszerre van jelen a pedagógia szabályozó és segítő szerepébe vetett túlzott bizalom és a nem eléggé orientáló (vagy éppen üres absztrakciókkal megterhelt) általánosabb elmélet elutasítása.

Felfogásunk szerint épp olyan hiba lenne megbélyegezni ezeket a "naív." és "prakticista" igényeket, mint lemondani az átfogóbb, mélyebb pedagógiai kultúra kifejlesztéséről.

Vizsgálatunk arra figyelmeztet - még ha ellentmondásos is ez a feladatmeghatározás -, hogy a propagandisták pedagógiai képzetét, továbbképzését egyszerre kell gyakorlatiasabbá és elméletileg megalapozottabbá tennünk.

2. A gyakorlatiasság fokozása pozitív megközelítésben mindenekelőtt azt jelenti, hogy még inkább a politikai pedagógia kérdéseire kell koncentrálnunk. Ezen nem azt értem, hogy felesleges és mellőzhető azoknak az általánosabb kérdéseknek a tanulmányozása, melyeket a neveléstudomány más ágazatai, valamint a határos tudományok tárgyalnak, hanem, hogy a képzés, továbbképzés valamennyi eleme a propagandatevékenység elméleti megalapozását, az ahhoz szükséges képességek kiművelését szolgálja.

Ebben az utóbbi mozzanatban találjuk meg a gyakorlatiasság fokozásának másik lehetőségét. A propagandamunka pedagógiájának elméleti ismerete mit sem ér, ha nem párosul a "pedagógiai képesség" fejlesztésével. Ez pedig csakis megfelelő gyakorlás útján mehet végbe. Az elméleti ismeretek elsajátítása és a gyakorlatok közti arány változik tárgyanként (pl. politikai oktatásunk alapelvei elsősorban elméleti feldolgozást kívánnak, a kommunikációs készségek alakítása főként gyakorlás útján megy végbe), és változik ez az arány a konkrét tanulási helyzet sajátosságai szerint is - egésze-

ben azonban a propagandistaképzés programjába a jelenleginél több gyakorlást kellene felvenni. Ez nem feltétlenül az önálló gyakorló foglalkozások arányának a megnövelését jelenti, hanem mindenütt, ahol lehetőség nyílik erre, gyakorlatok beiktatását. Ennek azonban előfeltétele a gyakorlatok tartalmának és metodikájának pontosabb kidolgozása és eszközigényének kielégítése. A propagandistaképzés és továbbképzés sokat meríthet a tanárképzésben kifejlesztett "képességfejlesztő" eljárásoknak abból a halmazából is, melyet a gyakorlat eredményesnek igazolt vissza: "mikrotanítás", ön- és csoportos ellenőrzés képmagnóval, szituációs feladatok (és játékok?) stb. A lényeg azonban nem az egyes eljárások átvételében, hanem abban az elvben rejlik, hogy csakis a megfelelő tevékenység módszeres gyakorlása fejlesztheti a szükséges készségeket és képességeket.

3. A mélyebb elméleti megalapozás kívánalma nem annyira a képző, továbbképző intézmények elé állít feladatokat, mint inkább - legalábbis időrendben előbb - a kutatás elé. Ahhoz, hogy a megfelelő tartalom rendelkezésünkre álljon, tanulmányoznunk kell a politikai propaganda multbeli és mai rendszereit, az ezekben érvényesülő - tudatos vagy tudattalan, nyílt vagy rejtett - pedagógiai jellegű mozzanatokat. Az elméleti megalapozás elmélyítése tehát történeti és összehasonlító vizsgálódást is szükségessé tesz. De a tudományos háttér egyáltalán nem korlátozódik a pedagógiára. A propagandistatevékenység tudományos megalapozásában számos tudományág vesz részt. Napjainkban a neveléstudományi ágazatokon belül leginkább számottevőek: a pszichológia, szociálpszichológia, kommunikációelmélet, művelődéstudomány és politikatudomány.

A gyakorlati szükségletek és az objektív tudományfejlődési tendenciák egyaránt sürgetik egy komplex marxista propagandaelmélet erőteljesebb kimunkálását. Ehhez alighanem meg kell erősíteni a propagandakutatás intézményi bázisát is. (Természetesen itt jóval többről van szó, mint ami a kiindulópontunk volt: ebben az összefüggésben propagandistán nemcsak pártoktatót, propagandán nemcsak szervezett politikai tanítási-tanulási folyamatot értek, hanem mindenkit és mindent, aki és ami a marxista-leninista világnézetet, az MSZMP politikáját elsajátíttatni és elfogadtatni hivatott.)

4. A propagandisták pedagógiai, módszertani képzésének, továbbképzésének rendjét úgy kellene továbbépíteni, hogy - megtartva a szükséges variabilitást, és biztosítva az önkéntességet - megvalósulhasson bizonyosfokú fokozatosság és folyamatosság, egyszerűsind gazdagodjék a kínálat, jobban alkalmazkodjék a speciális igényekhez és előfeltételekhez. Ez idő szerint csekély különbség mutatkozik az eltérő szociális és műveltségbeli környezetben működő propagandisták tevékenységében. Paradox módon miközben a tömegkommunikációs eszközök fokozott mértékben törekednek rétegapropagandára, a közvetlen kommunikáció nagyobb alkalmazkodóképességét nem használjuk fel kellőképpen.

Meg kell továbbá oldani az általános pedagógiai és a "szakmetodikai" képzés zavartalan illeszkedését, s ehhez első lépésként fel kellene számolni a "szakfárgyi metodikák" indokolatlan különállási törekvéseit, és éppígy az általános politikai pedagógiának a konkrét tárgytól való függetlenedési tendenciáit.

5. Sarkalatos kérdés: a pártoktatás hallgatói közül sokan azért küzdenek tanulási nehézségekkel, mert nem kellőképpen járatosak a felnőtt-tanulás módszereiben, a propagandisták nagy része pedig nem tud tanulni tanítani. Az következik ebből, hogy mind a tanfolyami képzés keretei között, mind az önképzés segítségével előtérbe kell állítani ezt a kérdéskört. Nemcsak "tanulástechnikai" ismereteket kell nyújtani, hanem él kell sajátíttatni a tanulás pszichopedagógiai törvényszerűségeit, és e téren is ki kell dolgozni a gyakorlatítás célirányos módszereit.

6. A politikai oktatás eredményének ellenőrzési, értékelési, minősítési rendszere - vizsgálatunk tanúsága szerint - korszerűsítésre szorul. A jelenlegi gyakorlat igen nagy szóródást mutat ebben a tekintetben. A skálán a számonkérő "feleltetés" autokratikus elemeitől a minden ellenőrzést, ösztönzést, bírálatot mellőző pedagógiai liberalizmusig ugyyszólván valamennyi árnyalat fellelhető. Interjúalanyaink egy részének álláspontját elfogadva, mi is úgy gondoljuk: értékelésre mindenütt, kategorizáló minősítésre (osztályozásra) csak ott van szükség, ahol a pártiskola jogositvány értékű

záróokmányt ad (elsősorban a Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemeken). Ebben a kérdéskörben különösen fontos annak az elvnek a megtartása, hogy a kialakult gyakorlatot csak akkor helyes megváltoztatni, ha egyrészt felmértük a változtatás továbbhatását a pártoktatási rendszer egészére, másrészt pedig a tervezett újításokat kikísérleteztük, kipróbáltuk.

Végül is azt felelhetem e vizsgálat kiinduló kérdésére: a propagandisták általában rendelkeznek olyan korszerű pedagógiai kultúra alapjaival, mely - talán paradoxnak tűnik a megfogalmazás - alkalmassá teszi őket egy nem-iskolás, hanem mozgalmi jellegű politika-tanulás vezérlésére.

Jó lenne azonban valami konkrétabbat is mondani erről a sajátos tanulásfajtról!

Előadásom befejező részében megkísérlem, hogy legfőbb jegyével jellemezzem: az aktív karakterrel.

Hogy miért ezt tartom a korszerű politikai művelődés, egyebek közt a jól működő politikai oktatás legfőbb jellemzőjének?

Több okom is van rá.

1. Az aktív tanulás és a politikai gyakorlatunkban ma kívánatos aktivitás között van bizonyos megfelelés. Teljesen egyetértek Bihari Mihállyal abban, hogy az önmagában, elvontan tekintett aktivitás nem értékelhető, s hogy "az aktivitások és a passzivitások - mint Bihari írta - "egymásra vonatkoztatott magatartások rendszerében léteznek". (Bihari Mihály: Elméleti és metodológiai előfeltevések a politikai magatartás elemzéséhez. Szociológia 1980. 2. sz.) A politikai szemináriumokon tanusított aktív vagy kevésbé aktív, netán passzívnak minősülő magatartásból nem lehet egyenes következtetést levonni az általános társadalmi, politikai aktivitásra. De a tapasztalat azt mutatja, hogy a tanulási aktivitás gyakran jár együtt gyakorlati politikai aktivitással, márcsak azért is, mert maga a szemináriumi tevékenység, különösen az ott folyó viták, nézetösszeecsapások részei a politikai gyakorlatnak. Tudjuk ugyan, hogy a teljes azonosítás általában tulzás, hogy a társadalmi-politi-

kai élet kontextusából kikülönített tanulási folyamatok ha teljesen fel nem is függesztik, de minimálisra redukálják a felelősséget, a kockázatot, rendkívül megnövelik a tévedés jogát. A politikai oktatás azonban sohasem válhat oly mértékben a tanulás, az előkészületek terepévé, hogy ne lenne egyuttal valódi politikai színtér is. Aki tehát aktívan tanul, bizonyos tekintetben már aktívan részt vesz a politikai életben, s nagy a valószínűsége, hogy aktivitása tulterjed az oktatási helyzeten. Elisabeth Fuhrmann és Helmut Weck (NDK) tavaly közzétett vizsgálati eredményei szerint minél magasabb szintű a tanulók szellemi aktivitása, annál kevésbé ér véget egy tanítási óra befejeztével vagy az iskolai munka lezárulásával. (Elisabeth Fuhrmann - Helmut Weck: Erhöhung der geistigen Aktivität aller Schüler. Erfahrungen erfolgreicher Lehrer. Pädagogik 1982. 4. sz.) De nem pusztán egy aktivitáspotenciál továbbéléséről van itt szó, hanem olyan belátásokról; eszméi indítékokról is, melyeket csakis egy aktív tanulási folyamatban tehet magáévá az ember, s melyek pozitív választ adnak a régi arisztotelészi kérdésre: "Melyik a kívánatosabb életmód: az-e, ha az államügyek intézésében másokkal együtt részt veszünk, vagy inkább az, ha abban idegenként élünk." (Arisztotelész: Politika 1324^a)

2. Még ennyire se fejtem most ki azt az érvet, melyet a tevékenység elvü pszichológia szolgáltat, csupán utalok Leontyev magyarázatra is kiadott könyvére, a "Tevékenység, tudat, személyiségre", mely az emberi életfolyamatot "tevékenységek rendszereként" definiálja. Erről pedig Gramsci ember-fogalma juthat eszünkbe: az ember nem más, mint tetteinek folyamata... (És anélkül, hogy halmozni akarnám a hivatkozásokat, hallgathatók-e a gruz beállítódás-pszichológia nagy egyéniségének, Uznadzénak arról a megfogalmazásáról, hogy "az ember természetes állapota az aktivitás"? (Pszichologicseszkije isszledovanyija. Moszkva 1965. 335.)

Amikor tehát egy-egy csoportban az aktivitás-megoszlást vesszük szemügyre, és kívánjuk megmagyarázni, talán nem is az a legfőbb kérdés, milyen indítékok alapján fejtenek ki ilyen vagy olyan aktivitást egyesek, hanem inkább az, hogy mi gátol meg másokat aktivitásuk kibontakoztatásában is kiélésében.

3. Pedagógiai érve pedig nyilván nem lehet más, mint a nagyobb hatékonyság, mely az aktív tanulás révén érhető el. Hans Löwe szerint a tanulásban való előrejutás és az aktivitás foka korrelálnak egymással. Minél nagyobb az aktivitás, annál eredményesebb a tanulási munka.

Bizonyos óvatosság azonban nem árt, amikor a politikai tanulás "hatékonyságáról" beszélünk.

Hiszen a "hatékonyság" legáltalánosabb értelmében a "ráfordítás" és a "teljesítmény" közti viszony kifejezője. Dehát akkor hogyan is állunk a bizonyos "tönkrekönyítéssel"? Háttha "nehezíteni" kell a politikai tanulást, legalábbis annyiban, hogy kényszerítsen több és elmélyültebb gondolkodásra, nagyobb találékonyságra, kreativitásra. Nem. A politikai oktatás hatékonysága nem az, ami az erőfeszítések megtakarításához vezet. Karl W. Deutsch, a híres polgári politikakutató némi joggal jellemezte azzal a "dogmatikus politikát", szemben a "felfedező politikával", hogy "megpróbálja megtakarítani a régi eszmék megváltoztatásának vagy az újak elfogadásának költségeit". (Karl W. Deutsch: Politics and Government 1970. Politika és kormányzás. Hogyan döntenek sorsukról az emberek? = Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből. MM Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztálya, Bp. 1982. Szerk.: Forgács Imre. 32. o.)

A mi hatékonyságkritériumunknak éppúgy nincs köze költségekhez, megtakarításhoz, mint ahogyan egy műalkotásban rejlő esztétikumnak sincs, noha mindig akadhat közgazdász vagy főkönyvelő, aki megkísérli forintra avagy éppen dollárra átszámítani a "befektetést" és a "nyereséget".

Az aktív tanulás tehát nem a szónak ebben az ökonomizált értelmében hatékony a politikai oktatásban, hanem mint a személyiség mélyébe hatoló, a személyiségfejlődést lényegében befolyásoló politikai és didaktikai principium.

Az aktív tanulás fogalmát azonban pontosabbá kell tennünk, hiszen valamiféle aktivitás minden tanulásban jelen van. Rubinstein szovjet pszichológus szavai szerint "minden, ami az emberrel

történik, valamilyen - külső vagy belső - aktivitást is vált ki belőle". Saját mindennapos tapasztalataink alapján is könnyen belátjuk, hogy közreműködésünk nélkül nem mehet végbe semmiféle értelmes változás bennünk, vagy szokványosabb megfogalmazásban: senki helyettünk nem tudja megtanulni, amit nekünk kell elsajátítanunk. A mechanikus tanulás is aktivitást igényel abban az értelemben, hogy a személyiségét érintő minden történés aktivitást vált ki az emberből. Egyes filozófusok ugyan - Marx nyomán - csupán az "öntevékenységet" nevezik aktivitásnak, vagyis a nem kívülről kényszerített vagy más módon kiváltott megnyilvánulásokat, de a gyakorlatban az ember belső szükségleteiből fakadó tevékenység alig különböztethető meg a "külsőleg vezérelt" tevékenységtől. Meg tudjuk viszont különböztetni a tanulási aktivitásnak azt a fajtáját, amely csakis válaszreakciókból áll, s lényegében változatlan reprodukcióra irányul, a szűkebb értelemben vett "aktív tanulástól".

Báthory Zoltán szerint "a korszerű tanulási fogalmon alapuló tanulói aktivitásnak két lényeges komponense tűnik szembe: a/ a tanuló a pedagógus előírásainak megfelelően feladatokat old meg; b/ a tanuló a tanulás tartalmával kapcsolatban önállóan is tud feladatokat megoldani, illetve problémákat felvetni és azokra választ adni." (Báthory Zoltán: A tanítási-tanulási folyamat. = Pedagógiai kézikönyv. Tankönyvkiadó, Bp. 1980. 156. o.)

Ezt az iskolás korukra szabott meghatározást bővítsük ki azal, hogy az aktív tanuló felnőtt nemcsak képes, hanem készen is áll az önálló problémafelfedezésre és -megoldásra. A korszerű folyamatos önművelésnek ez az egyénben rejlő alapja. Vagyis itt találkozunk a tanulásmódszertan két nagy témája: a motiváció és a "problématanulás".

A felnőttek önművelésének egyik fő kérdése: szükséges-e és lehetséges-e, hogy önképzésük folyamatos legyen. A folyamatosság szükségessége mellett szóló fő érvet sokszor halljuk: napjainkban minden téren oly mértékben felgyorsult a fejlődés, hogy csakis állandó önképzéssel biztosíthatjuk a szükséges naprakész tájékozottságot. Sokan kétségbevonják a napról napra lépést tartó önképzés lehetőségét. S bár a helyzetet nyilván csak konkrétan lehet megítélni, tehát az önképzés tárgyának és az önmagát képző felnőtt

életkörülményeinek ismeretében, elmondhatjuk, hogy általában az aggályoskodóknak van igazuk. Az átlagos dolgozó ember munkahe-lyi, családi és a regenerálódásához nélkülözhetetlen szabadidős elfoglaltságai után nem rendelkezik elegendő energiával ahhoz, hogy akár egy szűkebb területen folyamatosan, kihagyás nélkül tá-jekeződjék. De - az élet ellentmondása ez - valahogyan mégiscsak meg kell oldani a permanens önművelés feladatát.

Bernáth József "Iskola és önművelés" c. könyvében felteszi a kérdést: "Milyennek képzeljük a közeli és távolabbi jövő felnőttjé-nek tanulását-művelődését? Intézményesen folyton szervezettnek és irányítotttnak?" - s nyomban felel is rá Bernáth: "A felnőttek többsége számára... - a felnőttiség idejének nagy részében - a szel-lemi gyarapodás és tökéletesedés fő formája - minden jel szerint - az önképzés, önművelődés marad, melyet természetesen lehet és kell is befolyásolni és segíteni." (Dr. Bernáth József: Iskola és önművelés. Tankönyvkiadó, Bp. 1977. Korszerű Nevelés. 60. o.) Bernáth József (s ebben nincs egyedül) azt állítja, hogy a tanulás csakis akkor válhat az élet végéig tartó alkotó tevékenységgé, ha - miközben felkeltjük a szellemi megújulás iránti érzékenységet és "éhséget" - megtanítjuk a tanulás leggazdaságosabb módjait is.

Bernáth - egyebek között - a következőket érti ezen: a helyes tanulás általános szabályainak ismerete és szokásrendszerünkbe való beépítése; a kézikönyvek és egyéb nyomtatott ismeretforrások célszerű használata; a kulturális intézmények, tömegkommuniká-ció eszközök igénybevételeivel nyert ismeretelemek, tapasztalatok, élmények befogadására és feldolgozására való képesség. Ha ezeket közelebből megvizsgáljuk, ilyen követelményeket találunk: "a kül-ső körülmények optimális kialakítása", "önművelődésünk megter-vezése és megszervezése", "összefüggések, belső logikai vonula-tok, strukturák, tipikus műveletek keresése és felfedezése", "a lé-nyeg kiemelése" és így tovább. (Bernáth 16 - önmagában is össze-tett - rész követelményt sorolt fel.) Minket most mindebben az ér-dekel, hogy valamennyi követelményben bennrejlik az aktivitás mozzanata. Urrá lenni a körülményeken és önmagukon, s ennek eredményeképp urrá lenni a "tananyagon", a művelődési anyagon, az információk áradatán - ebben áll ez az aktivitás.

Ennek az aktiv tanulásnak a megtanulása csökkentheti csak - ha meg nem is szüntetheti - azt az ellentmondást, mely a felgyorsult s talán tovább gyorsuló tanulási idő és feltételeink korlátozottsága között fennáll, s melyet a politikai tanulás terén különösen szorítónak érzünk.

Hiszen fogalmazhatott volna Bernáth József másképp is! Felsorolhatta volna a tanulni tudás elemeiként "a jó emlékezetet", a "szövegek reprodukálására való képességet", a "készséges részvételt a mások által megtervezett művelődési folyamatokban" és így tovább. És elhagyhatta volna az olyan (imént nem idézett) követelményeket, amilyen például, hogy aki tud - aktivan - tanulni, az "egyéni munkaritmust, rendszert, periodicitást, heti és napirendet alakít ki", "nemcsak válaszolni, hanem kérdezni, nemcsak előadni, hanem bizonyítani is tud" stb.

Sajnos ma is sok politikai tanfolyamon, mozgalmi iskolán elegendőnek tartják, ha a tanulók, hallgatók "felelni" tudnak, s már igen magas szintű teljesítménynek tekintik a reprodukтив jellegű előadást, "referátumot". Így azután nem csoda, ha annyian megrekednek az aktivitás alsóbb szintjein, és sohasem tanulnak meg igazán felnőtt módon tanulni. Ennél is nagyobb baj azonban, ha a valódi aktivitást kiszorítja az álaktivitás kultusza.

Válasszuk külön az "álaktivitás" két nagy osztályát!

Amikor az a hallgató, akitől elvárják, hogy időnként "jelentkezzen", és válaszoljon a tanári kérdésekre, vagy a konzultációkon ő tegyen fel kérdéseket, illetve a "vitákban" hozzászóljon a tárgyhöz, késztetést érezhet arra, hogy bizonyos időközönként akkor is szerepeljen, ha nincsen mondanivalója. Ha tulajdonképpen nem tud felelni a feltett kérdésre, de tapasztalatból tudja, hogy ez nem feltétlenül akadálya a szereplésnek, mert "mellébeszélésből" is meg lehet élni, a fontos csak az "aktivitás". Ha nincsen a szóban forgó témában igazi problémája, de a kiagyalt, kierőlködött vagy nyilvánvaló megoldású "kérdésfelvetések" is elismerésre számíthatnak. Ha az adott vitakérdésben nincs is saját véleménye, de a korábbi felszólalások pusztá megismétlése is részvételnek minősül. Ezek a tipikus álaktivitások mind teljesen ésszerű cselekedetek azok ré-

széről, akik úgy igyekeznek megfelelni a velük szemben támasztott követelményeknek, ahogyan éppen tudnak. (Természetesen egy másik sikon csak az nevezhető ésszerűnek, ami segíti a tanulási cél elérését, ami nem pocsékolja senkinek az energiáját és idejét.) Ugyanilyen álszervezet az is, amikor egy előadásban magunkra vesszük a figyelem álarcát, és közben gondolatban egész másutt járunk (bár valódi, dicsérendő aktivitásnak sok oktató és előadó csak a megszólalással együttjáró viselkedést tartja). Mindezekben az esetekben az "álszervezet" személy - színészkedik, "megjátssza magát", s nem is mindig azért, hogy érdemeket szerezzen; gyakran "a helyzetet akarja menteni", segíteni akar a csoportnak vagy az előadónak, vitavezetőnek.

Van azonban az álszervezet-fajtának egy másik osztálya is.

Fel kell készülnünk egy előadásra. Megszerezzük a szükséges forrásmunkákat, s elkezdjük olvasni. Olvassuk, olvasgatjuk, kényszeredetten vagy érdeklődéssel, de minden előzetes szempont (netán irányító vázlat) nélkül, nem jegyzetelünk, nem jelölünk meg semmit, nem is igyekszünk megragadni és megjegyezni a lényegét, egyszerűen csak olvasunk. Idővel talán el is felejtjük, miért. De ha valaki megkérdezné tőlünk: "csinálsz valamit?" - azt felelnénk: "hogya, előadásra készülök". Holott ennek a tevékenységnek nem "előadásra készülés", hanem "olvasás" a neve. Valódi felkészülés esetén az ember "az előadásra olvas", azaz olvasás közben arra koncentrál, mit merithet ebből a műből (mit ismertet majd - egyetértően vagy bírálón; mi az, amit tovább kell gondolnia; milyen kiegészítő információkat kell szereznie; mit idéz majd stb.). Előfordul persze a legcél tudatosabb munka során is, hogy kissé elkalandozunk, felesleges "szellemi mozdulatokat teszünk" - de hát ennyi megengedhető. A döntő az annyit emlegetett beállítódás. Amikor az a célunk, hogy előadást állítsunk össze, akkor arra kell beállítódunk, különösen célt téveszthetünk, és aktivitásunk álszervezetessé válhat. De az ilyen típusú álszervezet nem valamilyen látszatot kíván létrehozni. Ez a fajta "ésszerűség" is hiányzik belőle. Elhibázott tevékenység - önmagunkat vezetjük félre vele.

Az álszervezet e két típusában vannak persze közös vonások is. Mindkettőben a formális mozzanatok kerülnek tulsúlyba, és meg-

gyengül vagy éppen elvész a célrairányultság. Az első típusban a mellébeszélés, a törekvően vagy kényszeredetten vállalt üresjáratok, a mesterkelt, funkció nélküli kérdezés megőrzi az értelmes tevékenység összes elemét és külső formai kellékét: "kérdések" és "válaszok" hangzanak el, állítások és tagadások kapnak nyelvi formát, a hallgató jelentkezik, a tanár szót ad - csak éppen a célhoz való közeledés marad el. Ugyanez a helyzet, amikor valaki célját feledve, mintegy "a levegőbe" olvas, hiszen dekódolja a betűket, szavakká, mondatokká olvassa össze, érti is ezeket a mondatokat - de sehová nem halad vele. Mivel a valódi és az álaktivitás ugyanolyan formákban jelenik meg, nem könnyű megkülönböztetni őket.

De a tanulás eredményei mindig árulkodóak. Ahol formális az aktivitás, ott az eredmények, ha ugyan egyáltalán eljutnak eredményekig, szintén a külsőségekhez tapadnak. A tartalmak elsajátítását (mindkét szó hangsúlyos!) csak az a tanulás biztosítja, melyben a forma - ezen itt mindenfajta tanulási tevékenység külső megnyilvánulását értem: olvasást, előadások hallgatását, írást, megszólalás stb. - a célt szolgálja, s nem válik öncéllá.

Az eddigiekből talán már világos, hogy az "aktív tanulás" nem bizonyos kitüntetett módszerek alkalmazásában áll, hanem a tanulás teljes folyamatát, minden mozzanatát átható szellemi magatartásban: a tudatos célratörésben.

Érdemes ezzel kapcsolatban azokra a pedagógiai vitákra utalni, melyek századunkban meg-megújuló erővel folytak e körül a kérdés körül.

Az egyik fő vitapont: a nevelésben elsősorban arra kell-e törekedni, hogy "utat engedjenek" a minden emberben (gyerekekben) bennerejlő "természetes aktivitásnak", tehát mintegy ráhagyatkozzanak az aktivitás spontán módon megnyilvánuló erejére, vagy pedig irányítani, fejleszteni kell az aktivitást, célirányossá és céltudatossá kell formálni. A XX. század elejének ún. reformpedagógiai irányzata általában a spontaneitás álláspontjára helyezkedett, ezzel szemben a mai progresszív pedagógiai művek nagy súlyt he-

lyeznek a tudatosságra is, mégpedig a felnövekvés szakaszai szerint fokozódó mértékben. A tanuló felnőttek esetében már döntő szerepe van a tudatos aktivitásnak.

A másik vitakérdésben már előlegeztem véleményemet. Ha aktivitáson az elsajátítandó dolgokhoz való tudatosan tevékeny viszonyt értünk, akkor ez nem szorítkozhat némely "aktív módszer" alkalmazására. A nevelés elméletében a kérdést magától értetődően nemcsak a tanuló nézőpontjából fogalmazzák meg, hanem kétoldalt, tehát azt is felvetik, hogy léteznek-e sajátos "aktivizáló" oktatási - tágabban: nevelési - módszerek. Bár vitathatatlan, hogy szoros összefüggés van egy-egy munkaforma vagy módszercsoport előnyben részesítése és az aktivitás kifejlesztése között, például az aktivitásnak nagyobb teret adnak a párbeszédes módszerek, mint a néma előadáshallgatás, vagy a több forrás alapján folyó önálló ismeretszerzés erőteljesebb aktivitásra készítet, mint az "egytankönyvű" tanulás - mégsem mondhatjuk, hogy az aktivizálás titka a helyes módszerválasztásban rejlik. Szokolszky Istvánnal értek egyet, aki több, mint két évtizeddel ezelőtt leszögezte: "Minden módszert lehet az aktivitás elvének megfelelően alkalmazni, de lehet úgy is, hogy a tanulók teljes vagy részleges passzivitását idézi elő." (Tanulmányok a tanulói aktivitásról. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 29. o.)

Végül is azt szűrhetjük le, hogy a "külső aktivitás" (a gyakori felszólalás, részvállalás közös tanulmányi munka megtervezésében és kivitelezésében, vezetészerep a csoportmunkában stb., stb.) hat ugyan a "belső", szellemi aktivitásra, de elsődleges fontosságát az utóbbinak kell tulajdonítanunk. Ennek a "belső aktivitásnak" a révén nő meg az ember önállósága, alkotóképessége, ez az az aktivitás, amely nemcsak a politikai szférában annyira jelentős, hanem - Mordkovics szovjet filozófust idézem - a legáltalánosabb értelemben véve "a szabadság egy meghatározott fokának az elérését eredményezi, a szabadság pedig... az ember igazi aktivitásának feltétele".

A KÖZMŰVELŐDÉSI MUNKA POLITIKAI JELENTŐSÉGE

Az a tény, hogy a XII. művelődéstudományi nyári egyetem témájaként a politika és a közművelődés kapcsolatát választotta, megerősíti, hogy

- a politika továbbra is megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít a művelődési szféra egészének a tudatformálásban, a nevelésben,
- a művelődésnek kiemelt jelentősége van a politikai felvilágosító munkában,
- a közművelődés a szocialista és humanista értékek közvetítésével elkötelezett szerepet tölt be a társadalomban.

A közművelődési tevékenység egésze, éppen jellegénél fogva politikai tájékozottságot igénylő, felelősséget vállaló, a szocialista társadalom építése iránti elkötelezettséget jelentő munka. Éppen ezért nem lehet politika-, ideológia mentes közművelődésről beszélni. Ennek jelentőségét a mindennapi munkában elsősorban abban látom, hogy kiknek a részére van kínálatunk, és ez a kínálat milyen tartalmu és jellegű. Az utóbbi évek - egyébként jogos igényt kielégítő - törekvése néhány intézményben, hogy a tervezett és "kötött" programok mellett információkért, újságolvasás céljából, beszélgetésekre is érdemes legyen bemenni a művelődési otthonba, könyvtárba.

A kultúra és a demokrácia egyik kulcskérdése, hogy a közművelődési intézmények milyen széles rétegek részére állnak rendelkezésre, azaz hatókörük mennyire terjedt ki. Mennyire tudják számdékuk és a társadalmi elvárás alapján megteremteni a - korábbinál

tágabban értelmezendő - műveltségi tartalmat, a művelődés lehetőségeit. A politikai kultúra a közművelődés fontos területe, fejlesztése a társadalmi fejlődés feltétele. Boros Sándor elvtárs bevezető előadása ezt a gondolatot kellően hangsúlyozta, így a záróelőadásban én is megerősítem ezt. A kultúra és a politika kapcsolata a szocializmus viszonyai között, a társadalom érdekeit képviselve folyamatosan megteremti a döntések hozzáértő feltételeit. Az emberek részvétele a hatalom gyakorlásában, a politika formálásában és megvalósításában, ellenőrzésében egyre nagyobb tudatosságot, hozzáértést, tájékozottságot, azaz kulturát, műveltséget kíván. Ez érdeke a népnek, a nemzetnek, az állampolgároknak, az irányításnak. Így válik a kultúra a szocialista fejlődés nélkülözhetetlen tényezőjévé.

A kulturális élet mai legfontosabb jellemzőit, értékeit, gondjait és feladatait reálisan a társadalmi-gazdasági fejlődés összefüggésében ítéldjük meg. Az MSZMP XII. kongresszusán megerősített megközelítésből vizsgálható a tudomány, az oktatás, a közművelődés és a művészet eszmei-ideológiai állapota, anélkül, hogy figyelmen kívül hagynánk e területek sajátosságait. A társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődés kölcsönhatásának és egységének felismerése és felismertetése napjaink fontos feladata.

A műveltségnek, a művelődésnek jelentős szerepe van a szocialista átalakulás és fejlődés történelmi folyamatában. A társadalmi fejlődés egészétől elválaszthatatlan a műveltség megalapozása, a tudásvágy felkeltése és igényesen továbbfejlesztve történő kielégítése, a kulturális értékek terjesztése, az önművelés ösztönzése, módszereinek kialakítása és átadása.

A nyolcvanas években ezek a követelmények olyan művelődéspolitikai teendőket jeleznek, amelyek végiggondolására legutóbb éppen a Központi Bizottság áprilisi ülésének határozata készítet bennünket. Szükség van a tág keretek között értelmezett művelődési, ezen belül közművelődési tevékenység tartalmi és szemléleti megújulására. Ennek a gondolatnak és elvárásnak megfelelő szakmai és politikai felkészültséggel rendelkező népművelők, könyvtárosok, muzeológusok, levéltárosok, az ismeretterjesztésben, a filmforgalmazásban dolgozók képesek eleget tenni. Hiszen továbbra is fontos feladat a közönség és a kulturális értékek jól előkészített

alkalmainak biztosítása. A gazdasági-társadalmi élet legfontosabb teendőinek megvalósítása pedig nem egy esetben igényli a megfelelő informálást, a társadalompolitikai kérdések iránti érdeklődés kielégítését. Ugyanakkor növekvő igény nyilvánul meg az un. közhasznú ismeretek iránt. Ezek jelenléte a munkában, esetenként kezdeményezése új lehetőségeket biztosít a közművelődés számára. Ezzel együtt lehet és kell megnyerni új rétegeket a művelődésre.

Az utóbbi években a gazdasági kihívások mellett, azzal összefüggésben ideológiai kihívások sora is jelentkezett. A januári ideológiai konferencia joggal állapította meg, hogy a két társadalmi rendszer jellegéről és jövőjéről, a demokratizmusról folytatott vitákban alapvető kérdés, hogy milyen a nép és a kultura viszonya, a művelődés lehetőségei. Gazdasági, társadalmi fejlődésünk során, történelmi hátrányaink meghaladásában, megújulási programunkban meghatározó szerepe van az emberi tényezőnek. Erről az utóbbi években nagyon sokat szoltunk, és kissé elkoptatottá vált ennek a jelentése. Azonban újra megerősítendő, hogy a közösségi és egyéni alkotó-szellem mozgósítása a társadalmi célok elérése érdekében feltételezi az emberek általános és szakmai műveltségének, mindennapi kulturáltságának gazdagítását, formálását. Ez rövidebb és hosszabb távu munkát jelent, amely a közművelődés hagyományos területei mellett elsősorban a televíziónak, a rádiónak és a sajtónak ad újabb feladatokat. Nagyobb jelentőséggel bír a korszerű és tágran értelmezett műveltség, a világban való eligazodás feltétele a marxista világnézet, az emberi magatartás, az erkölcs, az izlés. Mindezek együttesen segítik elő a személyiség valódi kiteljesedését.

A művelődési élet alapkérdésének ma is azt tartjuk, hogy a változó világban, a gazdasági, társadalmi mozgásokra hogyan képes reagálni a művelődéspolitikai. Ha igaz az, hogy feladataink megoldása megköveteli a magasabb kulturáltságot - márpedig ezt a példák sora igazolja -, akkor a közművelődés intézményes formáin kívül az egyének, a munkahelyi kollektívák szerepe, a családok felelőssége és lehetősége fontos tényezővé válik.

A közművelődés a továbbiakban csak akkor képes betölteni társadalmi feladatát, ha képes elősegíteni a fejlődés igényének megfelelő széles körű műveltség terjesztését korszerű módon; a művelő-

dési munka színvonalát pedig emelni. A műveltség szükségességének felismerése és felismertetése a művelődési érdekltség kérdés-körét is felveti. Világos, hogy hosszabb távon mindenki elfogadhatja és elfogadja a művelődés szükségességét. Ehhez azonban az is feltétel, hogy a kulturaközvetítés fontosságát rendszeres teendőink közé soroljuk.

A műveltség, a tudás fejlesztése szocialista céljaink megvalósítását segíti. A közművelődés eddig is fontos feladatot vállalt magára ebben a munkában. Ily módon a politikai tudat és a világnézet alakítása nem különülhet el a közművelődési tevékenységtől.

Az utóbbi években - érthetően - erőteljes érdeklődés nyilvánul meg a gazdasági kérdések iránt. A közművelődés legjobb intézményei nem egy esetben újszerű kezdeményezésekkel segítették elő, hogy az emberek jobban megértsék a szűkebb és tágabb világukban történeteket. Az egyéni, a csoport- és társadalmi érdekeket felismerve ismeretszerző, pótló vagy felújító lehetőségeket biztosít. Mindezzel bizonyítja, hogy szüksége van az emberek valós igényeire figyelembe vevő tevékenységre, és képes munkájának megújítására. Természetesen tudjuk jól, hogy erre csak a legjobbak vállalkoznak, hiszen a lehetőségek, a feltételek itt adóttak. Az intézmények többsége ma esetenként vállalhat, vállal ilyen jellegű feladatot. Ez a jelenlegi helyzetben igen élesen fogalmazódik meg, hiszen az intézmények egy részének "fogadókészsége" elmarad a minimálisan elvárható szinttől.

A társadalom mind szélesebb körét jellemzi a közéleti érzékenység, a felelősségteljes egészséges kritikai szellem, a jobbitás szándéka. Az utóbbi években nagyobb hangsúlyt kap a szocialista demokrácia szélesítése. A kulturális forradalmat tápláló, előrevivő tényezők között a szocialista demokratizmus fejlesztése, a kultúra és a demokrácia viszonya meghatározó jelentőséggel bír. Ezen lehetőségekkel való felelősségteljes élés ma társadalmi életünk egyik fontos kérdése. Ezért is szükséges, hogy az alapvető jogi, állampolgári, közgazdasági és más ismeretekkel mind szélesebb tömegek rendelkezzenek. Az anyanyelvi műveltség pedig elősegíti a kulturális értékek befogadását, nélkülözhetetlen szerepet játszik a közéleti aktivitás kibontakoztatásában.

Ha ilyen követelményeket támasztunk a művelődéssel szemben, akkor valószínűleg meg a lenini kulturális forradalom célkitűzése. Lenin azt írja: "A szocializmus... először teremti meg annak lehetőségét, hogy valóban a dolgozók többségét vonják be az olyan munkába, ahol megmutathatják, hogy mit tudnak, ahol kifejleszthetik képességeiket, ahol megnyilvánulhatnak azok a tehetségek, amelyek a népben, e frissen buzgó forrásban megvannak."

E politikai cél adja meg igazán a közművelődés rangját társadalmunkban; a tudás, az ideológia, az erkölcs, a kultúra, az életmód egységét, amelyek összefüggéseit a továbbiakban is tudatosítani kell. A munka, a közösség és a kultúra szerves egységét kell a mindennapok során megvalósítani. Ennek érdekében a rendelkezésre álló és máig kellően fel nem tárt szellemi és anyagi energiákat indokolt a korábnál ésszerűbben felhasználni. A műveltség alapozása és fejlesztése, a tudás jelentőségének erősítése, az emberek formálása a közművelődés szélesan értelmezhető rendszerére épülve valósulhat meg. Éppen a gazdasági mechanizmus bevezetésének új rendszere hívta fel arra a figyelmet, hogy ilyen nagy jelentőségű gazdasági döntést nem elegendő csak abban a szférában végiggondolni és vigigvinni. Arra is oda kell figyelni, hogy mindezeknek milyen tudati következményei lehetnek.

A közművelődés politikai jelentősége a jelenlegi nehezebb gazdasági helyzetben, a feszültebb nemzetközi viszonyok között is megnyilvánul. Törekvéseink alapját jelenti a szocialista demokrácia gyakorlásával kibontakozó kezdeményezés és öntevékenység, amely újabb alkotó energiákat hozhat mozgásba. Azok az emberek, akik valamilyen módon érintettek a döntések révén, legyen beleszólásuk az eldöntendő kérdésekbe. Kérdés - ez is felvilágosító munka -, hogy eléggé tudunk-e élni a jelenlegi lehetőségekkel, mennyire vagyunk képesek érvényesíteni a nagyobb közösség érdekeit, a szűkebb, adott esetben érthető csoportérdekkel szemben.

A vita szükségessége és igénye témánk összefüggésében is fontos. Hiszen a közművelődés nem egy esetben biztosít vitafórumot is. Ez felelősségteljes forma, amelyben nem elegendő a népművelő kivülálló magatartása: én csak a lehetőséget biztosítom a vitához. Sok esetben - tapasztalatok sora bizonyítja - a vita egy-

oldalú, azaz előadó és hallgatóság van. A vitákon felmerülő nézetkülönbségek nem egyszer további eszmecserét eredményeznek. Közéletünknek izgalmas kérdése, hogy rendelkezünk-e megfelelő vitakulturával? A vitában az a tisztességes, ha a résztvevők meggyőzni akarják egymást és nem legyőzni.

Ha ennyi és ilyen elvárások fogalmazódnak meg a közművelődéssel szemben, akkor jogos annak a felvetése is, milyen feltételrendszer áll rendelkezésre mindezeknek a növekvő követelményeknek a megvalósításában. Az elmúlt időszakról megvonható mérlegkészítésénél figyelembe kell venni, hogy eredményeink, a feltételeinkhez képest jelentős elmaradásaink összefüggnek a gazdasági helyzet nehezebbé válásával, a társadalmi mobilitás lassulásával. Abban egyetértünk, hogy az 1974-es párthatározat és az 1976-os közművelődési törvény más bel- és külpolitikai körülmények között, más gazdasági helyzetben született.

A Központi Bizottság közművelődési határozata, a közművelődési törvény, az ezekre épülő közművelődési program ma is érvényes, hiszen hosszú távu feladatot jelent. Sok vita zajlott és zajlik a határozat és a törvény végrehajtásának jelenlegi állapotát megítélve. Olykor szélsőségesen türelmetlen vélemények is elhangzanak. Nem szabad elfelejteni, hogy az eddigi mérleg azt mutatja, az elmúlt tíz évben mindkét dokumentum inspirálta a műveltség társadalmi fontosságának tudatosítását, elősegítette az emberek életformaváltását. A folyamat jelleg hangsúlyozása nem adhat felmentést a művelődési irányítás és a közművelődés dolgozói számára abban az értelemben, hogy az elmúlt időszakban gazdagabb tartalmu, szélesebb tömegeket érintő, az újabb közművelődési kezdeményezéseket bátrabban támogatónak kellett volna lennie. A 70-es, 80-as évek eddigi tapasztalatai, nemegyszer keserves felismerései azt erősítik, hogy a gazdasági élet megújulási szándéka mellett jelentősen elmaradt a művelődési terület ilyen irányú készsége. A tartalmi és szemléleti megújulás egyben szemléletfordítást is indokoltta tesz. Továbbra is nehezen tudjuk feltárni-elemezni a valóságos művelődési igényeket és ezeket érvényesíteni közművelődési munkánkban.

A műveltséggyarapítás - amelyről már esett szó - elsősorban erkölcsi, magatartási, életforma-nevelési feladatot jelent. Ebben a megközelítésben a művelődés aktív és passzív formái egymást feltételező, egymást kiegészítő tevékenységet jelentenek. Ma megállapítható, hogy történelmi változás ment végbe társadalmunk műveltségi állapotában. Ez a folyamat elsősorban az oktatásban mérhető le. A társadalmunkat is jellemző kulturális egyenlőtlenség a jelenlegi nehezebb helyzetben nem egy esetben még élesebben fog jelentkezni. Az egyes rétegek között műveltségi különbségek - annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben jelentős mértékben csökkentek - meghaladják a jövedelmekben és a személyes fogyasztásban megmutatkozó különbségeket. Ugy is fogalmazhatunk, hogy az elmúlt években azonos szinten maradtak a művelődési igények és szokások. Az arányok pedig egyre inkább eltolódnak a pihenést, szórakozást biztosító alkalmak irányába. Ez önmagában nem baj. De erre igazán nincs felkészülve a közművelődés, a sport, az oktatás intézményrendszere.

Az elmúlt években - évtizedben - nem megfelelően foglalkoztunk a széles tömegek szórakoztatásának lehetőségeivel. Ennek okai az életmódváltásban, a kulturális műhelyek és közvetítő intézmények működési zavaraiiban keresendők. Az elkövetkezendő évek legfontosabb közművelődési teendői között fogalmazható meg az a kíváncsi, hogy olyan kulturára van szükség, amely jobban épít a nép érdekeltségére, aktivitására, amelyik értékelvű, demokratikus, sokszínű, de eszmei arculatát tekintve egységesülően humanista-szocialista tartalmu.

A közművelődésnek jobban figyelembe kell vennie a helyi sajátosságokat és igényeket. A várható gazdálkodási módosítások ezen a területen is elősegítik a kezdeményező-készség kibontakoztatását. Természetesen a nehezebb helyzetekben a népművelők rátermettsége, hozzáértése is mérlegre kerül. Az adott lehetőségekkel való élés - amely ugyan településenként, intézményenként eltérő színvonalu munkát tesz lehetővé - megítélésében elsősorban az általános közművelődés-politikai követelmények (mert vannak ilyenek) mellett a saját magához viszonyított eredményesség vagy eredménytelenség lehet a mérvado rendező elv. Művelődéspolitikai feladataink megvalósulásának folyamatába így illeszkedik szervesen a közművelődés, így válik az e területen végzett munka politikai jelentőségüvé.

MŰVELŐDÉSI OTTHONOK ÉS MŰVELŐDÉSI MOZGALMAK FELADATAI A POLITIKAI MŰVELTSÉG FEJLESZTÉSÉBEN

A politikai műveltség összetett tartalmából, valamint a köz-művelődési párhatározatban és a törvényben rögzített korszerű megközelítésből, a közművelődés gazdaságából, sokrétű intézmény-hálózatából egyaránt következik, hogy a közművelődés valamennyi területe hozzájárul a politikai kultúra megalapozásához és fejlesztéséhez. A közművelődés egészének feladata a politikai műveltség különböző elemeinek - történelmi tudat, jogi műveltség, filozófiai felkészültség, földrajzi tájékozottság stb. - növelése, hiszen a közművelődés az ideológiai-politikai munka szerves része és egyik fontos területe. Ebből adódóan a közművelődés egyik alapintézményének, a művelődési otthonoknak, valamint a különböző művelődési mozgalmaknak jelentős feladatuk van a lakosság politikai műveltségének az alakításában.

A mult kötelez

A művelődési otthonok és a művelődési mozgalmak története azt tanúsítja, hogy ezek az intézmények, illetve tevékenységek már létükben is politikai tartalmat hordoztak, és az adott kortól, valamint a lehetőségektől függően hozzájárultak a politikai tudat formálásához. A teljesség igénye nélkül utalhatok a felszabadulás előtt működő munkásotthonok, olvasóköri stb. szerepére.

Közismert, hogy a munkásmozgalom mindig nagy jelentőséget tulajdonított a munkásotthonok művelődést szolgáló, szervező munkájának, amelyek az ott folyó könyvtári és amatőr művészeti tevékenységgel, a természetbarát csoportokkal, szemináriumokkal stb. a munkások társadalmi életének szinterei voltak. A csepeli, a

pesterzsébeti, a diósgyőri, az ózdi és még sok munkástelepülés munkásotthona a mozgalmi élet, a politikai nevelés fontos bázisát jelentette. Az 1926-ban felújított felsőgallai bányászotthonban például 1943-tól Ságvári Endre is többször megfordult. A fiatalokat dalra tanította, verseket mondott, majd az otthon egyik helyiségében tárgyalt a helyi kommunistákkal. A Horthy-rendszer idején a gyárosok, bányatulajdonosok is alakítottak, működtettek munkásotthonokat, patronáltak egyleteket, s ezekben igyekeztek vallásos emberré és "jó hazafivá" nevelni a munkásokat.

Az olvasóköri körök elsősorban falun és az alföldi mezővárosokban voltak fontos kulturális fórumok. Ezek közül különösen az agrár-szocialista mozgalmakkal összeforrottak szolgálták a haladás eszméinek terjesztését.

A művelődési mozgalmak - köztük az amatőr művészeti - társadalmi jelentőségét a haladó politikai törekvésekkel való hagyományosan jó kapcsolat jellemezte. Az amatőr művészeti mozgalom jelentős szerepre vállalkozott a magyar munkásmozgalom és általában a baloldali mozgalmak történetében. A munkáskórusok jó része, például - mint közismert - a munkásság politikai mozgalmait támogatta, sokszor annak legális formája volt.

Ugy vélem, hogy a művelődési otthon-vezetők 1972-ben tartott III. országos tanácskozásának tézisei joggal hangsúlyozták: "A felszabadulás előtt a munkásosztály és a parasztság a szakszervezeti munkásotthonokban, a földmunkás egyletekben, olvasóköri körökben teremttette meg társadalmi és politikai életének otthonait."

A felszabadulás után - megváltozott körülmények között - tovább alakult, változott, kiteljesedett a művelődési otthonok és művelődési mozgalmak szerepe a politikai kultúra fejlesztésében. Ez az út - különösen az 1950-es években - nem volt problémamentes. Az ezt követő időszakban a lehetőségektől és követelményektől függően a közművelődés ezen területe mással nem pótolható szerepet vállalt a politikai kultúra fejlesztésében. Például az 1970-es évek közepéig az amatőr művészeti mozgalmat erőteljes közéleti érdeklődés jellemezte. Ez nemegyszer ideológiai torzulásokat is felszínre hozott. Hasonló folyamat tanui lehetünk a művelődési

otthonok esetében is. Az intézmények tevékenységéről szólva az 1979-ben megjelent 3/1979. (I. 20.) MT számú rendelet kimondja: "A művelődési otthon feladata, hogy a közművelődésről szóló 1976. évi V. törvényben meghatározott célok megvalósításának elősegítése érdekében közreműködjék a dolgozók, a helyi lakosság, különösen az ifjúság politikai nevelésében."

A valóság vonzásában

Az utóbbi időben a művelődési otthonokban és a művelődési mozgalmakban gyakran emlegetett fogalmak a politikai műveltség, politikai kultúra. Főként abban az összefüggésben hivatkoznak rájuk, hogy miként hasznosulnak a napi gyakorlatban, mennyire szükségesek, ha eligazodni kívánunk bonyolult világunkban, ha élni akarunk demokratikus jogainkkal a társadalmi folyamatok részeseként, formálójaként. S ez a felvetés már önmagában jelzi, hogy az e területen dolgozók igyekeznek lépést tartani korunk követelményével, arra törekednek, hogy a valóságos igények alakítóivá, kielégítőivé váljanak. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a politikai műveltség, politikai kultúra fogalmához a legkülönbözőbb tartalmakat rendelik. Az előadásnak nem feladata az egyébként sem könnyű definíció adása. Csupán figyelemfelhívás és további együttgondolkodás sürgetésével említettem ezt a kérdést. Azt szinte mindenki természetesnek tartja, hogy ismeret nélkül nincs politikai kultúra. Megoszlanak viszont a vélemények ezen ismeretek köréről és összetételéről. Meggyőződésem, hogy a politikai kultúra szerves része a társadalmi folyamatok törvényszerűségeinek ismerete, az állampolgári és a politikai tudás birtoklása.

A művelődési otthonok politikai műveltség növelésével összefüggő feladatai közül - a rangsorolás igénye nélkül - kiemelhető a tevékeny, cselekvő magatartás formálása. A társadalmi fejlődés során megteremtődött az egyénekben levő alkotóképesség sokoldalú kibontakoztatásának lehetősége, amely mindinkább a társadalmi haladás feltétele és követelménye. A művelődési otthonok tevékenységének különböző területei - kezdve a szakköri mozgalmától egészen az ifjúsági klubok hálózatáig - az egyén alkotó képességének kiteljesedéséhez, a cselekvő magatartás formálásához sokféle

módon járulnak hozzá. Ezek közül különösen fontos a több mint 6000 klub működése, amelyek egyben a szocialista demokrácia gyakorló iskolái, ahol a nyílt viták, ankétok, összejövetelek módot adnak a különböző nézetek ütköztetésére, megvitatására.

A művelődési otthonokban szervezett vitaalkalmak, beszélgetések, tanfolyamok, klubok, a szocialista brigádok összejövetelei stb. jó lehetőséget nyújtanak arra, hogy a párt politikájával, a marxizmus-leninizmus ideológiájával a résztvevők egyre nagyobb számban és egyre mélyebben megismerkedjenek. Ezeken a fórumokon mód nyílik a marxizmus tanításának és az attól idegen nézeteknek nyílt szembesítésével a marxizmus igazságának konkrét bizonyítására. Természetesen az ilyen viták, amelyeknek módszere az érvelés, a meggyőzés, sohasem az egyén ellen, hanem az emberekért folynak, ahogy József Attila írta "érted harcolok, nem ellened". Ezeken az ideológiai vitákon alapvető követelmény, hogy egyetlen kérdés, vélemény ne maradjon válasz nélkül. Ebben a munkában döntő feladat hárul a vitavezetőkre, a pedagógusokra, a közművelődési szakemberekre stb., ugyanis a politikai műveltségüktől, általános és szakmai képzettségüktől, pedagógiai felkészültségüktől és nem utolsósorban politikai elkötelezettségüktől jelentős mértékben függ e fórumoknak a hatékonysága. Az ő közreműködésükkel válnak ezek a fórumok a párt szövetségi politikája megvalósulásának, a marxizmus-leninizmus mind szélesebb körű elterjedésének és mélyebb megértésének gyakorlati színtereivé.

A politikai műveltség kialakításában és fejlesztésében a világnézeti nevelés központi kérdés. A művelődési otthonok feladata, hogy aktív közéletre neveljenek, segítsék a marxista-leninista világnézet formálását. Ebben a folyamatban jelentős szerepük van a jórészt művelődési otthonokhoz kapcsolódó művelődési mozgalmaknak. Ezek közül részletesebben érdemes szólni az amatőr művészeti mozgalomról, a honismereti tevékenységről.

A művészetek embert nemesítő, forradalmi tettekre serkentő szerepe közismert. Ezzel összefüggésben 1844-ben Engels így írt: "Legyen szabad megemlítenem Hübnernek, az egyik legjobb német festőnek egy képét, amely hatékonyabban agitált a szocializmus mellett, mint száz röpirat. A kép néhány sziléziai takácsot ábrá-

zol, amint vásznat adnak át a gyárosnak, s a kép igen hatásosan állítja szembe a szivtelen gazdagságot az egyik oldalon és a kétségbeesett nyomort a másik oldalon." A művészet eszközeivel, a művészettel történő nevelésnek fontos területe az amatőr művészeti mozgalom, amelynek társadalmi jelentőségét a haladó politikai törekvésekkel való hagyományos kapcsolat is meghatározza. Az amatőr művészeti mozgalom jelentős szerepre vállalkozott a magyar munkásmozgalom és általában a baloldali mozgalmak történetében. Rendkívül intenzív volt ez a tevékenység az 1945 utáni években, amikor a mozgalom munkája nemcsak kifejezte a felszabadult tömegek érzéseit, hanem szerves részévé is vált mindennapi életünknek. A kórusok, a zenekarok, a fotósok, az amatőr filmesek stb. egyik legmozgékonyabb bázisát képezik a művelődési otthonokban, rendszeres résztvevői a politikai eseményeknek, s tulnyomó többségükben egészséges irányú politikai nevelést nyújtanak tagjaiknak. A művészeti nevelés egésze, de a politikai nevelés oldaláról is fontos az amatőr művészeti mozgalom műsorpolitikája, amelynek kialakításában, formálásában fontos feladatot látnak el a tanácsok és a csoportokat fenntartó szervek. Vannak, akik azt hiszik, hogy a néphez, a szocializmushoz való hűség az amatőr művészeti mozgalomban egyszerűen csak kinyilatkoztatás vagy műsorválasztás kérdése. Ugy vélem, ettől sokkal többről van szó: talán nem tudok, ha azt állítom, hogy elkötelezett cselekvések soráról. Ez kezdődik a közösség létrejöttével, folytatódik a célok vállalásával és megvalósításával.

Jól tudjuk, hogy az amatőr művészeti mozgalom különböző foglalkozású, műveltségű, világnézetű és magatartású emberek alkotó együttműködése. Ezért nyilvánvaló, hogy a párt szövetségi politikájának gyakorlati megvalósítása ezen a területen is konkrét feladatokat jelent.

A honismereti fogalom a politikai műveltség fejlesztésének egyik alkotó műhelye, amely az egyetemet, a nemzetit és a helyit elválaszthatatlan egységben mutatja be. A honismeret hozzásegít ahhoz, hogy feltárjuk és közkinccsé tegyük népünk és az emberiség multjának és jelenének haladó szellemi értékeit. Jól szolgálja a közéleti tevékenység fokozását, a népi hagyományok ápolását, a politikai nevelés szempontjából oly fontos szocialista hazafiságra

és internacionalizmusra nevelést. A honismereti mozgalom egyben cselekvő mozgalom: a résztvevők nem egyszerűen befogadók, hanem kezdeményezők és alkotók is. A honismereti mozgalom során szerzett ismeretek gazdagítják az évfordulós megemlékezéseket, politikai vetélkedőket és pályázatokat.

A művelődési otthoni tevékenység politikai jellegéből közvetlenül adódik az élettel való szoros kapcsolat szükségessége. Krupszkaja saját kora követelményeit alapul véve fogalmazta meg - a ma művelődési otthona számára is aktuális feladatként -, hogy az intézmények munkájának "csak akkor van jelentősége, ha az minden szálával kapcsolatos az élettel, sokoldalú és állandóan az élet előtt jár." Az elmúlt időszak - sokszor ellentétes - tapasztalatai is azt mutatják, hogy a művelődési otthonokban folyó politikai nevelés, a politikai műveltség fejlesztése akkor ért el jelentős eredményt, akkor tudta formálni a politikai szemléletet és aktivitást, amikor közvetlenül kapcsolódott az időszerei feladatokhoz, amikor a lakosságot legjobban foglalkoztató kérdések összefüggéseit tárta fel. Ez a vonás a politikai műveltség fejlesztésének egyik számottevő eredménye, ami egyidejűleg újabb követelményeket is jelent.

A politikai műveltség fejlesztésének változatos módszerei és lehetőségei vannak a művelődési otthonokban. Mind a közvetett, mind a közvetlen politikai nevelésnek megvan a maga jelentősége és szerepe. Külön kérdéscsoportot képez, hogyan lehet tovább gazdagítani a jelenleg rendelkezésre álló, a napjainkban ismeretes eszközöket és módszereket. Ugy véljük, ehhez fel kell használni egyrészt a korábbi időszak jó tapasztalatait, másrészt figyelemmel kell kísérni a többi szocialista ország ilyen irányú tevékenységét azért, hogy ne kezdjük elejéről vagy újra, hogy ne kezdjünk kísérletezni azokon a területeken, ahol már kiérlelt, felhasználható módszerek állnak a rendelkezésünkre.

A művelődési otthonok egy részének - mintegy egynegyedüknek - gyakorlata bizonyítja, hogy a politikai műveltség előzőekben érintett kérdéseiben - a megfelelő feltételek megléte esetén - lehet jó eredményt elérni. Ezek általában a nagyobb, jó feltételek között működő művelődési otthonok. A művelődési otthonokra a politikai

műveltség fejlesztésében háruló feladatokat azonban az intézmények jelentős részében nem sikerül megfelelő hatékonysággal, színvonalasan és tartalmasan megoldani. Az intézményeknek mintegy 40-45%-a csak egy-két művelődési közösséget működtet, és tevékenységének szinte csak egyetlen összetevője a rendezvények szervezése, állapítja meg a Művelődési Minisztérium 1982-ben kiadott elemzése. Ezekben az intézményekben inkább a művelés a jellemző, nem a művelődés, s nagy utánajárással szervezik a rendezvények látogatóit, miközben a mindennapos élet kulturális igényei - köztük a politikai tájékoztatásra vonatkozó - kielégítetlenek maradnak. Ennek okai részben objektívek (pl. megfelelő helyiségek, költségvetési feltételek hiánya), másrészt szubjektívek (pl. az intézményvezetés nem tartja fontosnak ezt a munkát). Nem kevés - az összes intézmény egyharmada - az olyan művelődési otthon, amely nem tud megfelelni a változó társadalmi igényeknek, működése formális, nincs valóságos vonzása, hatása a működési területén élőkre. A művelődési otthonoknak ez a harmadik csoportja ellát ugyan bizonyos kulturaközvetítő szerepet, segíti a különböző szervezetek önálló politikai rendezvényeit - jórészt hely biztosításával -, de érdemben, folyamatosan, a maga teljességében nem oldja meg feladatát a politikai műveltség fejlesztésében sem. Ezeknek az intézményeknek többsége kistelepüléseken helyezkedik el, ahol alapvetően hiányzik működésük anyagi és szellemi bázisa, illetve ahol korábban megvolt, ott is fokozatosan csökken.

Fiatalok a művelődési otthonokban

A magyar társadalom útja, politikai és gazdasági fejlődése, az osztályharc tapasztalatai egyre sokrétűbben és árnyaltabban tükröződnek vissza a társadalom tudatában. Ismeretes, hogy a közgondolkodásban megerősödött a történelem - benne a közelmúlt - marxista világnézetű, tudományos alapokon nyugvó, a múltat és a jelent reálisan értékelő, de alapvetően a jövőre tekintő szemlélete. Ez főként azokra a korosztályokra érvényes, amelyek szemtanui, cselekvő részesei voltak átalakulásuknak. A társadalom egy jelentős részének azonban már nincsenek tapasztalatai a felszabadulás előtti és utáni évekről, hiszen 1980-ban a lakosság 44%-a 30 éven aluli volt. Ugyanakkor tudjuk, hogy a művelődési otthonok prog-

ramjaikkal, foglalkozásaikkal, főleg az ifjúság művelődésének, szabadidő-eltöltésének az intézményei. A látogatók mintegy 70-75%-a fiatal, s a művelődési közösségek tagjainak nagyobb része szintén soraikból kerül ki. Az ifjúság politikai kulturájának formálásában – ebből adódóan – fontos szerepük van az intézményeknek s az annak keretében működő közösségeknek. S ez utóbbiról érdemes kissé bővebben is szólni.

Az ifjúság közösségi magatartása minden időben jelezte a jövő közösségeinek alakulását, formálódását. Nemcsak annak a hétköznapi ténynek a következtében, hogy a mai fiatalokból lesznek a jövő felnőtt közösségeinek a tagjai, hanem inkább azért, mert a felnőttkor szokásai – s így a közösségekkel kapcsolatosak is – már az ifjúságban formálódnak. E vonatkozásban is fontos tény az ifjúság új iránti érzékenysége, közösség utáni vágya. Ugyanakkor: új dologba fogni, közösséghez tartozni – mindig izgalmas és vonzó. Ez azonban nemcsak örömet ígér, hanem felelősséggel is jár, sőt magában hordozza a kudarc lehetőségét is.

Meggyőződése, hogy helytelen az a nézet, amely lebecsüli az ifjúság sajátosságait, amely az ifjúságban csak a felnőtt társadalom kicsinyített, még éretlen, de alapvetően azonos mását látja. Az ilyen szemlélettel megvalósuló irányító tevékenység, politikai nevelő munka stb. nem képes a fiatalok sajátos, csak erre a társadalmi rétegre jellemző tulajdonságokat is figyelembe venni. Nyilvánvaló azonban az is, hogy az ifjúság szerves és elválaszthatatlan része az egész magyar társadalomnak. A fiatalokat – tevékenységüket, kulturális törekvéseiket – a társadalomban elfoglalt helyzetük és a társadalomhoz fűződő kapcsolataik alapján szabad és kell vizsgálnunk.

Általánosságban is megállapítható, hogy az ifjúság kulturális szokásaiban a közösségi jelleg meghatározó. Természetesen rendkívül széles körű és sokrétű ennek a megvalósulása. A szoros közösséget igénylő amatőr művészeti együtteseken, klubokon kezdve az együttlét kötetlenebb formáin át, mint például a könnyűzenei koncertek látogatása, kiterjed a közművelődési intézmények – mindenekelőtt a művelődési otthonok – csoportos látogatására. Ezek a közösségi megnyilvánulások többségükben pozitív magatartásfor-

mákkal párosulnak, s csak elenyésző - bár kétséget kizáróan nagy visszhangot kiváltó - a negatív megnyilatkozás.

A közösségek formálódása, a politikai kultúra fejlődése szempontjából egyik sokat vitatott kérdés az ifjúság bevonása a döntések meghozatalába. A döntési és cselekvési képesség az emberi természet alapvető sajátossága, amelyet ki kell fejleszteni a fiatalok között. Helytelen az a törekvés, hogy a közösségi élet és az ezzel kapcsolatos döntési mechanizmus csak "betonba ágyazott intézményekhez" kötve funkcionálhat. Azok az irányítószervek, amelyek idegenkednek a közösségi élet szabad formáitól, célszerű, ha alaposan mérlegelik a felelősség és az önállóság egységét. A közösségi élet szabad formái nem azonosak a szabadossággal, mint azt néhányan képzelik. A helyi kisközösségek kialakulását támogatni, ösztönözni kell, nem pedig bürokratikus szabályozókkal guzsba kötni. Különösen fontos az ifjúság részvételének biztosítása a szocialista demokrácia különböző fórumain. Ehhez jó gyakorló iskolák lehetnek az ifjúság művelődési közösségei. Sajnos ezt a szerepet a művelődési közösségek egy jelentős százaléka még formálisan sem képes betölteni. Ennek oka sokszor, hogy a közösséghez személyes azonosultság élménye nem fűzi. Ennek oka az, hogy nem az értelmes cselekvés, az érdekérvényesítés, szükségletkielégítés színterei, nem teszik valamely ügy megszállottjává tagjaikat. Így ezek a közösségek elvesztik közvetítő és beépítő rendeltetésüket. Inkább elszigetelnek, semmint egybekapcsolnak, magukra hagyják az egyéneket.

Az ifjúsági művelődés, a közösségi élet fejlesztése, politikai műveltségük növelése érdekében szükséges minden érdekelt számára ösztönző, értékelhető feladatokat tartalmazó program kidolgozása, amely vegye figyelembe az öt napos munkahétre történő áttérésből adódó lehetőségeket, a KISZ kongresszusának határozatait, külön foglalkozva az ifjúság szórakozásának és szórakoztatásának kérdéseivel.

Pártosság és objektivitás

A művelődési otthonok tevékenységét, valamint a művelődési mozgalmak munkáját elemezve gyakran tapasztaljuk, hogy az "objektivitásra" hivatkozva mellőzik a pártosságot. E tény késztet arra, hogy ha csak jelzésszerűen is, de érintsem a pártosság és az objektivitás kérdését.

Közművelődési politikánkat többek között az jellemzi, hogy érzékenyen ügyel a kultúra - ezen belül különösen a művészetek - társadalmi szerepének sajátosságaira. A kultúra - s annak részeként a közművelődés - pártossága jelenti: a munkásmozgalomnak, a pártnak elsősorban a stratégiai céljaival való azonosulást, valamint azt, hogy az emberiség alapvető kérdéseiben ennek szellemében foglal állást. Ez többek között tartalmazza a háború és béke, a fegyverkezés, fegyverzetcsökkentés és leszerelés, a békés egymás mellett élés kérdéseit s ezekkel összefüggésben a kapitalizmus és a szocializmus belső erőforrásai, fejlődési lehetőségei feltárását, egy olyan szocializmuskép felvázolását, amely segít eligazodni gyorsan változó világunkban. Mindez nem jelenti azt, hogy a kultúra, a közművelődés számára közömbös a politika taktikai oldala, de döntő a stratégiai: ez határozza meg az orientáció irányát, ez az, ami a valóság mozgásának fő tendenciáira irányítja a figyelmet.

A proletár pártosság fogalma tartalmát tekintve pozitív, és egybeesik a tényleges objektivitás követelményeivel. Ennek alapja az, hogy a munkáosztály az egyetlen olyan társadalmi osztály, amelynek célja önmagának mint osztálynak és általában a társadalmi osztálytagozódásnak a megszüntetése, s így érdekei végső soron egybeesnek az egész emberiség tényleges érdekeivel. E harcban a munkáosztálynak létérdeke a valóság teljes objektivitásában való feltárása, a tények sokoldalu vizsgálata, vagyis osztályérdekei megkövetelik a társadalmi és természeti valóság előítéletmentes, tudományos vizsgálatát.

A művelődési otthonok és művelődési mozgalmak egyes esetekben tapasztalható pártosságot mellőző "objektivitásra" való hivatkozása pontos kifejezéssel élve az objektivizmusnak felel meg. Az objektivizmus jellemzője ugyanis, hogy a tárgyi valóság egyes

tényeinek rögzítésére szorítkozva elutasítja az összefüggéseknek, a fejlődésnek az elemzését és értékelését, megragad a jelenség, a felszín bemutatásánál, nem jut el az objektív valóság lényegi összefüggéseihez. Az objektivizmus tagadja az osztályszempontok létjogosultságát, s olyan fogalmakkal, mint az "osztály feletti", "pártatlanság" operál. Lenin kimutatta, hogy a marxizmustól az objektivizmus éppoly idegen, mint a szubjektivizmus, mivel a marxizmus pártossága szigorúan tudományos, objektív.

A pártosság alapelve fogalmazódik meg Lenin 1920. november 3-án a politikai felvilágosító munkások oroszországi tanácskozásán elmondott beszédében, amikor kifejtette, hogy a művelődés minden munkása "legyen szoros kapcsolatban a párttal, a párt eszméivel, minden művelődési munkást hasson át a pártosság szelleme azért, hogy maguk köré vonzzák a munkástömegeket, átítassák őket is a kommunista eszmékkel, felkeltsék érdeklődésüket az iránt, amit a kommunisták tesznek."

A közművelődési tevékenység pártosságának alapelve, amelynek rendszeres kifejtését Lenin műveiben és felszólalásaiban találjuk, továbbfejlődött mind a Szovjetunióban, mind a többi szocialista országban, s így hazánkban is. Napjainkban jelentős teendőink vannak ezek következetes érvényesítésében.

Az MSZMP XII. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolója tartalmazta: "A szocializmus építésében minőségileg új és a korábbinál is bonyolultabb feladatok megoldása vár ránk. Ez megkívánja, hogy az eszmei, politikai, erkölcsi követelmények mércéjét is emeljük magasabbra. Az eszmei, ideológiai munka, a propaganda és az agitáció tartson lépést a növekvő igényekkel, legyen fogékonyabb az új problémák iránt, zárkózzék fel a gazdasági és kulturális építésben előttünk álló nagy feladatokhoz. A figyelmet a társadalom fejlődésének szempontjából legfontosabb eszmei és erkölcsi kérdésekre kell összpontosítani: a munka becsületének növelésére, a közérdek tiszteletben tartására és szolgálatára, a közösségi szellem erősítésére, a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus elmélyítésére, az ideológiailag káros, a szocialista rendszerrel ellentétes, a szocialista elvekkel szemben álló maradi nézetek leküzdésére." Ebben az átfogó és hosszú távu feladategyüttes megoldásában részt kell vállalnia a művelődési otthonoknak és a művelődési mozgalmaknak is, ami szüntelenül jobbra törő munkát követel.

KÖZGYŰJTEMÉNYEK ÉS POLITIKAI MŰVELTSÉG

Mielőtt tulajdonképpen mondandómra rátérnék, hadd kíséreljek segítséget nyújtani a közgyűjtemény mint fogalom pontosításához.

Olyan intézmény, amelyet közgyűjteménynek kellene nevezni, éppugy nem létezik, mint ahogyan nincs gyümölcs sem. Van alma és barack és dinnye, de nincs gyümölcs. Ugyanigy: vannak könyvtárak, levéltárak, muzeumok, de a közgyűjtemény csak absztrakt, összefoglaló fogalomként létezik, amelyet elsősorban akkor használhatunk eredményesen, ha a könyvtárak, a levéltárak, a muzeumok közös vagy rokon jellemzőit, feladatait, tevékenységeit kívánjuk vizsgálni.

A különféle típusu közgyűjtemények közt éppoly sok a hasonlóság, mint a különbözőség, s nem ritkán az utóbbiak bizonyulnak fontosabbaknak, még akkor is, ha a könyvtárak, levéltárak és muzeumok funkcionálisan mintegy át is szövik egymást: gyakorlatilag minden levéltárban és muzeumban működik olyan könyvtár, amelynek feladata éppen az intézményben folyó munka segítése; a levéltárak és könyvtárak nagy mennyiségben őriznek olyan muzeális dokumentumokat, amelyeket alkalmanként muzeumi kiállításokon is bemutatnak; levéltári jellegű tevékenységet pedig - ha mást nem, hát levéltári anyagok létrehozását - meg éppenséggel minden intézmény folytat.

Három intézménytípusunk között a leglényegesebb hasonlító, összekapcsoló jellemző azok fő tevékenysége, nevezetesen a legkülönbözőbb jellegű és anyagu információhordozók, dokumentumok, tárgyi és írott emlékek gyűjtése, rendszerezése, feldolgozása és valamilyen módon rendelkezésre bocsátása, hasznossá tétele.

190

A könyvtárak, levéltárak és muzeumok közt a rokonságot is mutató, ugyanakkor a történelem folyamán mindig is sok vitára le-
hetőseget adó érintkezési pont maga a gyűjtés. Világos és egyértel-
mű elhatárolásra aligha van lehetőség, sőt napjainkban, amikor a
számítógépes adattár levéltári anyag, amikor a muzeumok hang-
szalagokat, a könyvtárak filmeket, videokazettákat gyűjtenek, re-
ménytelen vállalkozás volna.

Valamennyi közgyűjteménynek - s ezt magasszintű jogszabá-
lyok, pártdokumentumok, irányelvek is rögzítik - tevékeny részt
kell vállalnia általában is a műveltségi szint emelésében, s ezen
belül kiemelten a politikai műveltségi szint emelkedésének elősegi-
tésében. S ami még ezen túl is közös jellegzetesség: a politikai is-
meretek, tudás növelésében, a politikai képességek és készségek
kialakításának erősítésében nem résztvevénységgént, de teljes
munkájukkal vesznek részt a könyvtárak, a levéltárak és a muzeu-
mok. Így van ez még akkor is, ha természetesen vannak olyan szol-
gáltatások, rendezvények, kiadványok, amelyek határozottabban és
direktebben szolgálják ezt a célt.

A kétségtelen, elsősorban a célok, feladatok körében megtalál-
ható hasonlóságok mellett azonban természetesen már ezen a
szinten is - ha eszközöket, módszereket tekintünk - akkor pedig
igen nagy számban találunk eltéréseket is, s javarészt mások azok
a gondok, problémák is, amelyekkel általában napi munkájuk, s kü-
lönösen a politikai műveltség erősítése érdekében végzett tevékeny-
ségük során ezek az intézmények küszködnek.

A rendelkezésünkre álló idővel való ésszerűbb gazdálkodás
érdekében engedjék meg, hogy viszonylag rövidebben, tömörebben
ejtsek néhány szót a levéltárak és a muzeumok politikai nevelő
szerepéről, munkájáról, s részletesebben foglalkozzam azzal a
közgyűjtemény-típussal, amely egyúttal az egész művelődési tevé-
kenységnek is egyik alapintézménye, a könyvtárakkal.

Levéltáraink - jellegüknek megfelelően - elsősorban rég- és
közelmúltunk alaposabb, pontosabb megismeréséhez adnak sajátos
eszközöket, írott dokumentumokat. A helytörténeti kutatásokban, a
helyismereti mozgalomban való részvételükkel, az új lendületet

kapott üzem-történetírásba való bekapcsolódásukkal, de főleg a történelmi mult hiteles feltárásával sokat tettek és még többet tehetnek az ember és környezete kapcsolatrendszerének erősítéséért, jobb megismeréséért, az egészséges lokálpatriotizmus megalapozásáért - s ugyanakkor vadhajításainak visszaszorításáért -, s a szűkebb közösség történetének megismerése-megismertetése révén az ebbe való demokratikus beilleszkedést és részvételt is segítik.

A muzeumok, elsősorban kiállításaik, rendezvényeik révén is, már lényegesen több olyan eszközzel rendelkeznek, amely közvetve vagy közvetlenül a politikai műveltség gyarapítását teszi lehetővé. Gyűjteményeik, ezekre alapozott kutatásaik és kiállításaik alkalmaznak arra, hogy bemutassák a természet alakulásának és a társadalom fejlődésének főbb eseményeit, tendenciáit, a termelőerők, termelési eszközök fejlődését, a társadalmi viszonyok alakulásának folyamatát, a társadalom különféle osztályai és rétegei életmódjának alakulását, az ember és környezete viszonyát, a természet átalakítását és így tovább. Így a muzeumok tevékeny részt vállalhatnak és vállálnak a marxista világnézet, a korszerű történelem-szemlélet formálásában, a hazafias és internacionalista nevelésben, a szocialista életmód és a szocialista magatartásformák kialakításában és megerősítésében.

Nem véletlen, hogy a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom történetének tárgyi emlékeit muzeumaink különös gonddal gyűjtik, dolgozzák fel és teszik hozzáférhetővé a legszélesebb közönség számára.

Az elmúlt években muzeumaink többsége - nem kis részben a közművelődési párthatározat és törvény hatására - jelentősen nyitottabbá vált és a korábbiaknál lényegesen szélesebb eszközkészletet használ fel céljainak. Különösen lényegesek azok a muzeumi rendezvények, amelyekkel egy-egy táj közművelődési tevékenységéhez illeszkednek, s kiemelten is említést érdemel a "Tájak, Kórok, Muzeumok" mozgalom, amely a belföldi turizmus számára adott újszerű, műveltségnevelő tartalmat.

Ahogy a politikai műveltségi szint pozitív befolyásolása érdekében a muzeumok lényegesen változatosabb és hatékonyabb

eszközökkel rendelkeznek, mint a levéltárak, ugyanugy a könyvtárak lehetőségei, módszerei számottevően sokrétebbek, eredményesebbek és kiterjedtebbek a muzeumiaknál. Ez a tény önmagában is indokolja, hogy a továbbiakban ezzel az intézménytípussal részletesebben foglalkozunk.

A könyvtár mint intézménytípus maga is meglehetősen sokféle intézményt jelöl, és ezek maguk is igen eltérő mértékben vesznek részt a magyar könyvtári rendszer egésze elé kitűzött feladatok elvégzésében, a célok elérésében. Ezuttal azonban a hasonlóságok, rokon vonások, főként pedig a legkülönbébb típusú könyvtárak szoros egységben, rendszerben történő működése indokolatlanná teszi, hogy a továbbiakban külön-külön beszéljünk mondjuk a szakkönyvtárakról, az iskolai könyvtárakról, a közművelődési könyvtárakról stb.

A könyvtárak tevékenysége az elmúlt időszakban nyitottabbá lett, szolgáltatásai sokszínűvé váltak, ma már nem szűkül le a könyvek mechanikus kölcsönzésére, hanem különféle művelődési formákat ötvöz egybe. A könyvtárak egy része az elmúlt években fokozódó mértékben vált egy adott település, vállalat, intézmény, iskola "dolgozószobájává", az információszerző, illetve -közvetítő helyévé. A differenciált szolgáltatások nyújtására alkalmas alig 2000 könyvtárban a kölcsönzés jelentőségének fennmaradása mellett (a kölcsönzött kötetek száma évente csaknem 60 millió egység) erőteljesen megnőtt az állomány helyben történő használata (évi 20-22 millió kötet).

A tanácsai és szakszervezeti könyvtáraktól kölcsönzött szépirodalmi művek között számottevően növekedett a szocialista eszmiségű és értékes humanista tartalmú művek aránya. Az olvasmányszerkezet pozitív irányú változásaiban a társadalmi szervezetek és a könyvtárak is jelentős szerepet játszottak, elsősorban a különféle olvasómozgalmak (Olvasó Népért, Kell a jó könyv, Olvasó munkásért, Művelt Ifjúságért stb. mozgalom), a kiállítások, író-olvasó találkozók, műsoros estek, ajánló bibliográfiák stb. révén.

A korszerű természettudományos világkép, a marxista világnézet, a műszaki kultúra fejlődése szempontjából figyelemre méltó,

hogy a közművelődési könyvtárakban is erősödik a tudományos és ismeretterjesztő szakirodalom iránti igény: országosan a korábbi 20%-kal szemben 30%-ot tesz ez ki, néhány nagyobb közművelődési könyvtárban eléri az 50-60%-ot is a szakirodalom részesedése a kölcsönzött köteteken belül. Főleg a társadalomtudományok - 5,3%-ról 8,1%-ra - és a gyakorlati munkához közvetlenül kapcsolódó műszaki és természettudományos művek iránt nőtt meg a kereslet az elmúlt évtizedben. Az iskolai könyvtárakban - éppen az új tantervek hatására - az ismeretterjesztő, a tananyagot kiegészítő művek olvasása, napi használata növekszik.

A könyvtárakban őrzött helyismereti, üzem- és iskolatörténeti gyűjtemények egyre jobban kiegészülő, teljessé váló, igen jelentős bázisai a honismereti mozgalomnak, a helytörténeti munkáknak.

A könyvtári tevékenység sokoldalúságának jellegzetes példái a gyors ütemben gyarapodó rendezvények, amelyek elsősorban a felnőttoktatást, a szakmai és a politikai képzést és önképzést hivatottak támogatni. Ahol erre a lehetőségek adottak, a könyvtár használatához kapcsolódó művelődő kis közösségek, szakkörök, önképzőköri körök, vitakörök stb. alakultak ki; közülük csaknem valamennyi rendszeresen foglalkozik aktuális politikai kérdésekkel, a lakóhelyi közösséget közvetlenül érdeklő politikai kérdésekkel.

Az elhelyezési körülményektől függően gyakoriak az egyéb rendezvények, az előadások, előadói estek, író-olvasó találkozók, vitafórumok, művészeti bemutatók. Ezekhez legtöbbször könyvkiállítások kapcsolódnak, ajánló bibliográfiák készülnek. A zenei gyűjteményre épülve már sok helyütt zenei előadás és kishangverseny szerepel a könyvtári programokban. A könyvtárak ezekkel az új szolgáltatásokkal nagy szerepet vállalnak a zenei és az esztétikai nevelésben, a vizuális kultúra fejlesztésében.

A könyvtárak nevelő szerepe elsődlegesen az állandóan hozzáférhető szolgáltatásokon, ezek megismertetésén, elterjesztésén keresztül érvényesülhet, egyre nagyobb azonban a különféle "könyves" és olvasási akciók, "hetek", "hónapok", olvasótáborok stb. szerepe is. Az utóbbi években az ilyen rendezvények célsze-

rűbbek, "méretarányosabbak" és hatékonyabbak lettek, jobban kötődnek a könyvtárak alapszolgáltatásaihoz.

Számos értékes irodalmi mű számára toboroztak tömegesen olvasókat - és készítették nem egyszer alkalmi vitakörök kialakulására - a közelmúltban lezajlott vagy jelenleg is folyó, országos, illetve helyi kezdeményezései olvasómozgalmak. Különösen nagy jelentőségű közülük, éppen mert alapvetően nem kampány-jellegű, az Olvasó Népert mozgalom, amelyet a Hazafias Népfront irányít. A mozgalmakkal járó mindennapi feladatok zöme azonban a könyvtárosokra hárul.

Széles körű együttműködéssel, a könyvtárak irányításával vagy aktív közreműködésével szerveződnek évek óta az olvasótáborok; számuk évente már meghaladja a százat. Ezekben elsősorban a társadalmilag, illetve kulturális szempontból hátrányos helyzetben levő tanulók ismerkednek meg a művelődés eszközeivel, lehetőségeivel, értékeivel. Öröndetesen szaporodnak a nemzetiségi olvasótáborok is. A jól működő olvasótáborok tapasztalatainak elterjesztése, módszereinek általánossá tétele egy új, tartalmas, művelődő könyvtári közösségi forma kialakulását alapozhatja meg.

A politikai műveltség színvonalának emelkedéséhez a könyvtár nagyon sok sajátos, csak rá jellemző eszközzel járulhat hozzá. Az eddig említettek mellett, de még azoknál is nagyobb hangsúllyal kell hivatkoznunk a könyvtárak szakirodalmi információs, tájékoztató munkájára, mint olyanra, amely lehetőséget teremt - méghozzá mindenki számára ingyenesen - az önművelésre, a demokratikus közéletben való aktív részvételhez elengedhetetlen ismeretek megszerzésére.

A magyar könyvtárügy valamennyi, a politikai műveltséget is segítő lényeges eredményének felsorolására aligha van itt terünk. Egyet mégis szükséges még kiemelni, és ez a könyvtárak olvasótáborra, személyi hatásköre. Könyvtáraink beiratkozott olvasóinak a száma mintegy 3,6 millió, ami nemzetközi mércével mérve sem lebecsülhető. A közművelődési könyvtárakat évente több mint 20 millió látogató keresi fel. Ez azt jelenti, hogy a könyvtárak családi-közösségi áttételeken keresztül a lakosság széles körével kap-

csolatban állnak. Az iskolai könyvtárak igénybevétele is növekedett (1975-ben 726 ezer, 1980-ban 906 ezer használó), és még további növekedésre kell számítani, mivel az új iskolai tantervekbe most először épült be a könyv- és könyvtárhasználatra nevelés. Ezek ellenére sokan vélekednek ma is úgy, hogy a Gutenberg-galaxis fénykora elmúlt, csillaga leáldozóban van. Kétségtelen, hogy a közművelődési könyvtárak olvasóinak a száma immár több, mint egy évtizede nem változott, minimális ingadozásokkal stagnál. Ha azonban ehhez figyelembe veszünk akár csak néhányat is a könyvtárhasználat növekedése ellen ható tényezők közül, be kell látnunk, hogy ez a stagnálás is csak komoly erőfeszítések eredményeként volt elérhető. Ilyen gátló tényező pedig sajnálatosan sok van; hogy csak kettőt említsünk meg: a szabadidő országos mértékű növekedését sajnálatos módon a művelődésre, s ezen belül olvasásra, könyvtárhasználatra fordított szabadidő csökkenése kísérte; ugyanakkor az ország, elsősorban a főváros és más nagyvárosok lakosságának nem csekély része "kiköltözött" a könyvtárak - jórészt kinőtt, elégtelen elhelyezései könyvtárak - hatóköréből: olyan új lakótelepre került, ahol évekig, ki tudja meddig kellett, kell várnia ésszerűen elérhető közelben működő korszerű könyvtárra.

Könyvtáraink, könyvtári rendszerünk annak ellenére ért el számottevő eredményeket, hogy működési körülményeinek fejlődése messzemenően nem tartott lépést sem a kiszolgálni kívánt társadalom, sem a konkrét formában jelentkezett könyvtárhasználói igények mennyiségi növekedésével és minőségi fejlesztésével. Így sajnos a társadalom színvonalához viszonyított elmaradásunk az utóbbi évtizedben nőtt. A könyvtárak nagyon sokszor nem kapták meg az e növekvő feladatokhoz szükséges támogatást.

Pedig és főleg könyvtáraink is csak akkor láthatják el nevelési feladataikat a társadalom szükségleteinek megfelelő színvonalon és hatékonysággal, ha ehhez a legfontosabb anyagi, szellemi és szervezeti feltételekkel rendelkeznek. Egyértelműen bebizonyított, hogy a megfelelő, kulturált körülmények közé kerülő könyvtárakban újrászervezően megnő a használók száma, mert ezek sokkal színvonalasabb, differenciáltabb szolgáltatások nyújtására képesek, aktívabban a rendezvények megtartásában, az olvasómozgalmak támogatásában, szervezésében stb.

A könyvtárak működési feltételei közül a leginkább meghatározó jellegű az elhelyezés, s ugyanitt a legnagyobb az elmaradás is: a könyvtárak többségükben elhanyagoltak, zsufoltak, esztétikailag sem kielégítőek. Nemzeti könyvtárunk új épülete most már hamarosan elkészül, de számos további, országos jelentőségű nagykönyvtárunk olyan mostoha körülmények közt működik, amely már nemcsak a szolgáltatások színvonalát, de a gyűjtemény megővását is veszélyeztetik. Említettük már a lakótelepi könyvtárak csaknem általános hiányát; hozzátehetjük, hogy a megyei és a városi könyvtárak, tehát a központi szerepet játszó közművelődési könyvtárak között is aggasztóan nagy a rendkívül rossz elhelyezési körülmények között működők száma. A városkörnyéki, agglomerációs övezetekhez tartozó településeken sem tartott lépést a könyvtárak fejlesztése a népesség robbanásszerűen gyors növekedésével. A kis- és szórványtelepülések könyvtári ellátásának viszonylag alacsony szintje elsősorban az erők szétforgácsoltságának, a szervezetlenségnek tudható be.

Az iskolai, s különösen az általános iskolai könyvtárak adottságaiban jelentős mértékű volt az utóbbi pár évben a javulás; sajnos ennek ellenére igaz, hogy még ma sem felelnek meg - összességükben - a korszerű oktatás követelményeinek, s még mindig a könyvtárügy leggyengébb láncszemét képezik.

A könyvtárak elhelyezésével voltaképp azonosan fontos gyűjteménye, állománya is. A könyvtári szolgáltatások kiterjesztése és színvonalának emelése szempontjából lényeges a választékbővítés; a hazai és a külföldi folyóiratok és kézikönyvek, az újabb dokumentumtipusok (hangrögzítések, vizuális dokumentumok stb.) beszerzése - figyelemmel a kiadványok árának rohamos emelkedésére - csaknem megoldhatatlan feladat. Ennek következtében különösen aggasztóvá vált a helyzet az elmúlt egy-két évben, és ha radikális intézkedésekre - állománygyarapítási keretek folyamatos növelésére, egyeztetett szerzeményezésre, a felesleges párhuzamosságok kiküszöbölésére stb. - nem kerül sor, veszélybe kerül a társadalom megfelelő könyvtári ellátása. Az árváltozások különösen súlyosan érintik a kisebb közművelődési és iskolai könyvtárakat, amelyek önállóan egyre kevésbé képesek még a legalapvetőbb dokumentumok beszerzésére is.

Az állománygyarapításra fordított összegek emelkedése, ha önmagában nézzük, jelentős, de összességében azonban ez nem elég az állomány olyan mértékű fejlesztéséhez, amely kompenzálja a növekvő dokumentumárakat és amely a bővülő könyvtári nevelő, tájékoztatási feladatok ellátásához - így a politikai nevelés hatékonyságának növeléséhez - elengedhetetlen feltétel.

A könyvtári rendszer működési feltételei sorában az előbbieknél kevésbé látványos, mégis igen jelentős a szervezet kérdése. Sok a kis, önálló működésre nem vagy csak igen gazdaságtalanul funkcionáló könyvtár. A számos, könyvtári szempontból ellátatlan terület, "fehér folt" mellett sok az átfedés, a felesleges párhuzamosság, és kevés az összehangolt, tervszerű együttműködés. Az elmúlt néhány évben olyan központosított ellátórendszerek kiépítése kezdődött meg, amelyek költség- és munkaerő-megtakarítással is színvonalasabb választékot, szolgáltatási rendszert tudnak nyújtani a kis településeken és a városokban, városkörnyéki településeken. A tervek szerint a központosított könyvtári ellátórendszerek szolgáltatásai fokozatosan kiterjednének - a közművelődési könyvtárak mellett - az általános iskolai könyvtárakra is, ami még inkább indokolja létrehozásuk központi segítségét, támogatását.

A könyvtári rendszer szervezeti korszerűsítésének másik "nagy tartaléka" az azonos vagy hasonló feladatkörű könyvtárak integrációja, elsősorban kis településeken, lakótelepeken, városi külterületeken. Az iskolai és a közművelődési könyvtárak iskolai szervezetben történő, illetőleg a tanácsi és szakszervezeti könyvtárak stb. összevonása a megfelelő feltételek megléte esetén nemcsak gazdaságos, hanem hatékonyabb, színvonalasabb szolgáltatások nyújtását is lehetővé teszi, és azt egyre több helyen felismerték.

A könyvtárak eredményeinek és a munka további javítását leginkább gátló tényezőknek az együttes figyelembevételével alakult ki, mindenekelőtt a IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásaira támaszkodva a magyar könyvtárügy hosszútávú működési-fejlesztési programja. Érdemes idézni az ajánlások megfogalmazását: "A következő időszakban a könyvtárak legfontosabb feladata, hogy járuljon hozzá a társadalom szocialista vonásainak erősítéséhez, a népgazdaság további fejlődéséhez és a művelődési célok megvaló-

sításához. Segítsék az általános, a politikai és a szakmai műveltség folyamatos fejlődését, működjenek közre a termelés és a munka hatékonyságának növelésében, szolgálják a tudományt, az oktatást, a kutató- és fejlesztő tevékenységet, a szabadidő kulturált felhasználását."

E feladat-meghatározásnak, és végső soron a társadalom igényeinek megfelelően a megerősítendő egységes magyar könyvtári rendszer legfontosabb célkitűzései az alábbiak:

A könyvtárak alakítsák úgy szolgáltatásaikat, hogy minden állampolgár egyszerűen, gyorsan és a neki legmegfelelőbb helyen juthasson hozzá a számára szükséges információkhoz, könyvtári szolgáltatásokhoz. A legalapvetőbb könyvtári szolgáltatások ingyenességét fenn kell tartani. Kiemelt figyelmet kell fordítani az aktív, kereső korosztályok, valamint a hátrányos helyzetűek könyvtári ellátására.

Jelentős mértékben javítani kell a gyermekek, az ifjúság könyvtári ellátását. A könyvtári rendszer fejlesztése során az eddigiek-nél is szorosabban kell kapcsolódniuk az oktatásügy minden fokához és formájához; hogy eredményesen segítsük a könyvtárnak az oktatási rendszer megújulásából következő feladatokat.

A könyvtárak szolgáltatásaikkal kiemelten kell, hogy támogassák a tudományos, a kutatási és fejlesztési, az innovációs feladatok megoldását és a termelést; törekedjenek a világ tudományos eredményeinek érdemi megismertetésére, alkalmazzák az ésszerűen szervezett együttműködés eszközeit, és vegyék figyelembe a tényleges szükségleteket.

Ugy vélem, könnyen felismerhető, hogy ezek a kiemelt feladatok kivétel nélkül, s többnyire eléggé közvetlen formában szoros kapcsolatban állnak a könyvtáraknak a politikai műveltség fejlesztéséért, gyarapításáért végzendő munkájával. Határozottabban fogalmazva: az e célok felé haladó könyvtári rendszer egyre jelentősebb szerepet fog játszani a politikai műveltség terén, míg a kitűzött céloktól elhajló, látványos, direkt, de szükségképpen átmeneti

"sikereket" hajszoló intézmények igen rövid időn belül alkalmatlanná válhatnak politikai feladataik ellátására is.

Tudjuk természetesen, hogy céljaink csak meglehetősen hosszú idő alatt érhetők el, s azt is, hogy igen sok, könyvtáron belüli és könyvtáron kívüli feltétel fokozatos teljesülése is szükséges ahhoz, hogy elmondhassuk: ezeket a feladatainkat eredményesen hajtottuk végre.

Valamennyi fő feladat végrehajtását segítő feltételt itt most áttekinteni lehetetlen kíváncsi lenni. A legfontosabbakról, azokról, amelyek a legnagyobb mértékben befolyásolják azt, hogy a könyvtárak többek között milyen mértékben és eredményességgel vehetnek részt a politikai műveltség növelésében, semmiképp sem hagyhatjuk azonban említés nélkül.

Elsőként szólnék arról, amit "második alfabetizációnak" is szoktunk mondani: a könyvtár használatára való nevelés és felkészítés, mindazoknak az ismereteknek, jártasságoknak és készségeknek még iskolás korban való megszerzése, amik a könyvtár használatát egyszerűvé, kényelmessé, napi rutintevékenységgé tehetik. Nem kevésről van itt szó. Mindenekelőtt arról, hogy a gyermekeket, fiatalokat megtanítsuk olvasni, könyvet és könyvtárat használni, sőt, kicsit általánosabban fogalmazva: az élete folyamán bizonyosan vagy igen valószínűleg szükséges információk források megismertetésére és használatuk módjának elsajátíttatására kell törekednünk. Ezzel szoros összefüggésben - nevelési célként - el kell érni, hogy a könyvtárhasználat szokássá, szükségletté váljék, hogy az ily módon nevelkedett felnőtt pontosan tudja, érzékelje: mikor, milyen célra fordulhat könyvtárhoz, s ezt meg is tegye. Mindehhez természetesen nélkülözhetetlen, hogy a pedagógus olyan mértékben ismerje a könyveket, a könyvtárat, hogy ezek használatát - úgy, ahogyan azt az új közoktatási koncepció el is várja tőle - a napi iskolai oktató-nevelő munkába szervesen illessze be. Ez a feladat elsősorban a pedagógusok képzésében és továbbképzésében jelentkezik. Végezetül, de az előbbieknél semmivel sem kevésbé fontos: az iskolai és a gyermekkönyvtárakat alkalmassá kell tenni mindezen funkciójuk ellátására.

Mindez persze a legkedvezőbb esetben is csak egy további generáció számára teszi természetessé a könyvtárak használatát. Nem mondhatunk le azonban azokról sem, akik még nem kapták meg iskolai tanulmányaikhoz illeszkedően ezt a segítséget. Nagyon lényeges feladat, hogy a könyvtárak ismertessék meg szolgáltatásaikat meglevő és lehetséges használóikkal, de ugyanilyen lényeges feladat, hogy az oktatásügy minden munkása, fenntartója is teljesítse e téren is méltánytalanul mellőzött, mellőztetett feladatát!

Ebből a szempontból igen kedvező a könyvtárak számára, hogy amig egyfelől szolgáltatásaikkal jelentős mértékben hozzá tudnak járulni a szocialista demokratizmus erősödéséhez, kiteljesedéséhez, úgy másfelől ez a folyamat pozitív visszahatást is gyakorol: a közéletben való aktívabb részvétel, a demokratikus jogok rendszeres gyakorlása szükségessé, sőt, elkerülhetetlenné teszi egyebek között a könyvtárak rendszeres használatát is.

A céljaink eléréséhez nélkülözhetetlen feltételek sorában másodikként óhatatlanul olyanokról kell szót ejteni, amelyek kizárólag vagy meghatározó mértékben a könyvtárak pénzügyi ellátottságától, helyzetétől függenek. Legsúlyosabb gondjaink sorában beszéltünk már a könyvtárak elhelyezéséről. A feltételek legnagyobb ütemű javulására talán e téren volna szükség, de tudjuk azt is, hogy az elkövetkező néhány évben csak nagyon szerény bár nem lebecsülendő eredményekre van kilátásunk. Hasonlóképp nagyon lényeges, hogy a könyvtárak költségvetése lehetővé tegye az állomány tervszerű, egyenletes gyarapítását, ne eredményezzen olyan hiányokat, gyűjteményi "lyukakat", amelyek később soha többé nem lesznek beföl-dozhatók.

Előbbre kellene lépniünk a könyvtárak berendezése, technikai felszerelése területén. A számítástechnika könyvtári alkalmazásában, a másolatszolgáltatás vagy a híradástechnikai eszközök igénybevételeben lemaradásunk a legfejlettebb könyvtári rendszerrel rendelkező országokhoz képest évtizedesnél is nagyobb. Pedig bármennyire is igaz, hogy a könyvtáros lelkesedése, a könyvtárban rejlő tartalékok kihasználása nagyon sok mindenre képes, csodákra mégsem: és amig a géppel könnyebben, gyorsabban, egyszerűbben és pontosabban elvégezhető munkákat is könyvtárosoknak kell végez-

niük, addig bizonyosan nem jut elégséges idő a könyvtárhasználók igényeivel, gondjaival, problémáival való alapos törődésre, addig bizonyosan nem lesz a könyvtár alkalmas lehetőségeinek teljes kibontakoztatására. De itt másról is szó van és ez lényegesebb: bekapcsolódni, átvenni a világ adatbankjainak információs szolgáltatásait.

Harmadikként essék szó a jelen előadás tárgya szempontjából kiemelkedő fontosságú személyi feltételekről, az emberi tényezőről, a könyvtárosról. Sokirányúak azok az igények, amelyeket társadalmunk a könyvtárossal szemben támaszt: szakmai felkészültség, elhivatottság, hivatástudat, a politikai közéletben való aktív részvétel, szolgáltatási készség, a könyvtárhasználói igények felismerése és figyelembevétele stb. Könyvtárosképzésünk most folyó korszerűsítése a lehetőségek határain belül törekszik mindezek integrálására, feltételrendszerünk azonban itt is hiányokkal küzd. Fontos feladataink közé tartozik a helyes képzettségi arányok kialakítása az egyes könyvtárakban; a főiskolai könyvtárosképzés szervezeti bővítése, s az egyetemi szintű képzéssel együtt a folyamatos tartalmi korszerűsítés.

A képzés fejlesztésével párhuzamosan egyre nagyobb jelentőséget kellene kapnia a folyamatos és szervezett továbbképzésnek; melynek keretében is gyarapítani lehetne könyvtárosok általános és politikai műveltségét.

A könyvtárügy elé kitűzött célok elérésének, az ez irányba történő haladásnak vannak természetesen tágan értelmezett jogi feltételei. Részletes áttekintésük helyett hadd utaljak arra, hogy a munka további javításához, a könyvtári rendszer eredményes irányításához és felügyeletéhez szükséges jogszabályok, irányelvek, szabványok és más irányítási dokumentumok a vonatkozó párt-dokumentumokkal, magasszintű jogszabályokkal és más állásfoglalásokkal szoros összhangban folyamatosan készülnek.

Feltételeink sorában utolsóként - bár ez semmiképp sem fontossági helyüket jelzi - említeném meg azokat a tágan értelmezett szervezeti vonatkozásokat, amelyek általában nagyon fontos, egyes esetekben szinte meghatározó feltételei a könyvtárak eredményes,

hatékony munkájának. Ma már közismertnek tekinthető az a tény, hogy könyvtári rendszerünk rendkívüli mértékben elaprózott: nagyon sok az olyan könyvtár, amely önállóan gazdálkodó intézményként egyre kevésbé képes könyvtárként működni, eleget tenni mindazoknak a jogos, megalapozott elvárásoknak, amelyeket használói vele szemben támasztanak. Az amugy sem tulságos bőséggel rendelkezésre álló erőforrások, anyagi és személyi feltételek szétforgácsolása ésszerűtlenségekre, felesleges párhuzamosságokra vezet akkor, amikor a könyvtári ellátás "fehér foltjai" inkább növekednek, mint csökkennének.

Szeretném ezuttal is nyomatékosan hangsúlyozni, hogy az elaprózottság megszüntetése érdekében csak az önállóan működő könyvtárak számát szeretnénk érdemben csökkenteni, nagyon ügyelve ugyanakkor arra, hogy a könyvtári ellátás a legkisebb településen se romolhasson, éppen ellenkezőleg.

Az egyre nagyobb számban kialakuló, már említett ellátórendszerek ezt a reményünket teljes mértékben megalapozottá teszik, s hasonló a helyzet néhány integráció esetén is. Ez utóbbi szervezési eszköz alkalmazását illetően azonban óvatosságra törekszünk, s erre intünk is: a feltételekkel kellően alá nem támasztott, elsietett, megalapozatlan összevonás nem egy esetben az érintett intézmények munkájában visszaesést - ezen belül - a könyvtári ellátás színvonalának csökkenését vonta maga után.

Sem a könyvtárak, sem a levéltárak, sem a múzeumok nem elszigetelten, légüres térben dolgoznak. A feladatok folytonos és gyors ütemű bővülése, a közgyűjteményekkel szemben támasztott igények mennyiségi és minőségi növekedése ma már követhetetlen a feltételek azonos ütemű növelésével. Az intézmények közötti együttműködés, a feladatok, a munka ésszerű megosztása, az elkerülhető párhuzamosságok megszüntetése mind olyan eszköz, amely teljes kiaknázottságát még nem érte el, ahol a jövőben még igen sok lehetőség van. Háromfokozatu együttműködésről van itt voltaképp szó: a leginkább kiterjedt, a mindennapi munkában leginkább nyomon követhető együttműködésre az azonos típusú egyenmű intézmények között van lehetőség. Érthető módon ezen a téren jutottunk is a legmesszebb: a könyvtárak egymás közti együttmű-

ködése ma már igen gyakori, s az utóbbi években nem ritkán tette lehetővé a szolgáltatások észrevehető mértékű javítását jelentős anyagi ráfordítás nélkül is. A második szinten a különféle típusú közgyűjtemények egymás közti együttműködését említhetjük. Éppen a politikai műveltség gyarapítása érdekében végzett tevékenységek sorában már ma is akadnak igen jó együttműködési példák: közös kiállítások, rendezvények, kiadványok; a lehetőségek köre azonban ezeknél lényegesen bővebb. Végezetül az együttműködés legkülső, de előbbieknél semmivel sem kevésbé lényeges köre: a közgyűjtemények együttműködése a legkülönbözőbb más művelődési, különösen oktatási intézményekkel, sőt nemcsak művelődési intézményekkel, szervezetekkel.

Jó példák e téren is nagy számban sorolhatók volnának, mégis az időhiány mellett még egy tényező visszatart ettől. Semmiképp sem szeretnék olyan látszatot kelteni, hogy az intézmények közötti együttműködés terén minden rendben van - mint ahogy említettem is korábban -, s még azt sem merném mondani, hogy a lehetőségekhez képest jelentős arányú a már megvalósult együttműködések száma. Tapasztalataink arra mutatnak, hogy ennek ma még az elenkezője igaz, s hogy ezen a téren is rendkívül sok még az előttünk álló feladat. Így a példák felsorolása helyett inkább hadd utaljak itt egy olyan tényezőre, amely sajnálatosan, de érhető módon gátolja az együttműködés szükséges mértékű elterjedését. Arra a téves gyakorlatra utalok, amely - legalábbis a művelődésügy esetében - az együttműködést kimondva vagy kimondatlanul összetéveszti feladatok átvállalásával, átvállaltatásával. Hogy saját területünkre illeszkedő, de szerencsére fiktív példával éljek: rendkívül lényeges, hogy a különböző közgyűjtemények együttműködjenek a helytörténeti kutatásokban, ám súlyosan téves volna, ha ennek keretében a könyvtár a muzeumi tárgyakból alakítana ki gyűjteményt, arra helyezné a hangsúlyt, vagy a muzeum vélné fő feladatának a jánló bibliográfiák szerkesztését.

Említettem már, hogy a politikai műveltség fejlesztése érdekében valamennyi közgyűjtemény egész tevékenységével vesz részt, és ez másként nem is lehet eredményes. Teljességgel természetes tehát, hogy a közgyűjtemények egymás közötti és más intézményekkel kialakított vagy kialakítandó együttműködése jelentős mértékben

befolyásolja, hogy összességükben milyen mértékben és milyen hatásfokkal tudnak aktívan bekapcsolódni ebbe a munkába.

Előadásom lezárásaként szeretnék utalni arra is, hogy a közgyűjtemények tevékenysége - ezen belül a politikai műveltségi színvonal emelése érdekében végzett sokrétű munkája - és a társadalom közötti kétirányú kapcsolat ezen a téren is szembeszökően érvényesül. Arról van szó nevezetesen, hogy olyan társadalmi jellemzők, mint az iskolai végzettségi szint emelkedése, a szabadidő és ezen belül a művelődésre fordított szabadidő mennyiségi alakulása, a szocialista demokratizmus erősödése, a lakóhelyi és munkahelyi közéletben való részvétel fokozódása, a társadalom részéről jelentkező igények; igen közvetlenül hatnak vissza a közgyűjtemények különféle szolgáltatásaira, azok használatára, igénybevételére. Munkánk megítélésekor ezt sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A SAJTÓ ÉS A POLITIKAI MŰVELTSÉG

Mind tájékozottabb és mind intelligensebb, mind gondolkodóbb és mind kérdezőbb társadalmunkban a tudati tényező mind fontosabbá, mind bonyolultabbá és mind munkaigényesebbé válik. Minden emberi koponya, minden agy egy-egy kis harctér, ahol a cselekvés indítékainak meghatározásáért folyik a küzdelem. Logikai és etikai, értelmi és érzelmi ráhatásokból alakul ki az álláspont, a magatartás és a mások álláspontját, magatartását befolyásoló ösztönzés.

Információszmjas, tájékozódni vágyó társadalomban élünk és munkálkodunk, ahol mint dallamon a szöveg, az információn uszik a politikum. A tájékoztatás, a tömegkommunikáció a politika kinyújtott karja, sokrendeltetésű, nélkülözhetetlen eszköze. Ez a különleges szerep diktálja, hogy a tájékoztatásnak is legyen saját politikája, amely az ideológiai harcban betöltendő helyét, feladatait, módszereit és stílusát is szabályozza.

A tájékoztatáspolitikát abból indul ki, hogy általában megnőtt a közvélemény társadalmi szerepe, de különösen megnőtt a tájékozódó és állást foglалó közvélemény politikát formáló ereje. A társadalom átalakítása lehetetlen magának az embernek az átalakítása nélkül. A tájékoztatás a társadalmi viszonyok szerves része lett.

Maga a tájékoztatáspolitikát az olyan elgondolásoknak és ráhatásoknak a komplexuma, amelyek az államrendszer elveiből és az időszerű társadalmi célokból következő információs struktúrával, információs rendszabályokkal kapcsolatosak. A tájékoztatási politika egy adott, konkrét társadalmi rend eszmei-politikai elvein alapszik, tehát mindig meghatározott osztályok és társadalmi rétegek érdekeit és törekvéseit fejezi ki. Az információt terjesztő intézmé-

nyek korántsem független "hatalmak", hanem a politikai hatalom elemeinek kell tekintenünk őket.

A szocialista országokban, így hazánkban a társadalmi közhangulat és magatartás fontos elemévé vált a bizalom és a tájékozottság. Fontosnak tartjuk, hogy az alapvető kérdésekben az irányításban és a végrehajtásban dolgozók egy nyelven beszéljenek és egyformán cselekedjenek. Ebből következik, hogy a tájékoztatás nem szívesség, hanem kötelesség, hogy a tájékozódás nem szubjektív megítélés szerint elbírálnak jog. Másfelől, a tájékoztatás nem a tájékoztatásért van, hanem mozzanata a cselekvésnek. Az információ nem öncél, hanem eszköz arra, hogy jobban, megalapozottabban gondolkodjunk és cselekedjünk. Az információk szükségletek a társadalmi megismerés szüntelen folyamatának az elemeit alkotják, s ez meghatározza e szükségletek kielégítésének a módszereit, a tájékoztatási politika jellegét és irányát is.

A politikai műveltség fogalmi megközelítése során vizsgálunk kell azt a kérdést, hogy melyik tudatforma játszik meghatározó szerepet társadalmi folyamataink szabályozásában. Bár a tudomány és az erkölcs szerepe az elmúlt évtizedekben erőteljesen növekedett, napjainkban is a politikai-jogi tudat dominanciája a jellemző. Ez nem zárja ki, hogy a politika fogalma közgondolkodásunkban meglehetősen strukturálatlan fogalom, határai elmosódottak, s hogy a lakosság jelentős része a politikát a közvetlen létviszonyoktól, tevékenységektől távol esőnek érzi, bár szívesen nyilvánít véleményt politikai, akár "kényes" kérdésekben is. A politika presztizsének nem kielégítő szintje is szerepet kap abban, hogy a magyar társadalom politikai tudatossága, politikai kultúrája nem megnyugtató.

Az okokat elemezve egyes szerzők, mint Polgár Tibor, rámutatnak, hogy a centralizált politikai rendszer keretei között létrejött centralizált államhatalom túlnyomórészt szervezeti keretek közé kényszerítette a politikai folyamatok túlnyomó részét, így az egyén (pontosabban a tömegek) politikai aktivitása kizárólag szervezeti keretek között bontakozhatott ki, illetve átmenetileg, egy időben ezt is gátolta a személyi kultusz rendszere. Az állam és a társadalom közötti közvetítő mechanizmusok, így a sajtó érdekközvetítő szerepe elsorvadt, illetve a közvélemény szerepe csökkent.

Az elmúlt negyed századot aztán politikai rendszerünk jelentős - tudatos - fejlesztése jellemezte ugyan, a politikai torzulások leküzdése mellett alapvető törekvéssé vált a politikai rendszer különböző elemeinek, így a tömegtájékoztatásnak állandó fejlesztése, de a problémákat nem sikerült maradéktalanul felszámolni. "Történetiséggel" továbbra sem magyarázható politikai passzivitás, a politikai értékek felismerésének teljes vagy részleges hiánya, apolitikus befelé fordulás, kritikátlanosság mutatkozik egyes rétegeknél, ujratermelődik a közöny. Lehet persze mindezt intézmény- és érdekeltiségi rendszerekben meglevő anomáliákra, szervezeti bürokratizmusra, bizonyos vezetési módszerek formális vonásaira visszavezetni, de ez csak erősíti: minden szinten követelmény és szükséglet a politikai kultúra fejlesztése.

Az emberi tudáskészlet egyik csoportját a szocializációs folyamatban elsajátított ismeretek alkotják, másik részét pedig azok, amelyek a világban való eligazodáshoz lehetnek szükségesek: irányítják, orientálják tevékenységünket. Az információszükséglet természetesen más viszonylag zárt, izolált közösségekben és más dinamikus társadalmakban. Utóbbiak állandó kihívásnak vannak kitéve az új események révén, amelyekben mindig megvan olyan változások lehetősége, amelyek az emberek sorsát és megszokott világát fenyegethetik vagy ellenkezőképpen, kedvező irányu fordulatot hozhatnak. Minél dinamikusabb egy társadalom fejlődése, minél bonyolultabbak és szerteágazóbbak a környező világgal való kapcsolatai, annál inkább megnő az új ismeretek jelentősége, annál fontosabbá válik az újdonságok befogadására való készség, nyitottság kialakulása a társadalom tagjaiban.

A sajtó olyan intézmény, amelyiknek kizárólagos vagy egyik legfontosabb feladata az újdonságok közvetítése. Információszükségletet elégít ki, tehát egy olyan hiányérzetet szüntet meg - olykor persze újabbakat létrehozva -, amely más szükséglet kielégítéséhez kapcsolódó szándékkal függ össze.

A téma olyan kiváló szakembere, mint Angelusz Róbert, a tömeges információszükséglet olyan kiváltóira hívja fel a figyelmet, mint a gyors, esetleg drámai fordulatokat tartalmazó változások, a rendkívüliség, az érintettség. A társadalmi-politikai szinttel leg-

közvetlenebbül összefüggő érintettség közvetlenül az érdekekkel van szoros összefüggésben. Minél alapvetőbb, fontosabb érdekeket érint egy esemény, rendszerint annál intenzívebb és szélesebb körű információszükségletet vált ki. A pániksituációk óriásira dagadó információszükséglete elsősorban azzal kapcsolatos, hogy az emberek alapvető érdekeiket, esetleg létüket érzik fenyegetettnak.

A kommunikációs eszközök - különösen a sajtó - jelentős szerepet töltenek be az információszükségletek kialakításában, tudatosításában, mobilizálásában, tömegesítésében és ugyanakkor befolyásolják az aktualitás formálódásának, kialakulásának mechanizmusait is. Az újságok - példányszámuk fenntartására, növelésére, politikai súlyuk, befolyásuk erősítésére törekedve - érdekelték minden olyan potenciális és tényleges információszükséglet felkutatásában, amely olvasóik számának, általában olvasottságuknak a növelésére hatással van. Rangsorolják, mérlegelik az egyes témákat, és elsősorban azokat állítják előtérbe, amelyek tömeges érdeklődésre tarthatnak számot. Az információszükségletet ugyanakkor bizonyos mértékig egységesíteni is kell; ez az egységesítés-részben következménye, részben előfeltétele a nagy példányszámu lapok kialakulásának.

Lényeges és mindig időszerű kérdés a tömegkommunikációs eszközök nyitottsága. Attól függően, hogy mit tekintenek jobban vagy kevésbé hangsúlyozandó témának, illetve mit sorolnak a tabutémák közé, módosíthatják az egyes témák aktualitását, illetve a róluk kialakult véleményt. Nem téveszthető szem elől, hogy az elhallgatott vagy a nem kellő szinten tárgyalt kérdések iránt felfokozódik az információszükséglet, és az irt a személyes kommunikáció csatornáit vagy egyéb hírforrások töltik ki, amelyeken keresztül számos megbízhatatlan értesülés, magyarázat kerül bele az információáramlásba. Hasonló típusu folyamatok jelentkeznek, ha a kommunikációs intézmények nem veszik kellőképpen figyelembe az információszükségletek olykor gyorsan változó hierarchiáját, és attól lényegesen eltérően súlyozzák az eseményeket.

Fordított helyzet alakul ki, ha a kommunikációs eszközök valamely langyos érdeklődéssel kísért eseményről, folyamatról, koncepcióról rendszeresen túlméretezik a tájékoztatást. Ilyenkor ezek

iránt fokozatosan tovább gyengülnek az információszükségletek, és az újabb információk már közönyt vagy akár a témával kapcsolatos negatív beállítódást válthatnak ki, amely esetleg még újabb, aktualizást növelő fordulatok esetén is gátja lehet az érdeklődés felélesztésének, az illető sajtóorgániumtól való elfordulást eredményezhet.

A társadalom politikai mechanizmusának működése, az általános politikai kultúra fejlődése szempontjából a kommunikációs csatornákon mindkét irányu, tehát a "felülről lefelé" és az "alulról fölfelé" típusú információáramlás is jelentőséggel bír. Összefoglalva: a lefelé áramló információk alapvető funkciója az emberek tájékoztatása-orientálása, információszükségeik tudatosítása, illetve kielégítése a közéleti szempontból fontos és aktuális kérdésekben. Az említett információk nyilvánosságának magas szintjéről akkor beszélhetünk, ha a különböző témák fontossági és aktualitási hierarchiájának körütekintő mérlegelése alapján mindazokat az információkat közzéteszik - és elsősorban azokat teszik közzé -, amelyek biztosítják az emberek tájékozódását, véleményalkotását az őket érdeklő és érintő közéleti kérdésekben.

A sajtó fontos közvetítője a "felfelé" irányuló információknak is. Ezek rendeltetése, hogy a társadalmi szempontból releváns csoportok véleményét, szükségleteit továbbítsák. E szükségletek tudatosulása, nyilvánosságra hozatala és tömegkommunikációs megvitatása nélkül a kormányzati-hatalmi szervek nem hozhatnak sokoldalúan mérlegelt, megalapozott döntéseket, sőt kedvezőtlen esetben előfordulhat, hogy intézkedéseik több feszültséget idéznek elő, mint amennyit megoldanak. Jó ezenkívül, ha a közönség mélyebb bepillantást nyer a bonyolult - számos feszültség lehetőségét tartalmazó - döntések világába, és ezzel a tömegkommunikáció elősegítheti a helyes intézkedések felvilágosult, toleráns fogadtatását és sikeres megvalósítását.

A lefelé haladó, az emberek tájékoztatására-orientálására irányuló és a felfelé haladó, szükségleteket, véleményeket közvetítő kommunikációs folyamatok szorosan összefüggnek, nyilvánosságuk mértéke kölcsönösen feltételezi egymást. A tájékozódás-orientálás nyilvánossága ugyanis csak akkor lehet magasszintű, ha a kormányzati, illetve a tájékoztatási szervek látásviszonyai jóknak mondha-

tók, ha a felfelé irányuló információk magasszintű nyilvánossága láthatóvá teszi a releváns társadalmi szűkségeket. Másfelől a felfelé irányuló információk csak akkor lehetnek hitelesek és meggyőzőek, ha a lakosság látásviszonyai jók, ha szükségletei tudatosulhatnak, ha a közvélemény megfelelő tájékoztatást kap az adottságoknak és az eseményeknek arról a bonyolult feltételrendszeréről, amely a társadalmi lehetőségeket és szükségleteket megszabja.

A tájékoztatáspolitikának ezeket a lényeges követelményeit a polgári társadalmakban is jól látják, és kezdik látni a harmadik világban is. G. R. Baum volt nyugatnémet belügyminiszter egyik beszédében kijelentette:

"Demokráciánk azon áll vagy bukik, hogy képesek-e polgáraink ésszerű politikai gondolkodásra és cselekvésre. Az tehát a feladat, hogy polgárainkat tájékoztassuk és ily módon döntésképpé tegyük. Arról van szó, hogy felébbresszük elkötelezettségüket a demokrácia iránt, és képpé tegyük a párbeszédre és a toleranciára... A demokrácia alapja is a kompromisszum, a demokratikusan legitim döntések elfogadása és a mások véleményével szembeni tolerancia." Persze a Német Szövetségi Köztársaságban ma nehéz toleranciát várni az amerikai rakételepítéssel, a súlyos munkanélküliséggel, a kábítószerfogyasztással, a mesterségesen felfokozott vendégmunkás-problémával szemben, ez azonban nem változtat az általános törvényszerűségeken.

A. M'Bow, az UNESCO főigazgatója nemrégiben egyik jelentésében rámutatott: "Bármely politikai hatalom szükségképpen az összetett közlési és információs rendszerek középpontjában helyezkedik el, hiszen a döntéshozatalhoz egyre több állandóan változó információt kell számításba venni, és minden politikai irányvonalat magyarázni és értelmezni is kell, hogy elfogadják."

Legyen szabad egy lengyel állásfoglalást is idézni, hiszen a lengyelországi fejlemények élesen vetették fel az állam és a társadalom viszonyának, ezen belül az orientálásnak és a sajtó-visszacsatolásnak a kérdését.

Wojciech Jaruzelski tábornok ez év júniusában felszólalt a Lengyel Újságírószövetség kongresszusán. Elmondta, hogy mint a lengyelek többsége, újságolvasással kezdi a munkanapot, majd a lengyel sajtó fontosságát méltatta:

"Az újságíró naponta találkozik fogyasztójával. Elsőként jut el a közvéleményhez, mint ahogy elsőként tapasztalja a bizalom elvesztésének következményeit is. Az élvonalban dolgozik, nagyobb fizikai nyomásnak van kitéve. Ennek nem is mindenki tud ellenállni. Ez egyszerűen nagyon nehéz foglalkozás... Az újságíró éles munkaeszközökkel dolgozik. A szó olyan, mint a sebész kése: hozhat enyhülést is, de fájdalmasan meg is csonkíthat."

Jaruzelski a sajtóval szemben támasztott követelményeket a következőképpen érzékeltette:

"A lengyel társadalom gyorsan változik. Fiatalodik, új igényeket támaszt. Az utóbbi években sokat átélt és sokat tapasztalt. A következő idők egyre nagyobb követelményeket hoznak magukkal. Ami tegnap még győzött, ami ujnak és jónak látszott, ma gyakran elveszíti társadalmi horderejét. Még az is előfordul, hogy unalmas-sá és nevetségessé válik. Ma már nem elég az, ha valakinek igaza van és a jó oldalon áll. Tudnia kell igazát megvédelmezni, terjeszteni, új érvekkel alátámasztani. Az élet nem fukarkodik ezekkel."

Az olvasó, a néző, a hallgató ma már egyre jobban észreveszi és egyre kevésbé tűri a frázisokat és az általánosításokat. Fontos információt és alapos kommentárt igényel. Az újságírótól, akiben bizik, a laptól, amelyet megvesz, elsősorban azt várja, hogy kompetens és hitelt érdemlő vitapartner legyen.

A sajtó feladatai a szükségletektől függően változnak. Egy legfontosabb, magasrendű feladata azonban soha nem változik: a szocialista állam kategóriáiban kell gondolkodnia."

Jaruzelski külön hangsúlyozta, hogy semmilyen társadalmi szerződésbe nem fér bele a szocializmus meggyűlöltetése, eredetének bemocskolása, távlatainak kétségbevonása. "Szembe fogunk

szállni az álkultura nyomásával, a társadalmat demoralizáló tartalmakkal is" - jelentette ki.

És itt elérkeztünk a sajtó követelményrendszeréhez a szocialista társadalomban. Ebben a követelményrendszerben központi figura az újságíró, akinek - legyen munkatárs vagy szerkesztő - fontos szerepe lehet a politikai műveltség, a politikai megértés erősítésében, a sajtó tájékoztató, nevelő és mozgósító funkcióinak összekapcsolásában. A szocialista sajtó munkására is jellemzőek persze általános újságírói kvalitások, amelyek a szakmai oldalt jelentik. Legyen szabad itt is néhány illusztrációval élnem.

Az Alsop fivérek egyik könyvükben így fogalmazták meg az újságíróval szemben támasztott követelményeket: "Minden újságírónak erős testalkatra, jó lábakra és bizonyos foku nyelvérzékre van szüksége. A politikai újságírásban ezenkívül a történelem ismeretére és politikai érdeklődésre is nagy szükség van." Laurence Campbell ezt a következőkkel egészíti ki:

"A politikai újságírónak

1. alaposan ismernie kell a politikai tudományokat, a közgazdaságtant, a szociológiát és a történelmet;
2. ismernie kell az államigazgatást, a politikai közeget, amelynek tevékenységéről tudósít;
3. szoros kapcsolatban kell lennie a politikai élet irányítóival, azokkal a személyekkel, akiknek szerepe, hatása van a politikai életben;
4. képesnek kell lennie arra, hogy egyszerűen, világosan, tárgyilagosan és pártatlanul tudjon írni a politikáról és azokról, akik azt képviselik, végrehajtják.

Igaz, hogy az újságírónak erős testalkatra van szüksége, sokkal fontosabb azonban, hogy határozott, kitartó és szellemileg erős egyéniség legyen."

Kusvant Szingh, a Hindustan Times főszerkesztője írta: "Amikor átvettem a lapot, három célt tűztem magam elé: tájékoztatni, szórakoztatni és idegesíteni."

A helyesen értelmezett politikai műveltség szolgálatában álló újságírók egy személyben informátorok, ismeretterjesztők, kommentátorok, közvéleménykutatók, bátran kérdezők és bölcsen felelők.

A politikai újságíró feladata tehát nem egyszerűen tényközlés, nem szabad arra szorítkoznia, hogy csupán azt írja meg, mi történt vagy történhet. A tényeket elemeznie, magyaráznia kell, akár csak a különböző eszméket. Ez nagy tájékozottságot, olvasottságot, tudást igényel. Ismernie kell a történelmet, közgazdaságtudományt, szociológiát, földrajzt, pszichológiát. De ismernie kell az egyes politikusokat is, azok életrajzát, gondolkodásmódját. A jó politikai újságíró meg tudja különböztetni a taktikai és a stratégiai célokat, meg tudja állapítani, hogy egy-egy intézkedés vagy irányzat átmeneti vagy állandó jellegű-e, tud arról is, ami nem a nyilvánosság előtt történik. A politikai újságírónak mindent el kell követnie, hogy tárgyilagos maradjon, és hireiben, tudósításaiban ne saját egyéni elképzeléseit, érdekeit juttassa kifejezésre. A politikai eseményeket nem lehet csupán fehér és fekete színekkel ábrázolni, a kettő között a szürkének számtalan árnyalata lehet.

Követelmény az is, hogy a politikai újságíró megbízható és szavahihető, ugyanakkor korrekt legyen, azokat a forrásokat, amelyektől a tájékoztatást kapja, védje, ne fedje fel. Azt az újságírót, aki megsérti e szabályt, felfedi informátorát annak kérése ellenére, rövid úton kiközösítik, igaz azt is, aki forrásainak véleményét saját véleményének, "felfedezésének" tünteti fel.

Realizmus, hitelesség, szakszerűség, az eredmények avatott bemutatása idealizálás és illúziókeltés nélkül, az embereket izgató kérdések elmélyült elemzése, gondolati frissesség, világos kifejezés mód - ezek követelmények a sajtóval, a politikai újságíróval szemben, akinek azt is tudnia kell, hogy az információ az érdeklődés felkeltését, ne annak a befejezését jelentse. Végül van egy követelmény, amelyet valaki úgy fogalmazott meg, hogy az újságíró

ne tévessze össze saját könyökét az összes többi könyökökkel, lás-
sa az informáltságbeli, hozzáférésbeli különbségeket saját maga és
olvasói között, még akkor is, ha elképzelése nyilván olvasóinak a
saját tájékozottsági és ismeretszintjére való emelése.

A tegnap itt elhangzott előadások érintették egyfelől a mai
magyar politikai kultúra néhány kérdését, másfelől a politikai ak-
tivitás és a korszerű műveltség összefüggéseit. A magam részéről
most egyrészt a politikai műveltségnek a politikai kultúrához való
viszonyát szeretném megvizsgálni, másrészt tisztázni a tömeg-
kommunikációs rendszerben éppen az írott sajtó politikai sajtósze-
rűségét, szerepét a politikai műveltség fejlesztésében, gyarapítá-
sában.

Minthogy a politikai kultúra abban különbözik a közéleti kultu-
rától, hogy a hatalomgyakorlással kapcsolatos tevékenységet, ma-
gatartást jelent, elsősorban szervezeti magatartás kifejeződése, a
politikai műveltség alapvető követelménye az állam, a hatalom, a
politikai szervek rendeltetésének a politikai rendszer elemeiként
való megértése. Minthogy a hatalom "racionálisan aktív" szemé-
lyekre támaszkodik, vagyis olyanokra, akik a politikában aktívak,
informáltak a politikáról és hatással vannak rá, politikai művelt-
ségük, kulturájuk kialakítása az állam érdeke és feladata. Csak a
polgári társadalmak célja az állampolgárok konformitásának olyan
biztosítása, amely a politikai rendszerhez való különösebb meggyő-
ződés nélküli, megalkuvó alkalmazkodás.

Ha igaz, amit Szretykó György egyik tanulmányában fejteget,
hogy ti. a politikai kultúra belső elrendezését a kongitív, a norma-
tív és a magatartásbeli komponensek együttesen alkotják, akkor a
politikai műveltség a kognitív, tehát ismereti összetevőhöz kap-
csolódik leginkább. Az említett szerző szerint a kognitív komponens
a politikai és jogi ismereteket, attitűdöket, értékeket, a normatív
komponens a politikai, jogi és erkölcsi normákat, szokásokat és
hagyományokat foglalja magába, a magatartásbeli komponens az
előző komponensek kifejeződése, egyrészt a politikai és jogi véle-
ményekben, másrészt a politikai aktivitás, illetve inaktivitás
szintjén.

A politikai műveltség nélkülözhetetlen eleme, hogy a társadalom tagja rendelkezze politikai és jogi ismeretekkel, vagyis többé-kevésbé rendszerezett ismeretei és nézetei legyenek a társadalom politikai rendszere működési mechanizmusáról és fejlődésének törvényszerűségeiről, valamint az állampolgárok jogairól és kötelességeiről. Ebben a vonatkozásban a sajtó a közérthető, illusztrált és gyakorlatias ismeretterjesztés funkcióját töltheti be, hangsúlyozva egyebek között, hogy a politikai és jogi ismeretek alkotóelemei általános műveltségünknek is.

Ha igaz továbbá, amit a hazai politológiai kutatások kiderítettek, nevezetesen, hogy politikai és jogi ismeretszintünket nem elsősorban általános műveltségünk, iskolai végzettségünk határozza meg, hanem a társadalmi réteghelyzet, s hogy a politikai végzettség emelkedésével nem nő jelentősen a hallgatók politikai és jogi ismeretszintje, ami szükségképpen felveti a politikai oktatás hatékonyságának kérdését is, - akkor egyértelmű az írott sajtó felelőssége és szerepe ezeknek a hiányosságoknak a megszüntetésében.

A sajtó az élet eleven ábrázolásától az elméleti tanulmányokig gazdag műfaji választékkal rendelkezik a politikai értékek bemutatására, megmagyarázására és elfogadtatására. Ha politikai értékeknek azokat a jelenségeket, tárgyakat nevezzük, amelyek az egyének által értékként fogalmazódnak meg, világosak a tömegkommunikációs ráhatás ilyen irányú lehetőségei. A sajtó hivatott elmélyülten megmagyarázni, mi az a politikai szabadság, miből áll annak a feltételrendszere, vagy ismertetni és elemezni például a történelmi és mozgalmi hagyományokat.

Amit a kognitív oldalról elmondtunk, egyáltalán nem jelenti, hogy a politikai műveltség és a sajtó feladatai szempontjából elhanyagolhatóbbak lennének a politikai kultúra normatív komponensei. Annyival is inkább, mert a politikai értékek normatív jelleggel is rendelkeznek. Bár politikai kulturánk strukturájában első helyen szerepelnek a pártélet lenini normái, nem mondható el, hogy sajtónk ezeket hazai viszonyokra alkalmazva ismertetné. Valamivel jobb a jogi normák népszerűsítése, itt viszont - különösen nemzetközi összevetésben - nem mutatunk rá elég határozottan, hogy a

jogi normák mindenütt az uralkodó osztály és rétegek érdekeinek jogszabály formájában rögzített kifejezői, de minden állampolgár számára kötelező jellegűek.

Ami az erkölcsi normákat illeti, ezeket általában nem jogszabályok rögzítik, hanem azok a közvélemény egyes részei által elfogadottak és támogatottak. Minthogy egy szocialista társadalomban egy időben megtalálhatók a kommunista, kispolgári, polgári, vallási és félf feudális erkölcsi normák, a sajtónak ezek ismertetésén túl feladata az érvényesülési arányok olyan módosítása, amely a szocialista építés feladatainak kedvez. A tömegkommunikáció munkásainak tisztán kell látniuk, milyen funkciókat látnak el a politikai kultúra normái a szocialista társadalomban, milyen módon erősítik az alapvető társadalmi-politikai értékeket, milyen értékorientációt segítenek a társadalmi élet politikai szférájában, hogyan válnak értékelő kritériumaivá az állampolgárok politikai magatartásának.

A politikai kultúra magatartásbeli komponenseihez szokás sorolni a meggyőződést, a politikai és jogi véleményeket, a politikai aktivitást vagy éppen annak ilyen-olyan mértékű hiányát. Konkrét témák kapcsán még visszatérünk a meggyőződés befolyásolására, itt ennek különleges fontosságát kell hangsúlyoznunk. A meggyőződés szerkezetileg háromszintű: egyik eleme az ismeret, a másik a cél eléréséhez szükséges akarat, végül a harmadik a gyakorlati tevékenység, a cselekvés, amely szoros kapcsolatban áll az ember pszichikumával. A meggyőződés a politikai magatartás ösztönzője. Egyrészt politikai véleményekben, másrészt a politikai aktivitás szintjeiben mutatkozik meg.

A politikai véleményformálás, amely a sajtó egyik fő feladata, abból indul ki, hogy mindaz, ami az emberek számára meghatározott értéket jelent, értékelést kap, vagyis az emberek az értékekhez való viszonyukat értéktételekben fejezik ki. Az ilyen ítélet a vélemény. A sajtó mindenekelőtt témákat ad a vélemény kifejtéséhez, egyetértően vagy ellenkezéssel fogadott értéktételeivel szinte véleményalkotásra ösztönöz, ezáltal vitapartneré válik, az érték-hierarchiák magasabb szempontjainak helyességéről igyekszik meggyőzni olvasóit. A szemlélet kialakításával befolyásolja az akaratot és ezen keresztül a cselekvést, amelynek társadalmi jelentősé-

gét akkor is érzékeltetni hivatott, ha nem világrengető cselekvésekről, hanem az egyszerű ember hétköznapi cselekvéseiről van szó.

Mindeddig úgy tűnhetett, hogy csak a "vezetettek" politikai kulturájáról szólnak. A politikai kultúra elemzői azonban, mint-hogy egyrészt a politikai kultúra elsősorban szervezeti magatartásokban fejeződik ki, másrészt pedig mivel a szervezetek működési mechanizmusában alá-fölérendeltségi viszonyok vannak, vizsgálják a politikai kultúra és a vezetési kultúra kölcsönös kapcsolatát is. Ez a politikai gyakorlat szintjén a vezetés módszereiben, stílusában nyilvánul meg. A szocialista társadalom politikai rendszere egész sor vezetési-irányítási funkciót tölt be, amelyek között szerepel a társadalmi feladatok és célok meghatározása, a társadalmi tevékenységek megszervezése a kitűzött célok megvalósítása érdekében, a társadalom politikai-ideológiai egységének erősítése, az értékek elosztása, - mind megannyi tevékenységi, közre- és együttműködési terület a sajtó számára, amely a szocializmus politikai rendszeréhez tartozónak érzi magát.

A politikai kultúra nemcsak a társadalom szorosabb értelemben vett politikai rendszerét érinti, hanem a gazdasági, a szociális, a jogi és erkölcsi szférát is. A politikai műveltség előfeltételez tehát gazdaságpolitikai, szociálpolitikai, sőt művelődéspolitikai ismereteket is, azok jogi és erkölcsi vonatkozásaival egyetemben. A sajtónak nemcsak látnia, hanem segítenie is kell a művelődés erkölcsi, világnézeti, életformaalakító szerepét, a gondolkodást és a magatartást formáló erejét.

A sajtó "nagyhatalom" - mondják sokan. Valóban, a világon ma 500 millió televíziós készülék van, hozzávetőleg 2 milliárd nézővel, 8200 napilap jelenik meg - némileg kisebb számú olvasóval. Hazánkban a lakosság 15%-a tekinthető újságolvasónak. Senki sem tudja, hogy milyen az aránya a spontán módon terjedő információnak, de szeretnénk hinni, hogy azt jelentősen befolyásolja az intézményesen terjedő információ. A spontán forma általában az információt átadó és befogadó közvetlen kapcsolatában valósul meg, de itt részben már megfogalmazódnak azok a tájékoztatási szükségle-

tek, amelyeket a megfelelő hivatalos intézményeknek ki kell elégíteniük. Ami az intézményes információterjesztést illeti, ez közvetetten valósul meg, egyebek között a tömegtájékoztató eszközök segítségével. Természetes, hogy az információterjesztés intézményes formája hat a spontán formára, meghatározhatja - pozitív és negatív értelemben - annak irányát, de ugyanakkor néha ellentmondásba is kerül vele. A sajtó szerepét is érinti ezzel összefüggésben az információhiány már említett problémája, nevezetesen az a kérdés, hogy adott esetben az emberek a megfelelő vagy nem a megfelelő információs forráshoz nyulnak-e, ami szorosan összefügg a sajtó erős vagy gyenge információtartalmával.

A szocialista sajtó a társadalom nevelésének, szervezésének, a bel- és külpolitika ideológiai biztosításának eszköze, az egész társadalom szószéke, a közvélemény érzékeny barométere. Országainkban igen fontosnak tekintik a tömegtájékoztató eszközökért, azok hatásáért viselt felelősséget, ami nem "kincstári szabványosítottságot" jelent, hanem hitelességet, megbízhatóságot, a valóság tükröztetését, kellően széles kommentálást, osztályalapon álló, pártos beállítást. Mindezt a korszerű politikai műveltségért, a magasabb politikai kultúráért.

Ismeretes, hogy a tőkés tömegtájékoztató irányítói elvetik az információterjesztésért viselt felelősség tételét. Ezt éppen a tömegtájékoztató eszközök nem állami jellegére hivatkozva teszik. A tömegtájékoztató eszközök magántulajdonosi jellege természetesen azzal jár, hogy az információt árunak tekintik, az információcserét pedig olyan folyamatnak, amely a piaci viszonyok alapján megy végbe, s ennek következtében az erkölcsi szempontból meglehetősen kétes tömegkulturális "termékek" jutnak exportelőnyhöz, amelyek a célországokban is a félműveltséget, a kávéházi filozófiát és tájékozottságot hivatottak divatossá tenni és erősíteni.

A felelősség elhárítása a tőkés tömegtájékoztató rendszerben természetesen nem jelenti azt, hogy ideológusaik és politikusaik lemondtak volna a sajtó irányításáról. Jó példa lehet erre a williamsburgi tőkés csucstalálkozó amerikai sajtóelőkészítése, amelynek keretében William Clark, Reagan elnök biztonsági ta-

nácsadója a kíváncsú újságcimekig terjedően megtervezte a találkozóval kapcsolatos propagandamunkát. (Der Spiegel, 1984. 24. sz.)

Engedjék meg végezetül, hogy néhány szót szóljak az ideológiai harc kérdéseiről, amelyhez közvetlen köze van sajtónknak és amely érinti a tudatot, a meggyőződést, az aktivitást, tehát azokat a területeket, amelyek a politikai műveltség által meghatározottak.

Anélkül, hogy az ideológiai harc olyan egyéb területeit lebecsülnénk, mint a tudomány, a művészet és az irodalom, de akár a gazdaság és a technika is, meg kell vallanunk, hogy a tájékoztatáspolitikai és maga a tömegkommunikáció e harc első vonalában van, és velük szemben különösen kemények a követelmények. Természetes, hogy a nemzetközi és a belső helyzet nehezebbé válásával nehezebbé váltak a propaganda- és tájékoztató munka feltételei is. Immár nemcsak imperialista, hanem ultraradikális, álbaloldali, maoista és "független" behatással is szembe kell néznünk. A sajtóban egyszerre kell eleget tenni a gyorsaság és a megbízhatóság, az alaposság és az operativitás követelményének, ami lehetetlen ideológiai szilárdság és rugalmasság, az új kérdések iránti fogékonyság és kezelési biztonság nélkül.

Tájékoztatásunknak mind több megelőző akcióhoz kell folyamodnia, ami prognosztikát és tervszerűséget igényel. Egyszerre kell tekintetbe vennünk a jelenlegi helyzetet és a perspektivákat, méghozzá mind a mi oldalunkon, mind pedig az ellenfél oldalán.

Ötvöznünk kell a pártosságot a tárgyyszerűséggel, nem erőszakot véve a tényeken, hanem a valóság tényleges, legmélyebb belső strukturáját megragadva. Az ilyen valóságfeltáró funkció minden szocialista elkötelezett újságírónak, rendszerünk minden agitátorának és propagandistájának sajátja kell hogy legyen.

Felszínre kell hozni és a napi tömegtájékoztatásban is közzétételvé tenni az imperialista propaganda sztereotípjai mögött megbúvó ideológiai lényeket. Ha nem világítjuk meg például az emberi jogok vagy a pluralizmus fogalmával folytatott polgári szemfény-

vesztést, akkor tudati támaszpontot hagyunk az ellenséges propagandának saját közegünkben. De nem kisebb fontosságu az olyan fogalmak tisztázása - egyebek között a közvélemény politikai műveltsége érdekében - mint a konfrontáció, az államközi bizalom, az egyenlő biztonság, amelyek tisztázatlansága ideológiai űrt is hagy maga mögött.

Meggyőző tájékoztatás, amely nem csak az automatikusan egyetértőkre van tekintettel, könnyed, intelligens, biztos kezű érvelés, amely nem kelt ellenszenvet, őszinteség, amely a befogadó iránti megbecsüléssel párosul, - ezek azok a tartalmi és formai jegyek, amelyek tájékoztatáspolitikánkat hatékonyabbá tehetik az ideológiai harcban, társadalmunk politikai műveltségének emelésében.

Korábban nem egyszer érte a világszocializmust az a vád, hogy tulideologizálja a jelenségeket, a folyamatokat, a változások okait. Nyugat ugy ábrázolta magát, mintha a "dezideologizálás" hive lenne, mintha idegenkednék az ideológiai harctól, mintha a békés egymás mellett élést az ideológia területére is ki akarná terjeszteni. Fogalmazhatnék úgy, hogy amikor az enyhülési folyamat lefékeződött, Nyugat teljes lendülettel belevetette magát az ideológiai harcba. Valójában az történt, hogy Nyugat az ideológiai harcot ideológiai diverzióvá alakította, s bevont olyan területeket is, amelyeket korábban az enyhülés érintett - igaz, a világimperializmus számára igen hátrányos értelemben.

A Varsói Szerződés tagállamainak 1983 januári politikai nyilatkozata tartalmazta azt a fontos elvet, hogy a béke és a nemzetközi biztonság ügyéért viselt felelősség tudatában a szocialista országok politikájukban élesen elhatárolják az ideológiai kérdéseket a nemzetközi kapcsolatok problémáitól, ellenzik, hogy az ideológiai harc szférájába tartozó kérdéseket mesterségesen bevigyék a nemzetközi kapcsolatokba, zavarják velük a kölcsönösen elfogadható megoldások keresését, elsősorban a háboru elhárításának problémájára. Még világosabban fogalmazott Juriij Andropov, amikor hangsúlyozta, hogy a két társadalmi rendszer történelmi versengése, az eszmék harca teljesen törvényszerű jelenség, amely magából a szocializmus és a kapitalizmus létezésének tényéből ered.

"Határozottan ellene vagyunk azonban annak - mondotta -, hogy ez a történelmi szembenállás a békés együttműködés szűkítésére irányuljon, és még inkább annak, hogy az atomháború sikjára tere-
lődjék."

Most, amikor a Ronald Reagan által meghirdetett keresztes-hadjáratban mind nagyobb szerepet kap a "lélektani hadviselés" a világszocializmus ellen, társadalmunk politikai műveltségének fontos része az ideológia helyének, érvényesülési körének helyes látása, az ideológiai harc megértése, megértetése, amiben az írott sajtónak állandó és operatív, tartalmi és módszertani feladatai vannak. Felismerve, hogy meggyőzni könnyebb, mint más be-
látásra bírni, higgadt elvszerűséggel a másik fél vagdalkozásaival szemben, határozottsággal, méltósággal, nem engedve a provokációknak - sajtónk igyekszik kivenni részét a közművelődés politikai célkitűzéseinek megvalósításából.

FILM ÉS POLITIKUM^x

Az a tény, hogy Pirityi elvtárs alapos és kimerítő beszámolója után kerülök sorra, helyzetemet könnyíti is, nehezíti is. Nehezíti azért, mert rajtam kívül álló okok következtében nem vagyok abban a helyzetben, hogy megírt előadással jöhessek ide, kompromisszumként született az előadásom. Problematikussá vált az is, hogy megtudom-e tartani előadásom annak következtében, hogy váratlanul el kellett utaznom a Moszkvai Fesztiválra, ez egész időtervemet felborította.

A Moszkvai Fesztivál ugyanakkor segít is engem abban, hogy Önök előtt újszerű képet adjak a film és a politikum viszonyára - már amennyire képet lehet adni erről, hiszen ez óriási téma. Pirityi elvtárs beszámolója azért könnyíti meg helyzetemet, mert rögtön nyilvánvalóvá tette azt az alapvető differenciát, ami az ő területe és az én területem között van. A filmművészet is, sok minden egyéb is, népbútítás is, hatalmas univerzium, új csillagkép, új galaktika, ahogy mondotta a kanadai filozófus, aki szerint ez ki is szorítja az irodalmi galaktikát, a Gutenberg-galaktikát, ami szerintem csacskaság. De az kétségtelenül igaz, hogy ez új univerzum, amely századunk emberei számára adatott meg először. Ugyanakkor, természetesen, a mi számunkra most pillanatnyilag legfontosabb ebből az egész univerzumból az, hogy a film művészet is, s mint ilyen termel értéket. Márpedig a művészetről tudjuk, hogy a viszonya, az évszázados, évezredes viszonya a politikával korántsem olyan harmonikus, mint a mindenkori propagan-

^x Magnófelvételenről.

dának és mint a mindenkori sajtónak, amely a mindenkori állami struktúra, a politikai struktúra természetes része.

A művészet esetében nem egészen így van. Aki végigtekint az emberiség történetén, az szomorúan kénytelen megállapítani, hogy bizony a politika igen gyakran - néha már-már hajlamosak vagyunk azt mondani rá, hogy rendszeresen - kisebb vagy nagyobb mértékben üldözte a művészetet, a művészet rendszeresen bírálta a mindenkori politikát. Volt egy időszak, egy pillanat, amikor azt hittük, hogy ez a helyzet meg fog változni azzal, hogy megszűnnek az osztálytársadalmak, és kialakul egy osztály nélküli társadalom, egy osztály nélküli világ. Aztán kiderült, hogy azért az sem ilyen teljesen egyértelmű. Nem olyan nagyon egyszerű kérdés, mert azért, ha visszatekintünk az általános politikai szóhasználattal személyi kultusznak nevezett időszakra, azt tapasztaljuk, hogy ugyancsak kiéleződött a művészet és a politika békétlen egymás mellett élése, illetve a viszony korántsem találta meg azt a fajta harmóniát, amelyről mi annak idején azt természetesnek véve álmodoztunk. Ezt egyébként a marxizmus nagy gondolkodói sejtették is, Gramsci maga sokat foglalkozik ezzel a kérdéssel, természetesnek tünteti fel azt, hogy abszolút harmónia politika és művészeti hatalom és művészet között sohasem alakulhat ki a szó teljes értelmében. Legfeljebb arról lehet szó - és ez kíváncsi a politikával szemben -, hogy a maga eszmei határai között toleranciát tanúsítson a művészetek világával szemben.

Természetesen ezt a helyzetet fejezi ki ez a számomra igen fontos kategória, amelyet Lukács állított fel, amelybe a művészek - s ide sorolom bizonyos mértékig a tudósokat, sőt horribile dictu hiszek abban, hogy eljön az az időszak, amikor az újságírók is bele fognak tartozni. Ebben Lukács pontosan meghatározta azt a szituációt, hogy azonos eszmei célokért, de a saját szakállára, saját kezdeményezésére, saját szabadságjogait élvezve dolgozzon a művész, adott esetben vállalva azt a helyzetet is, amely számára nagyon kellemetlen is lehet, hogy a politikát a maga kritikájával és nem feltétlenül a maga apolitikájával segítse elő, vigye előre, teremtsen meg a maga fejlődésének a feltételeit. Egy dialektikus, harcoss harmóniában - amelyet nem annyira a politika kategóriája, mint inkább az eszmeiség kategóriája fejez ki -, nem a taktikai

célokon, hanem a stratégiai célokban való megegyezés alapján jön létre a harcos koegzisztencia, egymást kritikával támogató együttélése a kulturának.

Ebbe a helyzetbe sajátosan illeszkedik bele a filmművészet is, amelynek a helyzete a politikával szemben ma Magyarországon - azt hiszem - optimálisan jó, de a világ különböző részein számos problémát vet fel. Felveti azt a kérdést is, hogy milyen az igazi modellje annak, ahogy a politika élhet a filmművészettel. Mi a művészetnek a szerepe a politika stratégiai céljának megvalósításában, mi ennek az optimális modellje, amely természetesen nem jelenthet abszolút modellt, mert abszolút modell nincs.

Azt hiszem, hogy a művészet ott kezdődik, ahol valamilyen foku másként gondolkodás kezdődik. Mint ahogy minden tudományos feltételezés is valamilyen foku másként gondolkodással kezdődik. Az a művészeti alkotás, amelyben a másként, a kérdések másként, újszerű felfogásának elemei nem jelentkeznek, az a fajta művészeti gondolkodás igazi nagy alkotássá, igazán előrevivő jelentőségűvé nem válhat az emberi kultúra, az emberi fejlődés történetében. Azt hiszem, hogy ebben a koncepcióban is kell szemlélnünk a filmművészet és a politika viszonyát, azzal, hogy itt hatalmas tehertételekkel, a mult hatalmas visszahúzó erejével, elterjedő kísérleteivel kell szembenéznünk. Ami nagyon erősen aláhuzza azt a pillanatban az, hogy a nemzetközi helyzet éleződik, és féltő, hogy a nemzetközi helyzetben ez az éleződése előhiv olyan reflexeket is, amelyek nem a haladás irányába hatnak, hanem visszafelé, a régi receptek szerint próbálják megoldani azokat a problémákat, amelyek megoldandók. És itt most a feladat - érzésem szerint - az, hogy új modelljét dolgozzuk ki a politika és a művészetek egymás mellett élésének, egymás segítségének, egy olyan szituációban, amely ha nem is azonos, mert nem is lehet azonos, mert a történelem sohasem teremt abszolút hasonló szituációkat, de bizonyos hasonló jeleket mutat azzal az időszakkal - reméljük átmenetileg -, amit mi a hidegháború időszakának nevezünk, és amit a mi nemzedékünk átélt. Ma azt mondhatnám, világérdek az, hogy másként éljük át, mint ahogy annak idején átéltük, humánusabban, szebben, előrevivőbben, a társadalmat, a kulturát segítőbben éljük át, mint ahogy ezt a szituációt az 50-es években átéltük.

A Moszkvai Fesztivál alkalmával a magyar fogadáson odajöttek hozzám, hogy lesz a fesztivál végén vita, és kértek, hogy szóljak hozzá, hogy tartsak néhány perces bevezető előadást. Nagy kedvem nem volt hozzá, de nem lehetett visszautasítani. Kérdeztem tőlük, hogy miről fogunk itt beszélni. Azt válaszolták nekem, ami a fesztivál jelszava: a filmművészet humanizmusáért, a békéért és a népek közti barátságért kérdéseiről. Én több ilyen fesztiválvitán vettem részt évek óta, és meggyőződtem, hogy ez a tematika annyira általános, hogy én akkor tudnék beszélni, ha valaki felállna és azt mondaná, kérem én a filmművészet dehumanizálásáért, antihumanizmusáért vagyok itt, a háboruért kívánom a filmművészetet mozgósítani, és a népek közti gyűlölködés felszításáért. Hát ilyen jelszó nyilvánvalóan nem lesz, tehát én borzasztó zavart voltam, hogy mi a csodát mondhatok én ezen a szimpóziumon, amely tulmegy az elemi közhelyek szintjén. Igen, a film humanizmusáért vagyunk itt, a békéért és a népek közötti barátság elmélyítéséért. Akkor jutott eszembe, hogy minden humanizmus lényege – és tulajdonképpen tényleg ezt mondtam el – az, hogy egyfelől konkrét, másfelől kritikus. Innen származik a minden korban áldásos kapcsolat, ha nem alakul ki konfliktus a művészet és a politika között.

A művészetek humanizmusa konkrét és kritikus minden esetben, a humanizmus nem jelenthet mást az én felfogásomban, mint egyfajta kritikai készenlétet, az emberiség minden megalázása, meghurcolása, minden méltánytalanság, minden igazságtalanság, minden szenvedés, a haladással szembeni minden lépés ellen, és ez a készenlét az, amelyet a filmművészeteknek támogatniuk kell, amely a filmművészetek természetéből fakad. De ez a magatartás, a művészetnek ez az alapvetően kritikus léte mindenkor, illetve az esetek többségében segíti a művészi társadalom és a szocialista fejlődés stratégiai céljait, vagy adott esetben éppen feladatát követve az adott helyzet bizonyos negativumaira, az adott hatalom tevékenységeinek bizonyos negativumaira mutat rá, és ebből természetesen konfliktusok lehetősége is adódik. Mert hiszen képzeljük csak el, ha a művészek, szétfverte a művészetet teljesen az illusztráció szintjéről, csak pozitív hősöket, csak pozitív világban ábrázolnának. Hát mi lenne ebből? Egy pozitív hős, egy pozitív világban csak tapasztolhat egymásnak, de ebből művészet, alkotás, valóságszerűség

ki sem alakulhat. Tehát vagy az szükséges, hogy valami konfliktus kialakuljon, igenis ábrázolja azt, hogy ebben a világban negatív hő-sők is vannak, vagy azt, hogy az adott helyzetnek - amely lehet előrevihető, lehet pozitív -, azért vannak negatív aspektusai, és a dolgok dialektikájából fakad: vannak olyan vonásai is, amelyeket ki kell küszöbölni, amelyek nem a humanizmus irányába hatnak. A művészetnek ez ellen fel kell lépnie, a művészetnek ez ellen harcolnia kell.

Ebben a tekintetben - és én ezt a gondolatsort ugyanazzal folytattam, amit itt mondtam el - valóban kritikus, nehéz helyzetbe érkezett a világ. Mi akkor vagyunk humanisták, mi akkor képviseljük a művészetet, az állandó művészetek érdekeit, ha azt a gondolatot, azt a törekvést képviseljük, hogy ezt ne úgy élje át az emberiség Keleten se a törvénytelen perekkel, a kultúra színe-javának támadásával. Csak megemlítem, hogy pl. csak Magyarországon ki mindenkitett tett ad acta a Révai-féle kulturpolitika Szabó Lőrincről Kassák Lajosig. Az emberiség kultúrája egyetemes kultúra. Nem regionális, hanem eszmei szempontok alapján kell szemügyre vennünk, hogy ebben a helyzetben megőrizzük a politika különböző fordulatait, különböző reakciós politikusok mesterkedése ellenére, hogy ne legyen probléma pl., hogy a magyar film eljuthasson a világ nyugati részére, és a kiváló nyugati alkotások előtt se legyen védő-vám országunkban azért, mert azok nyugatiak. Ezt a gondolatot próbáltam ott hangsúlyozni, és ezt huznám alá ma is, mint ami érzésem szerint e pillanatban a kultúra munkásainak legfontosabb és leglényegesebb törekvése.

Hadd mondjak egy példát a dolgok megvilágítására. A II. világháború idején, már kamasz koromban, a politika iránt érdeklődő ember voltam és figyeltem a rádiókat. Sokat hallgattam Londont, és sokat hallgattam Moszkvát. Ebből a két rádióból merítettük akkor szellemi információinkat. Számomra hallatlan imponáló volt, hogy a háború kellős közepén a londoni rádió bemondta azt, hogy Wagnert mutatnak be. Tudtam, hogy óriási, és bizony ideológiája enyhén szólva büdös, és nem kedvező az angolszász ideológia számára, de mint zenészt, bemutatták Wagnert. Az affajta identitás ellen küzd-jünk, hogy pl. egy amerikai rendezőt óhatatlanul Reagannel, nyugatnémet rendezőt, író-t vagy festőt Kohl-lal azonosítsunk. Ugyan-

akkor küzdjünk azért, hogy hasonló szituáció álljon elő nyugaton, és nyugati kollégáink is küzdjenek ezért, hogy a művészetek relatív autonómiájának a gondolatát fenntartsuk, és ne engedjük olyan mértékben a politika szférájába bevonni, hogy azok az ellentétek, amelyek a politika területén szükségképpen az egyik és a másik oldalról akcióképpen kialakulnak, negatív módon ne korlátozzák a kultúra fejlődését.

Az volt a tapasztalatom, hogy ez a gondolat a jelenlevők részéről hallatlan rokonszenvvel fogadtatott, felkarolták, és tudatos-sá vált, konkrét tartalmat kapott az, hogy mit jelent a művészet humanizmusáért küzdeni. Ez azt jelenti, hogy a művészi értékek egyetemességéért küzdjünk, tisztában legyünk azzal, hogy a művészetek eszmei tartalma – legyen az akár szocialista, akár liberális, akár kispolgári – nem földrajzi kategória, vagy nemcsak földrajzi kategória csupán. Mert ha így lenne – akkor egészen vad példát hozva –, meg se született volna a marxizmus, hiszen a kapitalizmusban született. A magyar kultúra leghaladóbb teljesítménye – személyes meggyőződése – Bartók és József Attila, és mind a ketten egy félfeudális, félfasiszta rendszerben – és bizonyos mértékig annak köszönhetően – emelkedhettek a csillagokba, és terem-tették meg a maguk óriási alkotásait.

A filmművészet felelőssége e tekintetben pedig egészen különleges. Tudniillik évszázadoknak és évezredeknek kellett eltelnükhöz, amíg Goethe megalkothatta a világirodalom fogalmát. Vagyis amíg polgárjogot nyert az emberiségben az, hogy az irodalom valamiféle egyetemes érték, amelynek a felfogásában túl kell lépni a nemzeti határokon. Persze minden nép számára saját nemzeti kultúrája a legközelebb álló, a legintimebb, bizonyos szubjektív szempontból legértékesebb. Azért mondom, hogy szubjektív szempontból, mert tudom, hogy az angol kultúra és a német kultúra magasabb, jelentősebb rendű, többet produkált a magyar kultúránál, de hozzánk mégis közelebb áll a magyar kultúra, mert az magyar, mert az magyarul szól. Ezt a kettősséget tudomásul kell venni. Évszázadoknak, évezredeknek kellett eltelnükhöz, amíg Goethe megalkothatta a világirodalom fogalmát. Ez is inkább egy kicsit képzelte igény volt, mert pontosan tudjuk azt, hogy ez a fogalom "világtartalommal" mind a mai napig nem töltődött fel teljesen, hiszen ezt

228

tulajdonképpen a nagy kulturnyelvek, a világnyelvek határozták meg elsősorban. Napjainkban éljük át azt a folyamatot, amint a világirodalom fogalma feltöltődik olyan irodalommal is, mint a magyar, a svéd, a dán, nem beszélve azokról az irodalmakról, amelyek éppen most vannak születőben, hiszen itt is valamiféle egyenlőtlen fejlődés törvényszerűsége érvényesült. Mégis hosszú fejlődés után kialakult az az igény, hogy a világ az emberiség ön-maga túlkörződését egyetemesen vegye tudomásul.

Ezzel szemben a filmművészet már mint világművészet született, mint a világ művészete keletkezett. Rögtön úgy lépett fel - lévén, hogy nyelvi korlátokat nem támasztott -, mint ami mindenkihez szól. Ez a némafilm korszakára vonatkozott, de talán éppen azért, mert ilyen indítása volt, rögtön egyetemesen mindenkihez szólt. A csetlő-botló Chaplint Honkongban ugyanolyan élvezettel nézték, mint Ottawában vagy Budapesten. Egyszerre olyan médium született, amely mindenki számára közvetlenül felfogható volt. Ez valami újszerű és eredeti vonása a század kulturájának, amihez hasonló nem volt és nem létezett. A hangosfilm kialakulásával persze a helyzet átmenetileg változott, de éppen, mert ez az indítása volt a filmművészetnek, rögtön utána bekapcsolódott a szinkronizálásnak a folyamatába, de a státusza megmaradt a filmművészetnek, mindenkihez szóló jellegé következtében. Persze ezt sem szabad idealizáltan tekinteni, hiszen itt is megeszik a nagyhalak a kis-halakat.

Tulajdonképpen a világ filmkulturája is a vezető hatalmak, a vezető pénzügyi hatalmak kulturájaként alakult ki Franciaországban, az Amerikai Egyesült Államokban, Olaszországban. Elég hamar beleszóltak a kis népek, mint pl. Dánia, Svédország ebbe a koncertbe, ahogy aztán napjainkban kialakult, az egy kicsit szélesebb része a dolognak - erről később fogok szólni.

Itt csupán azt akartam mondani, hogy a világfilmművészet sem egy demokratikus egyenlőség jelensége. A világ népeinek a filmművészet mindössze azt jelenti, hogy a filmművészet alkalmas arra, hogy műfordítás nélkül, ha szinkronizálva is, de lényegében mindenkihez szóljon, mindenki a saját anyanyelvén szóljon a szinkronizálás következtében. Annak voltak kulturális kárai, hogy a

színészek más hangon szólalnak meg, az "nem azt nyújtja" szempontjából, de annak lényegesen több az előnye, hogy egy egyetemes művészeti nyelv született meg, és éppen az egyetemesség következtében ad különleges feladatot a filmművészet számára.

Állítólag Lenin azt mondta, hogy számunkra minden művészet közül a legfontosabb a film - azért mondom, hogy állítólag, mert ennek a mondásnak az a háttere, hogy ezt Lenin Lunacsarszkijnek mondta, akinek a szavahihetőségében nem kételkedem, és Lunacsarszkij írta fel, hogy Lenin azt mondta (tehát nem egy lenini tanulmányban szerepel ez a mondat). (Amikor Észak-Koreában jártam, ott úgy közölték velem, hogy Kim Ir Szen elvtárs mondta ezeket. Hogy más forrása is lett volna ennek a dolognak, ezt éppugy eltagadták, mint azt, hogy a dél-koreaiakat a szovjet hadsereg szabadította fel, nem pedig két millió kínai önkéntes üzte ki - de ezt csak mellékesen jegyzem - a dél-koreai hadsereget Északról.) Nyilvánvalóan nem egy esztétikai mérlegelésről volt szó, amely azt mondta volna, hogy a film mint művészet értékesebb lenne az évezredes multu képzőművészeteknél, a csodálatos zenénél, az irodalomnál. Azt mondta, hogy politikailag számunkra legfontosabb a film, amiben nyilvánvalóan része volt annak is, hogy az akkor még 70%-ban analfabéta szovjet népekhez szólt. Ez jelentette a legközvetlenebb közelítési módot. De kétségkívül része volt abban, hogy miután megtörtént az alfabetizáció, akkor is a mai ember strukturájában, életmódjában az audiovizuális információ - benne a film - olyan szerepet tölt be, mint amilyen szerepet az írott betű sem tudott betölteni az emberiség életében. Ilyen értelemben tehát valóban bölcs és egy nagyon előrelátó megállapítás volt az, hogy számunkra a legfontosabb a film.

Valóban igaz az, hogy a film olyan mértékben hozta közelebb egymáshoz a népeket, a sugárzásban ábrázolt országokat, amilyen mértékben sem előzőleg, sem utólag semmi sem hozta, illetve egyvalami, a televízió.

Sok vita folyik arról, hogy van-e külön filmművészet, van-e külön televíziós művészet? A saját álláspontomat közlöm, én nem hiszek abban, hogy van külön filmművészet és van külön televíziós művészet. Azt hiszem - de hát ezen nemzetközi fórumokon is vi-

tatkozunk - a vélemények megoszlanak. Azt hiszem, egy egységes audiovizuális művészet van, amelynek legfeljebb nyelvjárása a televízió. Egy másfajta eszközhasználatot kétségkívül jelez, de lényegében és eszközeiben - az én felfogásom szerint - a televízió művészet. A televízió műsora két irányú: a televízió zsurnalisztika és televíziós művészet. A televízió a zsurnalisztika sajátos esete, és a televíziós művészet a filmművészetnek egy sajátos esete. Ez az én álláspontom, ezt vitatják, hogy a különbségek olyanok lennének, hogy külön művészeti ághoz tartozna. Ezt az álláspontot elfogadni nem tudom, ahogy el tudom fogadni, hogy a rádiójáték igenis külön művészet, mert van egy sajátos médiuma, a hang, ugyanezt nem tudom elfogadni a televíziós játék számára, mert hiszen médiuma, a hang, a kép pontosan ugyanaz, mint ami a filmművészeté. Legfeljebb arról van szó - a jelentősége ebben a tekintetben kétségkívül óriási -, hogy hatalmas mértékben tovább folytatta az audiovizualitás kulturális térhódítását, és még tovább növelte az audiovizuális kultúra szerepét. Népeket, nemzeteket testközelbe hoz. Valóban olyan információcserét végez - ha nem is kellőképpen, de ennek a lehetősége megadatott - a világ különböző szintű, fejlettségű, elmaradottságú, felfogású népei, népcsoportjai, rétegei között, amilyent azelőtt semmi más ilyen formában nem tudott megteremteni. Valóban különleges helyet biztosít a filmművészet számára, az audiovizuális művészet számára, hogy korunk eszmei harcaiban kitüntetett szerepet töltsön be, hogy korunk előbbre vigye eszmei harcait, éppen azáltal, hogy szuggesztivitásában is sokkal hatásosabb, sokkal tömegesebb, elemibb erejű, mint a többi művészet.

Amerikai szociológusok kimutatták azt, hogy a Harlemben, a négerlakta negyedekben a kifejezetten rasszista filmek a néger nézőközönség között is rasszista érzelmeket, azt az érzelmet váltják ki, hogy a pozitívan ábrázolt rasszista hősnek drukkoljon, ha az pozitívan van ábrázolva, független attól, hogy a filmnek az egész tartalma ellenük irányul. Persze ez bizonyos szintű kulturális nivóval is összefügg, de ez a kulturális nivó azért elég széles rétegben tekinthető adotttnak, tehát itt egy olyan fegyver van, amely a visszaélés és a pozitív cselekedet végtelen lehetőségét rejtí magában. Ha egy kicsit történetileg tekintjük végig - azt hiszem, hogy hasznos ehhez a szálhoz is visszanyulni - a film politizálását, a

film politikáját, helyes magának a film keletkezésének probléma-körébe belemennünk, azt a kérdést vizsgálunk, hogy miféle szükségletek hívták életre a filmművészetet, mert ezek meghatározóak maradnak. Általában az irodalom azt szokta hangsúlyozni ezzel kapcsolatban, hogy bizonyos tudományos kutatások, amelyeknek a végzői még nem is álmodoztak, nem ábrándoztak arról, hogy ebből művészet lesz, hanem a mozgást vizsgálták, ezek vezettek arra, hogy ez az eszköz létrejöjjön és kifejlődjön a maga történeti fejlődése során.

Egy másik gondolatot is szeretnék hangsúlyozni - ami meggyőződéseim szerint ugyanolyan alapvető volt, mint ezek a tudományos felfedezések -, mégpedig a tömegszórakoztatás nagyüzemesítésének a problémáját. A múlt század végére a nagyüzemesített tömegszórakoztatást legfeljebb a nagy cirkusz, a nagy színház, az opera képviselte, amely azért már modern lett, de ez az igény nem elégítette ki a társadalom fejlődését, a társadalom fejlődésével előállt szórakozás tömegét. A szórakozás tömegesítése teremtette meg a filmművészetet - ne beszéljünk még egyelőre művészetről, csak a filmgyártásról -, és hívta létre mindazokat a szerveket, a mozi-hálózatot, amelyek lehetővé tették azt, hogy egyszerre ugyanazt a műsort, ugyanazt a programot, a szórakoztató produktumot a világ minden részén látni lehessen.

Ez még tovább fokozódott a televízió fejlődésével, amely még nagyobb mértékűvé tette nemcsak a filmet, hanem a különböző központokból sugárzott programoknak tömegméreteiben való fogyaszthatóságát. Azt hiszem, még tovább fog lépni ez a kérdés, annak következtében, hogy elterjednek a videokazetták, az otthoni televíziózás. A fejlődés távlatai végtelenek. El tudom képzelni, hogy husz-harminc év múlva nálunk is ugyanugy, ahogy ma már van az embernek könyvtára és van lemezgyűjteménye, meglesz a megfelelő videotekercs-gyűjteménye is, amelyet otthon ugyanugy élvez és használ, mint ahogyan ma a könyvet emeli le a szekrényről, vagy előveszi a megfelelő lemezt, amelyet éppen hallgatni akar. Valószínűleg ez lesz a fejlődés utja, és akkor audiovizuális telítettségünk és beszórtságunk teljessé fog válni.

A filmnek első szabadságharcát az üzlettel szemben kellett megvívnia. A film fantasztikus üzletnek bizonyult. Nagy vagyonok keletkeztek nemcsak Amerikában, de pl. a két világháború között Franciaországban, s ma már nem a harmadik iparág, hanem a legfontosabb iparág. Igen fontos iparág volt Olaszországban. Oriási exportterülettel a film mint üzlet jelentkezett, és ebben az üzleti vállalkozásban viszonylag elég későn támadt fel az a gondolat, hogy a film művészi alkotás is lehet. Ez először a némafilm utolsó éveiben nyert létjogosultságot, ugyanakkor, amikor spontánul a szórakoztatás égisze alatt, különösen a burleszk műfajban - gondoljunk Chaplinre - valóban olyan populáris művészet teremtdött, amely azóta sem, s amit könnyes szemmel nézett végig Lukács György is, az analfabéták tömegei is. Ilyen jelensége nagyon ritkán van a művészetnek, amely egyszerre tudja magába foglalni a magas művészetet és ugyanakkor a tömegszórakoztatás hatalmas igényeit. De ez a művészi igény kialakult a némafilm utolsó korszakára, és akkor jött a hangosfilm, mely ismét elsodorta a művészi igényeket, és ismét előtérbe lépett a csak kommerciális mozizás, a csak kommerciális mozi.

Mi volt a kommerciális mozi esztétikai lényege, ami ellen a művészi film védelmezőinek fel kellett annak idején venniük a harcot? Mindenekelőtt s nagyon röviden: egyfajta mitoszteremtés. A film kezdeti időben úgy politizált, hogy a társadalmi apologetika mítoszait teremtette meg, amelyben a jó elnyeri a maga jutalmát, a szegény gépirólány hozzámegy a gazdag vezérigazgatóhoz, az élet mindig happy end-del végződik, minden rózsaszínű. Egy olyanfajta mesevilágot, amelynek semmi köze nem volt a tényleges élethez, a tényleges társadalmi valósághoz, ami ekkortájt egyfajta ópiummá vált - nyugodtan használhatom ezt a kifejezést - a tömegek számára. Nem azért, mert direkt módon politizált volna, hanem mert éppen a társadalom apologetikáját egy hamis, mitikus világképpel próbálta kiegészíteni, kielégíteni. Ahol a művészettel érintkezett, még a két világháború között is, ott már jelentkezett a hangosfilm és a művészi filmre való törekvés, ott is elsősorban, ha nem is kizárólagosan, mert hiszen ilyen kizárólagos prioritása nincsen a művészetnek, a pszichológiai ábrázolás irányában próbált kitörni - gondolok a francia filmre -, de az igazi politikai film, az az igazi

társadalom felé fordulás, a valóság felé fordulás. Most a játékfilmről beszélek, mert a dokumentum-filmgyártásban előbb jelentkezett a dolog természeténél fogva.

Az első áttörés tulajdonképpen a neorealizmussal kezdődött, amelynek a jelentősége óriási és felmérhetetlen a világ filmművészetében, mert ekkor vált egy ország filmgyártásának, illetve a legjelesebb filmgyártás egyetemes programjává az, hogy a társadalom valóságát hitelesen ábrázolja. Ez a neorealizmus természetesen sokat meritett az orosz forradalmi filmből. Az orosz forradalmi film óriási jelentőségű volt annak következtében, hogy a tartalmi megújulás egy nyelvt teremő funkcióval párosult. A modern filmművészet eszköztárát hatalmas mértékben megnövelte az orosz klasszikus némafilm, melynek alkotói elsősorban: Eisenstein, Dovzszenko, Pudovkin, vagy az amerikai filmgyártás hőskorában Griffith és társai, akik ezt az összkomfortos modern, az intellektus - és most nem akarok esztétikai kérdések taglalásába folyni - belefoglaló, a valóság, a vágás lehetőségeit kihasználó, modern filmművészetet lényegében akkor teremtették meg. Ezt a nyelvet finomítja, kombinálja mind a mai napig is a világ filmművészet. Itt szintézis volt a tartalom és a formák között, olyan jellegű folyamatnak lehetünk a tanúi, amikor a tartalmi megújulás magával hozta a formai megújulást, és ami minden művészi fejlődésnek természetes velejárója. Akkor egészséges a művészi fejlődés, hogyha új tartalmat teremtenek, új formát maguknak, és akkor válik gyanusá, amikor az új tartalmak nem tudnak új formát teremteni maguknak, és új formák új tartalmaktól függetlenül próbálnak érvényesülni a művészetben. Itt ez tökéletes szintézisben jelentkezett, egyfajta társadalmi érzékenység erőteljesen és drasztikusan lépett be a világ filmművészetébe. De elsősorban a forradalom kitörésével kapcsolatban, és miután a későbbi éveknek az ábrázolásává kellett volna, hogy váljék, jött a sematizmus folyamata, ahogy Nyugaton a társadalmi apologetika jegyében kialakultak a társadalomábrázolásnak mitikus formái, ugyanugy a sematizmus is egyfajta mitikus világkép jegyében ábrázolja a valóságot. Olyan hősökkel, amelyek előre lefektetett sablonokban felelnek meg, a pozitív hős, a mindig pozitív és hibátlan párttitkárral, a mindig negatív és semmilyen pozitívumot meg nem engedélyező kispolgári figurával; és folytathatjuk tovább. Sokunk emlékezetében él ez a korszak

Magyarországról, amikor pl. egy film átvétele már problémát jelentett, vagy az, hogy futballozhat-e egy párttitkár, és kiderül, hogy nem futballozhat, mert ez nem felel meg a maga rangjának. Ekkor úgy tűnt, hogy valamifajta boldog egység uralkodott a filmművészet és a politikai vezetés között, s ez az egység nagyon alapos bázison alapult, hogy eltorzult volt a politika szemlélete és eltorzult volt a művészet szemlélete. Az eltorzultság talaján találkozott Magyarországon is - és teremtette meg a maga harmóniáját - a politikum és a művészet.

Rá szeretnék térni a mai magyar helyzetre, a mai magyar filmművészetre. Őszintén el kell mondani: a magyar filmművészetet világszerte ma a legrangosabb filmművészetek közt jegyzik, a világ legrangosabb kritikusai nem győznek csodálkozni azon, hogy ez a kis filmgyár, az évi 20-22 filmjével hogyan bírja tartani azt a színvonalat, ami azt jelenti, hogy minden évben elkészül az a két-három filmje, amellyel feltűnést kelthet Cannes-ban vagy ilyen vagy olyan fesztiválon. S ezeknek a kritikusoknak, azt hiszem, igazuk van. Ugyanakkor a magam részéről azt gondolom, hogy igazuk van azoknak a magyar tömegeknek is, akik azt mondják, hogy filmigényeit a magyar film nem elégíti ki, és bizonyos fajta elégedetlenségnek adnak kifejezést vele kapcsolatban.

Aki józan és helyes képet akar alkotni a magyar film mai helyzetéről, annak ezt a két egymásnak ellentmondó tényt egyformán tudomásul kell vennie. Kétségtelen tény az, hogy a magyar filmművészet lényegében a magyar filmklasszikát - egy-két megszámlálható és felsorolható kivételtől eltekintve - az 1960 utáni években teremtette meg. Kétségtelen tény az, hogy ezt a filmklasszikát sehol nem fogadták olyan fenntartással, mint éppen saját hazájában. Meg kell őszintén mondanom, hogy ez nem sajátosan magyar jelenség. Eisenstein Patyomkin páncélos c. filmje megbukott a Szovjetunióban, mielőtt a világsiker tudatosította volna, hogy az a világ első vagy második alapvető filmalkotása. A neorealizmus kiváló alkotásai ugyancsak, ha úgy tetszik, megbuktak Olaszországban, mielőtt a világ közvéleménye rájött arra, hogy a világ filmtörténetének egyik legjelentősebb fordulata volt, amit aztán különböző fejlődési tendenciák követtek. Tehát pusztán az a tény, hogy Magyarországon a magyar filmek befogadása nem történt automatikusan,

mást nem mutat, mint azt, hogy az élenjárás mindig egy bizonyosfajta távolságot jelez mind a középén járáshoz, mind a hátul kullogáshoz viszonyítva. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy korunkban a filmművészet, a filmgyártás funkciói sokkal teljesebbek annál, mintsem hogy csak művészi igényt elégítsenek ki.

A szórakoztatás alapvető jelentőségű társadalmi és politikai feladat. Nem szégyellni való igény - feltéve természetesen, hogyha ez a szórakoztatás nem nemtelen, mert van nemtelen szórakoztatás is, de általában az a tény, hogy az emberek meghatódni akarnak, kikapcsolódni akarnak, nevetni akarnak, ez megfelelő, még csak nem is azt mondanám, hogy művészi, inkább, hogy esztétikai paraméterek között ez elfogadható, fontos igény, hasznos igény. Kialakult a magyar filmművészet egyenlőtlen fejlődési helyzete. Addig, amíg avantgard területen előrelépett és sokat produkálhat, addig a szórakoztatásnak ezen a szintjén elmaradt és elkomorult, egyoldaluvá vált - és sorolhatnám még azokat a problémákat, amelyek ezzel kapcsolatban felmerültek. Napjainkban valamiféle kiegyenlítődés jelei mutatkoznak a magyar filmművészetben, de ugyanakkor felmerült egy olyanfajta veszély, hogy tulságosan - amit én most Moszkvában nagyon határozottan éreztem - egyoldalú, és kritikai orientációjával - amely olyan töményen jelentkezik - nem nyeri el különösen a szomszédos országok kulturpolitikájának a rokonszenvét. Ez megnyilvánult abban a tényben, hogy nem volt még precedens arra a Moszkvai Fesztiválon, hogy magyar film, amely viszonylag jó volt a mezőnyben és különösen a gyermekmezőnyben - a VUK nyilvánvalóan a legjobb - egyetlen diplomát se kapott volna. Ezt nem én, hanem egy csomó külföldi ujságíró nehezményezte, és ez is meg más is arra mutat, hogy minden bizsonnyal lehetnek a politikának és vannak a politikának jogos igényei. Ezekkel azt akartam mondani, itt most két dologra kell ügyelnünk, ha a magyar film ügyét fontosnak tartjuk.

Egyrészt arra, hogy valahol okosnak kell lennünk, tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen terepen, milyen realitásban élünk, másfelől tisztában kell lennünk azzal, hogy milyen értékeket és kulturális érdekeket kell védenünk, a kettőt valamiképpen szinkronba hozva okosan úgy visszavonulni, hogy azért értékvesztéseink ne legyenek. Biztosítsuk azt - amit az elején mondtam -, hogy

azok az eredmények, amelyeket a művészet partizán helyzetében - úgy is mondhatnám -, a kulturális szabadságjogokban elértünk, és amelyek a világ minden táján tiszteletet biztosítanak országunk s a magyar kultúra számára, ezeket az eredményeket megőrizzzük. Megőrizzzük, óvjuk azokkal az abszolutizáló törekvésekkel szemben is, amelyek ezt ugyancsak veszélyeztetnék.

Egy dologgal világosan tisztában kell lennünk. Teljesen hamis az a szemlélet, amely szerint a közvélemény, az értelmiségi közvélemény - ha úgy tetszik, a nyugati haladó közvélemény - aszerint ítéli meg a mi kulturánkat, hogy mennyi szépet, jót mondunk el magunkról. Ez nem igaz. Aszerint ítéli meg, milyen bátran, milyen őszintén beszélünk jelenünk, félmultunk, multunk fogyatékosságairól, hibáiról. Amikor bátor és elvszerű beszédről szólok, akkor természetesen elvszerűen értem ezt, tehát nem hősködő és okkal, ok nélkül demoralizáló szándékkal, nem eredmények, történelmi pozitívumok eltagadásának szándékával, de mindenképpen igaz törekvéssel. Az eredményekről való beszéd a szó reális értelmében elsősorban a zszurnalisztika feladata, addig a művészetek feladata és a filmművészet lényegi feladata, ami funkciójából fakad, elsősorban az, hogy arról beszéljünk, ami visszahuz, ami hátráltat, ami negatívum, ami a szocializmus humanista normáinak nem megfelelő a mi életünkben és valóságunkban.

A TV SZEREPE A POLITIKAI MŰVELTSÉG FEJLESZTÉSÉBEN

Egy vallomással kezdem előadásomat. Átnéztem a programot és láthattam, hogy Önök mind ez ideig - és nyilván ezután is - nagyszerű előadásokat hallgathattak és hallanak. Én viszont felismertem, hogy hátrányos helyzetű előadó vagyok. Mert akármit is mondok Önöknek a mi intézményünk munkájáról, megvan a véleményük.

Bevezetőként négy dolgot szeretnék előrebozsítani: és minden mondanivalóm ebből fakad.

1. Az egyik az, hogy a mi intézményünket nagyüzemnek tekintem. Olyan nagyüzemnek, amely speciális terméket gyárt, és termékeinek világnézeti, ideológiai, politikai tartalmuk van.
2. A második: éppen mert Önöknek megvan rólunk a véleményük:
 - nem olyan rossz ez a TV, mint amilyennek időnként látják,
 - de nem is olyan jó, mint amilyennek mi szeretnénk.
3. Nem szeretném a tömegkommunikáció rendszerében túlzottan magasra emelni az intézményi zászlót. Ezért tényként említem csupán azt, hogy ha az ország legjobb publicistája élete legjobb publicisztikáját írja meg, és az a legnagyobb példányszámu lapban jelenik meg, elérhet elméletileg 700 000 - 800 000 olvasót.

- Viszont, ha a Magyar Televízió közepes szerkesztője élete egyik leggyengébb adását produkálja, nincsen alatta az előbbi számnak.

4. Negyedik megjegyzésem: tudomásul vettem, hogy a program feszes, nagy fegyelmezettséget kíván az előadóktól. Ezért előadásomban a rendelkezésre álló 70 percet nem átfogó, mindent felölelő rendszerbe szedtem. Csupán néhány kérdésről szeretnék szólni - a rengeteg közül.

Önök - az elmúlt napokban - több előadást is hallgattak, amelyben szó esett a politikai tudat, politikai műveltség fogalmáról! Én most nem foglalkozom részletesebben ezzel a témával, de ne vegyék rossz néven, ha most néhány gondolat talán ismétlésnek tűnik.

Ezek a következők:

A politikai tudat összetett jelenség. Magában foglalja a politikai ismeretek mellett:

- a politikai gyakorlat, illetve a politikai döntések eszmei összetevőit,
- a politikai intézményrendszer működésének elveit és ideológiai alapjait,
- a mélyebb értelemben vett politikai kultúrának: az egyes rétegek politikai magatartásának, az átfogó politikai döntések mindennapi hatásainak és a közvélemény reagálásmódjainak teljes problémakörét.

Ebből következik, hogy a politikai tudatnak igen fontos szerepe van a társadalomban, - különösen megnő ez a szerepe a mi társadalmunkban

- amely közösségi elveken alapszik, és igényli az egész társadalom aktív részvételét a célok megvalósításában!

Mert céljainak eléréséhez szükséges osztársadalmi aktivitás nem bontakozhat ki fejlett és szocialista karakterű politikai tudat nélkül.

Másképpen fogalmazva: a politikai ismeretek mélységéből, tematikai jellemzőiből, illetve a politikai jelenségekkel kapcsolatos pozitív és negatív értékelésekből (a politika presztízséből) következtetni lehet az egyes rétegek és az egész népesség politikai aktivitására, kulturájára és általában a politikai szabályozás milyenségére.

A párt XII. kongresszusára készülve többek között a politikai tudat kérdését is behatóan vizsgálat alá vették a társadalomtudósok, és vizsgálódásuk alapján elmondható, hogy:

- a magyar társadalom politikai kulturája és tudatossága igen sokat fejlődött 1945 óta - mégsem megnyugtató!
- Ebben szerepe van a politikai ismeretek viszonylag alacsony szintjének is, de legszembetűnőbb a politika presztízsének alacsony volta! Az emberek nagy hányada alacsonyra értékeli a politikát, távol érzi magát tőle!

Ne menjünk bele most az okok részletes vizsgálatába, de annyit megemlítek, hogy egyéb okok mellett, a legfőbb meghatározókat történelmi múltunk speciális jellemzőiben kell keresni!

Ez a nem kellemes eredmény milyen tapasztalatokból olvasható ki?

- Az adatok arra utalnak, hogy minél távolabb esik valamely szervezet, funkció vagy tevékenység az egyén mindennapi gyakorlatától, személyes érdekszférájától, annál valószínűbb, hogy a megkérdezett politikai jelleget tulajdonít neki! Fordítva: minél inkább a mindennapok problémáihoz, a megszokott tevékenységekhez, a személyi érdekszférákhoz kapcsolódik a társadalmi élet valamelyik mozzanata, az egyén annál kevésbé érzi politikai jellegűnek.
- Önök előtt nem kell különösebben magyarázni, hogy történelmi gyökerű problémáról van szó! Ugyanis: ha egy társadalom többségét emberöltőkön át távol tartják a politikai életől, gyakorlásától, akkor az emberek szemében a politika elsősorban a felső szintű vezetéshez, a személytelen politikai szervezethez kapcsolódó tevékenységgé válik!

Igy történt ez nálunk, Magyarországon is - és egy ilyen beivódott, az emberek vérévé vált gondolat megváltoztatásához nem elég az elmúlt közel 40 esztendő sem.

- A társadalom rétegeiben természetesen vannak, akik jobban magukénak érzik a politikát, mint mások (a férfiak, a szellemi foglalkozásuak, a párttagok), - de: még ezekben a rétegekben is sokan vélekednek úgy, hogy a politikát mások csinálják, - ott fent!
 - Ugyanilyen történelmi gyökerű - és eddig még nem eléggé sikeresen cáfolt előítélet az is, hogy
 - "a politikában mindig van valami huncutság, bárki csinálja is".
- Sokan állítják ezt is!

Azért időztem el kissé a fogalom mellett, mert hangsúlyozni akartam, hogy a téma - a politikai műveltség, politikai tudat fejlesztésének gondolata - sokkal nagyobb horderejű kérdés, mint azt első hallásra gondolnánk!

És ezután már rá is térek a nekem kiosztott téma ismertetésére:

"A Televízió szerepe a politikai műveltség fejlesztésében."

Kádár János elvtárs az MSZMP KB áprilisi ülésén többek között azt mondta:

"A magyar közvélemény sokkal érettebb, politikusabb, magasabb szinten gondolkodó, mint tíz vagy különösen husz évvel ezelőtt, s ebben természetesen a sajtó, a televízió és a rádió is szerepet játszik felbecsülhetetlen tömeghatásával!"

A bevezetőben említett vizsgálat zárójelentése pedig így fogalmaz:

- "A politikai információ rendszerében az elmúlt két évtizedben a tömegkommunikációs eszközök szerepe jelentősen megnőtt..."

"Az emberek háromnegyed része a tömegkommunikációs eszközökből értesül a fontos politikai eseményekről."

Vegyük sorra ezek után, hogy e tömegkommunikációs eszközök közül a televízió milyen tömegpolitikai tevékenységet alakított ki 25 éves fennállása óta? Másképp fogalmazva: mit tett és tesz azért, hogy a lakosság politikai ismeretei, politikai műveltsége emelkedjék?

Teljességre való törekvés nélkül a következő főbb kiemelésekre szorítkozom.

A televízió megjelenése és működése az elmúlt 25 esztendő alatt tömegessé tette a lakosság politikai befolyásolását, politikai kulturájának fejlesztését.

Az elmúlt 25 évben a televízió kialakította helyét a magyar társadalom életében. Létrejöttét és gyors fejlődését a konszolidáció nyomán kialakult kedvező politikai légkör, a magasabb információs igény ösztönözte.

A televízió egyszersmind a tájékoztatás, a szórakoztatás, a művelődés új változatát vitte el a családokhoz. Az otthonokba közvetített film, színház, zene, kiállítás, sport kulturális forradalmunk új dimenzióját jelentette. Olyan rétegekhez és vidékekre jutott el a kultúra, amelyek addig a művelődési lehetőségek peremén helyezkedtek el. Az iskolák ellátása tévékészülékkel, az ismeretterjesztő és tudományos sorozatok sikere azt mutatja, hogy a televízió az oktatásügynek is fontos eszközévé vált.

Kialakultak a televízió művészi műhelyei, ezek hozzájárultak alkotó értelmiségünk aktivizálásához, külföldön is hírt szereztek hazánknak. Legkiválóbb tudósaink, művészeink otthonossá váltak képernyőnkön.

A különböző időmérleg-kutatások megerősítik azt a közvetlenül is tapasztalható tény, hogy a családok 90%-a rendszeresen televíziózik. A szabadidő-tevékenységek között az emberek nagy többsége az első helyre teszi a tévénézést.

Ez a tömegesség adatszerűen annyit jelent, hogy hetenként 87 órán át kb. 2,8 millió készülék működik az országban! Minden 1000 lakos közül 252-re jut egy készülék, gyakorlatilag a készülékek száma csaknem azonos a családokéval! Tehát az ország televíziósan telítettnek tekinthető.

Azt jelenti továbbá, hogy a legfrekvenciáltabb műsoridőben a nézőszám 6-7 millióra is emelkedik! De ha kizárólag a politikai karakterű műsorok nézettségére tekintünk, akkor is jelentős adatokról számolhatunk be.

Néhány ismert műsor átlagos nézettsége:

TV-Hiradót	átlagosan:	4-4,5 millió
A HÉT-et	"	5 "
A Panorámát	"	2-2,5 "
A Hírháttér c. műsort		1,5-2 "
Az ABLAK-ot		2,5-3 "
A Kék fényt		5,5-6 "

Az egyszerűbb és korábban (17-18 óra táján) sugárzott műsorok is 6-8%-os nézettségűek, ami azt jelenti, hogy ezeknek is kb. félmilliónyi nézőjük van!

Ennek a nagy népmozgalomnak természetesen voltak és vannak árnyoldalai is. Joggal bírálják az előforduló tévedéseinket, egyes műsoraink alacsony színvonalát. Nem alaptalanul ismerték fel azt a veszélyt, hogy a TV elvonhat a közösségi élettől, csökkentheti az érdeklődést más hagyományos művelődési ágak iránt. E veszélyeket figyelembe véve alakítottuk a közösségek erősítését segítő közös műsorokat (Páva, Ki Mit Tud stb.), ezért lettünk propagálói a könyvnek, a színháznak, a múzeumoknak, a tárlatoknak.

A gondok természetesen nem szüntek meg, de a statisztikai adatok azt bizonyítják, hogy a mozik látogatottságának számottevő visszaesésén kívül, a színházak, hangversenyek kedveltek, folya-

matosan nőtt a könyvforgalom, a kiállítások népszerűsége. A TV nem ezektől vonta el a közönséget, és közösségformáló erejét is bizonyította.

Nyilvánvaló, hogy az olyan gondok mögött, mint a közösségi élet pangása, az életmód alakulásának negatív jelenségei, mélyebben fekvő történelmi társadalmi tényezők munkálnak. Ezekért a gondokért nyilván nem lehet a televíziót felelőssé tenni, de az kötelességünk, hogy a magunk eszközeivel harcoljunk a negatív jelenségek ellen.

Hasonlóan nem problémamentes a televízió politikai szerepének megítélése sem. Különösen Nyugaton figyelhető meg számos visszatetsző jelenség. A show-ipar bevonulása a politikai porondra, a showmanek politikai karrierje, a durva manipulálás példái azonban egy társadalmi rend válságának jelenségei, és nem egy elektronikus hírközlőrendszer szükségszerű velejárója. Mert, hogy a televízió a politikának tisztos és hasznos szolgálója, segítője is lehet, erre számos meggyőző példát lehet felsorolni.

Mind e vitákat, ellenvetéseket is szem előtt tartva, a negyed százados hazai gyakorlat alapján megállapítható: a televízió a tájékoztatáspolitikai, a közvélemény alakításának fontos (hatalmi) eszköze, a társadalmi nyilvánosság közege, egyben a legszélesebb rétegekhez eljutó kulturális intézményünk.

Ugyanakkor arról is szólni kell: hogy a lényegében egy csatornás műsorszórással milyen sok emberhez juttattuk el világnézetünk, politikánk elveit, a kultúra alkotásait. De az a kötelezettségünk, hogy csaknem mindig több milliós közönséghez kell szólnunk, egyre több nehézséggel, gonddal jár. Tulságosan nagy felelősség hárul egy-egy műsorra, az ebből adódó görcsösség, szorongás csökkenti a hatékonyságot.

A közélet és az emberek mindennapi életének számos fontos problémája hely híján kiszorul a műsorokból. Az egyes peremen elhelyezkedő társadalmi rétegek, csoportok (öregek, fiatalok, háztájit művelők, nyelvet tanulók stb.) közel sem kaphatnak annyi teret és segítséget, mint amennyi szükséges lenne.

Az előbbiekből következik, hogy a televízió az egész lakossághoz szól, s az egész országra kiterjedően igyekszik teljesíteni hármas funkcióját:

a/ Hiteles és gyors tájékoztatás

b/ Ismeretterjesztés és oktatás

c/ Szórakoztatás

Műsorpolitikai törekvéseink lényege, alapvető feladata: a párt és kormány politikájának tükrözése, megértetése, - és mozgósítása politikai célok elérése érdekében!

Ez az elkötelezettség azonban nem jelent leszűkítést, egysíkúságot. A párt és kormány politikája a legszélesebb néprétegek igényeit fejezi ki. - Következésképp: a televízióknak módja és lehetősége van:

- reális képet adni az ország és a világ helyzetének alakulásáról,
- szólni az alkotó emberről, örömeiről és gondjairól egyaránt,
- ismertetni a tudomány és a kultúra, a művészetek korábbi és újabb értékeit, s ösztönözni az irántuk való érdeklődésre,
- színvonalasan szolgálni a tömeges művelődést - benne a politikai tudat művelését is - és nagy figyelmet szentelni a mindennapok kulturájának, valamint
- ösztönözni a progresszív kritikai szellem és a szocialista demokrácia fejlődését!

Mindezt igyekszik úgy cselekedni, hogy a nézőkkel való kapcsolata, viszonya jó legyen!

Ez azt jelenti, hogy

- kutatjuk: az adott időszakban milyen kérdések foglalkoztatják a lakosságot, hogy ismerjük igényeit. És ezen igényeknek a lehetőségekkel arányos teljesítését kötelességünknek tartjuk.

- Őszinteségre, nyíltságra és közérthetőségre törekszünk, hogy közléseinket hitellel fogadják s elfogadják.
- A sugárzási idők megválasztásával és ismétlési gyakorlatunk folyamatos javításával egyaránt törekszünk, hogy tervezett közléseink a célzott közönség (közönségrétegek) minél nagyobb tömege részére elérhetőek legyenek!
- A nézőkhöz való viszonyunk rendezettsége, minősége azonban nemcsak azon mulik, hogy
 - arról is úgy szólunk-e, amit és ahogyan szeretne, hanem azon is, mennyire segítünk abban, hogy megóvják magukat a bonyolult világ nem kellő ismerete miatti esetleges károktól, illetve, hogy mennyire vagyunk illemtudó látogatók a családi otthonokban?

Ezért igyekszünk

- a/ hasznos tudnivalókra is felhívni a figyelmüket és
- b/ tisztelettudóan távoltartani az otthonoktól a brutalitást és a kegyetlen, beteges ösztönök hatásait.

Politikai tömegmunkának tekintjük műsortevékenységünk egészét, ugyanis az a véleményünk, hogy politikai tényezőként viselkedik minden olyan cselekmény, amely a lakosság egészének vagy nagy részének alakítja ismereteit, közérzetét, hangulatát.

Műsorpolitikánk, műsorformáink nagy része a konszolidáció talaján, az 1960-as években alakult ki. A tartalmi válogatást, módszereinket, stílusunkat azok az értékek határozták meg, amelyeket a háborút, a forradalmat és ellenforradalmat megért generációk éreztek sajátjuknak.

A 80-as évek tévénezőinek nagyobbik része azonban már a fiatalabb korosztályból tevődik össze, akik számára már 1956 is iskolai tanulmányok anyaga. Természetesen folytatni kell mindazt, ami bevált. Meg kell becsülni kialakult értékeinket. De a műsorpolitika, a tájékoztatáspolitikai megújítása ezzel együtt nélkülözhetetlen.

És ehhez, számba kell vennünk az előttünk álló gazdasági, társadalmi feladatokat, alaposan elemezni kell a társadalmi tudat állapotát, és ezek alapján kell konkretizálni a párt programjában lefektetett nevelési feladatainkat.

Az elmúlt években szocialista nemzeti egység alakult ki a béke megőrzéséért vívott harc és az életszínvonal, az életkörülmények jelentős javulása talaján.

Társadalmunk eredményei bizalmat, tiszteletet váltottak ki a párt politikája iránt. Most az az egyik legfontosabb kérdés, milyen módon óvhatjuk meg ezt a bizalmat abban a szakaszban, amikor nehéz gazdasági gondokkal küzdünk. Ugy kell tehát a helyzet reális képét adnunk, hogy közben hitelünk, társadalmi befolyásunk ne csökkenjen. Ez alapos koncentrációt igénylő feladat, amelyet frázisokkal, szólamokkal elvégezni nem lehet. A megszerzett erkölcsi-politikai tőkére építve, egyetlen közérdeket sértő öröklött vagy ujonnan kialakuló ellentmondás megvitatása elől sem szabad kitérnünk. Ellenfeleink és az ellenség elszigetelése a realitásokhoz való ragaszkodás és az aktív kezdeményezés pozíciójából érhető el sikerrel.

Szem elől nem téveszthető tapasztalat az is, hogy a tévé csak akkor hatékony eszköz, ha élvezi a lakosság rokonszenvét, ha a lakosságot megnyerni tudó politika szolgálatában áll.

Megkülönböztetett figyelmet kell tehát fordítanunk információs műsorrendszerünk fejlesztésére.

Nyitottságunkból, földrajzi helyzetünkéből következik hírszolgáltatásunk kiemelkedő fontossága. Most a hét hat napján az esti időszakban többször közlünk híreket. A TV-Híradó az emberek nagyobb részének elsődleges információs forrása. A következő években reggel, délben, délután, tehát minden napszakban biztosítanunk kell a mostani esti gyakorlatunkhoz hasonló hírszolgáltatást. A Rádió óránkénti, a TV napszakonként jelentkező híradásainak - ha minden, lakosságunkat érdeklő és érintő eseményről idejében és megbízhatóan tudósítanak - garantálnunk kell, hogy népünk döntő többsége továbbra se a növekvő számú külföldi hírforrásokból tájékozódjék.

Mi a szocialista televízióknak, az Intervízió mikróláncán érkező hiranyagán és a nyugati tévék, hírügynökségek ugyancsak mikróláncán érkező ajánlásainak felhasználásával dolgozunk.

Saját anyagainkat egy jól kiépített itthoni hálózat alkotói és utazó tudósítóink készítik!

Mindezek együttes hatására gyorsabbá, átfogóbbá vált a TV-Hiradó kül- és belföldi hírszolgálat.

Az ország öt legnagyobb városában (Szeged, Debrecen, Pécs, Miskolc, Nyíregyháza) létrehozott tudósítói irodák jelentős lépést jelentenek. Ezek az "irodák", a más városokban működő helyi tudósítók munkájával együtt lehetővé tették, hogy a budapesti és vidéki riportok aránya megközelítően kiegyenlítődjék!

És a Hiradó-riportok készítői igyekeznek a lakosság szemszögéből vizsgálni az eseményeket. A hangvételük sokszor kritikus.

A csoportterekkel szemben összetársadalmi, közösségi érdekeket igyekeznek képviselni. Alapvető törekvésünk, hogy a képernyőn látottak és mondottak szinkronban legyenek a valósággal, a nézők mindennapi tapasztalataival.

Ujszerűek, színvonalasak és hatásosak a Hiradóban néhány év óta időnként jelentkező kül- vagy belföldön készült mini-riport-sorozatok.

Persze a tálalást és kommentálást illetően megoszlanak a vélemények, de a műsorban számos nagy tekintélyt élvező munkatárs dolgozik, akiknek közvéleményt befolyásoló szerepük számottevő.

Országunkban is egyre nagyobb az igény az információk értékelésére. Ebből következőleg: a televízió műsorrendszerén belül is növekvő jelentősége lett az ugynevezett háttérműsoroknak, a hír- és eseménymagyarázó adásoknak.

A hírek elemzése, kommentálása, a Hiradóban történő azonnali magyarázatán túl, a különböző magazinok, interjúk, vitaműsorok feladata.

Az elmúlt évtizedben, és különösen a mögöttünk levő 3-4 esztendőben, a híreket elemző, magyarázó ún. állandó műsorok széles rendszere alakult ki.

Ezek közül a legnagyobb nézettségű a HÉT című vasárnapi magazinnak van, mely egy politikai hetilap funkciót is ellátja! Összefoglalja és magyarázza az elmúlt hét legfontosabb mozzanatait, s előre is tekint a következő hétre.

Élénk érdeklődés fogadta a csütörtökönként jelentkező újabb kommentáló műsorainkat, mint például a külpolitikai Panorámát, amelyben a legrátermettebb utazó-tudósítóiink számolnak be a jelentősebb külföldi eseményekről s mondják el, azzal kapcsolatos tapasztalataikat, értékeléseiket.

Az a további szándékunk, hogy a hírek háttérét elemző bel- és külpolitikai műsorok bátrabban éljenek a konfliktusok feloldása érdekében a különböző érdekek, nézetek, vélemények bemutatásával. A kinyilatkoztatások helyett a jóval meggyőzőbb módszerre: a gondok, elképzelések ésszerű elemzésére törekszünk. Nem az ügyész, nem a mindent tudó és megoldó bölcs, hanem a demokratikus nyílvanosság katalizátorának szerepében. A nézőért vívott nemzetközi és hazai küzdelemben a hazai életünkkel foglalkozó demokratikus képernyő az egyik legnagyobb lehetőségünk. Ezt a nyílt, nézeteket ütköztető, érvelő magatartást igyekszünk tovább erősíteni.

Ez történik a Nemzetközi Stúdió c. műsor valamennyi adásában, a Panoráma számos riportjában s a belpolitikai terület egyik legjelentősebb új, állandó műsorában: a Hírháttér-ben is. Ahol polemikus stílusú viták, beszélgetések keretében adják egy-egy friss hír magyarázatát.

Ésszerű, elemző vitát folytatnak a gondokról, elképzelésekről a Hatvanhat c. műsor államtitkár (vagy hasonló rangú) vendégei is, a stúdióban jelen levő kritikus közönséggel.

Ezek az állandó műsorokon kívül gyakoriak az olyan beszélgetések és interjúk, amelyeknek keretében vezető politikusok, államférfiak adnak alaposabb magyarázatot a politikai élet kérdéseiről.

ről vagy egy-egy szakterülettel összefüggő témáról vagy eseményről. Ilyenek az ismert miniszter-műsorok vagy az olyan interjúk, mint amilyeneket például nem is olyan régen Kádár Jánossal, Váncsa Jenővel, Marjai Józseffel, Gáspár Sándorral s másokkal készítettünk.

Sok pozitív dolog történt tehát a belpolitikai hirmagyarázó háttérműsorok terén, mégis azt tapasztaljuk, hogy a nézők még mindig elégedettebbek a külpolitikai, mint a belpolitikai tájékoztató, publicisztikai műsorainkkal.

Nem kell talán még részletesebben szólni e fontos feladatunk teljesítéséről; ezért a következőkkel szeretném háttérmunkánk ismertetését zárni:

- a társadalmi tudat állapotát vizsgáló elemzésekéből is tudjuk, hogy az ugynevezett mindennapi tudat helyzete nem kielégítő;
- sokféle zavarral kell e téren szembenézni, ezért is nagyon fontos, hogy a lakosság köznapi tájékozottságának újabb és újabb lehetőségeit tárjuk fel és alkalmazzuk.

Napjainkban növekszik a szerepe a tájékoztató és információs munka azon részének is, amelyet "szolgáltatás"-nak nevezünk, vagy: a napi szükségletekhez illeszkedő "aprómunkának", és amely a mindennapi élet gondjainak csökkentését, a jobb közérzetet szolgálja.

Ugyanis a kül- és belpolitika alapvető kérdései mellett, az emberek egyre inkább igénylik a közlekedést, a munka utáni foglalatosságait, egészségvédelmüket, bevásárlásaikat, szabadidőtevékenységüket segítő információkat. Ezért a rádiók és televíziók világszerte speciális műsorokat adnak utazóknak, kertészkedőknek és másoknak.

Televíziónk is felismerte, hogy politikai tömegmunkájával jobban ki kell elégítenie az emberek mindennapi életéhez kapcsolódó érdeklődését, információs igényeit. Ennek a felismerésnek a jegyében indult el 2-3 éve néhány utkereső műsor, és azóta általános érdeklődést váltottak ki.

Ilyen a minden második pénteken délután jelentkező Ablak, amely sokféleségével, érdekességével ritka eredményt ért el: délutáni politikai műsor még nem ért el soha sem 2,5-3 milliós átlagos nézettséget. Ide sorolhatók továbbá a Főzőcske c. program adásai, a Kalendárium c. havonta jelentkező és a nézők tudományos-gyógyászati stb. kíváncsiságra épülő magazin, a Diagnózis c., havonként jelentkező egészségügyi tanácsadó műsor, amely már az ujjabbak, fiatalabbak közül való!

De a szolgáltatás címszó alatt megemlítem azt a hetilapunkat is, amely kulturális témákkal foglalkozik: a Studió '83-at! Ez a heti 60 perces állandó adásunk ad eligazítást a kulturális eseményekről - s biztatást, kedvcsinálást az azokon való részvételhez.

Nem hiányoznak a képernyőről az ugynevezett "érdekvédelmi" szolgáltatások sem! Ilyen a nyugdíjasok állandó műsora, az "Élet az éveknek" és a "Kétmillió", - a kiskerttulajdonosok havi műsora a "Kertünk-udvarunk", a feltalálók és ujitók "Felkínáalom" c. műsora, s ilyen az a számos egyedi riport- és dokumentumfilm is, amelyek jogtalanságok, indokolatlan sérelmek ellen emelnek szót - a közérdekű bejelentések nyomán!

És végül: ilyen szolgáltató feldadattal indult útjára a TELE-TEX, vagy ahogy mi neveztük el: a KÉPUJSÁG is. (Átkereszteljük TÁVUJSÁG-ra.)

Az ilyen fent említett kezdeményezéseknek is köszönhető, hogy a politikai műsoroknak ma már igen jelentős hányada a lakosság kedvelt programjai közé tartozik - jöllehet, természetesen ezek sem vetekehetnek a szórakoztató vagy játékfilmműsorok népszerűségével.

Ezek a "szolgáltató" műsorok akkor igazán jók, ha információik mennél közelebb vannak egy-egy város, körzet lakosai, illetve egy-egy réteg érdeklődéséhez! A körzeti stúdiók kiépítésénél ezt a funkciót az egyik legfontosabb feladattá kívánjuk tenni! A jelenlegi két körzeti stúdió már "műveli" ezt a feladatot, - nemcsak az Ablak betétjeként, hanem önálló adások rendszerében is.

Lényegében a szolgáltatások keretébe tartoznak reklámműsoraink is. Az elmúlt 5 évben itt igen számottevő a fejlődés. Ezt egyaránt ösztönözték a népgazdasági megfontolások, de saját bevételi törekvéseink is. Megítélésünk szerint javult a képes reklámok minősége, s ma már számos jó, ötletes megoldás található a reklámműsorokban is.

A lakosság szinte minden rétegében népszerűek az ismeretterjesztő műsorok! Az ismeretterjesztés kezdettől fogva átgondolt, szervezett tevékenysége televízióknak!

Gyerekek, felnőttek és nyugdíjasok egyaránt lelkes nézői ismeretesebb sorozatainknak, amelyek egy korszerű műveltségesezmény jegyében nyújtanak - a politikai ismereteken túl, és amellet:

- mint a - társadalomtudományi és történelmi ismereteket,
 Jogi esetek, Századunk;
- mint a - pedagógiai, pszichológiai ismereteket,
 Családi Kör, Szülők iskolája, Pedagógusok fóruma
 vagy a Szókimondó;
- mint a - természettudományi ismereteket,
 Delta, Kuckó, Perpetum mobile;
- esztétikai nevelést:
 Unokáink is látni fogják, Izlések és pofonok, a Hét
 műtárgya, Zene-zene-zene stb.;
- testedzési tanácsokat adnak, s a mozgásra buzdítanak
 bizonyos műsортipusaink, mint például:
 Természetjárás, Csali, Kosár-suli stb.

Egyszóval viszonylag széles a kínálat, s ezeket kiegészítik a külföldön készült és vásárolt sorozatok is, amelyek közül még a legsikeresebbek felsorolására sem vállalkozom most!

Megjegyzem még, hogy az utóbbi években az ismeretterjesztő és tudományos műsorok között kívánatos differenciálódás ment végbe: a Gólyavári esték c. sorozat vagy a Tudós klub és még egy-két hasonló műsor szűkebb rétegek érdeklődésére számít, és az a

szándéka, hogy elmélyültebb, és ha lehet egészen frissen feltárt ismeretanyagot adjon.

Összefoglalva: célunk a tömegek megnyerése, gondolataik, nézeteik, érzelmeik befolyásolása, a tudat alakítása. És ez szüntelenül ismétlődő tennivalónk, naponta, óránként jelent feladatot számunkra.

Ugyanis nincsen befejezett ideológia, politika, agit. prop. munka. A politikában, az ideológiában nincsen légüres tér.

Előttünk álló nagy feladvány: felkészülés a következő évtized televíziózására. Ezen vezetőgárdánk már huzamosabb ideje munkálkodik.

És ezt nem az indokolja, hogy elmúlt negyedszázad a magyar televíziózás történetében, hanem mert szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy megváltoztak a televíziózás feltételei. Csupán vázlatosan szeretnék erről szólni:

- Először is megváltoztak a nemzetközi feltételek:
- Köztudott, hogy az enyhülésnek az a folyamata, amely 1975-ben Helsinkiben kulminált - a 70-es évek végére megtorpant.
- Tartósnak ígérkezik az USA-ból kiinduló ellentámadás az enyhülés ellen. Hiszen az USA az enyhülés kibontakozása révén teret, lehetőséget, mozgásszabadságot veszített.
- Vagyis számolni kell azzal, hogy a következő évtizedben sem lehetséges az enyhülés korlátlan fenntartása. Emiatt az eddiginél ellentmondásosabb, gyorsabban változó világpolitikai helyzetekre kell számítanunk. Arra, hogy az enyhülés és a feszültség elemeinek egyidejű jelenléte lesz jellemző.

Számolni kell azzal is, hogy bár a TV-k eddig is kivették részüket a két rendszer közötti ideológiai küzdelemből, de a rakéták és a műholdak katonai fejlesztési versenyének eredményeként a

TV új lehetőségeit is bevetik. Technikailag megoldott és a megvalósítás állapotában van a műholdas műsorszórás közvetlenül otthonokba juttatása.

Ez azt is jelenti, hogy felerősödött a harc a néző milliókért, a nézők tudatának befolyásolásáért.

Az is elég világos a széles közvélemény számára, hogy a 70-es évek végére megváltoztak hazai körülményeink is.

Engedjék meg, hogy összefoglalóan utaljak arra, hogy: az elmúlt 25 év társadalmi, gazdasági fejlődése dinamikus volt.

- Az ellenforradalmat követően nemcsak a szétzilált gazdaságot sikerült rendbehozni, hanem alapvető strukturális változásokat is végre kellett hajtani.
- Megoldottuk a mezőgazdaság nagyüzemi, szocialista átalakítását, és ezzel egy időben a vidék olyan iparosítása ment végbe, amely a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt lekötötte.
- Egy évtizeddel később az új mechanizmus bevezetésével megkezdtük az ipar hatékonyabb működtetését, a magyar népgazdaság versenyképességét javítani.
- Ebben az időszakban jelentősen növekedett az egy lakosra jutó reáljövedelem, a társadalmi juttatások reálértéke.
- A lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátása magas színvonalat ért el.
- Hozzá tehető mindenhez, hogy negyedszázad alatt alapvető változások mentek végbe a társadalom szerkezetében, az életmódban.

Közdutott az is, hogy e töretlenül felfelé ívelő folyamatot részben külső és részben belső tényezők lefékeztek. Sőt a 70-es évek végére népgazdaságunk nehéz helyzetbe került. Most az egyensúly helyreállítása, eredményeink megőrzése a feladat, és egyben egy új előrelépés előkészítése.

E rövid összefoglaló áttekintés után szeretném levonni azt a konzekvenciát, hogy tehát: lezárult fejlődésünk egy bizonyos szakasza, és ebben az új helyzetben határtalanul megnövekedett az emberi tényező szerepe, az alkotó, a kezdeményező, a cselekvő ember szerepe. Megnőtt az ember sokoldalú műveltségének sulya, a munkaerő kulturáltságának jelentősége. De fogalmazhatnám úgy is, hogy az emberi tudat, műveltségfejlődése - haladásunk egyik legfőbb tényezője.

Nos ennek érdekében a Televízió lehetőségei szinte kimeríthetetlenek. Hiszen a TV szoros és napi kapcsolatban áll a társadalom legszélesebb köreivel.

Mindebből a lehetőséghalmazból, amely a TV rendelkezésére áll - a közvélemény jobb informálása, művelése, tudatfejlesztése kapcsán - ismét nem a teljesség igényével négy gondolatkört szeretnék kiemelni.

Nem lesznek a következő évek sem mentesek a feszültségektől, ellentmondásoktól. Ezért központi helyen áll az a törekvésünk, hogy a folyamatok elemzésével, a konfliktusok ábrázolásával segítsük a döntések, a szükséges lépések megértését és elfogadtatását. Mégpedig nem elkeserítve és leszerelve, hanem cselekvésre, kezdeményezésre, megoldásra serkentve.

Vagyis - az a határozott törekvésünk, hogy ápoljuk és megőrizni segítjük azt a bizalmat és politikai egyetértést, amely pártunk politikája nyomán megvalósult.

Számolnunk kell azokkal a feszültségekkel, értékrendváltásokból származó konfliktusokkal is, amelyek az intenzív gazdálkodásra áttérés folyamatából adódnak.

És e konfliktusok kapcsán élesen fontossá válik, hogy a képernyőn, a széles nyilvánosság előtt ki mellé állunk, mit támogatunk, hogyan érvelünk.

Ehhez több lényeges tényezőnek kell megfelelnünk:

- a/ A nyílt, őszinte és hiteles valóságábrázolás követelménye megnőtt! Érthető, mert másképp nem lehet eligazodni ebben a mai világban!
- b/ Erősíteni kell a televízió tömegkapcsolatait, mert ebben a helyzetben különösen fontos, hogy tovább növekedjék hite-
lünk, és hogy milliók tartásuk fontosnak megnézni-meghall-
gatni közléseinket.
- c/ Ebben a kiélezett helyzetben különösen fontos, hogy foko-
zottabban ügyeljünk a nézők türelmére!

Még a televíziót sem lehet hibamentesen csinálni, de kevesebb hibával csinálni, ez már nem elérhetetlen cél.

- Vonzóbb, érdekesebb műsorokkal kell kiszorítani a még meglevő "szürke"-séget! Mert mi, akik elsősorban poli-
tikával foglalkozunk, azt valljuk, hogy a gyenge, unalmas
műsor akkor is politikai hiba, ha egyébként hibás állítást
nem tartalmaz.
- Ehhez hozzátehetem: a nézők által elfogadott tematikai és
műfaji arányokat sem szabad önkényesen eltorzítani.

A második gondolatkör a családhoz kapcsolódik. Elsősorban a népesség alakulásához. Hiszen a népesség alakulása a fiatal kor-
osztályok magatartásától függ. - Köztudott, hogy demográfiai hely-
zetünk lassan romlik. Jelenleg 17% az időskorúak aránya. Az elő-
rejelzések szerint 2000-re ez az arány 22% lesz. Tudjuk azt is,
hogy a fiatalok a 3 gyermekes családmoddal nem fogadták el, meg,
hogy csökkent a házassági kedve, és magas a válások száma.

Tehát sok a tennivalónk a családdal, a gyerekekkel, az öre-
gekkel kapcsolatos közgondolkodás alakításában.

A harmadik gondolatkör: a progresszív magyarságkép kiala-
kítását segíteni, erősíteni.

A tudat építésének a jelen megbecsülése kiemelkedően fontos aspektusa. Annál is inkább, mert a társadalmunk 58%-a 39 év alatti, a párttagság 70%-a pedig 1956 után lett tagja a pártnak.

Vagyis célunk olyan magyarságképet erősíteni, amelyik örzi hagyományaink minden értékét, amely megmutatja és bemutatja a megtett utat, és azt, hogy hová értünk, hol tartunk. Éppen annak érdekében, hogy emelkedjen az elért, a megvalósult értéke, becsülete. És ez vonatkozik a felszabadulástól, sőt 1956-tól eltelt idő, a megtett ut elemzésére.

Mert az nem vállalható, hogy a memoárirodalom jóvoltából a Horthy-fasizmus évei egyhébbnek tűnenek a közvélemény előtt, mint az 50-es évek Magyarországáé.

Bár ezt a munkát elkezdtük, azt kell mondanom, hogy még csak a kezdetén vagyunk az új generációk történeti-politikai nevelésének.

Összegezeként: - talán szabad így fogalmaznom: úgy tartjuk, hogy a fiatalok tömegeinek megismertetése történelmi tapasztalatokkal a gazdasági társadalmi feladatok megoldásának is az egyik nagyon fontos feltétele.

A negyedik gondolatkör - a művelődéssel összefüggő feladatainkkal kapcsolatos.

Tény az, hogy az elmúlt két évtized alatt ugrásszerűen növekedett a lakosság iskolázottsági szintje - gyors ütemben növekedett a könyvkiadás, növekedett a hangversenyek, kiállítások látogatottsága; nagy volt az üteme a tömegkommunikációs intézmények fejlődésének, mégis: a közművelődésről készült elemzések azt mutatják, hogy csökkent, vagy legalábbis nem emelkedett a műveltség társadalmi presztízse.

Egyik feladatunk tehát a műveltség, a kulturált életmód társadalmi tekintélyének emelése. És ebben még többet kell segítenünk az iskoláknak, a klasszikus és nemzeti hagyományok közvetítésé-

vel, az iskola és pedagógus iránti bizalom erősítésével. Be kell töltenünk az olvasás, az amatőrmozgalmak, a színházak, a zenei élet propagálásának, szervezőjének a feladatát.

És mindehhez hadd tegyem hozzá: látnunk kell, hogy a körülmények alakulása folytán (a növekvő gondok, feszültségek, a kis-keresetű családok kulturális kiadásainak csökkenése) az emberek többsége még inkább, mint eddig szórakozást, kapcsolódást vár majd a televíziótól. Ezt az igényt politikai megfontolásokból is komolyan kell vennünk.

Ezért kiemelt figyelmet fordítunk kulturális műhelyeink közül azokra, amelyek milliós közönségnek nyújtanak derüs pillanatokat, felüdülést. De munkánk csődjét jelentené, ha lemondanánk arról, hogy a legkülönbözőbb politikai, kulturális műsoraink döntő többségének érdekesnek, változatosnak, mozgalmasnak - köznapi terminussal szólva -, szórakoztatónak kell lennie. Ezért kell küzdenünk az eddiginél is jobban a tiszta nyelvhasználatért, a tömörségért, a derüért, az igazi közvetlenségért, támogatva a megnyerő személyiségeket, és küzdve az embereket taszító mindenféle nagyképűség, felkészületlenség ellen.

Tömegpolitikai munkánkkal kapcsolatosan sokféle igényt fogalmaznak meg a kritikusok is!

Ezek nagyrészt helyesek, bár van közöttük jócskán olyan is, amivel nem értünk egyet!

Szélsőséges kritikásaink például a sajtó és általában az újságírói tevékenység lényegét az általuk elképzelt valóságfeltárásban, másképp fogalmazva: a kritikai alapállásban látják! Ehhez ideológiát így gyártanak mondván, hogy "a hibák ostromozása viszi előre a társadalmat"! -, amiben persze sok az igazság, de így, önmagában ez egyoldalú alapállás.

Mi ebben a kérdésben a véleményünk?

Tömegpolitikai szerepünk kettős: egyfelől rendszerünk védelme és erősítése a feladat, másfelől pedig bírálnunk kell a szocialista társadalmi viszonyok fejlődését gátló negatív jelenségeket.

E kettős feladat megoldása közben a végtermék (a műsor) megítélése meglehetősen szubjektív. Nem is lehet más! Hiszen, amit valaki építő bírálatnak tart, másvalaki (mondjuk az, akihez szól) helytelennek vagy jogtalan támadásnak tekintheti! Mi úgy fogjuk fel dolgunkat, hogy a kritika szerves része feladatrendszerünknek!

A kritikai tevékenységnek azonban vannak kötelezően betartandó arany szabályai, feltételei! Mik ezek?

- Az összkép, amelyet a társadalomról adunk, igaz legyen. Tehát tükrözze a fejlődést is! A kritika egyik irányban se torzítsa el a valóságot! Fontosak tehát az arányok!
- A kritika ne legyen lehangoló, ne szerelje le, ne bénítsa meg a nézők millióit, hanem ellenkezőleg: ösztönzésül szolgáljon, pozitív cselekvésre késztesse!
- A kritika ne csak elhatározásunkban legyen javító szándéku! A néző ezt a szándékot "érezze ki" a műsorból.
- A kritika konkrét címzetthez szóljon, tényekre támaszkodjon, és ne legyen vagdalkozó! Legyen megfelelő a tálalása is! (Hiszen a képernyő mindent felnagyít! Ha valakit durván megszegyenítettünk a képernyőt, a néző akkor is őmellé áll, ha a bírálat jogos volt!)

A problémakör másik oldaláról is had szóljak! Nem kis gondal jár az eredmények propagandája sem!

Miután időnként a nem hivatalos és nem hivatásos kritika szereti "levágni" az eredményt propagáló műsort - van tartózkodás ebben a témában!

Pedig:

- ha az eredményeket nem tudjuk értékükön mérni,
- ha azt, ami megvalósult, nem tudjuk tartalmasan, vonzóan ábrázolni, akkor komolyan csökkenhet a társadalom cselekvőkészsége, teherbíró képessége.

Utaltam már arra, hogy a televíziózást, ezt az óriási tömeghatású politikai munkát lehet jól csinálni - de hibátlanul aligha.

Nos, Önök tudják jól, hogy az utóbbi időszakban a tömegkommunikáció erőteljes bírálatot is kapott. Még hozzá nem indokolatlanul. Én magam fogalmaztam meg - a Kádár elvtárrsal készült interjú keretében - az áprilisi központi bizottsági ülés után azt a kérdést, hogy:

"Az emberek - nézők, hallgatók - különösen az utóbbi években, szívesen vitatkoznak. És a jó viták erősítik a demokratikus közszellemet.

Vannak azonban, akik adott esetben nem kellő felelősséggel, hiányos felkészültséggel, esetleg világnézeti tisztánlátás híján vesznek részt a nyilvánosság előtti vitában.

Ön hogyan látja ezt Kádár elvtárs ?"

Önök hallhatták Kádár elvtárs bíráló válaszát! Ebből most nem idézek.

De: annyi bizonyos, hogy a tömegkommunikációt érintő bírálatok jogossága elmélyült elemzésre kötelez. Most ezzel kapcsolatban szeretném kifejezni véleményemet.

Vannak ugyanis, akik a bennünket érő bírálatok erősödését törvényszerű következménynek tartják. Ugy vélekednek, hogy annak következménye, hogy felgyorsult körülöttünk a világ, gondjaink megsokasodtak, hogy bonyolultabb viszonyok között élünk, mint még negyedszázada soha.

Ennek következtében érzékenyebb lett a társadalom, érzékenyebb a közvélemény, és érzékenyebb lett a vezetés. Sőt mi magunk is érzékenyebbek lettünk.

Nem tagadva: e tényezők szerepet játszanak munkánk megítélésében, de közös eredőjük, hogy az igények velünk szemben, az egyik hatalmi eszköz tevékenységével szemben jelentősen megnövekedtek. És ez elvárható és megkövetelhető.

Hozzátehetem - a hibák, a tévedések számának növekedését egyáltalán nem érzem törvényszerűnek.

E fórum talán megengedi ezt a gondolati mélyebben-szántást, hiszen hallgatóim minden bizonnyal segítséget, támogatást, megerősítő munkálkodást kérnek és remélnék a mi intézményunktől.

Véleményem szerint a tévedések forrása az elkötelezettség nem elég pontos értelmezése.

Hiszen egy adott személy hiába tartja, vallja magát elkötelezettnek, ha valamilyen konkrét, képernyőre kerülő témához nem a politikai realitás talaján nyúl hozzá, ha nem a megoldások irányába munkálkodik, hanem csak helyzetet ábrázol.

Vagy: - ha például - egy adott személy nem számol a tömeges hatás mérhetetlen súlyával, a TV-közlés korlátaival, és improvizált, éretlen, kísérleti stádiumban levő kérdésekkel, témákkal, gondolatokkal áll elő. A képernyő nem laboratórium. Nem kísérleti műhely.

Az imént említettem, hogy a gondok forrását az elkötelezettség nem elég pontos értelmezésében látom. Vagyis az elkötelezettség globális értelmezése, az elkötelezettség általános vállalása ma - éppen mert feszültségektől terhes, sokkal bonyolultabb viszonyok között élünk - nem elégséges.

Ma az elkötelezett tömegpolitikai munka azt igényli, hogy szorosabban tapadjunk, azonosuljunk a pártpolitika és kormány-

politika konkrét céljaihoz, törekvéseihez. Hiszen a határozatok és döntések mindig konkrétan elemzett időszak konkrét feladatairól szólnak.

- Segíteni a pártpolitikai célok megvalósulását csak így lehet.
- És ez soha nem azt jelenti, hogy csak a pozitív jelenségeket szabad megragadni. Adott esetben - amint erről már szoltam - egy-egy negatív jelenség feldolgozása, felelős, sokoldalú, a megoldást megmutató ábrázolása, a politika számára nagy haszonnal járhat.
- És állítom, hogy ha valaki ezt a szemléletet elfogadja, és megteendő lépéseit ennek tükrében mérlegeli, sokféle csapdát elkerülhet.

Például:

- hogy a képernyőn neki kell igazságot osztania,
- vagy, hogy az adott helyzettől, lehetőségtől függetlenül ábrázolja szocialista valóságunk egy-egy faktorát, anélkül, hogy a kibontakozás halvány irányát és módját felrajzolná,
- vagy például, hogy egy-egy személy összekeverje saját személyének súlyát az általa használt eszköz súlyával.

Persze a tömegkommunikációban az előbbi gondolatmenetnek jelen van az ellengondolatmenete is. Vagyis: akkor vajon nem szenved-e csorbát az alkotó-szabadság? - vagy: ezáltal nem garantáljuk-e a szürkéséget, az unalmat?

Kérem, ezekre nekem az a válaszom, hogy aggodalmaskodni persze lehet, azonban attól még egy alkotás sem vált remekművé, hogy megbotránkoztatta a fél országot, és halálra keserítette a közvéleményt.

Befejezésül szeretnék terveinkről szólni. Előadásom elején utaltam műsorunk mennyiségére. Említettem, hogy heti 87 óra műsort sugárzunk. Másfél csatornán. Európában talán a legszerényebb TV a miénk. Viszont a fent vázolt feladatok a műsorok szá-

mának, mennyiségének növelését, műsorstrukturánk továbbépítését igénylik.

Reméljük, hogy az évek óta tartó stagnálás, sőt bizonyos csökkenés átmeneti jellegű, és a következő évek ismét műsoridő-növekedést jelentenek majd.

De ilyen körülmények között is a javítás, a jobbitás a szándékunk. Ezért határoztuk el már korábban, hogy fokozatosan műsor-sugárzási reformot kezdünk el, és ennek végrehajtása folyamatban van.

Ennek az új strukturának a kialakítása tervbe vette - és ennek bizonyos vonatkozásait Önök már tapasztalhatták is - hogy:

- a hétfélig műorsugárzás megerősítésén tul jobban kiépítsük a napszakok műsorrendszerét.
- Ez alapvető átalakítást nem jelent, azonban a meglevő műsoridő vonzóbb megszerkesztését lehetővé teszi!

Ami a további terveinket illeti:

a központi két, majd 1987 utáni három program, valamint az 5 körzeti stúdió, a helyi iniciatívát is igénybe vevő kábeltelevízió (nagy lakótelepek stb.), a Teletex munkája, a képmagnók műsor-felvételekkel való ellátása jelentené együttesen azt a korszerű műsorszórási és terjesztési rendszert, amely megfelel a kor követelményeinek. Ez a többszatórnás rendszer biztosíthatja a sokféle korosztályi - települési - érdeklődési igény kielégítését. Kombinálhatja a központi és helyi erőket adottságait, lehetőségeit. Sokkal több teret adhat a különböző oktatási, művelődési intézményeket segítő vállalkozásoknak, kezdeményezéseknek.

Ennek megteremtésére készítünk terveket a KB megbízása alapján, s reméljük, hogy a 80-as évek folyamán meg is valósulnak az ehhez szükséges feltételek.

A politikai műsorrendszer fejlesztését illetően a következőket szeretném mondani.

Terveinkről:

a/ A TV-Híradó továbbra is a legfontosabb információs műsor marad. Nagy kihívás előtt áll. Fel kell készülnie arra, hogy a műholdas televíziózás esetleg több televíziós hírendszert hozhat be az országba, és ránk kényszeríti a tájékoztatási és befolyásolási versenyt. A versenyt azonban csak úgy állhatja Híradónk, ha

- korszerű hírhálózata lesz a műsorstruktúrában,
- az összes hírperiódus fix műsoridővel rendelkezik,
- elektronikus felvevő és átjátszó bázisa lesz az ország minden jelentős pontján,
- és külföldi tudósítóhálózattal rendelkezik.

b/ Magazin-műsoraink jövőjét vizsgálva alapvetőnek tűnik, hogy e műsortípus a legalkalmasabb az információk összefoglalására, háttérük magyarázatára. Ezért meghatározó jelentőségük lehet.

Az is valószínűnek látszik, hogy a nyugati műholdakon érkező információkat is - nagyrészt - ezek a magazinok reagálhatják le gyorsan és hatásosan!

c/ A szolgáltató karakterű műsorok alaptípusai részben tovább élnének. Így például az ABLAK, a kéthetenkénti 60 perc helyett hetenként jelentkezhetne, s a központi stúdió mellett mind az öt körzeti stáb részt vehetne a munkában.

d/ Az egyéb politikai műsorok rendszeréről: Valószínű, hogy az állandó műsortípusok tovább tudnak futni még a kilencvenes években is. Ez azonban nem zárja ki, sőt feltételezi ezeknek a műsoroknak állandó megújulását, rugalmas változásait az alakuló helyzetekhez, különös tekintettel a műsoridő növekedésére.

És pedig:

Egyrészt: a folyóiratok, illetve a szaklapok funkciójának megfelelő alaposabb háttérmagyarázatokat foglalnak magukba. Tehát olyan összefüggésekről beszélnek, amelyeknek kifejezésére a TV-Híradó és a HÉT lehetőségei nem adnak módot - mindenekelőtt területi okok miatt. E háttérműsoroknak műfajilag, módszereiket illetően igencsak sokféléknek kell lenniük. Különösen a Fórum, a Hatvanhat, a Kerekasztal-beszélgetés. Megkérdezzük a minisztert, Vita fórum, Beszédtéma-beszéljünk róla típusu műsorok szélesítését és többszörösítését tartjuk célszerűnek.

Másrészt: a napi, legfontosabb hazai eseményekről (egy-egy kongresszusról, a parlamenti ülősszakokról, ünnepekről vagy más kiemelkedően hangsúlyos eseményekről) közvetíteni kell élőben, hogy tovább növeljük a jelenlét érzését, de mindinkább kaput nyitva a részvétel lehetőségének is.

Harmadszor: speciális rétegműsorokat kell készíteni, és célfeladatokat kell ellátni, egyedi vagy sorozatműsorokkal.

Igy például:

- műsorok a nyugdíjasoknak,
- a politika és a politikai gyakorlat iránt különösen érdeklődő értelmiségieknek (késő estéken) speciális műsorokat sugározni,
- állandósítani és rendszeresíteni kellene a falunak, illetve a városi munkásság különféle rétegei számára készített műsorokat.

Éppen ezért, amikor majd a mostanihoz képest nagyobb műsoridővel rendelkezik a tévé, az új műsorok kialakításánál előnyben kell részesíteni azokat a kezdeményezéseket, amelyek lehetőséget teremtenek arra, hogy a nézők a véleményüket kifejezhessék, vitatkozhassanak, nézeteket elfogadjanak vagy visszautasíthassanak. Ehhez modell-műsornak a Hatvanhatot kell tekintenem.

A hirdók és a magazinok mellett a vitaműsorok lesznek minden valószínűség szerint a legnagyobb érdeklődést és hatást kiváltó politikai műsorok.

A telefonhálózat megnövekedése, a telefon-előfizetők országos méretű növekedése minőségi ugrást hozhat a közönséggel való vitakapcsolatban.

Ennyit terveinkről, elképzeléseinkről, feladatainkról. Tudom, hogy e tervek, elképzelések sok optimizmust tartalmaznak. Hiszen a televíziózás - a világon mindenütt iszonyatos mennyiségű pénztömeget emészt fel. És ez a magyar televíziózás fejlesztésére is vonatkozik.

Azonban optimizmusunkat erősítik és talán indokolják azok a világtelevíziózásról szóló izgalmas hírek, amelyek a Magyar Sajtó hasábjain olvashatók. Idézek ezek közül:

- A Szovjetunióban műholdak alkalmazásával lényegében két egész napos központi program fogható a hatalmas ország legnagyobb részén. Ehhez kapcsolódnak a köztársaságok helyi műsorai.
- A Francia Köztársaság új televíziós törvénye a három párhuzamos adás rendjét szabályozza.
- Olaszországban már elszabadult a magánadó áradata.
- Az NSZK új postaügyi minisztere a kábelhálózatok kiépítését sürgeti.
- Európa felett próbaadásokat sugároz az Eurovizio kísérleti műholdja.
- Ilyen tervekkel az intervízió tagállamai is foglalkoznak. Napirenden - a kisebb tagországokban is - a két földi program sugárzásán túl egy műholdas harmadik program kialakítása.

- Az Egyesült Államokban a közeljövőben indul a közvetlen műholdas adás elsősorban azon vidékek számára, amelyek kábel-rendszerekkel még nem rendelkeznek.
- A központokból sugárzott közvetített műsorok mellett világszerte terjed a videózás, a televíziózás családi, kisközösségi változata.

Indokolt tehát, Kedves Hallgatók, hogy elképzeljük és kidolgozzuk azt a tömegkommunikációs rendszert, amelyre az évszázad utolsó éveiben a mi társadalmunknak szüksége lesz.

MUNKAHELYI MŰVELŐDÉS - POLITIKAI MŰVELTSÉG

I. A politikai műveltség szerepe a munkahelyi művelődésben A téma aktualitása

1. A politikai műveltség szerepe a napi életben egyre növekszik, mint olyan műveltségnek, amely:

- jelentősen befolyásolja más műveltségi tartalmak elsajátításának és alkalmazásának irányát, intenzitását;
- eligazítást, biztonságérzetet ad az embernek céljai reális megjelöléséhez; a politika, a gazdaság, az ideológia napi jelenségeinek és távlatainak önálló értékeléséhez, magyarázatához;
- motiválja, ösztönzi pozitív irányu részvételünket a munkában. Többre serkent a kötelezettségek formális teljesítésénél, kötelezettségünk lehető legjobb minőségű, lehető legfegyelmettebb ellátására ösztönöz.

Részvételre készítet a közéletben, véleményünk felelős kialakításához, kimondásához ad indítékot. Segít, hogy a résztvevők - akár a munkahelyi életben, akár a közéletben - ne csak jelenlevők, ne csak az események kísérői, az eseményekkel sodródók legyenek, hanem a feladatba, az akcióba dinamizmust, szellemi, lelki többletet vigyenek. Mértéktartó lehetőségeivel a munkahelyi művelődés is ezt a célt igyekszik szolgálni, a politikai műveltség terjesztésével.

2. A munkahelyi művelődés szerepének, jelentőségének a megítélésében és a gyakorlatában egyaránt bizonytalanságok vannak. Megjelennek olyan nézetek, amelyek szerint a munkahely egyértelműen csak a termelés, a hivatali tevékenység területe. Követke-

zéseképp itt nincs szükség sem lehetőség művelődésre, a művelődés feltételeinek megteremtése más intézmények, szervezetek feladata. Mások elismerik a munkahely művelődésben játszható szerepét, de azt leszűkítik a szakmai ismeretnyújtásra. Más műveltségi tartalmakat kizárnak a munkahelyi művelődésből. Nem kevésbé bizonytalansággeltőek, zavaróak azok a nézetek, amelyek szerint a mai gazdasági feladatok és a munkahelyek mai anyagi helyzete nem teszi lehetővé a művelődéssel foglalkozást. Azt "jobb időkre" kell hagyni, amikor erre is lesz idő, pénz és kedv.

Ezekkel a nézetekkel lehet és kell vitatkozni. Mindenképpen figyelembe kell venniük a munkahelyek gazdasági és mozgalmi vezetőinek, de dolgozóinak is néhány ténytet:

- A munkahelyen nem csupán technikák találkoznak egymással, hanem az emberi kultúra formái, termékei, az emberi kultúra céljai az emberrel találkoznak. Nemcsak az emberek fizikai erejével, hanem műveltségükkel, szellemi erejükkel is. Maga a termelőeszköz is a kultúra terméke. Minden berendezés, minden művelet felhalmozott tudást hordoz, ad át és követel meg. Kezelése műveltségi igénytet támaszt.

- Egyetlen munkahely sem elégszik meg dolgozóinak eleve elrendeltetett, örökre szóló, egyszer s mindenkorra elsajátított ismeretével. Ma már nem lehet egyszer megszerzett műveltséggel - se szakmai, se politikai vagy más tartalmu műveltséggel - több éven át egyetlen munkahelyen se lenni. Állandó továbbképzés, átképzés igénye jelenik meg, s aki tartósan boldogulni akar, az bőviti és korszerűsíti ismereteit, illetve az a gazdasági vezető, aki hosszú távon gondolkodik és gondoskodik vállalatáról, az megköveteli dolgozóitól a tanulást és biztosítja ehhez a feltételeket.

- A műveltség különböző tartalmi elemei között kölcsönhatás van. Alapműveltség, korszerű általános műveltség nélkül - az általános műveltségen belül a politikai műveltség nélkül - nincs mire alapozni mást, például a szakmai ismereteket.

- A munkahelyi művelődés számára a munkahely tartalmi, szervezeti, hatóköri igényeket kell, hogy megfogalmazzon; szükségleteket alakítson ki és feltételeket biztosítson a művelődéshez.

- Gazdasági gondjaink, meghirdetett feladataink, a hatékonyság, a minőség, a takarékoság nem oldhatók meg csupán a termelés oldalán. Emberi, tudati tényezők alakításának és alakulásának a függvényében léphetünk előbbre. A hatékonyság, a takarékoság vagy a minőség javítása és számos más cél valóságos tartalmat, igényt hordoz, mégis előbb vált szólamná, mint megvalósult gyakorlattá. Helyes jelszavak születtek, de nem léptünk tovább. Vajon nem abban is kereshető gondjaink oka, mert nem értettük meg az emberekkel, mert az embereket nem avattuk be ezen fogalmak érdekébe. És ha az a célunk - márpedig az -, ha a szocializmus érdeke azt igényli, hogy ne csak termeljen, ne csak végrehajtsa a dolgozó ember, hanem szervezzon, gondolkodjon, ujitson, viselje szívén a közös sorsot, akkor ehhez műveltségre, politikai műveltségre és ezek munkahelyi terjesztésére is szükség van.

3. A politikai műveltségnek különös jelentősége van a munkahelyeken. Itt ez nem "egy" műveltségtartalom a többi között. A politika megvalósításának egyik fő színtere a munkahely. Hogy ez a megvalósulás a lehető legjobb legyen, ahhoz értés, aktivitás kell. A politikai gyakorlat számos közvetlen lehetősége és ezen politikai gyakorlat iránti közvetlen érdekelttség a munkahelyen szinte látványosan adott - a demokratikus fórumokon. Ott a beleszólásnak közvetlen lehetőségei rejtőznek - sajnos gyakran szó szerint rejtve maradnak -, és a beleszólásnak közvetlen értékei vannak, hiszen kinek-kinek a saját sorsáról is szó van. De vajon ma beleszól-e, a demokratikus jogaival élés kötelességeit teljesíti-e mindeki?

A társadalom általános helyzete a munkahelyeken konkrétumokban jelenik meg és egyénre szól.

A napi politizálás témáinak jelentős részét a munkahelyi tapasztalatok adják: a vezetők értékelése, az árak, a bérek, a munkaellátottság stb. De a másutt tapasztaltakat, a másutt látottakat,

hallottakat, a rádióból, televízióból, sajtóból szerzett értesüléseket a munkahelyen változtatják közös beszédtemává az emberek.

Nem mindegy, hogy ezeknek a vitáknak, gondolatcseréknek mi a tartalma, mi a konklúziója. Nem lehet mindegy az, hogy a kérdéseket megnyugtatóan tisztázzák-e, vagy pedig újabb kérdőjeleket állítanak fel egymásnak az emberek. De még a viták időigénye sem mindegy. Művezetők mondják, hogy nemcsak egy mérkőzés utáni reggel csökken a munka üteme, hanem egy belpolitikai esemény, például egy áremelés után is.

Tehát kell segíteni a munkahelyi művelődés és a politikai műveltségnyújtás eszközeivel is a társadalom céljait leginkább szolgáló ismeretek megszerzését; a gondolkodás formálását, a magatartás alakítását azért, hogy tudatosabbá, cselekvőképesebbé tegyünk a dolgozókat.

4. A munkahelyi művelődés tartalmi és hatóköri körülírása kritikai felülvizsgálatra szorul. Érdemes megfontolni, hogy tartható-e az a meghatározás, amely a munkahelyi művelődést ma még munkahelyen folyó, legfeljebb munkásszálláson folyó művelődésre szűkíti. Ugy érzem, hogy itt nem munkahelyre szorítkozó művelődésről van szó - hiszen ez mindinkább kilép a munkahelyről -, hanem munkahelyi indíttatású, munkahelyi szervezésű, munkahelyi ösztönzésű művelődésről, amely egyaránt lehet a munkahelyen, lehet intézményekben: iskolában, művelődési házban, színházban, muzeumban, vagy lehet otthoni önművelődés is.

A politikai művelődés ma felemásan jelenik meg a munkahelyi művelődésben. A kifejezetten politikai ismeretek nyújtása - gondolok itt a politikai szervezetek propagandájára, a politikai, mozgalmi szervezetek oktatói tevékenységére, mint például a szakszervezeti oktatásra - kimarad a munkahelyi művelődés kereteiből, másképpen tervezik, szervezik. Sok tényező indokolja ennek különállását, mégis megfontolandó, hogy a munkahelyi művelődés tervezésénél e formákat is mind jobban figyelembe vegyék.

A munkahelyi művelődés hatókörébe gyakran fizikai dolgozókat vonnak csupán be. Ezzel leszűkítik, csorbitják a feladat teljességét. A munkahelyi művelődés - differenciáltan - a dolgozók egészére kiterjed, épp úgy tartalmi értéket, szervezeti keretet kell találnia a fizikai dolgozónak, mint az értelmiségieknek vagy az alkalmazottaknak. Kétségtelen, hogy az értelmiség iránt más igények is megjelennek: az értelmiség kulturaközvetítő szerepére jobban kell támaszkodniuk a munkahelyi művelődés irányítóinak, s e hivatást mind jobban be kell töltenie a munkahelyi értelmiségieknek.

II. A politikai műveltségnyújtás eredményei és néhány problémája a munkahelyi művelődésben

1. Röviden néhány eredmény: az ismeretterjesztésben eredménynek tartom, hogy növekedett a politikai ismeretek szerepe, jelentősége; növekedett a politikai ismeretek határterületei iránti érdeklődés; mind szélesebb körű a politikai ismereteket megalapozó társadalom- és természettudományi ismeretekkel foglalkozás. Az ismeretterjesztés érdeme, hogy mindezeknek ma hallgatósága van, változatos formái jelentek meg, sőt - hozzá kell tenni -, hogy az utkeresések több területen is hasznosítható módszereket hoztak felszínre.

Az üzemi közművelődési könyvtárak kölcsönzésében, a munkahelyi könyvtérjesztésben jelentős a politikai ismeretek iránti igény, a politikai ismereteket hordozó vagy politikai tartalmu művek iránti kereslet. A tömegkommunikáció, a sajtó, televízió, rádió politikai műsorai, cikkei vitatottak a munkahelyeken. Külön pozitívum az, hogy ezek újabb dolgozók érdeklődését, figyelmét keltik fel a politikai ismeretek iránt.

A szocialista brigádok a politikai ismeretszerzést előtérbe állítják. Jóllehet sok a formális elem a brigádok művelődésében, de jelentős szerepük van a politikai ismeretek iránti igények növekedésében.

Nagy eredmény, hogy a pártoktatás, a szakszervezeti oktatás, a KISZ-oktatás, a munkahelyeken folyó politikai képzés során milliókat ismertet meg a politika nagy és kis kérdéseivel.

Az eredmény jellemzője, hogy elsősorban számokban mérhetőek. Határozottan jelentkezik azonban az igény arra, hogy ezek belső értékére, hatására nagyobb gondot fordítsunk, azt javítsuk.

Kell hogy jobban tükröződjének a politikai ismeretek, a politikai műveltség értékei az egyéni és közös véleményekben, állásfoglalásokban. Fontos, hogy ne csak alapkérdésekben, hanem rész-kérdésekben is önállóbb vélemények jelenjenek meg. Alighanem elegendő ismerete van az embereknek a mérlegelni tudáshoz, ahhoz, hogy ne csupán a leirtak, az elhangzottak ujszerűsége, más-sága, esetleg szépsége vagy hangossága, hanem belső tartalma, realitása alapján ítéljenek. Ezt az alkalmazni tudást, az erre fel-készítést kell még jobban segítenie a munkahelyi művelődésnek. Ez nem kisebb feladat, mint az eddigi.

Az új feladatok gondokat is jelentenek, részben mai, részben régebbi eredetűek ezek.

2. Esetenként hiányzik az összehangoltság a politikai műveltséget nyújtó szervezetek és eszközök között a munkahelyen, holott a munkahelyen van az összehangolásra a legnagyobb lehetőség. Ismert a kör, amelyben munkálkodnak; ismert a felkészültség; ismertek a problémák, az érdeklődés, a tapasztalatok. Ugyanakkor ma még sok munkahelyi művelődési bizottság nem foglalkozik ezzel, mint kiemelt tartalommal. De nemcsak a munkahelyi művelődési bizottság munkájából, hanem a munkahelyi művelődés tartalmából is gyakran kimarad a politikai ismeretnyújtás, vagy jelenléte legalábbis bizonytalan.

Példaként álljon itt egy oktatási anyag a munkahelyi művelődésről, a munkahelyi művelődési bizottság munkájáról. Ebben politikai tartalomra utalás alig-alig szerepel. A feladatok: felnőtt-oktatás; üzemi iskola szervezése; Mindenki iskolája; pályaválasztási tanácsadás; szakmunkások előkészítő tanfolyamai; dolgozók

szakmunkásképzése; szakmunkástanulók vezetőinek képzése; kulturális munka; szóbeli ismeretterjesztés; szakmai-technikai, általános műszaki, természettudományi és társadalomtudományi, művészeti irodalmi körök; kirándulások; tömegkommunikációs eszközök; ismeretterjesztő szórakoztató eszközök; olvasószolgálat; művészeti tevékenység; könyvtár; muzeum; amatőr művészeti mozgalom; klubélet stb.

Érdemes elgondolkodnunk, hogy például a félmillió hallgatót oktató szakszervezeti tömegpolitikai oktatás vagy a kétszázezer főt foglalkoztató bizalmiak képzése is elkülönül a munkahelyi művelődéstől. Természetesen nagyfoku önállóság kell, hiszen a tömegszervezetek, társadalmi szervek saját határozataik alapján dolgoznak. De – sok munkahely gyakorlata is jelzi – van lehetőség a munkahelyi művelődés keretei között jobb együttműködésre mind a tartalomban, mind a hatókörben és a szervezésben.

Éppen akkor ne hangoljuk össze, amikor van egy a munkahelyi művelődés egészét koordináló művelődési bizottság, amelynek az a feladata, hogy összehangolja a komplex munkahelyi művelődési tevékenységet?

Lehet, hogy újra kell gondolni a munkahelyi művelődés szervezését, vezetését. Ehhez nagyon jó alap az 1974-es KB-ülés a közművelődésről, amely kimondja, hogy a közművelődés elvi, politikai irányításáért a pártszervezetek felelősek. De jó alap az 1976-os V. törvény a közművelődésről vagy a vállalati törvény, amely a feltételekről is gondoskodik, azért a felelősséget a gazdasági vezetés munkájává teszi.

Jó irányu törekvéseket sugall a Politikai Bizottság ez év márciusi határozata, amely javasolja, hogy a politikai ismereteket adó előadásokat a pártszervek hangolják össze a politikai ismeretterjesztés különböző formáival. De jó irányt mutat a SZOT Agitációs és Propaganda Bizottságának az ismeretterjesztéssel kapcsolatos 1983. évi állásfoglalása is, mely határozottabb, aktívabb együttműködést igényel, kíván a TIT-tel az ismeretterjesztő munkában általában és konkrétan a politikai ismeretterjesztésben.

Alighanem mérlegelni kell a ma feltételei alapján a művelődési bizottságok munkájáról szóló OKT-SZOT állásfoglalást is. E mérlegelés és gondolkodás irányát az kell megszabja, hogy miként lehetne a művelődésben még inkább emberben, személyekben és még kevésbé formákban gondolkodni, dolgozni.

3. Gazdagítani kell a politikai ismeret- és műveltségnyújtásnak az életközelségét, ha alkalmazhatóbb ismereteket akarunk közreadni, és ha valóban számítunk a politikai műveltség jobb megjelenésére a gyakorlatban. A politikai műveltségnyújtás nem állhat meg az általános politikai ismeretek közlésénél.

- A politikai ismereteket nyújtó TIT-előadóknak, propagandistáknak, mozgalmi vezetőknek nagy helyismerettel, problémaismerettel és problémaérzékenységgel kell rendelkezniük.

A politikai tudományok terjesztése vagy a politikai ismeretek terjesztése lényegesen eltér más tudományoktól. Ez sokkalta inkább és következetesen a napi gyakorlatba beépülve értékesíthető. Gay-Lussac törvényeit vagy a föld keletkezéséről szóló elméleteket, esetleg a sinus-tételt - bizonyos határok között - helytől, időtől függetlenül, nagyjából ugyanazon argumentumokkal adhatjuk tovább. De a politikai ismeretek saroktételeit - például a szövetségi politika, a párt szerepe a szocialista társadalomban, a társadalmi fejlődés menete - sokkalta jobban kell kötnünk az adott hallgatóság konkrét ismereteihez, tapasztalataihoz, korához, érzelmeihez. Ezek a konkrétumok csoportonként változnak. A politikai ismeretnyújtásnak mindig életközelségben, a napi gyakorlatra hatva, a napi gyakorlatból építkezve kell megjelennie.

- A politikai műveltségnyújtás során válaszolni kell napi kérdésekre, akár témánk, akár nem. Legyen bármi a tervezett tartalom vagy program, ha az embereket egy szociálpolitikai, kulturpolitikai vagy gazdaságpolitikai, esetleg külpolitikai kérdés érdekli, óhatatlanul erről is - vagy csak erről - kérdeznak.

- Reagálni kell minden esetben az országos és helyi jelenségekre. Ebben persze a tudományoknak vagy a napi politikai gyakor-

latnak is gyorsabb válaszadási kötelezettségük van. Néha túl hosszú az idő a probléma megjelenése és a reagálás között. Például sokáig válasz nélkül hagytuk – pedig feszítette a munkahelyi közvéleményt – a gazdasági munkaközösségek és a szocialista brigádok viszonyának tisztázását vagy a magánvállalkozások megjelenésének és a szocialista tulajdonnak a kapcsolatát. Ezek valóban nem voltak előírt témák, de foglalkoztatta az embereket, választ, megnyugtatót vártak. Az pedig sok helyen késett, jóllehet megvoltak magyarázatához a szükséges elvek.

- Az életközelség gyorsaságot is jelent. Nem mindenre van elméletileg kidolgozott válasz, és nincs minden konkrét jelenségre "központi" válasz. Önálló válaszkeresés kell, gyakran a hallgatókkal közös válaszkeresés. Abban van a politikai műveltség egyik értéke, hogy a felkészült közösség keresi és képes megtalálni a közös, a lehetséges választ, mert felkészült az ismeretek alkalmazására. Ennek alighanem növekszik a szerepe, hisz mind több az új kérdés, új gond, új jelenség. Jobban kell figyelni, hogy az első válasz lehetőségét vajon nem szalasztjuk-e el többször is indokolatlanul, és átadjuk másoknak. Pedig valamennyien tudjuk, hogy egy meglevő ismeretet módosítani, még ha az valótlan is, mennyivel nehezebb.

4. A politikai ismeretek elfogadtatása elveinknek megfelelő gyakorlatot kíván a munkahelyeken. Voltaképpen a szavak és a tettek szorosabb egységéről van szó.

Az állandó párbeszéd a párt politikája gyakorlatának egyik sarkallatos jellemzője, módszere. Dialógus az emberek között; a vezetés és a dolgozók között; kölcsönös válaszadás és kölcsönös alkotás. Ez nyíltságot jelent. Nem megnyugtató, ha egyik-másik munkahelyen nem foglalkoznak az emberekkel, nem adnak választ, vagy oda se figyelnek a kérdéseikre. Ez a politikai műveltség terjesztésének, értékén kezelésének akadályává válhat, hisz a dolgozók ismereteikkel, a meghirdetett gondolatokkal ellentétes vagy attól eltérő tapasztalatokra tesznek szert.

A mai politikai műveltség általános szintje mind jobban lehetővé teszi, hogy az emberek előtt és az emberekkel együtt szülessenek a döntések. Engedni kell, hogy a közösség bekapcsolásával értéket hozzon a politikai ismeret, és hagyni kell, hogy érezzék az emberek: a munkahelyen is van haszna a politikai műveltségnek.

A politikai műveltség a politikai ismeretek hasznosítását, alkalmazáskészségét is jelenti. Vajon egy politikai, gazdasági vagy bármilyen más új ismeret, jelenség a társadalomban kivált-e reakciókat? Kiváltja-e a megértésnek, az elfogadásnak, a tiltakozásnak a jelenség megőrzésének, fejlesztésének vagy továbbadásának az igényét? Tudjuk-e fogadni és kezelni az új ismereteinket az ismeret-nagyságának megfelelő fokon? A politikai műveltséghez hozzá tartozik, hogy az ismeretek birtokában, műveltségünk birtokában mennyire tudunk önállóan véleményt mondani.

Hány magas politikai műveltséggel rendelkező ember akad, aki nem hasznosítja ismereteit, és más véleményeknek, ellenvéleményeknek behódolójává vagy továbbadójává válik; aki bizonytalan a társadalmi gyakorlat láttán, nem tudja megítélni, hogy a gondok eluralkodása vagy a gondok kritikája jelenik-e meg a napi életben.

Ide tartozik a vezetői példamutatás. Érdemes elemezni, hogy milyen is a vezetők igénye az új ismeretek iránt és a politikai ismeretek továbbítására. Milyen az igény a vitákra, a véleménycserékre, a politikai munkára. Ezt nemcsak előadásokra, propaganda-munkára kell érteni, hanem a napi gyakorlatra is. Egyrészt igény van a politikai munkára, másrészt annak tudatára, hogy a vezető - legyen az a szakszervezeti bizalmi vagy éppen vezérigazgató - minden intézkedésével politizál.

5. A szakszervezeti mozgalomra vonatkoztatva hangzott el az önmozgató fogalma a XII. pártkongresszuson. Azt hiszem, hogy a munkahelyi művelődésben, a politikai műveltségnyújtásban és a műveltségszerzésben ma ez még szintén megjelenik. Nehezen jutunk el a műveltségnyújtásban újabb rétegekhez. Vagy a politikai műveltségszerzésbe bekapcsolt rétegeknél nehezen jutunk el az újabb, magasabb ismeretekhez.

Szakszervezeti példa: szakszervezeti tömegpolitikai oktatásra akár egy évtizedig is járhat ugyanaz a hallgató. Lehet, hogy kényelmesebb ez a képzés, az is lehet, hogy a szervezésben, esetleg a rendszerben van a hiba, de tempósabb továbbképzés kellene. Nem ritka, hogy egyazon ember alapismereti tanfolyamra évekig járhat úgy, hogy formálisan nézve állandóan magasabb szinten szerzi meg az ismereteket. Mert az ifjúsági szervezet keretében kezdi, aztán a szakszervezetben, majd a pártszervezetben folytatja, de mindig csak az alapismereteket sajátítja el. Az előbbre lépés csupán lát-szólagos.

6. Valamiféle bürokratizmus is terheli a munkánkat, s ez - egyebek között - tartalmi és szervezeti "tulbiztosításban" jelentkezik. A politikai ismeretnyújtás fokozott érzékenységet kíván: adaptálást; azt, hogy hatással legyünk vele környezetünkre; alkotó hangulatot teremtsünk általa; stb. Ez nagy önállóságot, alkotókészséget kívánó munka.

Ezzel szemben a tartalmi biztonságra törekvés végett nem egyszerűen megrekedünk alapigazságok, alaptételek továbbadásánál. Nem ritkán tapasztaljuk, hogy klasszikusokra, dokumentumokra, idézetekre hivatkozunk vita helyett. Pedig az idézet nem attól lesz jó, mert az egy kongresszusé vagy azt jeles személyiség mondta, hanem attól amit tartalmaz. A mondandót valóban világosabban bemutató idézetre ritkábban van szükség és lehetőség, mint amennyi-szer ma fordulunk e "segédeszközhöz". Nem igaz; hogy nincs saját szavunk, csak a klasszikusoké. Az idézet valóban fontos, de csak akkor, ha az világosabb, egyértelműbb, vagy ha dokumentum-értéke meggyőzőbben bizonyítja vagy fejezi ki a mondandónkat. Nem a mi gondolatunk helyett van. Mégis gyakran gondolat helyett alkalmazzuk.

A tananyagokat, az előadásvázlatokat hányszor szolgai módon, önállótlanul adjuk tovább. Ez talán biztonságosabb, de kisebb értékű, mert a konkrét hallgatóságnak általában konkrétabb gondolatok kellenek.

Formai, szervezési biztonságra törekszünk máskor. Esetenként előadássorozatokban, résztvevők számában, kérdések számában gondolkodunk, értékeliünk. A lényeg, a tartalom és az ismeretnyújtás hatása nem vagy csak ritkán jelenik meg.

7. Gondjaink természetéről szólva: látni kell, hogy ezek többsége az eredményeknek a gondja. Politikailag művelt a társadalmunk. A politika nagy kérdéseiben ismeret és egyetértés van. Mind gyakoribbak az ismeretek alapján a jószándéku viták, utkeresések. Fokozott érdeklődés van a társadalomban a politikai ismeretek, események iránt.

A ma kérdései, feladatai összetettek, mélyebb értékűek.

- A politikai műveltség aktivvá tétele és az aktivitás helyes irányu formálása. Munkánk értékét az jelzi, hogy mennyire tudjuk megtanítani az embereket az önállóságra. Mennyire tudják a vitákban, a napi élet gyakorlatában alkalmazni, és ez mennyire válik állandó iránymutatóvá, a helyzetértékelés segítőjévé a gondolkodás és a tettek befolyásolójává?

- A politikai műveltségnyújtás módszereit állandóan tökéletesíteni kell. A pártpropagandában, az ismeretterjesztésben, a szak szervezeti propagandában és az ifjúsági mozgalomban meglevő jó tapasztalatokat, kezdeményezéseket nem elég közreadni, azokat alkalmazni is kell, természetesen a konkrét gyakorlathoz igazítva.

- A politikai műveltség értékét jobban kell felismertetni, elfogadtatni a vezetőkkal és a dolgozókkal. Meg kell láttatni ennek a sajátos értékét és hasznát.

- Általában is növelni kell a műveltebb embernek, a művelődő, tanuló, olvasó embernek a tekintélyét, rangját környezetében.

- A művelődés egész tartalmában jobban értékén kell kezelni a politikai műveltséget, összhangban a műveltség más összetevőivel. Az egyik műveltségi tartalom a másokra épülve emelhető tartósan magasabb szintre. A különböző műveltségi tartalmak, a szakmai, a politikai vagy más műveltségi területek, a közéletben, a munkában, a magánéletben csak együtt értékesíthetőek.

A LAKÓHELYI MŰVELŐDÉS ÉS A POLITIKAI KULTURA FEJLESZTÉSE

Itt, Szegeden, szabad talán egy Juhász Gyulára tett utalással kezdeni a mondandómat. Mint köztudott, "Szakállszárító" és "Holmi" címmel állandó rovata volt a szegedi "Délmagyarország"-ban. Ezekben - a házuk előtti padkán üldögélő bölc, öreg parasz-
tok módján - aforizmaszerű, tömör és csattanós mondásokban rögzítette vélekedéseit a világról. Ezek politikai tartalmáért sokat támadták. Az "Uj Nemzedék" 1926 nyarán, egyik számában így den-
nunciálta a költőt: "Ha némely keresztény író világba küldött jeleit lefotografálnánk, a lemez ötágu csillaggal lenne tele." Nos, az egyik világba küldött jele így hangzott: "- Ez nem politika -, han-
goztatják gyakran a hatalmon levők, akik legjobban tudják, hogy minden politika."

Azért idézem Juhász Gyulát, mert jelezni kívánom, hogy témánkat nemcsak a cím második fele, hanem az első s a kettő kap-
csolata is politikaivá, illetve politikává teszi. Abban az egyszerű-
sítő értelemben mindenképpen, hogy a politika a lehetőségek tuda-
mánya.

Ha témánkkal kapcsolatban bárki kiejti a lehetőség szót - egy-
mással kétségtelen összefüggésben - két dologra szoktak hivatkoz-
ni - az idő és az anyagiak csökkenésére. A hivatkozási alap leg-
gyakrabban a Tömegkommunikációs Kutatóközpont 1972-ben végzett
országos reprezentációs vizsgálata, illetve a Társadalmi Statisz-
tikai Közlemények 1981-ben közzétett, 1977-78-as időmérlegei.
Ezek adatai alapján sokan úgy fogalmaznak, hogy a munkaidő meg-
hosszabbodott, illetve, hogy a szabadidő csökkent. Azt hiszem,
pontosabban fogalmazunk, ha azt mondjuk, hogy miközben a mun-
kaidő csökkent, és a szabadidő megnövekedett, ez utóbbi szerkeze-
te átalakult.

A Hazafias Népfront VII. kongresszusa ezzel kapcsolatban 1981-ben így fogalmazott:

"A teljes foglalkoztatás, valamint az egyes területeken jelentkező munkaerőhiány a munkásoknak és a szellemi dolgozóknak saját szakmájuk területén kívül is lehetőséget nyújt arra, hogy főfoglalkozásuk mellett más munkát is végezzenek. E munkavégzés is valós társadalmi szükségleteket elégít ki. Nem vitás, hogy a többletmunka hozzájárul az életmód fejlődéséhez, gazdagodásához. Kérdés viszont, hogy mitől von el időt és energiát, és nem válik-e sokaknál a kulturálódás vagy a családi élet, a gyermekekkel való foglalkozás akadályává, vagy nem csökkenti-e a pihenésre fordított időt olyan mértékben, hogy előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül egészségi károsodással jár. A rendszeres többletmunka, ha nincs mód, nincs igény és szorító szükség az ezzel járó pénz okos elköl-tésére, a tudati szférában, az értékek megítélésében zavart okozhat.

Ha a rutín jellegű munka éveken át folytatódik, és nincs lehetőség akárcsak bizonyos munkafázisok váltására sem, akkor ez ritkán járul hozzá a szakmai fejlődéshez, háttérbe szorítja a munka alkotó jellegét, és csupán a jövedelem válik érdekklé, ahelyett, hogy eszközzé lenne bizonyos célok eléréséhez."

Bizonyára esett már szó róla, de "ismétlésként" talán mégsem haszontalan feleleveníteni, mi olvasható ki ezekből a felmérésekből, időmérlegekből?

Mi, férfiak több mint két órát, a nők közel két órát fordítanak kulturális tevékenységekre, de ennek több mint a felét a televízió-nézés veszi igénybe. Átlagban tíz percig újságot, 10-12 percig könyvet és folyóiratokat olvasunk naponta. A háromnegyedórát közelíti meg a társas együttlétre, beszélgetésre és egyéb szórakozás-ra fordított idő. Egyre ritkábban járunk színházba, moziba és egyéb, otthonunkon kívüli rendezvényekre, keveset mozgunk, sétálunk, sportolunk.

Számokkal kicsit pontosabban megközelítve: Több-kevesebb rendszerességgel mindenki hallgat rádiót. A lakosság több mint 90%-a tévénező, kétharmaduk minden adásnapon "belenéz" a mű-

sorba. Sorrendben a következő legszélesebb kulturális tevékenység a szépirodalom olvasása. Ez már erősen rétegzett. Az egyáltalán olvasók aránya az értelmiség között 87, az egyéb szellemi dolgozók között 79, a szakmunkások között 56, a segéd munkások között 37, a mezőgazdasági dolgozók között 25%. Legalább hetenként könyvet vesz a kezébe, tehát rendszeres olvasó az értelmiség 40, az egyéb szellemi dolgozók 37, a szakmunkások 22, a segéd munkások 13, a mezőgazdasági dolgozók 6%-a. Moziba a lakosság 34%-a jár; itt inkább a korszerinti megoszlás a jellemző: a 20 éven aluliak 75, a 20-25 év közöttiek 55%-a mozilátogató. A lakosságnak kb. egynegyede látogatja a muzeumokat és kiállításokat. Az évi 16 millió látogatásból az értelmiségiek és vezető beosztásúak kétharmada, a szellemi dolgozók fele, a szakmunkások egynegyede, a segéd munkások és mezőgazdasági fizikai dolgozók egytizede részesül.

Vendégeskedés valamelyes gyakorisággal a lakosság 60%-ára jellemző s inkább a városias településeken. A kisebb településeken a szomszédolás nem vendégjárás-jellegű. A vendéglők, eszpresszók látogatása a városi lakosság 35, a falusi lakosság 25%-ára jellemző, közöttük többségben vannak a fiatalok. A lakosság 19%-a vallotta magát kocsmázónak, italbolt-látogatónak. Itt többségben vannak a falusiak és "természetesen" a férfiak.

Rendszeres, de nem versenyszerű testedzést folytat a lakosság 7%-a. Kertészkedéssel a lakosság 45%-a foglalkozik: a falusi lakosság 55%-a, a budapestiek egyharmada.

A kicsit talán önkényesen kiragadott számadatok több dolgot is mutatnak:

- a szabadidő eltöltése (a népfront felfogása szerint: a komplex művelődés) zöme a lakóhelyen, szűkítve: az otthonokban zajlik;
- meghatározó benne a társadalmi osztály- és réteghelyzet s ettől elválaszthatatlanul az iskolai végzettség;
- esetenként meghatározó szerepe van a település jellegének, máskor az életkornak, ritkábban annak, hogy férfiakról vagy nőkről van-e szó.

Vitányi Iván, Sági Mária és Lipp Márta "A kultura közvetítése a családban" (Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1982.) című tanulmányukban - a szabadidő szerkezetében vizsgálva a különböző tevékenységeket - a kultura család által történő átadása szempontjából két módot különböztetnek meg:

1. Nemkulturális-jellegű tevékenység és ebben két nagy csoport. Az egyik a jobbra házon kívül végzett társas tevékenységeket foglalja magában, a másik az otthoni, a házzal, a kerttel, a közlekedési eszközökkel való tevékenységeket. Meggyőződésem szerint helyesen mutatnak rá, hogy mindkettőnek van egy olyan változata, amely kulturális tevékenységgel is társul, s van egy olyan is, amely a kulturális tevékenységtől elkülönül. A házon kívüli társas tevékenységek - a kulturális tevékenységek közül elsősorban a mozi - a könnyűzenei koncertlátogatást vonzzák, kicsit lazábban a színházlátogatást is. Kulturális vonzat nélkül ez a tevékenység merül el a kocsimázásban vagy egyfajta - gyakran társasan végzett - semmittevésben. A házzal, a kerttel való tevékenységcsoport részben a tudományos, szakirodalmi érdeklődésnek kedvez (a barkácsolók, szerelők munkájához könnyen társul), részben a szépirodalmat vonzza (érdekes módon ilyen összefüggést találunk a kertészkedéssel). Ezt a népfrontmozgalom is megerősíti a kertbarátok és kisállattenyésztők köreiből szerzett tapasztalataival. "Kulturális vonzat nélkül - állapítják meg a szerzők - ez a tevékenységcsoport könnyen válik tulajdoncentrikussá." Emlékeztetek ennek a megállapításnak és a már idézett kongresszusi véleményünknek a rimelésére.

2. A kulturális tevékenység az egyes emberek vagy csoportok szabadidő-szerkezetében önállóan jelentkezik. Vitányi, Sági és Lipp ebben a körben egy négy tevékenységből álló összefüggő központi szerkezetet fedez fel, amelynek elemei a szépirodalom olvasása, a muzeum- és kiállításlátogatás, a színház és a mozi. Ez a négy tevékenység többnyire együtt jár - állapították meg. - Aki az egyikre időt áldoz, gyakran fordít időt a másikra is. Ugyanakkor ez a négy szerkezet három másik tevékenységcsoporttal is összefüggésben áll, a kapcsolódásban azonban csak egyes elemei vesznek részt.

"A mozilátogatás például egyrészt a színházzal és az irodalommal, másrészt azonban a könnyűzenei koncerttel és a táncolással kapcsolódik össze - ez utóbbi esetben a házon kívüli társas tevékenységekör kulturális tartozéka. Másrészt muzeum-, színházlátogatás és a szépirodalom olvasása (de nem a mozi) rendelkezik egy másfajta vonzattal is: a komolyzene kedvelésével. Azt lehet mondani, vizsgálataink szerint ez a legfejlettebb izlés jele (és sajátos módon vonzza a nyelvtanulást is). Harmadrészt a szépirodalom olvasása és a kiállításlátogatás gyakran jár együtt a tudomány és a szakirodalom kedvelésével is, ezen keresztül a továbbképzésben való részvétellel, a társadalmi szervezetekben végzett munkával stb." Megjegyezni kívánom, hogy ebbe a harmadik típusba soroltak - egyéni tapasztalataim szerint - valóban a legnagyobb hányadát jelentik a népfrontmozgalom többszázhezernyi társadalmi aktivistájának is.

A lakóhelyi művelődés, ha nem is szembeállítva, de megkülönböztetve szerepel a más "szinterű", valójában nehezen elkülöníthető művelődési alkalmakkal szemben, legalábbis mai közművelődési, művelődéspolitikai tudatunkban, még inkább szóhasználatunkban.

Tartalmazhatja: a/ művelődés centralizált intézményi hálózathoz nem kötött vagy nem azok kereteiben használt formáit, mint amilyen a tévézés és a rádiózás, az olvasás, bizonyos művészeti tevékenység, barkácsolás stb.; b/ a közösségek legkülönbözőbb művelődési tevékenységét, mely főleg helyileg különül el a közművelődési intézményrendszerétől, ugyanakkor tartalmi és szervezeti vonatkozásban - mai gyakorlatunkban - ezer szállal kötődik azokhoz.

Ezért úgy gondolom, hogy a lakóhelyi művelődés tartalmi megkülönböztetése a művelődési-otthonitól, a munkahelyitől aligha lehetséges és szükséges. A lakóterületi művelődésen más megközelítésben egyébként éppen a művelődési otthonok, klubok, más intézmények tevékenységét szokás érteni.

A Hazafias Népfront nemcsak hazánk legátfogóbb politikai tömegmozgalma, hanem tulajdonképpen egyetlen lakóterületi mozgá-

ma az országnak, amely az állampolgárok lakóhelyi érdekeit (ennek szerves részeként művelődési érdekeit is) képviseli és kifejzi - hol jól, hol rosszul. Ezért, ha a népfront művelődéspolitikai, művelődési munkáját szemügyre vesszük, társadalmi, mozgalmi szempontból főleg formai jegyekben találunk különbségeket másokkal összehasonlítva. Első pillantásra mindenképpen. Azért mondom, hogy első pillantásra, mert alaposabb szemrevételezés után kiderül, hogy a népfront minden művelődési kezdeményezése mélyén ott rejlik a nem titkolt, közvetlen vagy közvetett politikai cél, szándék.

Ilyen értelemben az otthoni, egyéni művelődési lehetőségek és szándékok, valamint a lakóhelyhez közel vagy távolabb működő intézmények munkája között "féluton" kell keresnünk szervezetileg és elhelyezkedését illetően is. Példákkal élve:

A népfrontmozgalom művelődési elképzeléseiben - kulturaközvetítő szerepe miatt is - legfontosabb szerepet a társadalom legkisebb és alapközösségének, a családnak szánja. Nemcsak azért, mert létalapja a szocialista társadalomnak is, hanem azért is, mert formálójá a személyiségnek, élettere és műhelye a társadalom olyan jellemzőinek, mint a kollektívizmus, a demokrácia, a szabadság és a műveltség. Az alapműveltség megszerzéséhez viszont legfontosabb intézménynek az iskolát tartja. E kettő között a "féluton" vannak a szülői munkaközösségek, amelyeknek társadalmi irányításáért a népfrontbizottságok a felelősek. De létezik állami felelősség is, az oktatási intézmény igazgatójé és a tantestületé. E kettő különbségéből kell valami hasznos egységet kialakítani. Az, hogy ez egyszerre művelődési és társadalmi-politikai érdek, könnyen belátható.

Ugy tekintünk anyanyelvünkre, mint a művelődés sokirányú lehetőségének biztosítójára. Elsajátításának első állomása a család, de az óvoda és az iskola döntő módon befolyásolja ezt a folyamatot. Az iskolában teljesednek ki nyelvi ismereteink, s az iskola nyelvi továbbfejlődésünk meghatározója is. Elsőrendűen fontos társadalmi tennivaló az anyanyelvi műveltség színvonalának emelése. Fontos, hogy felelősséget érezzünk a magunk és a mások anyanyelvi műveltsége iránt; hogy létszükségletünk legyen a megértés és megértetés

képességének az elsajátítása; az iskola, a tanfolyamok, előadások, a rádió, a televízió lehetőségeit felhasználva vagy egyéni úton; a költők és az írók műveinek állandó olvasásával; a szótárak, a nyelvtani, stilisztikai, nyelvművelő és egyéb hasonló munkák tanulmányozásával. Ez nemcsak nyelvi műveltség, magyarságtudat, de a szocialista demokrácia érvényesülésének is, az egészséges közéletnek is létfeltétele.

Ehhez megvannak a mások és a magunk sajátos eszközei. A honismereti szakkörök, a különböző táborok (honismereti, közművelődési, olvasótáborok), akadémiák, a szakkörvezetők tanfolyamai, a szakmunkásképző intézetek "Ismerd meg szakmádát!" elnevezésű akciója mellett a majd megindítandó "Ismerd meg anyanyelvedet!" mozgalom mind, mind alkalmasak a közvetlen anyanyelvi ismeretek terjesztésére, a nyelvhasználati képességek fejlesztésére. A tágabb értelemben vett anyanyelvi műveltséget gyarapítja és a nyelvi tudatosságához járul hozzá a földrajzinév-gyűjtés, a régi és a mai személy-, ragadvány- és becenevek gyűjtése, a hajdani paraszti gazdálkodás és a különböző régi kézimesterségek szokincsével való foglalkozás; a népi gyógyászat alapját adó gyógyfüvek neveinek gyűjtése (ezerjófű-akció); a nyelvjárások és regionális köznyelvek, valamint egyes szaknyelvek, továbbá az ifjúsági nyelv különböző sajátosságainak felmérése: a szépbeszéd-verseny; a fogalmazási vetélkedők; az általános beszédkészséget fejlesztő társalgási alkalmak megteremtése stb.

Ha mindehhez hozzáveszem, hogy az anyanyelvi kultúra bizonyos magatartáskultúrával is együttjár, indokolatlan részletesebben fejtegetni, hogy ennek mekkora jelentősége lehet a lakóhelyi érintkezésben, a hivatal és az állampolgárok kapcsolatában s mindenütt.

Akarva, akaratlanul kiejtettem a népfontra bizott két, nagy közművelődési mozgalom, a Honismereti és az Olvasó népért mozgalom nevét.

Az előbbinél, amely kifejezetten lakóhelyi művelődést feltételez, sosem titkoltuk, hogy a hon ismeretétől az okos honszeretetig, a haza gyarapításáig akarunk eljuttatni minél több embert. S azt sem, hogy saját hazánk szeretete révén tartjuk elérhetőnek a más

hazák szeretetének megértését, a nemzetköziséget. A honismereti mozgalom többtucat tevékenységi formáját az emberek látszólag egyénileg vagy kis közösségekben (szakkörökben) művelik, de a nemzetközileg is figyelemre méltított eredmények nem születtek volna meg pl. a muzeumok, levéltárak, más közgyűjtemények háttéré nélkül.

Az Olvasó népért mozgalom sem létezhetne - noha az olvasás bensőségesen egyéni tevékenység, s az egyéni könyvvásárlók száma is évről évre növekszik - a legjobban kiépült közművelődési intézményhálózat, a könyvtárak nélkül.

Lakóhelyi közművelődési mozgalmaink akkor lesznek igazán sikeresek, akkor következhet be egy a jelenleginél jobb minőséget jelző változás, ha lesz elég erőnk foglalkozni az egyes emberekkel, és ha meg tudjuk nyerni a közösségeket. Ugyanis a legkülönbözőbb közösségekbe kell beleplántálni és erősíteni a művelődés szeretetét, jelentőségét. Ebben a munkában a már működő közösségek tevékenységére kell alapoznunk, olyanokéra, mint a kertbarátkörök, a honismereti körök és az Olvasó népért mozgalom különböző közösségei. Ezek többnyire szinte maguktól jöttek létre, általában egy-egy kezdeményező, társadalmilag elkötelezett értelmiségi, elsősorban pedagógus, könyvtáros, népművelő vezetésével.

Az önkéntesség éppen annak a bizonyítéka, hogy valóságos igény, vagyis közösségi igény, kultúraigény hozta létre ezeket a kisközösségeket a Páva-köröktől a népművészeti, kézimunka-körökön át, a vetélkedőkre, akciókra alakult alkalmi közösségekig, amilyen pl. a budapestiek "Közös otthonunk", a hajdu-bihariak "Hortobágytól Sárrétig" vállalkozása, vagy az ugyancsak hajdu-bihari kezdeményezés, amely az embert, az egyént úgy kapcsolja össze a szűkebb közösséggel és a szűkebb hazával, hogy öntevékeny cselekvésre kínál lehetőséget a műveltség kedv szerinti gyarapítására vagy a szűkebb pátria gazdagítására, fejlesztésére, szépítésére. Ez utóbbit a Hajdu-Bihar megyei népfrontbizottság együtt kezdeményezte a Hajdu-Bihari Napló szerkesztőségével. A lap folyamatosan közli a legjobb ötleteket, ezzel módot ad azok terjedésére is.

A népfront által felkarolt lakóhelyi művelődésben fontos, meghatározó vonása a közösségi jelleg. A lakóhelyi művelődés - amelyben a művelődés fogalmát a legátfogóbban értelmezik a népfrontbizottságok - funkciójában és jellegében is a közösséghez kötődik. A lakóhely embercsoportjaiból igyekeznek a művelődési lehetőségek felhasználásával olyan közösségeket formálni, amelyek azután újabb művelődési igények megfogalmazásával és lehetőségek megteremtésével a közösségi, lakóhelyi művelődést "összegerjesztő" folyamattá szervezhetik. Az általunk jónak tartott lakóhelyi művelődés másik sajátossága - közösségi jellege mellett - az aktív, cselekvő magatartás a kínálat és lehetőség megteremtésében.

A lakóhelyi művelődés a népfront értelmezésében nem pontosan azonos a művelődési tevékenység hagyományos vagy közkeletű felfogásával. Alapvetően azért nem, mert minden elemében feltételezi a politikai kultúra valamilyen szintű jelenlétét.

A politikai műveltség megszerzésének - minden más műveltségtartalomhoz hasonlóan - lehet és van elméleti és gyakorlati szakasza, formája. Megintcsak nem a szembeállítás szándékával mondom, de a politikai kultúra elméleti alapjait - véleményünk szerint - az állami oktatási intézményeknek és a politikai szervezeteknek (köztük a népfrontmozgalomnak) kell lerakniuk. A lakóhelyi művelődési tevékenység a mi felfogásunk szerint már egyfajta politikai gyakorlat is. Olyan társadalmi, politikai gyakorlat, amelynek "elvégzéséhez" szükség van: a/ ismeretekre, b/ készségekre, c/ a tájékozottság összességére.

A politikai ismeretek ebben az értelemben nem a politikatudomány ismeretét jelentik, hanem azokat az alapvető jogi, gazdasági, tudományos, technikai, társadalmi, történeti, helytörténeti és egyéb tudnivalókat, amelyeket tantárgyszerűen környezetismeretként vagy állampolgári ismeretként szoktunk emlegetni. Ezek szükségesek ahhoz, hogy az emberek és közösségeik politikai véleményalkotása és cselekvése reális alapokon, a társadalom fejlesztése érdekében bontakozzon ki, és ne maradjon üres "politizálás". A felsorolt politikai ismeretek "betáplálása" nem tarthat egyedül az oktatás feladatkörébe, folyamatosan és változatos

formákban végezniük kell ezt az egyéb művelődési intézményeknek is. Fordítva: sajnálatos, hogy a még oly jó helytörténetek sem épülnek be az iskolai oktatás programjába (vagy csak nagyon ritkán, "partizán-vállalkozás" eredményeként), holott a politikai kultúra megalapozásának fontos mozzanataivá válhatnának.

A politikai ismeretek megszerzésének elfogadott formája a politikai ismeretterjesztés rendszere. A hagyományos értelmű lakóhelyi művelődésben mégsem alapvető, mégsem eléggé elterjedt forma. Meggyőződésünk szerint a lakóhelyi művelődésben nagyobb figyelmet kell szentelni neki. Nemcsak azért, mert az egész társadalom érdekei ezt kívánják, nem is csak azért, mert a korszerű műveltség igényeli a politikai műveltség megfelelő szintjét, hanem főként azért, mert az általános politikai ismeretek kellő szintje híján sérelem érheti előbb a helyi politikát, a tudatlanság felhalmozódása esetén pedig az ugynevezett "nagypolitikát" is. Csak megfelelő és viszonylag általános politikai ismeretek birtokában tehető fel a két nagyon fontos kérdés:

- Van-e a lakóhelyi közösségeknek reális részvételi, cselekvési lehetőségük a helyi politika formálásában?
- Felismerik-e a művelődés és a cselekvőképesség összefüggéseit?

A politikai készségek megszerzése a lakóhelyi művelődésben lehet egyszerűen a tanulási-elsajátítási folyamat egyik szakasza. Föltehetően jobb azonban, ha többről és másról van szó.

A művelődés öntevékeny megszervezése a szükségletek felmérése alapján; a feltételek megteremtése saját munkával; az állami és társadalmi szervek, intézmények együttműködésének biztosítása már önmagában politikai cselekvés, a készségek gyakorlásának útja. (Lényegében ezt a gondolatmenetet követte a fővárosi népfrontbizottság már említett "Közös otthonunk" akciója, amelynek kezdetén 58 budapesti lakótelep közel 170 ezer családjához juttatták el igény- és szükségletfelmérő levelüket, kérték a feltételek öntevékeny megteremtését, a különböző szervek és intézmények együttműködésének megszervezését. Az egy évig tartó rendezvénysorozaton a lakótelep-

pek 2780 különböző rendezvényt tartottak, több mint egymillió ember részvételével.)

A politikai ismeretek nem egyszerűen megtanulható, elsajátítható tudnivalók. A lakóhelyi közösség, akár két ember is, saját személyes, egyéni vagy közös tapasztalatainak a szűrőjén bocsátja át ezeket az ismereteket, és hozzáadja a gyakorlat során megszerzett, kialakított készségeket. Korábban az ismeretek és készségek ilyenfajta összehozása a családi közösség egyik legfontosabb funkciója volt. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a család bomlik, és ezért nem képes vállalni ezt a feladatot. Sokkal inkább arról, hogy a világ felé távol, kinyílik az otthon. A funkciók is megoszlanak, egyeseket a lakóhelyi közösségek vesznek át, később - ki tudja? - talán "visszaadnak" majd a családnak.

A készségek megszerzése nem történhet meg a művelődés szűken értelmezett tartalmi kereteiben. A politikai gyakorlat nélkülözhetetlen. De jó kiinduló terep a művelődési tevékenység, ahonnan a logika is, meg a szükségszerűség is előbb-utóbb elvezet a helyi politikához, annak alakításához, a reális lehetőségek szerinti politikai cselekvéshez.

Politikai tájékozottságon a mi témánk vetületében mást értek, mint a politikai ismeretek összességét.

A tájékozottságot a tömegkommunikáció eszközei és a politikai tájékoztatás más, intézményes és szervezett formái biztosítják. A lakóhelyi művelődés és a politikai kultúra összefüggésében a tájékozottság a különböző tájékoztató eszközökhöz való hozzáférhetőséget, illetve a megszerzett információk kicserélési lehetőségét jelenti. Ehhez a lakóhely művelődési fórumait, klubjait, közösségeit - a bennük folyó alaptevékenységtől függetlenül - a politizálás fórumaivá is kell alakítani. Csak az igazi fórumok alkalmasak arra, hogy a közösség képzetesebb tagjai "külső beavatkozás" és segítség nélkül is megfelelő tájékozottsági szintet teremtsenek maguk és társaik számára. Nem véletlen, hogy a népfront által támogatott különböző művelődő közösségek közül azokban ismerhető fel ez a tájékozottsági szint, amelyek bizonyos vonatkozásokban hasonlítanak a hajdanvolt munkás egyletekre, földmunkás olvasókörekre.

A politikai tájékozottságot általában a nemzetközi és az országos politika aktuális kérdéseinek, fontosabb összefüggéseinek ismeretére vonatkoztatjuk. A helyi politika vonatkozásában ez többet, a beavatottságot jelenti. A lakóhelyi művelődés politikai tartalmában a helyi politikai információknak kell a döntő szerepet játszani. A lakóhelyi művelődés teljes eszközrendszerének, formáinak, módszereinek és színtereinek - a kultúra általános szintjének emelésén túl - az az egyik legfontosabb feladata, hogy a "nagypolitika" háttérbe szorítása nélkül lényegesen megváltoztassa a "két" politika arányát. A helyi politika összefüggéseinek és döntési mechanizmusának ismerete; a működési folyamatok készség szintjén való elsajátítása - a megfelelő információ birtokában - elvezet ahhoz a kívánatos társadalmi gyakorlathoz, amelyben a politika alulról felfelé való építkezése nem deklarált, hanem valóság.

Biztos, hogy nem a ma, talán még nem is a holnap általános tömegtájékoztatási lehetősége a kábeltelevízió, de már létezik, számolni kell vele. A lakóhely művelődésének, politikai információs rendszerének olyan szintézisét teremtheti meg, amely nemcsak a XX. század technikáját jellemzi, de biztosíthatja a technikai kultúra élő kapcsolatát is az emberek mindennapi művelődési és politikai tevékenységével.

Köpeczi Béla A mindennapi kulturáról szóló írásában (Kossuth Könyvkiadó/1983) a mindennapi kulturát a társadalom fejlődésével összevetve két következtetést von le:

"Az egyik az, hogy a társadalom egészének fejlődése modernizációt kíván meg, amely az ismeretek magasabb szintjében, korszerűbb világnézetben és életmódban kell hogy jelentkezzen. A másik, hogy külön gondot kell fordítani egyes elmaradott vagy hátrányos helyzetben levő rétegek helyzetére kulturális szempontból is, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy ezek a lakosság jelentős részét teszik ki. A kulturának két eszközrendszere az, amely jelentős segítséget tud nyújtani ebből a szempontból: az iskola és a televízió.

Mindezzel nem azt akarjuk mondani, hogy csak ezektől függ a mindennapi kultúra alakulása, és azt sem, hogy gyors változásokra lehet számítani. A tudatvizsgálatok ismét figyelmeztetnek arra, hogy a mindennapi kultúra mély rétegei szempontjából a megfelelő ismeretszint nem jelent mindig értékrendet befolyásoló tényezőt. Szükség van olyan életmintákra, amelyek érzelmi befolyást is gyakorolnak, s amelyeket követni is lehet. Mindez nem csupán a kultúra passzív befogadását feltételezi, hanem az aktivitást is, mégpedig funkcionális közösségekben."

Azt hiszem, nem kívánhatok szebbet önöknek és jobbat mindannyióknak, hogy képesek legyenek minél több követésre méltó életmintát állítani embertársaik elé, s minél több olyan funkcionális közösséget életre kelteni, amelyek biztonságos tartópillérei a sokkal nagyobb közösségnek, a magyar nemzetnek.

ZÁRSZÓ

Tisztelt Hallgatók!

A mai nappal egy hetes fárasztó munka után "bezárja kapuit" a XII. művelődéseméleti nyári egyetem. A zárszó elmondója nem vállalkozhat hosszas fejtegetésekre. Tekintve a rangos előadó gárdát, ez szerénytelenség is lenne tőlem. Bucsuzóul az itt elhangzottakból csupán két gondolatkörre szeretném az Önök figyelmét ráirányítani.

A művelődési, közművelődési munka politikai elkötelezettségének egyre nagyobb, folyamatosan növekvő jelentősége van - hangsúlyozták a különböző előadások. Sok példával lehetne igazolni, hogy a társadalom céljaival való azonosulás, a társadalom építésében való cselekvő részvétel jövőnk szempontjából alapvetően fontos. Egyáltalán nem mindegy, milyen minőségű, milyen tömegű homo politicust nevelünk a közművelődés nagyon gazdag lehetőségeivel helyesen gazdálkodva.

Ezen első gondolatkörhöz kapcsolva szeretnék néhány alapelvet is megemlíteni:

- Az előadásokban megfogalmazódott az életközelség követelménye, amelyet a konkrétsággal azonosítottak. Örültem ennek, mert megerősített abban a gondolatban, amelyet a nyári egyetem megnyitóján magam is hangsúlyoztam, amikor az itt és most politikai, erkölcsi parancsát tettem közművelődési munkánk egyik alapelvévé.
- Fontosnak tartom a pártosság és objektivitás egymásnak nem ellentmondó egységének hangoztatását, mert időnként tapasztalhatjuk ennek megkérdőjelezését. Ugy vélem, körünkben nem lehet vitás e dialektikus összefüggés erősítésének szükségessége.

- Munkánk során felelősséggel kell szólni - kerülve a szélsőségeket -, hogy felelősséget ébresszünk. A felelősségtől áthatott népművelő természetesen soha nem téveszti szem elől a "növeli, ki elfödi a bajt" elvét.
- A történeti tudat, a szocialista hazafiság-tudat építésében a jelenleginél jobban kell érvényesíteni a kontinuitás elvét. Tapasztalhatjuk, hogy a szellemi kultúra területén ma divat a diszkontinuitás előtérbe állítása különösen felszabadulás utáni történelmünk bemutatása során. De úgy érzem, igaz ez a megállapítás hazánk és a nagyvilág fejlődési folyamatainak ábrázolása tekintetében is.
- Előadóink is megerősítették, hogy a közművelődésben megnőtt a személyiség szerepe kettős értelemben. Egyrészt a közművelődési munkát végzők személyisége meghatározó, másrészt a művelődési folyamatba bevontak személyiségét is mindinkább figyelembe kell venni. Ez utóbbi maga után vonja a differenciáltság igényét. Mindannyian tudjuk, milyen veszélyt jelentenek a hallgatóságot homogén közegnek tekintő uniformizált előadások, válaszok, módszerek stb.

A második gondolatkörben arra szeretnék rámutatni, hogy nyári egyetemünknek célja volt néhány elméleti kérdés áttekintése. Itt elsősorban a születő új tudomány, a politológia tárgykörében elhangzó előadásokra gondolok. Nagyon fontosnak tartom ezeket az előadásokat, hiszen nap mint nap látjuk, hogy a társadalomtudományok mennyire fontos szerepet töltenek be a közgondolkodás formálásában.

Lényegesnek tartom, hogy

- ezen előadások kapcsán sikerült bepillantnunk a társadalom alrendszerének egymással szorosan összefüggő, de saját törvényszerűségeik szerint kíváncsított működésébe, illetve ennek ellentételeként kialakulható totális torzulások következményeibe;
- az előadók rámutattak a politikai szociológia és a műveltség összefüggéseire, illetőleg ezen összefüggés tudatosabbá tételének szükségességére;

- számos kritikai észrevétel hangzott el a mai magyar társadalomra, annak politikai intézményeire, ezek működési gyakorlatában fellelhető bürokratizmusra, illetve ennek káros következményeire.

Kérem a hallgatókat, hogy helyesen értelmezzék a második témakörben elhangzottakat. A nyári egyetem igazgatósága tájékoztatást kívánt adni a legfrissebb ismeretekről, elgondolásokról. Az előadók nem lezárt, tudományosan kikristályosodott nézeteket fejtettek ki. Az elhangzó kritikai észrevételek az előrehaladás útjait kutatták, azért szembesítették - olykor szenvedélyesen - a mindennapi gyakorlattal nézeteiket.

A XII. művelődéstudományi nyári egyetemnek ez a témaköre kérdéseket tett fel, és bizonyára újabb kérdéseket támasztott Önökben. Megindított egy gondolkodási folyamatot, amelyre az elkövetkező évek adják majd meg a választ.

Azzal búcsúzom minden kedves hallgatóntól, hogy a XIII. művelődéstudományi nyári egyetem tematikájával mi is igyekszünk színvonalasan folytatni a mostani munkát.

A KÖTET SZERZŐI

Bihari Mihály főosztályvezető (MM)

Boros Sándor, az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztály
vezetőhelyettese

Fodor Péter, az MSZMP KB politikai munkatársa

Gombár Csaba szociológus (MSZMP KB Társadalomtudományi
Intézet)

Gyertyán Ervin író, filmesztéta

Juhász Jenő osztályvezető (MM)

Juhász Róbert osztályvezető (Hazafias Népfront Országos
Tanácsa)

Kéri László adjunktus (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar)

Koncz János, az MSZMP Csongrád megyei Bizottságának titkára,
a neveléstudományok kandidátusa, egyetemi docens

Kormos Sándor főosztályvezető (MM)

Megyeri Károly, a TV elnökhelyettese

Pirityi Sándor, az MTI Külpolitikai Főszerkesztőség vezető-
helyettese

Ránki György akadémikus, az MTA Történettudományi Intézet
ügyvezető igazgatója

Roland Ferenc osztályvezető (SZOT)

Szabó G. László, a Csongrád megyei Tanács VB elnökhelyettese,
a TIT megyei szervezetének alelnöke

Szabó Ildikó, az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Közvélemény-kutató
Osztályának munkatársa

Szentpéteri István tanszékvezető egyetemi tanár (JATE)

Vonsik Gyula, a Propagandista felelős szerkesztője

Zrinszky László, a Politikai Főiskola Pedagógiai Tanszékének
vezetője

A 109863

EGY-14.